

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV
2009

Szerkesztőbizottság

Buday-Sántha Attila, az MTA doktora

Erdősi Ferenc, az MTA doktora

Horváth Gyula, az MTA doktora

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV
2009

Pécs, 2009

© Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
© Szerzők

A kötetet szerkesztette

Buday-Sántha Attila
Erdős Katalin
Komlósi Éva

A tanulmányokat lektorálta

Pálné Kovács Ilona (1); Horváth Gyula (2, 12); Buday-Sántha Attila (3, 5, 8);
Bakucz Márta (4, 9, 11, 13, 17); Hajdú Zoltán (6), Herich György (7); Hrubí
László (10, 14); Lehoczky Judit (15); Farkas Ferencné (16); Faragó László (18,
19); Dobay Péter (20)

Az angol nyelvű összefoglalókat lektorálta

Bakucz Márta
Clifford Sheperd Chadwick

ISSN: 1588-5348

A szedés és tördelés a Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Karának munkája
Borító: Pinczehelyi Sándor
Műszaki szerkesztő: Frick Dorottya
Nyomta és kötötte a Sümegi Nyomdaipari,
Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Pécs

TARTALOM

1.	<i>Deák István:</i> A hazai kistérségi rendszer jövőjéhez	7
2.	<i>Doktor Zsuzsanna:</i> A városverseny és sikeresség régi és új dimenziói	18
3.	<i>Flander Márton:</i> A globális klímaváltozás gazdasági hatásai, különös tekintettel a környezetiparra	34
4.	<i>Földi Katalin:</i> Az üzletválasztás problematikája	50
5.	<i>Galambosné Tiszberger Mónika:</i> Kis gazdaságok a magyar mezőgazdaságban	61
6.	<i>Gergely Gyöngyi:</i> Magyarország politikai regionalizáltsága az 1989 utáni parlamenti választások tükrében	71
7.	<i>Gunszt Katalin:</i> Rend a lelke... avagy az adózás rendjéről szóló törvény változásai	83
8.	<i>Gyermán István:</i> Az EU energiaellátásának biztonsága és a magyar regionális energiapolitika (földgáz)	93
9.	<i>Horváth Zoltán:</i> A konferenciaturizmus társadalmi-kulturális hatásai a Balaton régióban, különös tekintettel a munkahelyteremtésre	107
10.	<i>Kádár Kriszta:</i> Barnamezős rehabilitáció Nagy-Britanniában és Németországban	120
11.	<i>Klesch Gábor:</i> Dél-Dunántúl gyógy- és termálturizmusának helyzetelemzése 2000–2007 között	129
12.	<i>Kovács Sándor Zsolt:</i> Az M&A tendenciák vizsgálata Magyarországon	138
13.	<i>Lamperth Judit:</i> A turizmus mint katalizátor a gazdasági periférián	149
14.	<i>Ludescher Gabriella:</i> A társadalmi tőke szerepe a falvak sikerességében	160
15.	<i>Mezei Zoltán – Sánta Sebő:</i> Hatékonyságfejlesztés a gyakorlatban Veresegyháza város önkormányzatánál	173
16.	<i>Fodor Péter – Milovecz Ágnes:</i> A vezetési tanácsadás mint tudásintenzív iparág sajátosságai Közép-Kelet-Európa és Dél-Európa négy országában	188
17.	<i>Palkó Katalin:</i> Regionális identitástudat – Adalékok egy fogalom tisztázásához	204
18.	<i>Pásztí-Tóth Erzsébet:</i> Gazdaságélénkítő településfejlesztési stratégiai program módszertana	216
19.	<i>Polyánszky T. Zoltán:</i> Felzárkózik vagy lemarad a kelet-közép-európai térség? Az uniós fejlettségmérés módszertani útvessztője	228
20.	<i>Rényi Zsolt Dániel:</i> Társ-kollaboráció a Web 2.0 fényében	239

1. A HAZAI KISTÉRSÉGI RENDSZER JÖVŐJÉHEZ

Deák István

Bevezetés

A magyar önkormányzati rendszer 1990-ben létrehozott formája nem folytatta a II. világháború előtti hazai hagyományokat, szakított a szocialista rendszer eredményeivel, de nem volt figyelemmel az európai folyamatokra sem. Ennek oka alapvetően a megye ellenességet zászlajukra tűzve a politikai kompromisszumok jellege volt.

Az önkormányzatiság félreértelmezése egy rendkívül elaprózott, pazarló rendszert hozott létre, amely lassan húsz év távlatából sem látszik oldódni. Az európai térstruktúrák változása, a nagyvárosok köré szerveződő fejlesztési térségek, illetve a hazai társadalmi, térszerkezeti változások ellenére a rendszer konzerválódni látszik.

Nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, így nem segített korszerűsíteni a rendszert a többcélú kistérségi társulásokról szóló törvény megszületése sem. A középszint kérdése a „megye és/vagy régió” dilemmája továbbra is megoldatlan. A politika acsarkodása nem vetíti előre a kérdés mielőbbi megoldását. Egy séges rendszerkoncepció nélkül a kistérség is csak a levegőben lóg.

Európai kitekintés

Az Európai Unió tagállamaiban a NUTS (LAU) szintek megnevezése, mérete, száma és hatásköre rendkívül sokféle megoldást mutat. Az EU tagországaiban az önkormányzati társulások, szövetségek nem minősülnek önálló közigazgatási szintnek, a NUTS-rendszerben nem értelmezhetők. Ugyanakkor az együttműködési formák igen széles skáláját találhatjuk meg a feszesen szabályozott francia modelltől, pl. a Spanyolországban jellemző alulról szerveződő kistérségeig (ESPON, 2007). Az uniós tagállamok rendszereit tanulmányozva megállapítható, hogy az elaprózott önkormányzati rendszerekben váltak igazán jellemzővé a kistérségi, önkormányzati társulások, továbbá azon országokban, ahol túl nagy a távolság a területi és helyi szint között, nincs erős megyei/regionális önkormányzati szint (pl. Hollandia). Az erős régióval, megyével rendelkező országokban a kistérségek szerepe nem jelentős (pl. Dánia, Írország) (*Schneider–Vigvári* 2008).

Valamennyi modell kiinduló pontja, hogy a középfokú szolgáltatások szervezéséért a területi szintű – jellemzően önkormányzati (kisebb, föderális felépítésű államok esetében a tagállami) – egységek a felelősek, míg az alapszolgáltatásokért a helyi (települési, vagy kivételesen járási) önkormányzatok. A települési és a területi szint közötti szerveződések elsődleges feladata az alapszolgáltatások megfelelő szervezése.

Egyes uniós tagállamok (pl. Franciaország) igen részletesen szabályozzák az önkormányzati társulások létrehozásának feltételeit (pl. lakossági kezdeményezés, törvényben rögzített feladatok ellátása, meghatározott lakosságszám, a helyi önkormányzatok feladatai homogének legyenek), de vannak tagállamok, amelyek csak általános felhatalmazást adnak és csak keretszabályozás létezik. A francia társulási rendszerben fontos megkülönböztetni ezek három generációját. Az első generációt az ún. szindikátusok alkotják, amelyek a közművek és közellátás megszervezését végzik. Ezeknek nincs adókievetési joga, forrásaik a tagtelepülések befizetéseiből adódnak össze. A szindikátusok esetében lehetséges olyan megoldás, amikor a tag település kimondottan a szindikátusi befizetéseinek érdekében vet ki adót és ebből teljesíti hozzájárulását (Orova 2006). A második generációs társulási forma a városközösségi forma, amely önkormányzati jogokkal rendelkezik.

A francia társulási rendszer harmadik generációját a közigazgatás elaprózódását célzó reform hozta létre. A rurális forma a települések közössége, illetve az agglomerációkban városok közössége.

Mindkét típus rendelkezik adókievetési joggal, a tagok által delegált testület irányítja, vannak kötelező és ajánlott feladataik. Jellemző és a hazai modell kialakítása szempontjából nem lényegtelen ügy, hogy a kötelező feladatok a települési versenyképességi problémákkal vannak összefüggésben. A területrendezés és -fejlesztés, ipari és szolgáltatási övezetekkel kapcsolatos kérdések tartoznak ide (Orova 2006).

Az európai uniós tagállamokban hasonló méretek, történelmi tradíciók ellenére is más-más modellek alakultak ki az önkormányzati együttműködésekre. A központi és a helyi kormányzat között különböző szereplők, szervezetek keresik a helyüket, de az önkormányzati együttműködések egyre több tagállamban mutatnak fel konkrét eredményeket.

Vannak olyan uniós tagállamok is, amelyek az önkormányzati együttműködések ösztönzése és szabályozása helyett a kötelező összevonások, a települések igazgatási szempontból történő integrálása mellett döntöttek. Pl. a dán közigazgatási rendszerben a 2000-es évek első felében lezajlott reformfolyamatok eredményeként (Péteri 2006) a helyi önkormányzatok számát 278-ról 98-ra csökkentették, így az önkormányzatok átlagos lakosság száma meghaladja az 55 000 főt. Egy önkormányzatnak legalább 20 000 fő lakosúnak kellett lennie 2007-ben, amikor a reform hatályba lépett. Azon önkormányzatnak, amelyeknél a lakosság szám nem éri el a 20 000-et, egyesülnie kell egy legalább 20 000 lakosú

várossal, vagy kötelező belépnie egy közelében lévő önkormányzatokból álló társulásba.

Európa talán leginkább centralizált önkormányzati rendszere a brit, ahol a rendszer kétszintű. A több települést átfogó, városkörnyéki önkormányzatok jelentik az alsó szintű önkormányzatokat, míg a területi szintű önkormányzati szintet a grófsági (megyei) önkormányzatok képezik. Bár az Egyesült Királyság több, mint 10 000 települése is választ saját tanácsot és polgármestert, ám ezek önkormányzati jellegét az angol közjog nem ismeri el. A közjog ismeri még a járási jogú város kategóriáját is, melyek a járásokkal azonos jogállást élveznek (*Mitchell–Gears 1994*). Az alsó középszintű egység az Egyesült Királyságban alapvetően az alapszolgáltatásokért felelős.

Olaszországban a régiók kialakításával sem szűnt meg a korábbi elsődleges területi egység, a magyar megyének megfelelő méretű és lakosságszámú tartomány, a provincia. A középfokú szolgáltatások (szakellátások) nyújtásáért a tartományi, illetve regionális önkormányzat a felelős. A települési és a területi önkormányzat közötti szinten – a francia megoldáshoz hasonlóan – több, különböző társulási formát alakítottak ki. Ezek közül a legjelentősebbek a nagyvárosi területek, amelyek a nagyvárosi agglomerációk egységes szolgáltatási szerkezetének létrehozását szolgálják. Az aprófalvas településszerkezetű hegyvidéki területeken pedig a megfelelő szintű alapszolgáltatások biztosítása érdekében 1971-től hegyvidéki községösszevonásokat alakítottak ki (*Caciagli 1994*).

A német közigazgatásban az önkormányzati politika kialakítása a tartományok hatáskörébe tartozik. Ennek megfelelően négy fő önkormányzati modell alakult ki: a Délnémet tanácsi modell, az Északnémet tanácsi modell, a hesseni magisztrátusi és a schleswig-holsteini városi modell, valamint a Rajna-vidék-pfalzi és a Saar-vidéki polgármesteri modell (*Hoffman 2008*).

A területi önkormányzati szintet az egyes tartományokban a járások képezik, amelyek középszintű egységeknek tekinthetők. A járások valamennyi német tartományban a középfokú szolgáltatások szervezésének kereteit jelentik.

Az alapszolgáltatások mérethatékonysági problémái kezelésére az 1960-as évektől községösszevonásokat alkalmaztak, számos község közigazgatási egyesítésével hatékony alapszolgáltatási egységeket alakítottak ki. (A község-összevonási folyamat kezdetén, 1965-ben 24 444 települési önkormányzat működött, amelyek száma 1979-re, a folyamat végére 8500 körülire csökkent.) (*Hoffman 2008*.)

A községek közigazgatási egyesítésén túl a különböző tartományi közigazgatások az önkéntes és kötelező társulások formákat is ösztönözték. Több tartományban integrált alapszolgáltatási rendszert biztosító községi korporációkat alakítottak ki. Az egyes szolgáltatások közös ellátását szolgálták a különböző egy-, illetve többcélú társulások.

Az 1990-es években a regionalizmus térhódítása jellemezte az európai politikát, amelyet olyan alapidokumentum elfogadása is fémjelez, mint például Re-

gionális Önkormányzatok Európai Chartája (*Európa Tanács Helyi Közhatalóságok Kongresszusa* 1996) (*Szegvári* 11), illetve az ehhez kapcsolódó konzultációs uniós intézményrendszer – a Régiók Bizottságának létrehozása. A területi szereplők mozgásteré és érdekérvényesítő képessége megnövekedett, a döntéshozatali folyamatok részeseivé váltak. Ezzel párhuzamosan a hagyományosan vertikális kormányzati irányítási struktúra átalakulásának folyamata is felgyorsult, horizontális struktúrák és új irányítási modellek (kormányzási szemléletmód) kialakulásának lehetünk tanúi.

Napjainkban az Unió gazdasági fejlődését a dinamikus fejlődésű 150–200 ezres térségek működése határozza meg (ESPON 2007; EUROSTAT; Urbact). A területi változások másik sajátos vonása az integrált gazdasági térségek megjelenése. A metropoliszrégiók (a METREX tipizálása alapján az 500 ezer lakosságszámot meghaladó térségeket nevezhetjük metropoliszrégióknak, az annál kisebb lakosságszámút pedig nagyvárosi térségeknek [METREX 2005]) az elmúlt években egyre jelentősebb együttműködéseké formálódtak (pl. BBR 2005, *Blotevogel* 2005, *Thierstein* 2006, *van Berg* 2006).

A városok kulcsszereplők Európa gazdaságának és területének alakításában. A városfejlesztéssel kapcsolatos kérdések az új területi kohéziós cél, valamint a Lisszaboni és a Göteborgi Stratégia középpontjában állnak. A városok egész Európában kétségtelenül a gazdasági növekedés motorjai. A városi térségek szinte minden európai országban a tudás és az innováció legfontosabb forrásai – a globalizálódó világgazdaság csomópontjai. A városok és a városi térségek adnak helyet a munkahelyek, vállalkozások és felsőoktatási intézmények túlnyomó többségének az Unióban. Másrészt sok város súlyos problémákkal és kihívásokkal szembesül. Ezért széles körben úgy tartják, hogy a városokra/városi térségekre különös figyelmet kell fordítani a kohéziós politika összefüggésében, mert egyrészt ezek jelentik a fejlődés magját, másrészt viszont számos gazdasági, környezeti és társadalmi problémával szembesülnek.

Európában mintegy ötezer 5000 és 50 000 közötti népességű kisváros, és csaknem ezer, több mint 50 000 lakossal rendelkező város van. Európa területi sokszínűséggel és sokközpontú fejlődéssel jellemezhető: a viszonylag sűrű várososhálózat igen kevés igazán nagyvárost foglal magában. Az Európai Unióban a lakosságnak mindössze 7%-a lakik 5 milliónál népesebb nagyvárosban, szemben az Amerikai Egyesült Államokkal, ahol 25% ugyanez az arány. Az európai városok állapotáról szóló jelentés szerint a városi lakosság legerőteljesebb növekedési rátáit Spanyolországban jegyezték fel, ahol néhány városi térség átlagos éves növekedése 2% vagy nagyobb. Az EU-ban Írországból, Finnországból és Görögországból is vannak olyan városok, amelyeknél igen magas lakosság-növekedési rátákat tapasztaltak. Ezzel szemben Közép- és Kelet-Európa számos városi térségében a teljes lakosság ugyanebben az időben csökken. Szinte valamennyi város esetében a városkörnyék növekszik, és ha ez utóbbiak hanyatlana is, a folyamat lassabb, mint a városközpontok esetében.

A jelentős nemzeti különbségek miatt nincs nemzetközi egyetértés a város olyan közös definíciójában, amely valamennyi országra vagy akár egyetlen régióban valamennyi országra alkalmazható lenne. Sok kísérlet történt már a „városi” kifejezés közös értelmezésére, ezt a kifejezést meghatározta már az ENSZ, a Világbank, valamint az OECD és az egyes országok is. Ezeknek a meghatározásoknak a nagy többsége, ha nem mindegyike a lakosság számára és a népsűrűsége vonatkozó statisztikai információra épül. Miközben kétségtelen, hogy nagy különbségek vannak egyik vagy másik ország lakosságának földrajzi megoszlásában, az európai intézmények mostanáig az Eurostat európai regionális és városi statisztikai és referencia-útmutatójában szereplő megközelítésére hagytak, amely a területi egységek négy olyan szintjét azonosítja, amelyekről megfigyeléseket gyűjt. Ezek a központi vagy „core” nagyvárostól a tágabb városi övezeteken (LUZ), kilenc főváros „belső magján” át – ahol a közigazgatási városfogalom nem eredményezett összehasonlító területi egységeket – egészen a városi térségekig (SCD) terjednek. Bár az Eurostat meghatározása statisztikai célokra teljes mértékben alkalmas, a meglévő eltérésekre és a különféle módszerekre tekintettel nagyon nehéznek tűnik a „városi” kifejezésnek a kohéziós politika keretében történő közös egyértelmű meghatározása, ezért a definíció kérdését – a szubszidiaritás elvével összhangban – a tagállamokra bízva az uniós intézményrendszer.

Az 1999-es Európai Térségfejlesztési Koncepció (a továbbiakban EUREK Europäisches Raumentwicklungskonzept) elfogadásával jelentek meg azok az új irányok, amelyek a területi és térségi fejlődés, valamint az integrált városfejlődés alapjait tartalmazzák. Az EUREK ezek keretfeltételeként jelenik meg, amely fokozatosan bővült az uniós elnökségek önkormányzati és területfejlesztési találkozóin, mint pl. a rotterdami, a bristoli, a luxemburgi és a lipcsei találkozók.

A „Bristoli Megállapodás” bevezette a „fenntartható közösségek” (sustainable communities) fogalmát, ami a város és térségének olyan irányú fejlődését jelenti, amely integrálja a gazdasági, a társadalmi és környezetvédelmi célokat a közszolgáltatási tevékenységekkel. A dokumentum megállapítja, hogy a legsikeresebb térségek a nagyvárosok és vonzáskörzetük, amelyek megfelelő gazdasági, társadalmi adottságokkal és képzett humán erőforrással rendelkeznek. A nagyvárosi térségek hatékonyabban képesek ellátni a közszolgáltatási feladatokat, és olyan átfogó célokra, mint a közlekedés, a környezetvédelem és a szociális és gazdasági kihívások, térségi szintű választ tudnak adni. A városi térségek legfőbb kihívásai a környezetvédelem és környezetmenedzsment, a közlekedés, a fenntartható várostervezés és a megfelelő városrendezési politika (COM 2005). Ezért olyan integrált térségi megközelítési módok kialakítása szükséges, amelyek például a környezetvédelem terén a lég-, a zaj- és vizek szennyezésére, valamint a megnövekedett közlekedési forgalom kezelésére képesek.

Mindezek a feladatok a nagyvárosok speciális gazdasági, társadalmi és szociális sajátosságaiból következnek. A városi térségek közös feladatellátásában a települési önkormányzati szintről fokozatos elmozdulás következett be a térségi feladatellátás felé. Az együttműködés hiányától kiindulva a tematikus együttműködések át az integrált városi térségekig a kooperáció széles formája bontakozott ki. Az EU által számon tartott több mint 460 nagyvárosi térség több mint felében alakult ki valamilyen mértékű együttműködési forma.

A Lipcsei Charta a fenntartható városi fejlődést és az integrált együttműködést helyezi ezért a középpontba a policentrikusság elvének alkalmazásával. Megjelenik a helyi gazdaság és foglalkoztatottság szerepének fokozott erősítése, amelyekkel a regionális és az országos pólusokat meghatározzák. Ehhez a térségi szereplők hatékonyabb bevonására van szükség, a többszintű kormányzás és a partnerség elvének kiszélesítésére, valamint a felelősség és az elszámoltathatóság konkrét megjelenítésére.

Európában a középfokú szolgáltatások szervezéséért a területi szintű, jellemzően önkormányzati egységek a felelősek, míg az alapszolgáltatásokért a helyi önkormányzatok (települések, kivételesen járások). A települési és területi szint közötti – jellemzően társulások formában működő – szerveződések elsődleges feladata – a településhálózat elaprózottsága miatt felmerülő problémákra tekintettel – az alapszolgáltatások megfelelő szervezése. Ezek az egységek különböző jogállással rendelkeznek. Míg pl. a brit járási önkormányzatok az alsó szintű helyi önkormányzatok, addig a differenciált jogállású francia, olasz és spanyol együttműködések önkormányzati társulások. Németországban és Ausztriában a mérhető hatékonysági kérdést a települési önkormányzatok számának erőteljes csökkentése, a társulások együttműködések ösztönzése jellemzi.

A hazai kistérségi rendszer múltja és jelene

Magyarország területi beosztása viszonylag stabil volt a XIV–XV. század óta, amikor kialakult hazánk négy szintű igazgatási rendszere: legalsó szinten a települések, amelyek felett a vármegyék kihelyezett egységei, a járások szerveződtek. Közép szinten a vármegyék és a velük azonos jogállású városok álltak. Az ország területi beosztási rendszerének megreformálása többször felmerült, de ténylegesen csak a szocializmus utolsó időszakában került rá sor, amikor a járásokat felváltották a városkörnyékek, majd azokat is felszámolták. A demokratikus Magyarország területi igazgatási rendszere nagymértékben a helyi önkormányzatokon alapul.

Az 1990-es évek közepére kiderült, hogy a rendszer nehézkesen működik, elkerülhetetlen a reformja. 1997-et követően a jogalkotó bizonyos hatáskörök tekintetében visszatért a városkörnyéki modellhez.

Az 1990-es évek második felében beinduló ágazati jogalkotás és reformfolyamat elismerte, hogy az egyes települések teljesítőképessége nem azonos,

nem minden polgármesteri hivatal, jegyző, körjegyző képes szakszerűen ellátni minden hatósági feladatot. Vannak olyan bonyolultabb hatósági ügykörök, amelyek kezeléséhez jelentősebb, speciális szakismeret szükséges. A jogalkotó arra a következtetésre jutott, hogy szükség van az egyes közigazgatási hatáskörök differenciált telepítésére. A jogalkotó először az építésigazgatás bonyolultabb ügyeit telepítette a körzetközpont városi önkormányzatok jegyzőihöz.

Az 1997. évi LXXVIII. törvény és a 220/1997. (XII. 5.) Kormányrendelet lehetővé tette, hogy a községek és társulásaik is elláthassanak kiemelt építésügyi hatásköröket, ha tudnak gondoskodni megfelelő képzettségű szakemberekről, ügyintézőkről.

Az 1997. évi XXXI. törvény, valamint a 149/1997. (IX. 10.) Kormányrendelet a bonyolultabb gyámhatósági feladatokat a körzetközpont városi polgármesteri hivatalok ügyintézőire, azaz a városi gyámhivatalokra telepítette.

A városi önkormányzatok jegyzőire bízta a rendőrség hatásköréből újra a civil közigazgatás kezébe kerülő nyilvántartási, igazgatásrendészeti feladatokat

A városkörnyéki igazgatási modell „tüneti kezelést” jelentett. A hatáskörök telepítésében ésszerű változtatásokat hajtott végre bizonyos bonyolultabb hatásköröknek a városi szintre telepítésével, azonban továbbra is fenntartotta, sőt bővítette (okmányirodai feladatok önkormányzatokhoz kerülése) az önkormányzatok által ellátott államigazgatási hatáskörök körét. A városkörnyéki modell kialakítása során a központi igazgatás (a Kormány végrehajtási rendeleteiben) államigazgatási körzeteket hozott létre (Hoffman 2008).

A városkörnyéki átszervezést követően 2002-től megjelent a kistérségi hatósági feladatellátás megszervezésének gondolata, amelynek jelentősége megnőtt a 2006/2007-es évek regionalizációs folyamatában (Hoffman 2008).

A kistérségek fogalma a magyar területfejlesztési gyakorlatban viszonylag rövid múltra tekinthet vissza. 1994. január elsején lépett hatályba a Központi Statisztikai Hivatal kistérségi besorolása, mely a magyarországi településeket 138 statisztikai kistérségbe osztotta be. A besorolás elsősorban a statisztikai adatgyűjtési szempontokat tükrözte, bár természetesen számot vetett a földrajzi, közigazgatási és gazdasági-társadalmi szempontokkal is. A statisztikai szempontok mellett legalább olyan fontos volt az egyes településeknek a különféle támogatások elnyerésére irányuló törekvése. A települések természetesen azokba a kistérségekbe szerettek volna kerülni, ahol a legnagyobb eséllyel juthattak a különféle támogatásokhoz, s ezt a törekvésüket kellő intenzitással támasztották alá a különféle történelmi, gazdasági és egyéb szempontokkal. Így a kialakított kistérségi besorolást már három év múlva módosították és 150 statisztikai kistérséget alakítottak ki. A rendszer 2003-ig változatlan formában létezett, majd 168-ra növekedett, s végül elérte a mai 174-es kistérségi számot.

A kistérségek fogalmának viszonylag kései megjelenése azonban nem jelenti az Európai Unió NUTS4 szintű régiójának tekintett területegység hagyományának hiányát a magyar közigazgatási és területfejlesztési gyakorlatban. A me-

gyék és a települések közötti területi irányítási szint a járások formájában a ki-egyeztéstől egészen 1984-ig része volt a közigazgatásnak, s az ezt követő megszüntetésük is csak a cégtábla átfestésével járt, hiszen – a tervutasításos gazdasági és társadalomirányítási rendszerben amúgy is csak névleges járási választott testületek megszüntetését követően is – megmaradt a városkörnyéki igazgatás rendszere. A városkörnyéki igazgatás rendszere egyébként is a magyar regionalizmus haladó hagyományaiból táplálkozott. Ezzel a haladó hagyománnyal kívánt számot vetni az 1996. évi XXI-es, a Területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény, mely az egymással határos és funkcionális kapcsolatban lévő települések térségi identitással rendelkező összességeként határozta meg a kistérségeket.

A kormányzati szándék jelenleg a statisztikai és az önkéntes kistérségi társulások integrációját ösztönzi. A kistérségi fejlesztési tanácsok önkéntes létrehozásának lehetősége pedig megteremti a kistérségi fejlesztési döntések társadalmi támogatásának és ellenőrzésének kereteit. Bár a jelenlegi folyamatok következményeként a korábban létrehozott, a statisztikai kistérségi határokkal konformitást nem mutató önkéntes kistérségi társulások felszámolása középtávon prognosztizálható, s ez a területfejlesztési intézményrendszer gyengülésével is jár, hosszabb távon a statisztikai kistérségeken alapuló, erős társadalmi háttérrel rendelkező kistérségi szint megteremtése nélkülözhetetlen kelléke lesz a hazai területfejlesztésnek. A települési önkormányzatok a különböző közszolgáltatási, államigazgatási feladataik ellátására – a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény (a továbbiakban: Ötv.), valamint a helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködéséről szóló 1997. évi CXXXV. törvény alapján – az elmúlt több mint egy évtizedben különböző társulásokat hoztak létre. Közismert, hogy a települési önkormányzati feladatok nagyrészt függetlenek a települések lakosságától, így azok megfelelő színvonalú és hatékony ellátására a helyhatóságok nagy része egyedül nem képes. Mivel az „ágazati” jogszabályokból – néhány kivételtől eltekintve (pl. okmányirodák, építéshatósági, gyámügyi feladatok) – hiányzik az önkormányzati feladatok differenciált telepítése, a pénzügyi szabályozórendszer útján kellett az elmúlt években az önkormányzatok társulási hajlandóságát növelni. Így például a központi költségvetés támogatja a körjegyzőségek fenntartását, a közoktatási feladatok társulás keretében való ellátását, a belső ellenőrzési társulások létrehozását. E társulások működésének pozitív hatása a lakossági szolgáltatások színvonalas és gazdaságilag hatékony ellátásában nem vitatható.

A kistérségi társulások létrehozását meghatározó 2004-es CVII. törvény, illetve az ösztönző támogatások feltételeit meghatározó rendeletek nem tettek különbséget az egyes kistérségek között a feladatellátás vonatkozásában. A nagyvárosi térségek speciális feladatköre nem jelenik meg a kistérségi társulások közszolgáltatási feladatai között, a jelenlegi rendszer nem differenciált.

Jelenleg a megyei jogú város feladata, hogy megyei illetékességi körre, vagy azt meghaladóan is biztosítsa a közép és felsőfokú szolgáltatásokat, amelyért a központi költségvetésből kap támogatást, ugyanakkor a szolgáltatást igénybevevő települések nem támogatják a nagyvárost. A kistérségi társulások mostani rendszere nem biztosít differenciált forrásokat a nagyvárosoknak (pl. agglomerációs kompenzáció), a feladatok komplex jellege sem változott, döntő többségében a nagyvárost terheli. Eközben a társulás partnerségi elvének érvényesítése érdekében a korábbiaknál lényegesen több döntési jogkört kapnak a nagyváros vonzáskörzetében lévő települések, amely a nagyvárosi önkormányzat érdeksérelmét eredményezi.

A hagyományos államigazgatási, alap- és középfokú közszolgáltatások mellett a fenntartható közösségek térségeként jellemzik a nagyvárosokat és vonzáskörzeteiket. A hosszú távú versenyképesség a térségi feladatok egész sorát kényszeríti ki, a hagyományos társulási feladatokon túlmenően a környezetvédelem, az infrastruktúra, a tudásalapú gazdaság területén. A gazdasági együttműködések és a humán erőforrás koncentrációja a partnerség elvének fokozatos kiterjesztését, továbbá a politikai intézményrendszer térségi szintű megjelenését eredményezi.

Összegzés

Elengedhetetlennek látszik az önkormányzati középszint megerősítése, ami történhet a mai megyék történelmi hagyományokon nyugvó feladat-, hatáskör és illetékességének visszaállításával. Elképzelhető a mai megyék „nagy megyéké” történő összevonása a mai hivatalosan létező hét fejlesztési régió bázisán, a fejlesztési régió önkormányzati régióvá történő fejlesztése, sőt a „három régiós” modell is. A szakirodalomban jelenleg ezek az elképzelések a leginkább ismertek. A lehetőségek mindegyikének vannak előnyei és hátrányai, amit itt nincs lehetőségem kifejteni. Meggyőződésem szerint az önkormányzati középszint létenteményese a történelmi alapozottságú, kellő beágyazottsággal rendelkező megye kell legyen.

Senki és semmi nem sürgeti az önkormányzattal rendelkező régiók kialakulását. Kétségtelen tény azonban, hogy a középszint körüli bizonytalanság kérdését minél előbb meg kell oldani, mégpedig a mindenkori politikai érdekeken felülemelkedve, hosszú távú koncepció mentén.

A Magyarország méreteinél nagyobb országok sem engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy a központi és a helyi szint közé még két lépcsőfokot építsenek be. Véleményem szerint tehát sokkal pregnánsabban kell elkülöníteni a területfejlesztés, valamint a közigazgatás kérdéskörét, megszüntetve a jelenlegi átfedéseket. A területfejlesztés bázisa lehet a régió, de legitimitását mielőbb meg kell teremteni.

Végig kell gondolni az átalakulóban lévő európai térstruktúra kapcsán a nagyvárosok, térségi – nem magyar, hanem uniós értelemben – körzetközpontok szerepét, a fejlesztési lehetőségüket, a tényleges funkciókkal ellátott decentralizációt.

A jelenlegi, túlzottan településcentrikus közszolgáltatási rendszert úgy kell átalakítani, hogy az megfeleljen a XXI. század kihívásainak. A települések által ellátandó feladatok körét szűkíteni kell, mellyel párhuzamosan erősítendő a társulások feladatellátás, akár kötelező társulások előírásával is. A közszolgáltatások szervezése terén nagyobb szerepet kell szánni a kistérségeknek.

Véleményem szerint szakítani kell a városkörnyéki államigazgatási modellel, mert körzeti székhelyeknek csak a ténylegesen városi, térségi funkciókkal rendelkező településeket lehet kijelölni. A szakirodalom egyetérteni látszik abban, hogy (ellentétben a jelenleg 174 kistérséggel) nincs 150 olyan urbanizációs fokú (egyések szerint az urbanizáció jelen állásánál csak 120–130, míg mások szerint ennél is kevesebb, mintegy 80–90) település sem ma Magyarországon, amely alkalmas a körzetközponti feladatok ellátására.

Bárhogy is döntenek az erre jogosítottak, újra kell értékelni a területfejlesztés „hatáskörét és feladatait” és vissza kell állítanunk annak belső egyensúlyát. A lisszaboni célok teljesítését a jövőben is ki kell egészíteni „hagyományos” területi törekvésekkel, hiszen az elmaradott térségekben a versenyképesség megteremtésének az alapja a felzárkóztatás, tehát a hatékonysági kritériumok teljesíthetőségéhez szolidaritási alapon meg kell teremteni a szükséges előfeltételeket. A régiók és a kistérségek közötti különbségek mérséklésének is kulcsszereplői a városok, a városrégiók. A különböző területi szintek között világos feladat- és funkciómegosztást kell kialakítani, aminek decentralizációval és az alsóbb szintekről az állam kivonulásával kell járnia. Újra kellene szintetizálni a városfejlesztési és a regionális fejlesztési modelleket és új minőségű területpolitikát, területfejlesztési logikát kellene alkalmazni, amelyben a városoknak kiemelkedő szerepük van (Faragó 2006).

Irodalom

- Beluszky Pál – Győri Róbert (2006): Ez a falu város! Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata és következményei 1990 után. *Tér és Társadalom*. 2. 65–82. p.
- Caciagli, M. (1994): Italien. In Wehling, H-G. (ed.): *Kommunalpolitik in Europa*. Stuttgart–Berlin–Köln, 192 p.
- European Commission (2005): *Kohéziós politika és városok: a városok hozzájárulása a régiók növekedéséhez és foglalkoztatási helyzetéhez*. COM (2005) <http://ec.europa.eu> [2009. 09.09.]
- European Commission (2006): *Thematic Strategy on the Urban Environment*. COM (2006) <http://ec.europa.eu/> [2009. 09. 10.]
- European Spatial Planning Observation Network (ESPON) (2007): *Esettanulmány városi feladatellátásról*. (Study on Urban Functions). ESPON 1.4.3 Program,

- http://www.espon.eu/mmp/online/website/content/projects/261/420/file_1448/tender_1.4.3.pdf [2009. 09. 06.]
- Faragó László (2006): A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. *Tér és Társadalom*. 20. 2. 83–102. p.
- Hoffman István (2008): *A kistérség helye a magyar közigazgatás rendszerében*. Diszsertáció, (ELTE ÁJK) Budapest. 224 p.
- Jelentés az új programidőszak kohéziós politikájának városi dimenziójáról*. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2009-0031+0+DOC+XML+V0//HU> [2009. 09. 15.]
- METREX (2005): *Towards a Polycentric Metropolitan Europe, Interim Report on the PolyMETREX Plus Project*. METREX The Network of European Metropolitan Regions and Areas, Glasgow.
- Mitchell–Gears, D. (1994): Grosbritannien. In Hans-Georg Wehling (ed.): *Kommunalpolitik in Europa*. Stuttgart–Berlin–Köln, 146–147. p.
- Schneider Gábor (2006): *A városi és rurális kistérség fogalmának a meghatározása. A nagyvárosi kistérségek integrált feladatai*. Budapest, IDEA.
- URBACT (2007): http://urbact.eu/fileadmin/corporate/pdf/PresentationBrochure_EN_Jan08.pdf [2009. 08. 27.]
- Orova Márta (2006): A helyi önkormányzati együttműködések, társulások az Európai Unió tagállamaiban. Kézirat. 12–46. p.
- Péteri Gábor (2006): Hogyan csináljunk közigazgatási reformot? Dániai tanulságok Magyarországra számára. In Vigvári A. (szerk.) (2006): *Decentralizáció, transzparencia, elszámoltathatóság. Tanulmányok a helyi önkormányzatok finanszírozási rendszerének továbbfejlesztési lehetőségeiről*. IDEA, MKI, TÖOSZ., Budapest, 11–44. p.
- Schneider Gábor – Vigvári András (szerk.) (2008): *Esettanulmány I. „A nagyváros és környéke területpolitikai sajátosságai a kistérségi rendszer működése szempontjából” című kutatás Kiindulópontok a városi kistérségek vizsgálatához*. 3–23. p. <http://www.localmonitoring.eu/menu/nagyvaros-kutatas-utoelete> [2009. 08. 25.]
- Szegvári Péter (2004): *Közigazgatás és a helyi önkormányzatok: intézményrendszer, trendek, elképzelések*; 33 p. <http://www.municipium.hu/text/doc/text21019101051/11/11.7.doc> [2009.09.10.]
- http://www.eurometrex.org/Docs/PolyMETREX/Interim/EN_PolyMETRExplus_interim_report.pdf, [2009. 09. 14.]

The future of the micro-region system in Hungary

A stronger meso-level tier of public administration now seems highly necessary, and this can be brought about by re-introducing the earlier range of powers and competencies exercised by local authorities together with the responsibilities of the old historic counties. Various types of plan are under consideration in this connection.

One has its roots in the earlier “super-county” system in which counties were merged to conform with the seven planning-statistical regions, whilst another can be termed the “Three Regions” model.

Each of these possibilities has advantages and disadvantages and merits detailed consideration. The writer, however, believes that it is the “historic county” which should be given the responsibility for meso-level administration, and it also seems evident that even countries larger than Hungary cannot afford to create two further sub-national levels between central government and local authorities.

The writer is also convinced that territorial development and public administration need to be clearly separated, totally eliminating the parallel operations and overlapping currently visible..

We should finally consider the transformation of the European spatial structure and the role of the major cities. This should not be restricted to Hungary alone but should embrace the entire EU – in the form of members’ development facilities and decentralisation linked to serious functions.

2. A VÁROSVERSENY ÉS SIKERESSÉG RÉGI ÉS ÚJ DIMENZIÓI

Doktor Zsuzsanna

Az európai területi fejlődés fókuszába ismét a város került, mert ebben a területi egységben koncentráltan zajlanak a térbeli folyamatok. Napjainkban a verseny egyre inkább a városok és városhálózatok között zajlik, melyeknek fejlődése meghatározza egész térségük dinamikáját. A hangsúlyeltolódás a hazai szakma tekintetében is megfigyelhető, azonban komoly problémát jelent, hogy az elmúlt két évtizedben felborult a területfejlesztés egyensúlya, nem a súlyának megfelelő figyelmet kapott a városfejlesztés (Horváth 2001, Faragó 2006). Nagyvárosaink globális kihívásokkal néznek szembe, miközben hazai és nemzetközi tekintetben is versenyben állnak mind a lakosság vonzása tekintetében, mind a gazdasági erőforrásokért folytatott küzdelemben.

Versenyképesség és siker: célok és koncepciók

Magyarországon a gazdasági szemléletű sikerkoncepció terjed el a városok versenyképességének vizsgálatában. Ezen belül is egyre erőteljesebb figyelem irányul nagyvárosainkra, melyek Budapest kiemelkedő és elvitathatatlan szerepe mellett saját vonzáskörzetük és régiójuk fejlődését alapvetően meghatározzák. Lengyel Imre és Rechnitzer János (2000, 131.) a területfejlesztésnek a vidék felől a város irányába fordulását a következőképpen fogalmazzák meg: „Az urbanizációs előnyök kiemelkedő fontosságúvá váltak, a nagyvárosokban döntenek a fejlesztés, a termelés és elosztás alapkérdéseiről, míg a végrehajtó részleg, a gyártó/összeszerelő telephelyek a Földön szinte bárhol működhetnek. A fentiek miatt a globális verseny nemcsak a globális vállalatok versenye, hanem egyúttal a székhelyüknek helyet adó térségek, városok versenye is.” A fenti érvelés jól mutatja az említett gazdasági szempontú versenyképesség megközelítést, illetve előre vetíti a város és térsége kapcsolata újraértelmezésének szükségességét is a globalizáció folyamatában.

A városfejlesztés végső célja a városi lakosság jólétének növelése, az emellett megfogalmazott egyéb célok, részcélok lényegében eszközök, amelyek ennek a fő célkitűzésnek az elérését hivatottak szolgálni. Az életminőség, életkörülmények, a jólét növelésének az alapja azonban minden esetben egy erős, stabil, versenyképes helyi gazdaság megteremtése és folyamatos fejlesztése, fenntartása.

Versenyképességi és sikertényezők: elméletek és összefüggések

A tanulmány keretei nem teszik lehetővé a versenyképességi és sikertényezők kategorizálásának teljes részletességbe menő bemutatását, mégis úgy teljes a kép, ha egy-egy példa erejéig szemléltetésre kerülnek hazai és külföldi elméletek. Ebben a körben a nemzetközi irodalomból a Világbank és Iain Begg, míg a hazai Enyedi György és Horváth Gyula kategorizálását mutatnám be, kiegészítve a kohézió-versenyképesség dichotómia oldásának lehetőségeivel, javasla-taival.

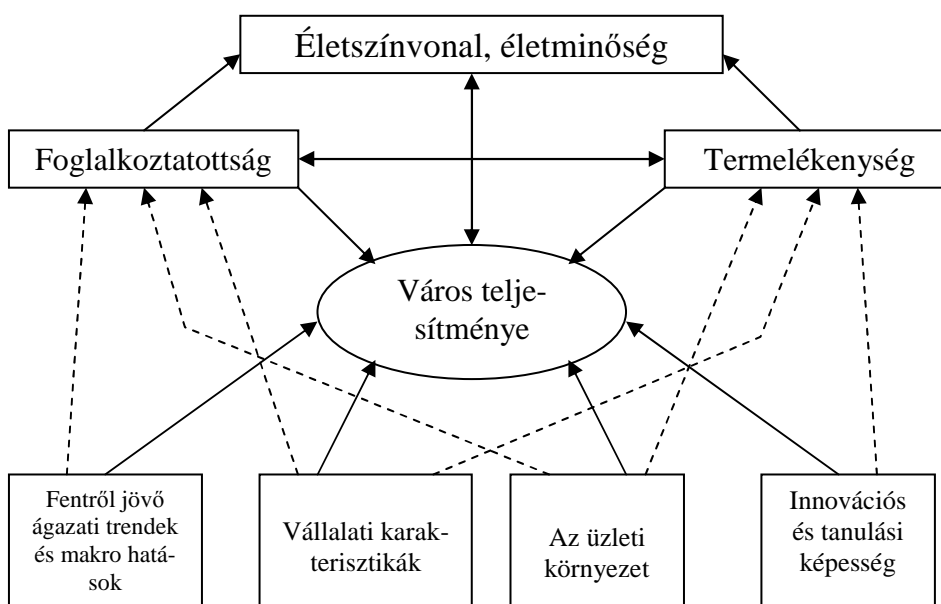
A *Világbank* tanulmánya szerint (2000) amennyiben a városok lakosai jó-létének növekedését elő kívánják segíteni, úgy fenntarthatóan kell fejlődniük a következő négy szempontot szem előtt tartva:

- Az első és legfontosabb az élhetőség – megfelelő életminőség biztosítása, egyenlő esélyek minden lakos számára, beleértve a legszegényebbeket is. Elő kell segíteni a participatív, vagyis részvételen alapuló, piaci folyama-tokra érzékeny, rugalmasan reagáló városfejlesztési módszerek átvételét a tervezésben.
- Versenyképesség – a foglalkoztatottság, a jövedelmek és a befektetések élénk növekedése. Fontos a diszfunkcionális szabályozás és a központi adminisztrációs terhek csökkentése, mert ezek különösen a kisvállalkozá-sokat és az informális szektor vállalatait érintik hátrányosan, holott ők a dinamikus fejlődés meghatározó szereplői.
- Jó kormányzás és menedzsment – az élhetőség és a versenyképesség fo-kozása komoly kihívásokat és nagy elvárásokat támaszt a városi kor-mánnyal, illetve menedzsmenttel szemben. Kiemelt szerep jut a fejlesz-tési döntések és programok előkészítésének fázisában a helyi önkor-mánnyal és a lakosság közötti interakcióknak. Szükséges a korrupció visszaszorítása, melynek eszköze lehet a gazdálkodás átláthatóvá tétele, illetve közintézményi reformok végrehajtása.
- Pénzügyi megbízhatóság, helyes működés – a jövedelmek és a foglalkoz-tatottság növeléséhez, illetve a helyes, megbízható önkormányzati irányí-táshoz, működéshez elengedhetetlen egy igazságos és fenntartható helyi pénzügyi, finanszírozási rendszer megteremtése. Világos és konzisztens rendszerét kell kialakítani a helyi bevételeknek és kiadásoknak, transzpa-rens és kiszámítható kormányzati transzferekkel, körültekintő önkor-mányzati hitelfelvétellel, általánosan elfogadott számviteli elszámolási elvekkel, vagyonkezeléssel és közbeszerzési gyakorlattal a háttérben. A helyes városi pénzügyi irányítás fontos részét képezi a piaci folyamatok-nak a város adminisztratív funkcióinak keretében történő érvényre jutta-tása, továbbra is szem előtt tartva a társadalmi kérdéseket.

A városi teljesítmény összetett jelenség, egyaránt meghatározzák exact gazdasági mutatók és nehezen számszerűsíthető társadalmi értékek. Ennek megfelelően, míg a részcélok (foglalkoztatottság, gazdasági teljesítmény növelése) teljesülése jól mérhető, nyomon követhető, addig a legfőbb célkitűzés, a városi lakosság életminőségének változása nehezen megfogható. Ezt az input- és outputtényezők közötti kapcsolatrendszer mutatja be az 1. ábra.

1. ábra

A városi versenyképességgel kapcsolatos összefüggések

Forrás: Begg, Iain: Cities and Competitiveness. Urban Studies, 1999. 5–6. 795–809. p.

A városok gazdasági tevékenységére a legfőbb befolyással a fentről jövő ágazati iránymutatások és a külső makrogazdasági folyamatok vannak, mint például:

- a világgazdaság és a nemzeti gazdaság aggregát teljesítménye,
- hosszú távú strukturális változások,
- a nemzeti gazdaságpolitika változása.

Az input oldal meghatározó befolyásoló tényezőinek második csoportja a vállalati karakterisztikák, amelyek a helyi gazdasági szereplők jellemzőinek összességéből adódnak: általában véve dinamikusak vagy lassan mozdulók, esetleg stagnáló, pénzügyileg stabil vagy bizonytalan helyzetűek, elérhető-e modern és hatékony pénzügyi-finanszírozási lehetőségek számukra, vagy a költ-

séges tőkében bíznak, kockázatvállalók vagy kockázatkerülők. Meghatározó jelentőségű, hogy a városban milyen arányban vannak jelen vállalati tulajdonosi és döntéshozói központok, illetve amennyiben ilyen központ nincs a városban, úgy a jelen lévő vállalkozások helyi beágyazottsága is némiképp helyettesítő lehet, fokozva a város gazdasági szereplőinek döntéshozatali hatalmát.

Az üzleti környezet elnevezés azon tényezők befolyásoló szerepére utal, amelyek a vállalatok direkt irányításán kívül esnek, ilyenek:

- a különböző termelési tényezőkkel (pl. munkaerő) való ellátottság, azok minősége és költsége,
- a munkaerő iskolázottsága és a képzési lehetőségek,
- illetékek, használati díjak, a fizikai tervezés szabályai,
- társadalmi és környezeti tényezők – magas szintű lakáslehetőségek, közbiztonság, képzési intézmények, városi szolgáltatások kínálata, minősége,
- társadalmi kohézió – a társadalmi és gazdasági célok átgondolt integrációja,
- agglomerációs hatások – alvállalkozók diverzifikáltsága, zsúfoltság, a közlekedés és szállítás, illetve a kommunikációs és egyéb hálózatos infrastruktúrák minősége és költségei.

Az innováció és a tudás azok a tényezők, amelyek gátolják vagy ösztönzik a vállalatokat arra, hogy új termékeket és eljárásokat fejlesszenek ki. Terjedésükben olyan input tényezők játszanak meghatározó szerepet mint:

- a különböző hálózatokhoz való hozzáférés,
- megrendelők minőségi elvárásai,
- a kutatási támogatásokhoz való hozzájutás központi kutatóintézetek vagy az üzleti életben érdekelt egyetemek formájában, illetve tanácsadó cégek jelenléte.

A helyi kormányzat szerepe napjainkban a közvetlen ellátás, szolgáltatás felől a lehetőségek megteremtésének irányába tolódik. A város vezetése és a magánszektor szereplői sokat tehetnek a város versenyképességének fokozásáért, illetve az elképzelt jövő megvalósítását biztosító lehetőségek megteremtéséért. A városfejlesztők stratégiai intézkedéseinek középpontjában az üzleti környezet javítása, az innováció és a tanulás ösztönzése, illetve a társadalmi kohézió kell, hogy álljanak. *Duffy* (1995) szerint a városi jólét megteremtése gazdasági alapon fog történni a jövőben (is).

A hazai szakirodalom egyik leg többet idézett állásfoglalása Enyedi György (1997, 1–7.) nevéhez fűződik, aki szerint a siker tíz, egymással szorosan összefüggő tényezője a következő:

1. A sikeres város képes a gazdasági szerkezet változtatására. – Változásokhoz való alkalmazkodás képessége, a szolgáltató szektor és a multiplikátor hatású ágazatok túlsúlya jellemző.

2. A sikeres város szolgáltató szektorában magas az értékű ágazatok aránya. – Magas szintű üzleti szolgáltatások (pénzügyi szolgáltatások, biztosítás, tanácsadás stb.), kutatás-fejlesztés, kulturális szolgáltatások, felsőoktatás jelenléte jellemző.
3. A sikeres várost a tudásalapú termelés jellemzi. – Meghatározó a szerepe a kvalitatív tényezőknek (életminőség, lakáskörülmények, szolgáltatások, szabadidős és kulturális szolgáltatások színvonala, környezet minősége) a magas képzettségű munkaerő letelepedési döntéseiben, mely behatárolja egyben a tudásigényes ágazatok telephely-választását is.
4. A sikeres városban erős az innovációs képesség. – Folyamatos megújulás és az innováció befogadásának képessége, a K+F jelenléte meghatározó.
5. A sikeres városban döntések születnek. – „A mai gazdasági tér egyik jellemzője, hogy a döntéshozatal, a stratégiai tervezés, az innovációk létrehozása főleg a nagyvárosokba települnek” (Enyedi 1997, 3.). Akkor maradhat stabilan sikeres a város, ha széleskörű a helyi döntéshozók hatásköre, mozgástere mind jogilag, a szabályozás tekintetében, mind pénzügyileg, vagyis a finanszírozás tekintetében, a helyi fejlesztési döntések tehát nem a városon kívül születnek.
6. A sikeres városban erős és gyarapodó a középosztály. – Jelenlétük olyan fogyasztói igényeket és szokásokat jelent, mely serkentőleg hat úgy a kereskedelemre, mint az ingatlanpiacra, a kapcsolódási lehetőségekre és a különböző szolgáltatásokra.
7. A sikeres város nagy értékű környezetet nyújt. – Igényes várospolitikai és színvonalas közszolgáltatások biztosítása.
8. A sikeres város jól kezeli konfliktusait. – A siker érdekében számos konfliktust kell minden fél számára kielégítő módon rendezni, a kompromisszumok kialakításában az önkormányzatra kiemelkedő szerep hárul. Emellett fontos a siker, a fejlődés negatív kísérő jelenségeinek a kezelése, a társadalmi konfliktusok oldása.
9. A sikeres városnak jelentősek a külső kapcsolatai. – Kedvező infrastrukturális, szállítási feltételek biztosítása, bekapcsolódás a nemzetközi városhálózatba, nem csak a kapcsolatok kialakítása, de azok tényleges fenntartása is fontos.
10. A sikeres városban növekszik a jövedelem és a foglalkoztatás. – Kiemelkedő figyelmet kell fordítani arra, hogy a városfejlesztés és a helyi gazdaság fejlődése ne szakadjon el egymástól, mert szembekerülésük gyengítheti hatásukat.

Ezen tényezők együttes megléte esetén azt a várost nevezhetjük sikeresnek, amelyben növekszik az előállított jövedelem, e jövedelem jelentős része helyben kerül újrabefektetésre, illetve helyben marad vállalkozói és személyi jövedelemadók formájában, városműködtetésre és fejlesztésre fordítódik, a személyi

jövedelemnövekedésből a lakosság széles rétegei részesülnek, s az így bekövetkező gazdasági növekedés nem károsítja a város természeti, épített és kulturális környezetét. Minél több város lép a sikeresek közé, annál közelebb jutunk a sikeres Magyarországhoz. A területfejlesztési politikának ezért kiemelt figyelmet kell fordítania a településsiker támogatására (Enyedi 1997).

A piacgazdaságokban egy városnak a településhierarchiában elfoglalt helyét elsősorban funkciói és ezek gyakorlásának minősége, illetve hatóköre, ma már meghatározóan a nemzetközi munkamegosztásban betöltött szerepe határozza meg. A város mérete, az országos településszerkezetben elfoglalt pozíciója (az agglomeratív hatás) elvesztette korábbi dinamizáló szerepét, és a tercier ágazatok súlya, a fejlett szolgáltatások (az információs gazdaság, a termelő szolgáltatások, a K+F szektor) váltak a fejlődés, a jövedelemtermelés motorjává. Az új fejlesztési erőforrások átrendezték az európai városok versenyképességi térképét is (Horváth 1998).

A városhierarchiában elfoglalt pozíciót befolyásoló tényezők:

1. Nagyipari csoportok irányító központjainak jelenléte;
2. A termelési szerkezet diverzifikáltsága;
3. Felsőoktatási-kutatási bázisok;
4. Kísérleti fejlesztő helyek;
5. A népesség és az információk gyors mozgását biztosító infrastruktúra jelenléte (légi közlekedés, autópálya, telekommunikációs hálózatok);
6. Az információk és az eszmék áramlását biztosító kapcsolati rendszerek (konferenciák, rendezvények, kiállítások) kiépültsége;
7. A termelő szolgáltatási hálózatok (üzleti tanácsadás, marketing, reklám, számítástechnika) jelenléte;
8. Pénzügyi erőforrások, támogatási rendszerek;
9. Innováció orientált fejlesztési stratégia, rendezési tervek;
10. Az oktatási, kulturális, pihenési és sportlétesítmények könnyű megközelíthetősége;
11. Magas színvonalú lakófunkciókat kielégíteni képes városrészek, negyedek (Horváth 1998).

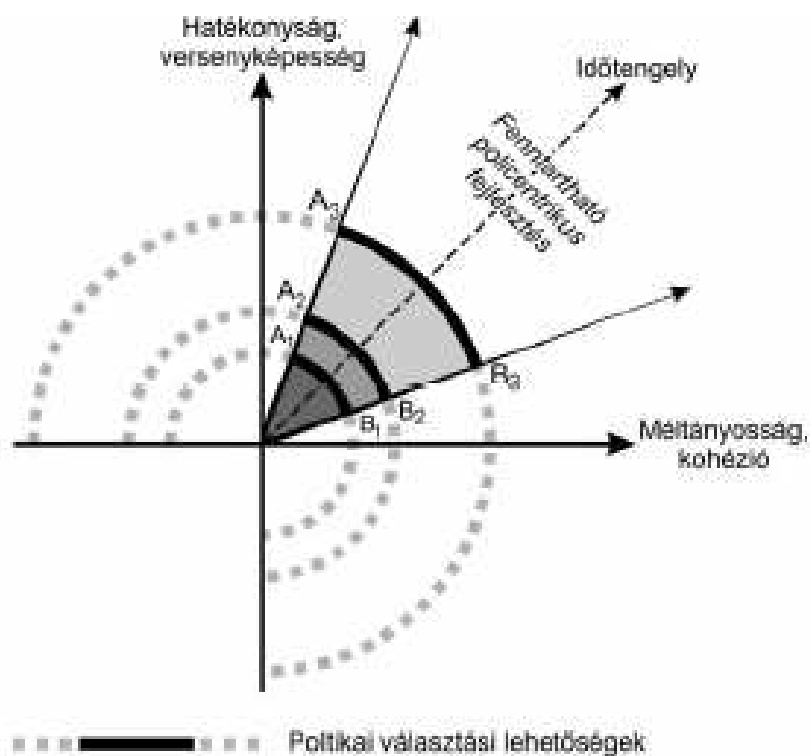
Az európai területi fejlődésben a városhálózatnak meghatározó szerepe lesz a 21. században is. A hálózati működésben felbomlanak a korábban merev hierarchikus szerkezetek, nem a szerepkörök tagoltsága, leosztása a meghatározó. Helyette a versenyképességet növelő adottságok kerülnek előtérbe (Horváth 2001).

Versenyképesség és kohézió, avagy a hatékonyság és méltányosság szempontjai közötti választás lehetőségei és korlátai

A városrendszert a gazdasági funkciók tagolják, a városok terjeszkednek, növekszik a területfelhasználásuk, amellyel egy időben a társadalmi feszültségek új összefüggései jelennek meg. Ilyen például a területi dualizmus, amely kritikus folyamatokat indíthat el ott, ahol az országon belüli városok között amúgy is túlzottan nagyok a társadalmi-gazdasági különbségek. A területi különbségek csökkentésére tett erőfeszítések akkor sikeresek, amikor a gazdaság általános fejlődési folyamataival úgy egyeztethetők össze a területfejlesztés céljai, hogy azok nem fékezik a gazdasági növekedést, a gazdaság hatékony működését

2. ábra

Területpolitikai választási lehetőségek tartománya

Forrás: Faragó László (2006): A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. *Tér és Társadalom*, 20. 2. 83–102. p.

(Horváth 2001). Ennek megfelelően Magyarországon területileg kiegyensúlyozottabb, többpólusú, a fenntarthatóság szempontjait is figyelembe vevő területpolitikát kell megvalósítani, azaz ha a városok húzó erejére alapozva dinamizáljuk az elmaradott területek forrásait, akkor nemcsak a gazdasági összteljesítmény nő (több munkahely, nagyobb GDP), hanem egyúttal a társadalmi, a gazdasági és a területi kohézió is erősödik (Faragó 2006).

Jensen-Butler (1999) a kohézió-versenyképesség közötti átváltás dimenzióját más nézőpontból vizsgálja: a városok új szerepének növekedését a kreativitásnak és az innovációs kapacitásnak a gazdasági teljesítményben játszott növekvő szerepével magyarázza, míg a sikeresség három kulcstényezőjeként a társadalmi egyenlőség minimális szintjét, illetve a tiszta és vonzó környezetet jelöli meg. A társadalmi egyenlőtlenség mint versenyképességi dimenzió új értelemben veti fel a hatékonyság és egyenlőség kapcsolat kérdését és ennek a kapcsolatnak a városi gazdaság sikerére gyakorolt hatását. A megjelenő új, vállalkozói szemléletű városvezetési irányvonal fókuszában a hosszú távú hatékonyság áll, amelynek kulcsa a lokális pozitív externáliák kialakítása és erősítése. A városoknak egyre inkább a határokon átnyúló versenyben kell megállni a helyüket, ahol a komparatív előnyök alapját már nem az erőforrások és az olcsó vagy termelékeny munkaerő jelentik, hanem az innovációs képességek. Az új globális gazdaság meghatározó szereplői a városok lesznek, ennek megfelelően áthelyeződnek a városi fejlesztési elképzelések fókuszpontjai is, melyek egyre inkább a következők lesznek:

- az innováció és a kreativitás erősítése,
- a humán erőforrás minőségi fejlesztése,
- a vállalkozói hajlandóság javítása,
- hálózatok fejlesztése (a hálózatok kialakulása pozitív extern hatásokat von maga után),
- a városi kényelem és színvonalas lakáslehetőségek biztosítása a magas jövedelmű és kreatív munkaerő megnyerése, odavonzása érdekében,
- szinergiák létrehozása,
- kockázattűrő képesség.

Napjaink tudás alapú globális gazdaságában meghatározó jelentőségű a versenyképesség és a társadalmi egyenlőség, kohézió közötti egyensúly megtalálása. Többször említésre került, hogy a sikeresség gazdasági szempontú megközelítése terjedt el, azonban a versenyképesség meghatározó tényezőinek változásával ez a szemlélet nem jelenti a versenyképesség célkitűzésének abszolút dominanciáját a kohézióval szemben. A magasan képzett szakemberek, a vállalati irányító, és kutató-fejlesztő központok letelepítését befolyásoló ún. puha tényezők között szerepel pl. a jó közbiztonság, a környezet minősége, a társadalmi különbségek nagysága, amelyek mind szorosan kötődnek a társadalmi kohézió problémaköréhez. Mindez ismételten felhívja a figyelmet a város gazdasági, társadalmi folyamatainak összetettségére, ahol is a versenyképesség és kohézió

célkitűzéseket nem lehet egymástól elválasztva kezelni, a sikeres fejlesztés érdekében integrált megközelítésük szükséges.

Ebben az új tudás alapú és globális gazdaságban az egyenlőség fontos tényezője lehet a gazdasági növekedésnek, mivel a negatív extern hatások csökkentik a pozitív externáliák hatását, amik a növekedés alapját képezik. Így a hatékonyság és egyenlőség közötti egyensúly megtalálása lehet a kulcsa a versenyképesség és a jövedelmek növelésének a városok szintjén (*Jensen-Butler 1999*).

A rendszerváltás után a külföldi működő tőke beáramlását irányító tényezők között szerepelt a munkaerő alacsony költsége és az újonnan megnyíló kelet-közép-európai piac közelsége. Az állami intézkedések között a főbb prioritások az infrastruktúra fejlesztése (autópálya-építések) és központi támogatások nyújtása, míg az önkormányzatok oldalán ipari parkok kialakítása, illetve adókedvezmények nyújtása álltak. Ezt a megközelítést jól tükrözték mind a központi területfejlesztési dokumentumok, mind a helyi városfejlesztési elképzelések. A külföldi működő tőke hazánkba áramlásának ez a szakasza azonban mára nagyrészt lezárult. A tudás alapú, innovatív gazdasági ágazatok letelepedését a korábban felsoroltaknak megfelelően új tényezők határozzák meg, ez a hangsúlyeltolódás a hazai területi tervezésben is megfigyelhető. A fejlesztési stratégiák kialakításakor a városok tudatosan törekednek arra, hogy valamilyen konkrét (valós vagy annak vélt), egyedi sajátosságuk köré szervezett pozitív imázst alakítsanak ki magukról.

A városfejlesztési modellek változásának irányai és követelményei

Meghatározó, hogy a város mennyiben képes tevékenyen elősegíteni gazdasága folyamatos megújulását: hogyan reagál a felmerülő igényekre, megteremti-e a gazdasági szereplőkkel való folyamatos kapcsolattartás csatornáit, milyen eszközökkel és mennyire hatásosan képes magát megjeleníteni, képes-e olyan imázst kialakítani, amely alkalmas a városi identitás megújítására. A műszaki infrastruktúra mellett ugyanis egyre meghatározóbb a szerepe az ún. mentális infrastruktúrának, amely azt a módot jelenti, ahogy a helyi lakosok a lehetőségeiket és problémáikat kezelik, ahogy környezetet és atmoszférát teremtenek, ahogy életüket alakítják. Ez a mentális infrastruktúra alapjaiban képes a városfejlesztés sikerességét befolyásolni.

Az új városfejlesztési modellek előnyben részesítik a belső termelési és humán erőforrásokat, a város és régiója kapcsolatait, az interregionális kooperáció erősítésére alapozó fejlesztési irányokat. A városfejlesztés új önirányító modelljében az alábbi általános fejlesztési elvek érvényesülnek:

1. A városfejlesztés fő motiváló tényezője a strukturális változások megtervezése, a városi gazdasági bázis átalakítási irányainak megfogalmazása, a globális szerkezeti változások kedvező és kedvezőtlen adottsága-

inak mérlegelése, az átalakulás várható hatásainak prognosztizálása. A helyi gazdaságfejlesztés elve a diverzifikáció, mert ez az a gazdaság-szervezési elv, amely hosszabb távon a várost az integratív gazdaság előnyeit élvező innovációs központtá alakíthatja.

2. A modell a belső erőforrásokat a város szűkebb és tágabb környezetébe ágyazza.
3. Ezen stratégia a város fejlesztését sokszereplős folyamatnak fogja fel. A város működtetésében és fejlesztésében a különböző szereplők kooperációjának, a partneri kapcsolatok széles körű, a szereplők között szerződéses formában vagy informális módon megjelenő hálózatának erőforrás szerepet tulajdonít.

Az új városfejlesztési modellek megkövetelik az integrált és a rendszerszemlélet egyidejű érvényre juttatását a tervezés folyamatában, kiegészítve a fenntarthatóság követelményének minden területen történő érvényesítésével.

A hangsúly a komplex városfejlődést szolgáló feltételek minőségi fejlesztésén van. Miután lehetetlen minden városfejlesztési kérdést egyszerre megoldani, ezért körültekintő választásokra kényszerül minden közösség. A szűkös erőforrásokat azokra a területekre kell koncentrálni, ahol a beavatkozásnak a legerősebb tovagyűrűző hatása várható. A fejlesztések és beruházások rendszerbe szervezésére kell törekedni, mivel csak összehangolt, átgondolt, hosszú távú stratégia kialakítása biztosíthatja a tartós siker elérését.

A városfejlesztési feladatok keretei között erősen keverednek a gazdasági, a műszaki-építészeti és a társadalmi kérdések, melyek megkövetelik a problémák integrált kezelését, hogy a város fejlesztése során a gazdasági, társadalmi, kulturális és környezeti érdekek egyidejűleg, egymást erősítve érvényesüljenek.

A harmadik fontos kritérium a városfejlesztés területén a fenntarthatóság kérdése, melyben érvényre kell juttatni az integrált megközelítést, így egyszerre biztosítani a gazdasági, társadalmi és környezeti fenntarthatóságot. A feladat összetettsége, a problémák közötti összefüggések komplex gondolkodást és gondos tervezést kívánnak meg, melynek eszköze a részletes helyzetelemzésen, a lehetőségek, illetve kihívások és veszélyek feltárásán alapuló, az érdekelttek bevonásával készülő, így széles körben elfogadott és támogatott stratégia kidolgozása és következetes megvalósítása.

A stratégiai tervezés, mint a városfejlesztés sikerének eleme

A stratégiai tervezés nem egyszerűen felkészülés a jövőre, hanem proaktív és szisztematikus módszer a jövő formálására, változtatására. Végeredménye egy integrált fejlesztési megközelítés, mely a város szempontjából lényeges stratégiai kérdéseket összegzi, módszere egyre inkább részvételen alapuló megközelítésnek tekinthető (CUI 1998, 2002). Feladata, hogy a kívánt állapotba való elju-

tás lépéseit felvázolja és azokat megfelelő rendszerbe foglalja. Napjaink dinamikusan változó gazdasági és társadalmi környezetében azonban a tervezés folyamata nem ér véget a terv elkészültével, annak folyamatosnak kell lennie, figyelemmel kell kísérnie a megvalósulást (monitoring) és szükség esetén újra kell értékelni a helyzetet, a célok megvalósítása érdekében változtatni kell a programokon.

A stratégiai tervezés kiinduló pontját nem a lehetőségek, hanem minden esetben a célok kell, hogy képezzék, amely városfejlesztési stratégia esetében nem más, mint a város lakossága jólétének a növelése.

Maga a stratégiai tervezés folyamata nem elsősorban lépéseiben, sokkal inkább megközelítésében és a problémák összetettségében különbözik a vállalati szférában kialakult gyakorlattól. A város komplex termék, ugyanazt a teret kell vonzóvá tenni, eladni a különböző érdekcsoportok számára (lakosság, gazdasági szereplők, turisták), amelyeknek az elvárásai nem hogy nem esnek egybe, de számos esetben szembe is kerülhetnek egymással. Ezen konfliktusok feloldását segítheti a fejlesztési célok széles körű részvételen, partnerségen alapuló kijelölése, illetve a stratégia következetes felépítése, melynek lépései a következők:

- a meglévő tervezési és pénzügyi keretek felismerése, illetve más programok és tervek ismerete;
- a problémák és azok kiváltó okainak szisztematikus feltárása, kiterjedt közösségi konzultációk révén;
- a feladatok prioritásainak megállapítása, a fenti problémák fényében;
- a fenntartható közösség eszméjének megteremtése, a közösség minden szektorát magába foglaló részvételi eljárás útján;
- az alternatív stratégiák megfontolása és értékelése;
- hosszú távú helyi fenntarthatóságra törekvő akcióterv kialakítása, amely tartalmazza a mérhető célokat;
- a terv megvalósításának tervezése, amely magában foglalja az időrend kialakítását, illetve a felelősség megosztásáról szóló nyilatkozatokat a felek között;
- a terv megvalósítása ellenőrzésének és jelentései kidolgozásának eljárási rendjének kialakítása (Aalborgi Charta 1994).

A városfejlesztési politikák megfogalmazásához, végrehajtásához, nyomon követéséhez és értékeléséhez elengedhetetlen a megfelelő információs háttér. Ez egy olyan önkormányzati adatrendszert és információs bázist jelent, amely a legfontosabb adatok és indikátorok folyamatos karbantartásával képes a városi folyamatok figyelésére (monitoringra), a különféle fejlesztési tervek megalapozására. Mindezt kiegészítené egy széles körű adatszolgáltatási kötelezettség, valamint egy egységes adatbázis kialakítása az önkormányzati és városi intézmények között. A fenti intézkedések bevezetése mind gazdaságilag, mind az információk megszerzésének idejét tekintve hatékonyabbá és átláthatóbbá tenné a döntéshozatalt.

Összegzés

A gazdasági elhelyezkedés mobilitása és a tőke nemzetközi mobilitása általánossá tette a városok és a régiók versenyét. Ezt erősítette a nemzetállam viszonylagos gyengülése a régiókkal és városokkal szemben, az autonóm gazdasági döntések fokozódó decentralizációja. A rendszerváltás a magyar városokat is versenybe kényszerítette.

Ebben a versenyben való sikeres helytálláshoz olyan várospolitikai kialakítása szükséges, amely a következő három dimenzióban egyformán meg tudja oldani a városvezetésre háruló feladatokat és problémákat:

1. hatékonysági dimenzió – a gazdaság bővülését segíti elő a legkülönbözőbb eszközökkel;
2. kiegyenlítő dimenzió – a városi javakat és szolgáltatásokat a polgárok széles körének nyújtja és mérsékli a végleges társadalmi leszakadás veszélyét;
3. a negatív externáliák (szennyezett környezet, közlekedési káosz, rossz közbiztonság) elleni küzdelem.

A 21. század gazdasági húzó tényezőjének kikiáltott innovációs hálózatosodás, illetve tudásgazdaság meghatározó telepítési tényezői az ún. „puha” tényezők kerülnek előtérbe, mint pl. a jó lakáshelyzet, a szabadidős és kulturális intézmények szolgáltatásainak kínálata, a tiszta környezet és a természeti vonzerők, magas színvonalú városi szolgáltatások, kiegyensúlyozott társadalmi fejlődés, magas életszínvonal stb., amelyek alapvető szerepet játszanak a magasan képzett munkavállalók letelepedési döntéseiben.

A stratégiai tervezés vitathatatlanul elengedhetetlen eszköz a városi önkormányzatok számára a fenti tényezők tudatos befolyásolása, a sikeres fejlődés érdekében. A vállalatok által kialakított tudatos előre gondolkodás ismét előtérbe került a magyar településfejlesztésben is, jóllehet a szocialista időszak negatív attitűdje magával a tervezéssel, mint szóhasználattal szemben még nem tűnt el teljes mértékben.

A városfejlődést meghatározó tényezőkben bekövetkezett, fent említett változások miatt új városfejlesztési stratégiákra lett/van szükség (*Horváth 1998*), mely stratégia kialakításában központi szerep hárul a helyi politikai vezetésre, amelynek hozzáértése és kapcsolatrendszere nagyban befolyásolja a város fejlődési lehetőségeit. A városstratégia új irányainak megfelelően egyre nagyobb hangsúlyt kell, hogy kapjon az integrált megközelítés, a rendszerszemlélet, a fenntarthatóság gazdasági, társadalmi és környezeti dimenziója, illetve a partnerség a helyi közösségekkel, érdekcsoportokkal, melyek együtt biztosíthatják a városfejlesztési koncepciók elfogadottságát, így nagyban támogatva a megvalósítást és helyes irányvonalak kialakítása esetén a hosszú távú siker megalapozói lehetnek.

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy egy város sohasem önmagában sikeres, szerveznie kell környékét is. A globalizáció hatására a települések, városok és falvak közötti funkciómegosztás átalakul, a vidéki térségek fejlődését egyre inkább a központi városok és az azokhoz fűződő kapcsolataik határozzák meg (Faragó 2006), melyben fokozatosan előtérbe kell, hogy kerüljön a partnerség, a várostérségi kohézió erősítése és a szolgáltatásszervezés összehangolt megvalósítása érdekében.

A városfejlesztés sikere összetett folyamat eredménye, számos tényezőtől függ, melyeknek jelentős része az önkormányzatok hatáskörén kívül esik. Mindezzel együtt fontos, hogy a városvezetés ne passzív szemlélője legyen a változásoknak, hanem jól átgondolt stratégiai tervezéssel tudatosan és proaktívan alakítsa a városi környezetet és feltételeket, ezzel segítve elő a városi lakosság életszínvonalának és életminőségének folyamatos javítását, a tartós sikert.

Irodalom

- A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény.
- Begg, Iain (1999): Cities and Competitiveness. *Urban Studies*. 36. 5–6. 795–809. p.
- Beluszky Pál (2000): Adalékok a városhálózat 1990 utáni átalakulásához. In Horváth Gyula – Rechnitzer János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs. 115–129. p.
- Boddy, Martin (1999): Geographical Economics and Urban Competitiveness: A Critique. *Urban Studies*. 36. 5–6. 811–842. p.
- CUI (Kanadai Urbanisztikai Intézet) Magyarországi Programirodája (1998, 2002): *Demokratikus gyakorlat: Az önkormányzati stratégiai tervezésről*, Budapest. 108 p.
- Enyedi György (1997): A sikeres város. *Tér és Társadalom*. 11. 4. 1–7. p.
- Enyedi György (1995): Városverseny, várospolitika, városmarketing. *Tér és Társadalom*. 9. 1–2. 1–3. p.
- ESDP – *European Spatial Development Perspective* (1999) European Commission, Luxembourg. 87. p.
- ESPON 2013 Program. (2007) Luxembourg, European Commission.
- Faragó László (1994): Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához. *Tér és Társadalom*. 8. 3–4. 23–38. p.
- Faragó László (2001): A területfejlesztéssel és területi tervezéssel kapcsolatos uniós fogalmak tartalma és használata. *Falu, Város, Régió*. 8. 3. 3–5. p.
- Faragó László (2006): A területfejlesztés tabui és téveszméi. *Élet és Irodalom*. 50. 32. 9 p.
- Faragó László (2006): A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. *Tér és Társadalom*. 20. 2. 83–102. p.
- Gordon, Ian (1999): Internalisation and Urban Competition. *Urban Studies*. 36. 5–6, 1001–1016. p.
- Hegedűs István (2008): A nagyvárosi kormányzatok és az önkormányzati rendszer. *Tér és Társadalom*. 22. 1. 59–75. p.
- Horváth Gyula (1998): *Európai regionális politika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 501 p.

- Horváth Gyula (2000): Decentralizáció és a régiók – kelet-közép-európai nézőpontból. In Horváth Gyula – Rechnitzer János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 60–72. p.
- Horváth Gyula (2001): Magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom*. 15. 2. 203–231. p.
- Horváth Gyula (szerk.) (2006): *Régiók és települések versenyképessége*. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs. 481 p.
- Járosi Péter (2008): Az integrált városfejlesztési stratégia és a helyi gazdaság fejlesztése. In *Önkormányzatok gazdálkodása – Helyi fejlesztés*. Konferenciakötet, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs. 265–207. p.
- Jensen-Butler, Chris (1999): Cities in Competition. *Urban Studies*. 26. 5–6. 865–891. p.
- Kiss Attila (2006): A tudatos városfejlesztés. In Kiss Attila – Mezösi Gábor – Sümeghy Zoltán (szerk.): *Táj, környezet és társadalom. Ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére*. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi, Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged. 363–372. p.
- Koltai Zoltán (2005): A magyarországi nagyvárosok versenyképességének lakossági megítélése. *Tér és Társadalom*. 19 3–4. 23–42. p.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (2000): A városok versenyképességéről. In Horváth Gyula – Rechnitzer János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 130–152 p.
- Lever, F. William (1999): Competitive Cities in Europe. *Urban Studies*. 36. 5–6. 1029–1044. p.
- Lipcsei Charta a fenntartható európai városokról*. (2007), Lipcse 8. p.
- Németh Iván (2007): A településfejlesztés menedzsmentje. In Rechnitzer János (szerk.) (2007): *Település és fejlesztés – A közszolgáltatások hatékonyságának növelése a településfejlesztésben*. KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság, Budapest. 115–128. p.
- Rogerson, J. Robert (1999): Quality of Life and City Competitiveness. *Urban Studies*. 36. 5–6. 969–985. p.
- Timár Judit – Velkey Gábor (szerk.) (2003): Várossiker alföldi nézőpontból. MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba–Budapest. 253 p.
- Világbank, Városfejlesztési részleg (2006): *Helyi gazdaságfejlesztés*. 108 p.
- World Bank (2000): *Cities in Transition. World Bank Urban and Local Governments Strategy*. 168. p.

The success of cities: competitiveness and cohesion

European spatial development is again focusing on cities with spatial processes constantly becoming more concentrated on this specific territorial unit. The character of cities and the nature of their function determine the development of their broader areas, and they both generate and display competitiveness. This change in the focus of Hungarian scientific literature in respect of spatial development has been very evident over the last few years.

We can use the newly popular term “co-opetition” not only for companies but also for cities since they not only compete internationally, nationally and regionally; at the time they cooperate through networks and specialisation. Hungarian cities now face the challenges of the global economy and our main concern has to be to find those factors which can help them to be successful. The main goal of urban development is to improve the living standards of the residents, and this means difficult choices for policy-makers between competitiveness and cohesion. According to the new, so-called ‘soft’ factors of success, these dimensions have become more closely knit than ever. The significance of the knowledge-based and service sectors and a wide spectrum of business services (the information economy, production services and the R+D sector) have become the drivers of development. The new growth factors and resources have redrawn the competitiveness map of cities. This means that in cities which were lagging behind in terms of the traditional factors (such as location and infrastructure) policy-makers can, by means of good strategic planning, help to restructure the economy and, at the same time, create a business-friendly environment and a city which is good to live in.

The development of urban areas is a key issue for our times, since, the more cities join the ranks of the successful, the closer we come to a successful Hungarian nation as a whole.

3. A GLOBÁLIS KLÍMAVÁLTOZÁS GAZDASÁGI HATÁSAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KÖRNYEZETIPARRA

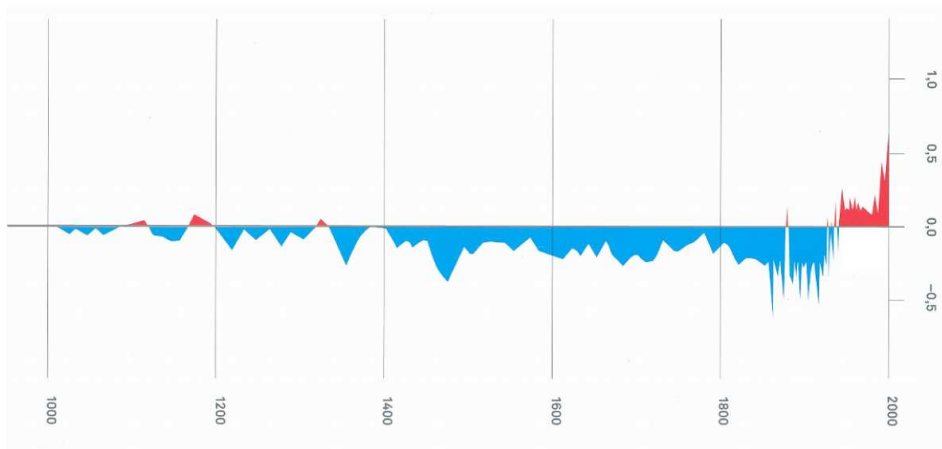
Flander Márton

Bevezetés

A klímaváltozás valószínűleg az emberiség legnagyobb kihívása a XXI. században, melynek tényét mind a kutatási eredmények, mind a megfigyelések egyre nagyobb valószínűséggel támasztják alá. Az alábbi ábra is bizonyítja, hogy a kételkedők által elbagatellizált és természetes (ciklikus hőmérséklet-ingadozás) jelenségnek mondott felmelegedés valóban az ipari forradalom korszakától gyorsult fel, amelynek hatásai széles társadalmi rétegekre és a gazdaság szinte valamennyi ágazatára kiterjednek (*Harnos–Gaál–Hufnagel 2008*).

1. ábra

Az északi féltéke hőmérséklete az elmúlt 1000 évben (°C)

Forrás: Gore, 2006.

A klímaváltozás gazdaságba történő illesztése

Egyre több jele mutatkozik annak, hogy a környezettel kapcsolatban felmerülő problémák következményei a gazdasági rendszert is komolyan érintik. Könnyen belátható az is, hogy a legtöbb változásnak van pozitív és negatív hozadéka, ezáltal haszonélvezői és kárvallottjai. A klímaváltozás esetében egyértelműen megmutatkoztak azok a gazdaságot is érintő hatások, amelyek demonstrálják, hogy komoly és széleskörű következményekkel kell szembenéznünk. Erre figyelmet a Tony Blair angol miniszterelnök megbízásából készített, a klímaváltozás gazdasági hatásait vizsgáló jelentés, ami készítője után (Sir Nicholas Stern) a Stern-jelentés elnevezést kapta. A Stern-jelentés az első közgazdasági szempontból megírt tanulmány a globális felmelegedésről, ami nagymértékben támaszkodik az IPCC¹ 2001-ben publikált harmadik összefoglaló jelentésére. A 700 oldalas dokumentum nem kevesebbet állít, mint hogy a klímaváltozás a világgazdaságra leselkedő legnagyobb kockázat (nagyobb, mint a terrorizmus), ugyanakkor nagy lehetőség is. Következtetései szerint a későbbi nagy klímaváltozás megelőzésére ma megtehető költséges lépések tízszer ekkora későbbi költségeket előzhetnek meg. Ma elegendő lenne a GDP 1–1,5 százalékát a CO₂-kibocsátás csökkentésére fordítani, ezzel későbbi 10–15 százalékos veszteségek lennének kivédhetők (Stern 2007).

A globális felmelegedés gazdasági hatásai két nagy csoportba sorolhatóak be. Az egyik csoportot a magából a klímaváltozás folyamatából adódó gazdasági következmények és a hozzájuk való alkalmazkodás, míg a másikat az üvegházhatású gázok légköri koncentrációjának stabilizálására, csökkentésére létrehozott intézkedések (összefoglaló nevükön mitigáció) gazdasági hatásai alkotják.

Közgazdász szemmel vizsgálva a jelenséget úgy ítélnék meg, hogy a globális klímaváltozás tulajdonképpen az ember által folytatott üvegházhatású gázok kibocsátásának egy extern hatása. Azonban van néhány olyan speciális összetevője, amik együttesen bizonyos kihívásokat állítanak az externáliák alapvető gazdasági elmélete elé. Ez a négy fontosabb összetevő a következő:

- *Okait és következményeit tekintve is globális mértékű.* Ez azt jelenti, hogy 1 tonna üvegházhatású gáz klímaváltozás szempontjából jelentkező légkör-felmelegítő hatása független attól, hogy a világon hol bocsátották ki, mivel ezek a gázok eloszlanak az atmoszférában, továbbá a helyi (lokális) klímaváltozások függenek a globális légköri rendszertől. Noha különböző országok különböző mennyiséget állítanak elő, egy újabb egység margi-

¹ IPCC – Intergovernmental Panel on Climate Change. A Világmeteorológiai Szervezet (WMO) és az Egyesült Nemzetek Környezeti Programja (UNEP) által 1988-ban létrehozott szervezet. Feladata, hogy tudományos, szakmai és társadalmi-gazdasági információk biztosításával segítsen egy átfogó, objektív és átlátható képet alkotni az emberi faj okozta klímaváltozás kockázatairól, annak lehetséges hatásairól, illetve az alkalmazkodás és megfékezés lehetőségeiről.

nális károsító hatása független attól, hogy Angliából vagy Ausztráliából származik.

- *Hatásai hosszú távúak és tartósak*, mivel ha üvegházhatású gáz kerül a légkörbe, akkor az több száz évig kimutatható marad, és erre a klíma-rendszer csak lassan válaszol, amelyet a gazdasági és társadalmi válaszreakciók további késéssel követnek.
- *Gazdasági hatásaiban nagyfokú és átható kockázat és bizonytalanság rejlik*, ami egyfelől a lehetséges mérete, típusa és időbeli bekövetkezése, másfelől a változás elleni küzdelem költségeiből következik.
- *Hatásainak valószínűleg egyértelmű következményei lesznek a globális gazdaságra* abban az esetben, ha nem születnek a változást megelőző intézkedések. Emiatt az elemzésnek figyelembe kell vennie a társadalmak lehetséges nem csekély mértékű megváltozását, nem csupán azokat a kis változásokat, amik a szokásos becsléssel közelíthetőek (*Stern 2007*).

Ezek a jellemzők kiindulási alapot és útmutatást jelenthetnek a probléma megoldhatósága szempontjából. Kiemelik a globális fellépés szükségességét, a hosszabb időhorizonton való tervezést, emellett felhívják a figyelmet a folyamat komplexitására és az ebből fakadó veszélyekre. Az extern hatásként való értelmezésen túl több közgazdasági fogalmat is használtak a klímaváltozás gazdasági aspektusainak vizsgálata során. A megemlítés szintjén következnek pár szó a társadalmi jóléti függvényről, ami a társadalmi jólét mértéke és a háztartások által fogyasztott termékek és szolgáltatások közti kapcsolatot reprezentálja. A környezettudatos gondolkodás elterjedése egy társadalomban összefüggésben van az adott ország jóléti szintjével. Minél magasabb egy társadalom jóléti szintje, annál környezetkímélőbb technológiákat és termékeket használ. Természetesen ez az összefüggés nem egyszerűsíthető le csupán a jólétre (amit általában az egy főre eső GDP értéken keresztül számszerűsítünk), mivel az egyéni döntések meghozatala során különböző értékek és etikai megfontolások is közrejátszanak, de a társadalmi minták követése (szocializálódás) az uniformizálódás felé hat. A másik ilyen közgazdasági elméletekből ismert módszer a diszkontálás. Ahogy már többször szó volt róla, a klímaváltozás gazdasági hatásaival kapcsolatban az időtényező szerepe fokozottan hangsúlyos. Ahhoz, hogy a jövőbeli hatásokat számszerűsíteni tudjuk, a diszkontálás biztosítja az eszközi hátteret.

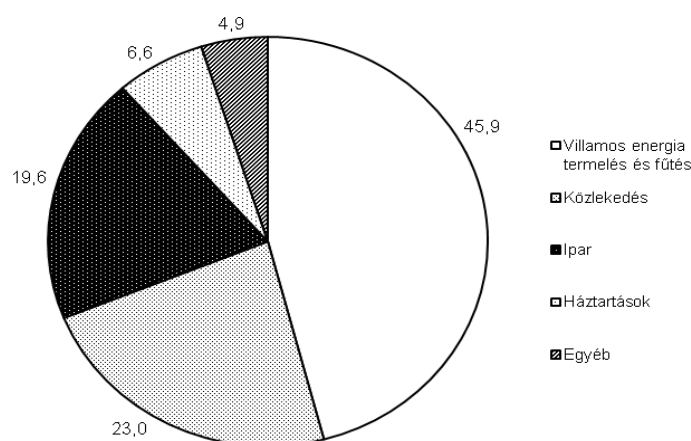
Az éghajlatváltozás nemzetgazdasági szektorokra gyakorolt hatásainak értékelése

A Stern-jelentés (2007) négy olyan területet emel ki, ahol a klímaváltozás hatásai biztosan érvényesülnek: energiaipar, közlekedés, földhasználat (mezőgazdaság) és az ipar általában. Ezt szemlélteti a 2. ábra, amely a világ szektoronkénti

CO₂-kibocsátását ábrázolja. Az értékelés során az általában vett ipari szektort nem vizsgáltam, mivel azt véleményem szerint nagymértékben lefedi az előző három terület, azonban a vizsgálat körét kiegészítettem a turizmussal, mint a leggyorsabban fejlődő iparágak egyikével, amelynek prosperálása alapvetően környezeti adottságoktól függ, ami miatt éghajlat-változási kitettsége jelentős mértékű.

2. ábra

A világ CO₂ kibocsátása 2007-ben szektoronként, %

Forrás: International Energy Agency 2009 alapján saját szerkesztés.

Mind a négy vizsgált szektor jelentős változások előtt áll, amelynek hatása a foglalkoztatás, a jövedelemtermelő képesség és a környezeti értékek védelme okán is megkülönböztetett figyelmet érdemel. Az energiaipar és a közlekedés főleg a mitigáció (kibocsátás csökkentés), míg a mezőgazdaság és a turizmus az adaptáció (alkalmazkodás) területén kényszerül alapvető lépések megtételére, azonban a vertikumok összetett szerkezete következtében a kettő együttes alkalmazása szinergiahatások létrejöttét eredményezheti, amely növeli a kitűzött célok elérésének valószínűségét.

Mezőgazdaság

Az éghajlatváltozás régióként eltérő mértékben a hőmérséklet, a csapadékviszonyok, a párolgás, a szélsőséges időjárási jelenségek, illetve a tengerszint emelkedésén keresztül közvetlen hatást gyakorol a természeti rendszerekre, azon belül is a nemzetgazdaság egyik stratégiai ágazatát jelentő agráriumra. A várható klímaváltozás kedvezőtlen hatásainak egyik leginkább kitett gazdasági

ágazat a mezőgazdaság. A növénytermesztés eredményessége alapvetően befolyásolja az egész élelmiszer-ellátás biztonságát, ezért stratégiai cél a kedvezőtlen hatások okozta veszteségek elkerülése vagy mérséklése (Láng–Csete–Jólánkai 2007). Ennek érdekében az egyes országok által alkalmazott agrárpolitikát is a folyamathoz való minél megfelelőbb alkalmazkodás igényével kell kidolgozni.

A következőkben vizsgáljuk meg magukat a klímaváltozás hatásait. A klíma–növény kapcsolat vizsgálatánál négy paramétercsoportot szoktak figyelembe venni (Harnos 2005):

- csapadék,
- hőmérséklet,
- CO₂-koncentráció,
- termőhely, földhasználat.

Az élettani folyamatok komplexitásából következően nem számszerűsíthető konkrétan az egyes tényezők módosulásaiból adódó hozamok mennyisége. Amíg egy bizonyos szintig növekedés, úgy e szint fölött már termékenység csökkenés valószínűsíthető. A hőmérséklet esetében például Christopher Field, valamint David Lobell az 1980 és 2002 közötti időszakot vizsgálva azt az eredményt kapták, miszerint minden fél fokos átlaghőmérséklet emelkedés 3–5%-os termés hozam csökkenést von maga után (LLNL 2007). A klímaváltozás függvényében kontinentális szinten jelentősen változhat a termőhely és a földhasználat is. Számítások szerint 1°C globális hőmérsékletemelkedés 150–250 km-rel tolja el a termesztési zónákat a sarkok felé.

Az éghajlatváltozás hatásai tehát igen komoly változásokat okozhatnak a legtöbb ország agrárszektorának eddigi működésében. A nyertesek mellett a vesztesek pedig pont azokból az afrikai és ázsiai fejlődő társadalmakból fognak kikerülni, akik mezőgazdasága már amúgy is gyenge lábakon áll, és nemhogy nem versenyképesek, de sokszor önellátásra is képtelenek. Emiatt ezeknek a változásoknak a megelőzésére a mezőgazdaságnak is lépéseket kell tennie.

Annak ellenére, hogy az éghajlatváltozás globális szinten zajlik, hatásai a legtöbb esetben lokálisak, ami kiváltképpen igaz az agrárszektor esetében. Ezért a klímaváltozásra való felkészülés, a károk megelőzése, mérséklése, helyreállítása, a kockázatok csökkentése érdekében az alkalmazkodási stratégiát, feladatait, feltételrendszerét és a szervezett megvalósítást mindenekelőtt azokra a területi szintekre kell kidolgozni, ahol a folyamat hatásai a legerősebben fognak érződni. Az ellentmondások és párhuzamos intézkedések elkerülése végett az egyes térségek stratégiáit egymás között is szükséges összehangolni.

Az adaptációs módszerek közé sorolhatjuk azoknak az új, ellenállóbb fajtáknak a kinemesítését, amelyek az éghajlatváltozás fentebb leírt negatív hatásait mérsékelni tudják, ezzel segítve elő az élelmiszerbiztonság kívánatos szintjének fenntartását. Az új biológiai alapanyagok létrehozása, valamint az új körülményekhez alkalmazkodó termelési rendszerek bevezetése jelentős K+F tevékeny-

séget feltételez, ezen belül is a biotechnológiai (pl. stressztoleranciára történő nemesítés) és agroökológiai (természetbarát termelési eljárások) alap kutatások fejlesztését, aminek a mezőgazdaság és környezetvédelem területén van relevanciája. A szántóföldi növénytermelésben meghatározó a termőhelyi adottságokhoz és a növény igényeihez igazodó technológia, a szárazságtűrő, illetve a szélsőséges hatásokat jobban tűrő fajták fokozottabb termelésbe vonása, nemesítése, valamint a helyi adottságokhoz alkalmazkodni képes fajták használata, a növénytermelési szerkezet aránymódosításai, kedvezőbb vetésváltási feltételek előmozdítása (Agrisafe 2008). Az érintett többi területhez hasonlóan itt is szükség van a széleskörű nemzetközi együttműködésre és tapasztalatcserére.

Energiaipar

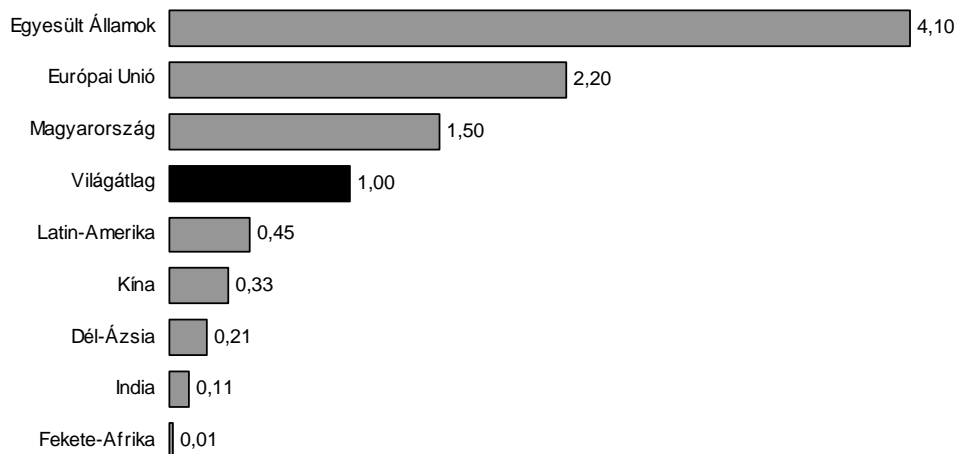
Minden emberi tevékenységhez energiára van szükség. A folyamatos és lehetőleg olcsó energiaellátás a fejlett társadalmak működőképességének és a személyes életszükségletek kielégítésének elengedhetetlen feltétele. Ugyanakkor a mindennapi életünkhöz nélkülözhetetlen energia iránti igény fokozódása az egyik fő okozója az üvegházhatású gázok növekvő légköri koncentrációjának. A fogyasztói társadalmak pazarló mintákat követő energiafelhasználása – szakemberek szerint a jelenlegi életszínvonal 30%-kal kevesebb energia felhasználásával is biztosítható lenne (Figyelő Net, 2008) – nagymértékben okolható a globális klímaváltozásért. A téma vizsgálata ezért napjainkban két okból is releváns. Egyfelől az energiabiztonság és a klímaváltozás kettős kihívása ma világunk legfontosabb problémái közé tartozik, másfelől a stabil és megfizethető energiaellátás elengedhetetlen feltétele a gazdasági növekedésnek és a fejlődésnek (Vajda 2001).

Az előttünk álló feladat, a klímaváltozás és az energiabiztonság kettős kihívásának megoldása annál is sürgetőbb, mert a világ energiaigénye rohamosan növekszik – különösen igaz ez Kínára, Indiára és a fejlődő országokra –, hiszen gazdaságuk növekedése okán szükségük van energiára. A következő huszonöt évben legalább ötven százalékkal megemelkedő energiaszükséglet felét tehát India és Kína igényli. Az éghajlatváltozás szempontjából azonban kedvezőtlen, hogy ezek az országok a leginkább környezetszennyező szénénergiát használják, és egyelőre hallani sem akarnak a környezettudatosságról, mert ezt csak a gazdag országok szeszélyének tekintik (Magyar Hírlap Online, 2007).

Az energiaszektor ezer szállal kapcsolódik a gazdaság többi területéhez, ezért is lehet alapja egy új technológiákon alapuló ipari forradalomnak. Ezt az úgynevezett harmadik ipari forradalmat a környezetbarát technológiák és az energiaszektor megreformálása jellemzi majd. A reformokhoz egy összetett stratégiára van szükség, amelynek alapvető fontosságú elemei többek között az energiahatékonyság növelése, az energiaellátás diverzifikációja, a megújuló energiaforrások felhasználásának bővítése és egy új globális energiapolitika kidolgozása (Magyar Hírlap Online 2007).

3. ábra

Az egy főre jutó energiafelhasználás a világtátlaghoz viszonyítva

Forrás: Vajda (2001) alapján saját szerkesztés.

Az EU-ra, mint a klímaváltozás elleni harc vezető szereplőjére fontos szerep hárul az energiahatékonyság növelésének kérdésében. Támogatnia kell a zöld technológiák fejlesztését és minden olyan intézkedést, amely elősegíti, illetve terjeszti az energiahatékonyabb fogyasztói viselkedést, közlekedést és építkezést, hogy csak néhány példát említsünk (Kitekintő, 2007).

A megújuló energiaforrások arányának energiatermelésen belüli növelése is egy sarokpontját képezi a klímaváltozás elleni küzdelemnek. A megújuló energiák között a biomasszát, a víz-, szél-, nap- és geotermikus energiát említhetjük meg. Az Európai Unió ezen a területen is próbál példát mutatni, amit a 20/20/20² célok kitűzése is jól szemléltet. A megújuló energiaforrásokkal kapcsolatos kutatás-fejlesztési tevékenység az 1973-as olajárrobbanást követően kapott nagy lendületet. Ennek köszönhetően minden megújuló energiaforrás fajlagos költsége jelentősen csökkent, azonban a vízenergia és a biomasszából származó energia kivételével ezek az energiaforrások még mindig nem versenyképesek a fosszilis energiahordozókkal. A megújuló energiák esetében is a harmadik ipari forradalom lehet az áttörés kezdete, mivel jelenleg csak a hosszú megtérülési idő és a technológia kiforratlanságából adódó magasabb előállítási költségek képezik az elterjedésük akadályait.

² Az Európai Tanács által 2007 márciusában elfogadott új európai uniós energia- és környezetvédelmi politika. A program megvalósítása érdekében az EU vállalta, hogy 2020-ig az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását 20%-kal csökkenti, az energiafelhasználáson belül a megújuló energiaforrások részarányát 20%-ra növeli, és az energiahatékonyságot 20%-kal javítja.

Közlekedés

A nemzetgazdasági szektorok között a közlekedés CO₂-kibocsátása 23%-ot képvisel, ami azonban az elmúlt években dinamikusan növekszik. Emiatt a légkörvédelemben a közlekedés az egyik olyan terület, ahol nagyok a potenciális lehetőségek az üvegházhatású gázok csökkentésére (*Láng–Csete–Jolánkai* 2007). A többi szektorhoz hasonlóan itt is kétféle cselekvési lehetőség áll fenn. Az egyik megközelítés az előidéző tényezők mérséklésén (mitigáció) alapul, míg a másik a már bekövetkezett vagy bekövetkező hatásokhoz való minél hatásosabb alkalmazkodás (adaptáció) folyamatára hívja fel a figyelmet.

Az 1997-es kiotói jegyzőkönyv megszületése óta az üvegházhatású gázok kibocsátásának megfékezésére irányuló tendenciák több országban is eredményeket hoztak. A kibocsátás valamennyi, a statisztikában jegyzett ágazatban külön-külön is csökkent, kivéve a közlekedési ágazatot, ahol 27,5%-os növekedés volt tapasztalható. A fentebb leírtak az EU 2006-os összeállításából származó értékekkel is hasonlóságot mutatnak, ami szerint a közlekedés az egyetlen ágazat, ahol az 1990-es báziséhoz képest nem sikerült javulást elérni. Az évi átlagos 2%-os növekedés továbbra sem mérséklődik, aminek eredményeképpen az Unió összes klímaváltozást befolyásoló gázkibocsátásából a közlekedés 21%-kal részesedik. A szakemberek ennek az aránynak a további növekedésére számítanak, mivel a mobilitás szerepe korunkban fontosabb, mint valaha.

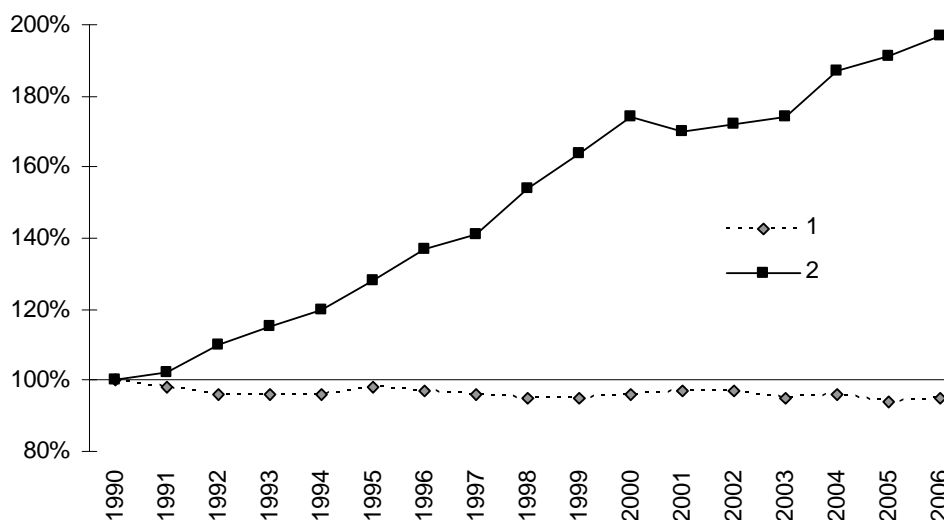
A kibocsátások 93%-a származik a közúti közlekedésből. 1995 és 2007 között az EU területén eladott új személygépkocsik átlagos kibocsátási jellemzői 12%-kal javultak, ugyanakkor 21%-kal nőtt az eladott gépkocsik mennyisége, így összességében a technológiajavulásból származó csökkenést már ez a tény önmagában felemésztette (*Lukács* 2007). A közúti közlekedés mellett a légi közlekedés által kibocsátott, üvegházhatást előidéző gázok mennyisége egyáltalán nem lebecsülendő: az EU-nak a nemzetközi légi forgalomból származó károsanyag-kibocsátása lényegesen gyorsabban növekszik, mint bármely más ágazat kibocsátása. Ez a tendencia annyira markáns, hogy reális a veszély: elensúlyozhatja azt a haladást, amit az EU-nak az üvegházhatást előidéző gázok kibocsátásának megfékezése kapcsán sikerül elérnie (*Zimler* 2007).

Az Unió közlekedéspolitikáját jelentő 2001-es Fehér Könyvben (*EC* 2001) az Unió határozott intézkedéseket szorgalmazott a közúti forgalom arányának visszaszorítására, és általában arra, hogy a közlekedés teljesítménye ne fusson együtt a GDP növekedésével, hanem attól szakadjon le (decoupling). A 2001-ben elfogadott dokumentumnak már a címe is (Time to Decide – Ideje dönteni) a paradigmaváltás szükségességére hívta fel a figyelmet. Teljesen új megközelítésre van szükség a mai trendek megszakításához, a megszokott intézkedések

(business as usual, BAU szcenárió³) csak tovább növelik a problémákat. Az ennek helyébe lépő EST szcenárió⁴ abból indult ki, hogy 2030-ra (ez egy kompromisszumos célhorizont a túl hirtelen váltások elkerülésére) teljesíteni kell a környezeti fenntarthatósági feltételeket. Itt tehát szélesebb fenntarthatósági megközelítésről van szó, mint a klímaváltozás megelőzése, de ez a megközelítés azért indokolt, mert a külön megcélzott kibocsátási célok teljesítését a forgalom növekedéséből adódó hatások egyébként felemésztik, felélik. Maguknál a különböző kibocsátási tényezőknél 30 éves távlatban 50–90%-os csökkenésre van szükség, a közlekedés által igénybe vett területben pedig az 1980-as szintre kell visszaállni (Fleischer 2007). A Fehér Könyv 2006-os felülvizsgálata viszont komoly hiányosságokat mutatott ki az elérendő és megvalósult célok tekintetében, így szükséges a fenntartható közlekedés továbbfejlesztése.

4. ábra

Az EU 25 nemzetközi légi közlekedése által kibocsátott üvegházhatású gázok mennyiségének alakulása (1990=100%)

Jelmagyarázat: 1 – Összes üvegházhatású gázkibocsátás (földhasználat-változás és erdészet, valamint légi közlekedés nélkül); 2 – Nemzetközi légi közlekedés üvegházhatású gáz kibocsátása.

Forrás: Zimler (2007) alapján saját szerkesztés.

³ BAU – business as usual. Esetünkben a gazdasági tevékenységek (trendek) változtatás nélküli folytatását hivatott jelölni.

⁴ EST szcenárió definiálja a környezetileg fenntartható közlekedést. E szerint a fenntartható közlekedés olyan közlekedés, amelyik nem veszélyeztet sem a közegészséget, sem az ökoszisztémákat.

Turizmus

A turizmus egyike azon iparágaknak, amelyek a globalizáció következtében jelentős növekedést mondhatnak magukénak. Az ENSZ Turisztikai Világszervezet (UNWTO) felmérése alapján a 2000–2007 közötti időszakban a nemzetközi turista érkezések száma éves szinten átlagosan 4%-kal nőtt, aminek következtében 2007-re elérte a majdnem 900 millió főt. Ebben nagymértékben közrejátszott a világgazdaság dinamizmusa, a fejlődő és újraiparosodott országok eddig elmaradt keresletének növekedése, valamint az emberekben rejlő egyéni mobilitás utáni vágy (Heyman 2008). Elmondható azonban az is, hogy egyik iparág sem függ annyira a helyi környezeti feltételektől, mint a turizmus. Emiatt az éghajlatváltozás hatására bekövetkező, a természeti környezetet is érintő változások komolyan befolyásolhatják az iparág jövőjét, és ezáltal azon országok gazdaságát, amelyek ipari szerkezetében a turizmus és vendéglátás komoly GDP termelő forrásként jelenik meg. Sok afrikai és délkelet-ázsiai fejlődő országot érint ez a kérdés, akik egyedülálló természeti adottságaikon kívül alig rendelkeznek egyéb, komolyabb bevételi forrást biztosító termelői kapacitással.

Az eddig vizsgált vertikumokhoz képest a turizmus közvetlen üvegházhatású gáz kibocsátása nagyjából 5%, ami főleg a szálláshelyekkel és egyéb tevékenység végzésével áll kapcsolatban. Közvetett módon azonban a közlekedésen keresztül jelentős mértékben okozója a globális felmelegedésnek (ld. légi és közúti közlekedés növekedése). Ennél fogva a turizmus esetében az adaptációs stratégiák alkalmazása kerül a cselekvések középpontjába, amelyek kidolgozásakor az előrejelzéseknek, és a hosszú távlatokban való gondolkodásnak kell a politikák alapját képezniük.

Annak kiértékelésére, hogy mely országok profitálnak a klímaváltozásból és melyek kerülnek hátrányos helyzetbe a Deutsche Bank Research egy pontozásos modell segítségével összehasonlította a turisztikai szektorban jelen lévő legjelentősebb országokat. A vizsgált paramétereket különböző súlyozással értékelték, és az országok jobb megkülönböztethetősége érdekében alkategóriákba sorolták. A következő lépésben azonosították azokat az országokat, amelyeknek gazdasági függősége az éghajlathoz kapcsolódó turizmus tekintetében kifejezetten magas, mivel az egészében vizsgált gazdasági hatások esetükben kivételesen fontosak. Az eredményeket egyszerűen összefoglalva észak, amely az antropogén eredetű klímaváltozásért leginkább felelős, nyer, míg a dél, amely viszonylag csekély mértékben járul hozzá, veszít (Heyman 2008).

A negatív éghajlati következményeknek különösen komoly hatásai vannak olyan turisztikai szempontból klímaérzékeny területeken (mint a tengerpartok, sípályák és hegyi túra terepek), amelyek gazdasági szempontból kiemelten kezelendők. Európában Málta, Ciprus, Ausztria és Görögország, a karibi térségben a Bahamák és Jamaica, Ázsiában Thaiföld és Malajzia, míg Afrikában Marokkó és Tunézia a leginkább érintett területek. Ezekben az országokban a helyi

turisztikai iparág jelentős mértékben járul hozzá az egész nemzetgazdaság fejlődéséhez. Ez a fajta jövedelemtermelési lehetőség a jövőben nem csak a romló éghajlati feltételeknek a következtében fog csökkenni, hanem a mobilitási költségek terén végbemenő drágulás is az utazási célpontok megváltozását vonja maga után (Heyman 2008).

A turizmus, mint iparág nagy kihívások előtt áll. A természeti környezet és az éghajlat átalakulása világszinten csökkenő bevételeket eredményez majd hosszú távon, aminek mérséklése csak részben lehetséges az üdülési szezonok idejének megváltoztatásával vagy másféle turisztikai tevékenységek előtérbe helyezésével. A fejlődő és kevésbé diverzifikált turisztikai szerkezetű országok érzik majd meg legjobban az éghajlatváltozás negatív hatásait, aminek következményei igen súlyosak is lehetnek. Szükséges tehát az összefogás és a minél előbbi alkalmazkodás, ami egy hosszú távú szemléletmódon és stratégián kell alapuljon (UNWTO 2007).

A klímaváltozás és a környezetipar kapcsolata

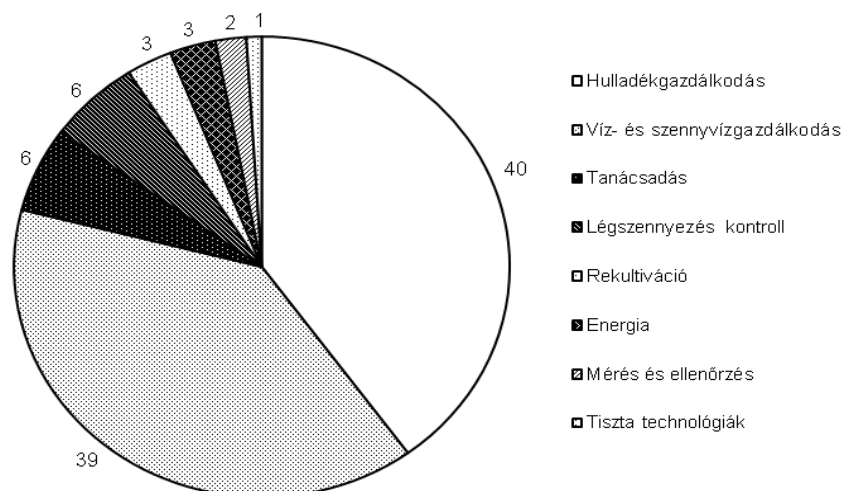
A kérdés, miszerint milyen kapcsolat áll fenn a klímaváltozás és a környezetipar között viszonylag egyszerűen megválaszolható. Ehhez azonban definiáljuk röviden a környezetipar fogalmát. *Környezetiparon a környezethasználatokkal összefüggő környezetvédelmi, környezetgazdálkodási tevékenységeket, intézkedéseket megalapozó, megvalósító, innovatív műszaki-biológiai technikák és technológiák gyakorlati alkalmazását értjük a fenntartható fejlődés érdekében* (Kriszt 2006). A fenntartható fejlődés egyszerre célozza a gazdasági növekedést és a környezeti értékek megőrzését. Ilyen formában a klímaváltozás megelőzése is a környezet védelméhez tartozik, így minden olyan tevékenység, amit ennek érdekében végeznek, ha nem is mindig szorosan, de kapcsolódik a környezetiparhoz. A következő ábra a globális környezeti piac szektoronkénti bontását mutatja.

Az 5. ábra jól szemlélteti, hogy a hulladékgazdálkodás valamint a víz- és szennyvízgazdálkodás a környezetipari piac majdnem 80%-át adja. A hulladékgazdálkodás viszont már részben kapcsolható a klímaváltozáshoz a keletkező metán révén. A metán elégetésével pedig fűtésre használható energia keletkezik, amit a világ több országában már jó hatásfokkal alkalmaznak. Ezzel meg is érkeztünk az energiagazdálkodás kérdésköréhez. Folytathatnánk a sort, de véleményem szerint már ez is elegendő ahhoz, hogy észrevegyük a környezeti és gazdasági rendszerek között fennálló összefüggéseket.

A környezetipar még viszonylag új iparágnak tekinthető, de ennek ellenére érdemes kiemelten foglalkozni az előtte álló lehetőségekkel. Ennek oka egyfelől, hogy a nehezedő természeti feltételekhez (pl. szélsőséges helyzetekhez) való alkalmazkodás egyre jobban meghatározza a gazdaság egyes ágazatait. Ehhez

5. ábra

A globális környezeti piac megoszlása szektoronként, %

Forrás: Environment Canada (2002) alapján saját szerkesztés.

szükség lesz a termelési folyamatok rugalmas és kreatív alakításához. Ez hangsúlyos pont a környezetiparban is, ahol ma már elértünk oda, hogy a korábban szinte korlátlan természeti lehetőségek végessé, sőt lehetséges veszélyforrássá váltak. A másik ok a gazdasági versenyképesség kérdéskörét öleli fel. Ennek fokozása érdekében a helyi közösségek hosszú távon fenntartható környezeti és humán erőforrásait tiszteletben tartó megoldásokra van szükség. A környezetipar törekvése, hogy feltárja azokat a módszereket, eljárásokat, amelyek révén a több tízmilliárdos, kötelezettségként jelentkező környezetipari beruházások gazdaságélénkítő és versenyképességet fokozó fejlesztésekként valósulnak meg (Pecspolus 2007).

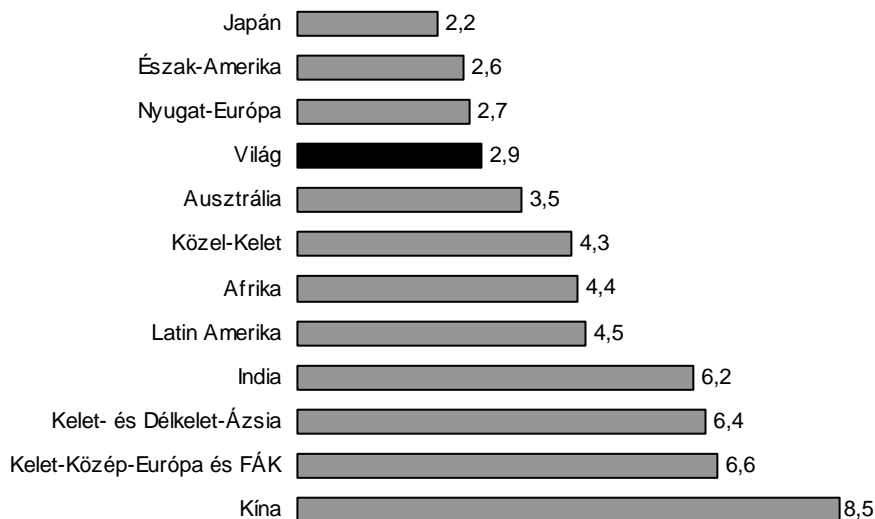
Amennyiben folytatódik a környezettudatosság növekedése, valamint a környezetvédelmet szolgáló szabályozások szigorúbb érvényre juttatása, kijelenthetjük, hogy a környezetipar a jövő egyik húzóágazata lesz. Ezt szemlélteti a 6. ábra is.

A környezetipar napjainkban még nem tartozik az exportvezérelt iparágak közé mivel a környezetvédelemben a gazdasági lehetőségek általában helyszínspecifikus, egyedi feladatokhoz kötődnek, ezért többnyire helyi cégek vesznek részt azok megoldásában (Zöldtech 2006). Ez lehetőséget jelent a kis- és közepes vállalatok számára, akik beágyazottabbak a helyi és regionális gazdaságba, mint a leggyakrabban külföldi tulajdonban lévő nagyvállalatok. Mivel a környezetipar tipikusan interdiszciplináris fejlesztési terület, így fontos, hogy megtaláljuk az összhangot a társadalmi érdek, a gazdaság és az egyre hangsúlyosabbá váló környezeti feltételek között. Ehhez szükséges az egyetemek fokozott sze-

repvállalása is, amelyek az oktatás és K+F tevékenységeken keresztül kapcsolódhatnak be a környezetipar egyes szegmenseibe.

6. ábra

A globális környezeti piacok átlagos éves növekedése 2000–2010 között, %

Forrás: Environment Canada (2002) alapján saját szerkesztés.

Összegzés

Az elmúlt 2–3 évtizedben a bolygónkat fenyegető veszélyek közül kiemelkedett az éghajlatváltozás, mint a jövőnkre rövid és hosszú távon leginkább ható, ember által is befolyásolható tényező. Ennek ellenére a gazdasági növekedés és a környezeti értékek védelme sok ponton kerül összeütközésbe, leginkább az eltérő időtávon való gondolkodás miatt, mivel a minél rövidebb megtérülés és profitszerzés a legtöbb esetben összeegyeztethetetlen a természeti rendszerek hosszabb ciklusaival. A jövő versenyében az újszerűség, az ár, a minőség és a kivitelezés mellett a környezetvédelmi teljesítmény is a versenyképesség meghatározó tényezőjévé válik az ipar egyre több területén, amely kapcsán nem véletlen, hogy a környezetipar számára készülő prognózisok bizakodásra adnak okot. A környezetvédelem háttérparaként az Európai Unió is kiemelt figyelemmel fordul e terület felé. Ennek oka, hogy a stratégiaileg leginkább meghatározó szegmensekben (tudástőke megteremtése és hasznosítása) képes növelni a tagországok, köztük hazánk versenyképességét, amellyel a vonatkozó területeken munkahelyek százezreinek létrehozásához is hozzá járulna (Kollányi–Liska 2009).

Irodalom

- Climate Change and Tourism: Responding to global challenges* (2007): Davos: UNWTO, UNEP, WMO, WEF and Swiss Government. 4 p.
- Gore, Albert (2006): *Kellemetlen igazság: A bolygónkat fenyegető globális felmelegedés, és leküzdésének lehetőségei*. Göncöl Kiadó, Budapest. 328 p.
- Harnos Zsolt (2005): A klímaváltozás és lehetséges hatásai a világ mezőgazdaságára. *Magyar Tudomány*, 166. évf. 7. sz. 827–832. p.
- Harnos Zsolt – Gaál Márta – Hufnagel Levente (szerk.) (2008): *Klímaváltozásról mindenkinek*. BCE Kerk MIT, Budapest. 199 p.
- How the energy sector can deliver Climate Agreement in Copenhagen – Special early excerpt of the World Energy Outlook 2009 for the Bangkok UNFCCC meeting* (2009): Paris: OECD/IEA. Study Book, 62 p.
- Láng István, Csete László, Jolánkai Márton (szerk.) (2007): *A globális klímaváltozás: hazai hatások és válaszok: a VAHAVA jelentés*. Szaktudós Kiadó, Budapest. 220 p.
- Stern, Nicholas (2007): *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. Cambridge University Press, Cambridge. 713 p.
- Vajda György (2001): Energetika és fenntartható fejlődés. *Természet világa: természettudományi közlöny*, 132. évfolyam 8. szám 340–345. p.
- White Paper: European transport policy for 2010: time to decide* (2001). Commission of the European Communities, Brussels. 124 p.
- A harmadik ipari forradalom kezdete*. http://www.magyarhirlap.hu/Archivum_cikk.php?cikk=138884&archiv=1&next=0 [2009. 03. 09.]
- Canada's Environmental Industry* (2006). <http://www.ic.gc.ca/eic/site/eaee.nsf/eng/ea02548.html> [2009. 09. 04.]
- Crops feeling the heat*. https://publicaffairs.llnl.gov/news/news_releases/2007/NR-07-03-09p.html [2009. 03. 23.]
- Eric Heyman (2008): *Climate Change and Tourism's Winners and Losers*. <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=10729> [2009. 04. 08.]
- Fleischer Tamás (2007): *Klímaváltozás – közlekedés és települések*. http://vki3.vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf07/KLIMA_070217-fle-jav.pdf [2009. 04. 06.]
- Kollány Zsófia–Liska János (2009): *Környezetipar és társadalom – A magyarországi környezetipar helyzetéről és lehetőségeiről*. <http://www.demos.hu/Tevekenyseg/Kiadvanyok/Tanulmanysorozat> [2009. 09. 03.]
- Kriszt Balázs (témav.) (2006): *A környezetipar ökológiai hatásai és környezetbiztonsága című kutatási program 2006. évi részjelentése*. <http://www.kti.szie.hu/KKBT/letoltes/RET/RETjel2006.pdf> [2009. 09. 03.]
- Lukács András (2007): *Éghajlatváltozás és környezetvédelem a közlekedésben*. http://www.levego.hu/letoltes/kapcsolodo_anyagok/konf_brusszel0705.pdf [2009. április 5.]
- Növekszik a környezetiparban az exportőrök aránya* (2006). <http://www.zoldtech.hu/cikkek/20061018zoldexport> [2009. 09. 03.]
- Pécs, az Életminőség Pólusa: Környezetipari fejlesztések* (2008). <http://www.pecspolus.hu/index2.php?menu=19> [2009. 09. 04.]
- Technológia, tehetség, tolerancia*. http://kitekinto.hu/europa/2007/01/17/angela_merkel_az_europai_parlamentben_adta_el_a_kovetkez_fel_ev_programjat/ [2009. 03. 05.]

Zimler Tamás (2007): *A légi közlekedés szabályozásával a klímaváltozás ellen.*
<http://szotar.muszakiforum.hu/?fejezet=4&alfejezet=5&tartalom=1&cid=28437>
[2009. 04. 05.]

The economic effects of climate change with particular reference to the environmental industry

In the last 20 to 30 years our planet has had to face several threats, and, among these, climate change is the one which will have the most serious effects on our social, economical and political life. At the same time, there is conflict between the pursuit of economic growth and the protection of environmental values. Taking different time horizons into account produces a contradiction: shorter business cycles are inconsistent with the longer life cycles of natural systems, and in future the efficiency of environmental protection will become an increasingly influential factor in every branch of industry (together with novelty, price, quality and performance). In view of this, we can state unequivocally that, as a background to environmental protection, environment-related industry will be one of the most rapidly growing fields in the industrial sector. Consequently, the European Union is devoting particular attention to this issue as a strategically important sector of the economy and one which is able to create thousands of jobs and raise the competitiveness of the member countries. Currently, as the worldwide crisis penetrates every segment of the economy, it is hugely important to find a solution which – at one and the same time – stimulates the economy and preserves the environment.

4. AZ ÜZLETVÁLASZTÁS PROBLEMATIKÁJA

Földi Katalin

Bevezető

A rendszerváltás óta a hazai fogyasztók vásárlási és fogyasztási szokásaiban lényeges változás következett be, amelyet több tényező befolyásolt. A fogyasztói kereslet jövedelmi különbségekből eredő differenciálódása, a modern üzlet-típusok terjedése, a szabadidő felértékelődése hozzájárult a fogyasztói kosár szerkezetének, a vásárlás helyszínének és gyakoriságának átalakulásához, az olcsóbb beszerzési formák kereséséhez. A bizonyos társadalmi rétegeknél fennmaradó korábbi vásárlási szokások leginkább a napi cikkek beszerzésére jellemző (*Mohácsi 1998*).

Céлом a vásárlás helyszínének, azaz az üzletválasztás jelentőségének és kiválasztását befolyásoló tényezők hazai és külföldi szakirodalom alapján történő áttekintése után szekunder kutatással a primer kutatás megalapozása, az összehasonlító elemző értékelés alapján a vásárlási szokásokra gyakorolt hatások vizsgálata. Véleményem szerint a vásárlás helyének meghatározásakor tisztázni kell, hogy az üzlet többpólusú kereskedelem mely pólusába, és a póluson belül melyik boltípusba tartozik.

A szakirodalom az ezredforduló előtt a lánchoz tartozás ismérve alapján két pólusra osztotta a hazai élelmiszer kiskereskedelmet, melyből az egyik pólust a láncok, a másikat a független kisvállalkozások (láncon kívüliek) alkották. Az ezredfordulón ezt a csoportosítást a hazai szakírók túlhaladottnak ítélték (*Agárdi-Bauer 2000*) és több pólust különítettek el (független kis- és mikro-vállalkozások, beszerzési társulásba tömörült hazai kereskedelmi vállalkozások és a multinacionális kereskedelmi vállalatok). Ez a csoportosítás több ismérv (méret, a lánchoz tartozás, nemzeti hovatartozás) alapján történt. *Pénzes (2005)* hárompólusú FMCG piacról ír, a vállalkozásokat hazai és multinacionális üzletláncokra, valamint független (lánchoz nem tartozó) kiskereskedőkre osztotta, amely rendszerezés a beszerzési társulások tevékenységi keretein túlmutató jellegű.

Üzletválasztás

A fogyasztók gondolataiban kialakulnak bizonyos attitűdök, értékek egy adott kiskereskedelmi egységgel szemben, mely alapján eldöntik, hogy szeretnek-e vásárolni az adott üzletben vagy nem. A boltválasztásban bonyolult és rutinszerű bolt kiválasztási döntést különböztethetünk meg. (*Mészáros 2007*). Vélemé-

nyem szerint az attitűd nem csak gondolatban, cselekedetben is megnyilvánul. Az érték nem a bolttal szemben alakul ki, hanem a fogyasztó értékei alapján viselkedik valamilyen módon egy bolttal szemben.

A fogyasztók ugyanazt a termékeket vagy termékkategóriákat különböző üzlettypusokban vásárolhatják meg. Ezáltal kihasználják a több pólusban és bolttypusban való vásárlás előnyeit, amely lehetővé teszi, hogy kiválasszák az egyéni jellemzőkhöz, termékkategóriákhoz és alkalomhoz/helyzethez illő üzlettypust. Ez egy elfogadott vásárlói sablon, amely kevésbé tanulmányozott terület. Figyelembe véve a többféle üzlettypusban vásárló vevőkörrel szülő ismeretek széleskörű alkalmazását (kiskereskedelmi marketing politika és gyártók), igazán meglepő, hogy milyen csekély számú vizsgálat fókuszált erre a témára. (*Pellegrini* 2005). Tág értelemben *Inman et al.* (2004) végezte az egyetlen kutatást, amelyben a többféle kiskereskedelmi egységben vizsgálta a vásárlói magatartást. *Zettmeyer* (2000) *Nicholson et al.* (2002) a fizikai és a virtuális csatornák, míg *Lal és Rao* (1997), *Bell és Lattin* (1998) a magas és az alacsony árszínvonalú formákat, *Williams* (2002) a hagyományos kiskereskedelmi üzlet és az alternatív bolt nélküli értékesítés közötti választást vizsgálták. Illetve azokra az okokra fókuszáltak, amelyek bizonyos bolttypusok közötti fogyasztói választáshoz vezettek, például: *Korgaonkar* (1981) katalógus bemutatótermek, *Van Kenhove et al.* (1999) csináld magad (do it yourself) üzletek. A szakirodalom többi része ugyanabba a típusba tartozó üzletek közötti üzletválasztással foglalkozik vagy megkülönböztetés nélküli szemlélettel próbálják megmagyarázni az üzletválasztást ugyanazon pólus és különböző bolttypusok között (*Pellegrini* 2005).

A konkrét kiskereskedelmi egység választás magában foglalja a fogyasztói értékelő kritériumok alapján az alternatívák összehasonlítását függetlenül attól, hogy megelőzi vagy követi a márkaválasztást. Ez a terület nagyszámú értékelő kritériumot vesz tekintetbe, amit a fogyasztók rendszerint használnak. Szükséges hangsúlyozni, hogy az üzletválasztás számos összetett értékelő változatra kiterjed. A választási lehetőségek tartalmazzák a hagyományos üzletet, diszkontokat, bemutatótermeket, katalógusokat, direkt mailt, telefont és videó katalógust, az internetes és a televíziós vásárlást (*Hawkins–Best–Coney* 1986).

Az üzletválasztás helye a vásárlási döntési folyamatban

Jefkins (1991) szerint a vásárlási folyamat nem olyan egyszerű, mint amilyennek tűnik. Az emberek nem csupán bemennek az üzletbe és megvásárolják, amit akarnak. Motívumokat, választásokat és döntéseket foglal magába, és egyénenként (pszichológiailag) és csoportonként (szociológiailag) különbözőek. Először ösztönző kell, következőként a vásárlónak vásárlóerővel kell rendelkeznie, harmadikként pedig a terméknek/szolgáltatásnak rendelkezésre kell állnia. Az egyik ilyen ösztönző a vásárlás helye. Új fogyasztói magatartás mintákat alakítottak ki a változások, amelyek hatással vannak különböző ösztönzőkre, mint a kényelem és az idő takarékoság. A vásárlás szabadidős élvezet is lehet.

Hofmeister (2003) a vásárlási döntési folyamatot befolyásoló tényezőket két részre bontotta: társadalmi kulturális tényezők (kultúra, társadalmi rétegződés/életstílus, referenciacsoportok, személyes befolyás, háztartás/család) és pszichológiai tényezők (percepció, tanulás, motiváció, személyiség és attitűd).

A vásárlási döntési folyamat szakirodalom alapján 5 szakaszból áll, az elnevezés szerzőnként illetve felfogásként árnyalatnyit eltérő. *Törőcsik* (1998) szerint Problémafelismerés – *Érdeklődés* a kezdete, *Információgyűjtés* a második, melyet *Értékelés* követ és az érdeklődésem középpontjában lévő *Döntés* a negyedik szakasz, amely után a *Döntés utáni magatartás* következik. A döntésekben mindig rejlik kockázat is (funkcionális, pénzügyi, szociális stb.). A döntés mindenképpen tanulást, tapasztalatszerzést jelent az egyénnek, amit később, újabb döntések esetében kamatoztat (*Törőcsik* 1998, 34–35.).

Hawkins et al. (1986) a vásárlási döntési folyamatban a negyedik lépésében a bolt kiválasztása és vásárlás szerepel, mely a boltjellemzőkre és a bolton belüli hatásokra való reagálást foglalja magába.

A fogyasztó vásárlási szándékának megvalósulása – a konkrét terméktől függően – több részdöntést tartalmazhat: dönt a termékről, a márkáról, a mennyiségről, az időzítésről, kiválasztja az üzlettípust, a helyet és a fizetési módozatot.

Kovács Géczy Judit (2007) szerint napjainkban a legtöbb vásárlás ún. „reper-toárvásárlás”. A vevő mielőtt bemegy a szupermarketbe, már tudja, hogy mit akar vásárolni. Egy listán nem szereplő termék csak akkor kerül a vevő kosarába, ha megfelelő figyelemfelkeltő jelleggel rendelkezik.

A vásárlási döntés során többlépcsős döntési folyamat zajlik. A fogyasztó nemcsak terméket, hanem előtte üzletet is választ, és ez befolyásolhatja döntését. Impulzusvásárlásnál hirtelen dönt, a „hirtelen lökést” sok tényező kiválthatja (*Bauer–Berács* 2002).

Ezzel szemben a vásárlásról való döntési folyamatban terméktől, illetve a vásárlói magatartástól függően, az üzletválasztás meg is előzheti a termék- és márkaválasztást (*Hoffmeister–Törőcsik* 1996).

A döntés egyrészt márkaválasztást, jelent másrészt, amennyiben olyan a termék – üzletválasztást. Az már a helyzet függvénye, hogy melyik van előbb vagy utóbb (*Törőcsik* 1998, 34–35.). Az üzletválasztás elhelyezkedése a vásárlási folyamatban kettős lehet. Egyrészt megelőzheti a márkaválasztást, vagyis először boltot választ a vásárló, és ott helyben a kapott ingerek hatására dönt a márkáról. Másrészt követheti a márkaválasztást, hiszen a már meghozott döntés után keresi a vásárló a legkedvezőbb forrást. Ez a variáció elsősorban megfontolt, a vásárlási folyamatokat teljesen vagy majdnem teljesen végigvitt döntések esetében képzelhető el.

A vásárlói döntés folyamatában előkelő helyet foglal el az üzletválasztás, közel olyan fontosságú mint a márkaválasztás. Gyakori az az eset, hogy a problémamegoldó folyamatban először terméket körvonalazza a vásárló, utána boltot választ, és a bolton belüli tényezők hatására választja ki a márkát. Amennyi-

ben egy üzletnek határozott karaktere, imázsa van, akkor a boltválasztás lehet a kiindulópont, és az ott található kínálatból választ a fogyasztó (Törőcsik 1998, 52–53.).

Veres et al. (2005) szerint az üzletválasztás főleg akkor előzi meg a vásárlási döntést, ha valamilyen márkás cikkről van szó. A fogyasztó eddig eljutva már rangsorolta saját szempontrendszer szerint a termékeket/szolgáltatásokat, kialakult vásárlási szándéka, amely szerint az általa felállított rangsor első termékét venné meg. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a vevő ezt a terméket meg is fogja venni. Azaz a vásárlási szándékot nem mindig követi cselekvés. Eltérítheti a fogyasztót vételi szándékától mások véleménye, hozzáállása és váratlan események.

Az üzletválasztást befolyásoló tényezők

A kereskedelmi vállalatoknak tisztában kell lenniük azzal, hogy milyen szempontok alapján választja ki a fogyasztó azt az üzletet (boltot) ahol a legszívesebben vásárol (Olach 1997, 269.).

Trauber (1972) és Horváth (2001) szerint a vásárlás az általános szükségletek kielégítésén túl más motivációkat is tükröz, mivel a vásárlói döntési folyamaton belül az üzletválasztás több olyan változótól függ, melyek némelyike egyáltalán nem kapcsolódik termékhez, vagy annak konkrét megvásárlásához. A vásárlásra ható tényezőket két csoportra osztották, a személyes motivációkra és a társadalmi kapcsolatok által meghatározott motivációkra. A személyes motivációk közé a szerepjátszás, a változatosság keresés, a saját kedvtelés, az új trendek megismerése, a fizikai tevékenység vagy az érzékszervi ingerkeltés tartoznak. A társadalmi motivációk között az otthonon kívüli társadalmi élmény, a hasonló érdeklődésű emberekkel való találkozás, a tagsági csoport vonzása vagy a társadalmi helyzet és tekintély megszerzésének lehetősége kaptak helyet.

A vevői üzletválasztást meghatározó tényezők feltárására végzett kvalitatív kutatás eredményeként 2 nagy csoportra osztották a jellemzőket. Az első csoportba az atmoszférikus elemek (vásárlók és a termékek száma, a tisztaság kérdése, a polcok rendezettsége, a boltban belüli tájékozódás, az eladók viselkedése, a pénztárnak szerepe, a környezet hangulata, zajossága) a második nagy tényezőcsoportba, a praktikus elemekbe a lebonyolítás, a gyorsaság és az idő kérdése tartozik. Egyik csoportba sem sorolható az árhoz kapcsolódó elemek teljesen különálló tényezői. Ez alátámasztja azon feltételezést, hogy az ár a tervezési és költségvetési stratégia részeként minden egyéb tényező csoporttól függetlenül befolyásolja a fogyasztók üzletválasztási döntéseit (Lehota et al. 2005).

Veres–Szilágyi (2005) szerint üzletválasztás alatt érthetünk bolti (áruház, hipermarket, diszkont, szaküzlet stb.) illetve bolton kívüli (Internet, ügynök, hálózat, katalógus, telefon, vásár, piac stb.) vásárlást.

Üzletválasztást befolyásoló tényezők hazai szakirodalom alapján történő áttekintésem szerint a szerzők több összetevőt emelnek ki. A részletes jellemzés miatt kiemelendő Törőcsik rendszerezése, aki 8 tényezőt sorolt fel. Az üzletválasztást befolyásoló tényezők közül a leggyakrabban megjelölt változó: az üzlet imázsa, a bolt helye, az ár és árszínvonal és az adott üzlet jellemzői. Az üzlet helyét a vizsgált szerzők többsége az üzlet méretével kapcsolta össze. Az árszínvonalat három szerző említette, Gyenge az árak befolyásoló szerepét is hangsúlyozta, míg Törőcsik 1998-ban az árak hatásaként határozta meg. Hasonló gyakoriságú említés jellemző a kereskedelmi reklámra illetve hirdetésre és a kínált árukra. Ez utóbbinál *Olach* a termékek választékát és minőségét állította előtérbe.

Dankó (2000) szintén *Törőcsik* (1998) művére alapozva fogalmazta meg *Értékesítés* című könyvében az üzletválasztást befolyásoló tényezőket.

Olach (1997) szerint a fogyasztó üzletválasztásának 4 kritériuma van:

1. Távolság* (otthonhoz, munkahelyhez, járműről leszállás szokott helyéhez viszonyítva) „T”
2. Termékek választéka és minősége „S”
3. Referencia – szempont* (rokon, barát, ismerős, üzlet (bolt) választása
4. Bolti alkalmazottak viselkedése, kultúrája*

A „boltfüggő” kritériumok *-gal jelölve. A választás képlete (a kritériumok viszonylagos súlya a döntésben).

$$\frac{4T + 3S + 1R + 4V}{4}$$

E képlet elsősorban a gyakori, mindennapos szükségletek kielégítését célzó vásárlások helyszín választására vonatkozik. Kevésbé alkalmazható a nagy bevásárlásoknál (one-stop-shopping) vagy a tartós fogyasztási cikkek esetén. A távolsági és a viselkedési kritérium nagy bevásárlások esetén a releváns bolt-készletből a közelebbit és az udvariasabb alkalmazottakat foglalkoztatót választja, még akkor is, ha a másik üzlet kínálata valamivel kedvezőbb. Ha a bolt értékelésekor a vásárló egységnyinek tekinti a referencia-szempontok súlyát, akkor négyszeres súlyú a távolság (a „kényelem szempont) és a bolti alkalmazottak viselkedése. A relatíve kisebb háromszoros súlyt az üzlet kínálata jelenti, ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a mindennapos bevásárlásokkor viszonylag nagymértékű a termékek helyettesíthetősége, egyéb tényezők megfelelésége esetén a vásárló gyakran megelégszik egy másik márkájú élelmiszerrel (*Olach* 1997).

Gyenge (2008) szerint a fogyasztók üzletválasztásának befolyásoló tényezői:

1. *Az üzlet tervezettség, design, fizikai megjelenése*: sok fogyasztó az üzlet külső megjelenése, belső berendezése, belső elrendezése – gondolák elhelyezése –, üzleten belüli kényelmes „közlekedés” hiánya vagy megléte, valamint minősége alapján dönt az üzletről.

2. *Az üzletben megtalálható árucikkek:* ennél a befolyásoló tényezőnél ki kell emelni az árucikkek minőségét, választékát, árát, melyek valamelyike alapján mindenképpen dönt a fogyasztó. A termékválaszték alapján a fogyasztók általában azokat az üzleteket részesítik előnyben, melyek vagy széles és mély termékválasztékot, vagy márkát kínálnak. Az árak alapján az üzlet kiválasztását befolyásoló tényezőket célszerű a fogyasztók jövedelmi helyzete alapján szegmensekre bontani, hiszen azok a fogyasztók, akik például diszkontokban vásárolnak az árakat elsődleges befolyásoló tényezőnek fogják tekinteni, míg azok a vásárlók, akik például lánchoz tartozó kis boltokban vásárolnak inkább a kereskedelmi márkákat és az üzlet közelségét részesítik előnyben.
3. *Reklám és értékesítésösztönzés:* a fogyasztók az ingyenes hirdetési újságokból már vásárlás előtt tájékozódhatnak a különféle üzlettipusok akcióiról, árengedményeiről, amely alapján eldönthetik, hogy melyik üzletet érdemes választaniuk. Azok a fogyasztók, akik elsősorban az árreklám miatt részesítenek előnyben egy adott üzletet, nem csak az ár miatt vonzó termékeket fogják megvásárolni, hanem más árucikkeket is.
4. *Személyzet:* a fogyasztók általában ott szeretnek vásárolni, ahol az üzlet személyzete kellően felkészült, barátságos, segítőkész. A nagy alapterületű üzletek megjelenésével – hipermarket, szupermarket, diszkont – a vásárlási folyamat személytelenedése figyelhető meg. Éppen ezt tudják „kihasználni” a kisebb alapterületű üzletek, ahova a fogyasztó azért tér be, mert személyesen ismerik a szükségleteit, igényeit.
5. *Vevőkör:* ennél a befolyásoló tényezőnél fontos illeszkedési folyamat megy végbe a fogyasztó önmagáról alkotott és a bolt imázsa között. Ez a folyamat befolyásolhatja, hogy hol vásárolnak az emberek, mert olyan üzletet választanak, mely hasonló imázssal rendelkezik, mint amelyet saját magukkal kapcsolatban észlelnek.
6. *Az üzlet légköre:* Törőcsik (1998) szerint az üzlet atmoszférájának megítélése függ a vásárló adott hangulatától, a többi vásárlótól, az eladó személyzettől, a vásárlással való elégedettség fokától is. Donovan és Rositter (1982) által készített modell a boltban belüli érzelmi állapotot mutatja be, amit ugyan a fogyasztó nem érez teljesen tudatosan, amikor vásárol, de állandó hatással van a fogyasztó döntéseit befolyásoló tényezők között.

Szekunder kutatás

Piskóti et al. kutatása szerint a nagybevásárlás esetén az üzletválasztást az alábbi szempontok határozzák meg: áru minősége, alacsony árszínvonal, az árak korrekt feltüntetése, kiszolgálás színvonala, megközelíthetőség, fizetés gyorsasága, promóciók, előnyös akciók rendszeressége, az üzlet reklámja, hétfégy nyitvatartás, távolság az otthontól, távolság a munkahelytől, bankkártyás fizetés,

kapcsolódó szolgáltatások, hitellehetőség. A napi bevásárlás esetén az üzletválasztást befolyásoló tényezők közötti sorrend bizonyos mértékben változik, az alábbi a sorrendjük: távolság az otthontól, alacsony árszínvonal, áru minősége, választék bősége, az árak korrekt feltüntetése, választék áttekinthetősége. Ettől a sorrendtől eltérően az árszínvonalat említették első helyen az 55–59, 35–39, 18–19 év közöttiek, illetve az eltartottak és a fizikai munkások. Az áru minőségét a magas jövedelműek tartják a legfontosabbnak. A 3. helyen a választék bőségét az ügyfélkártyát használók, a fővárosiak és a falun élők említik.

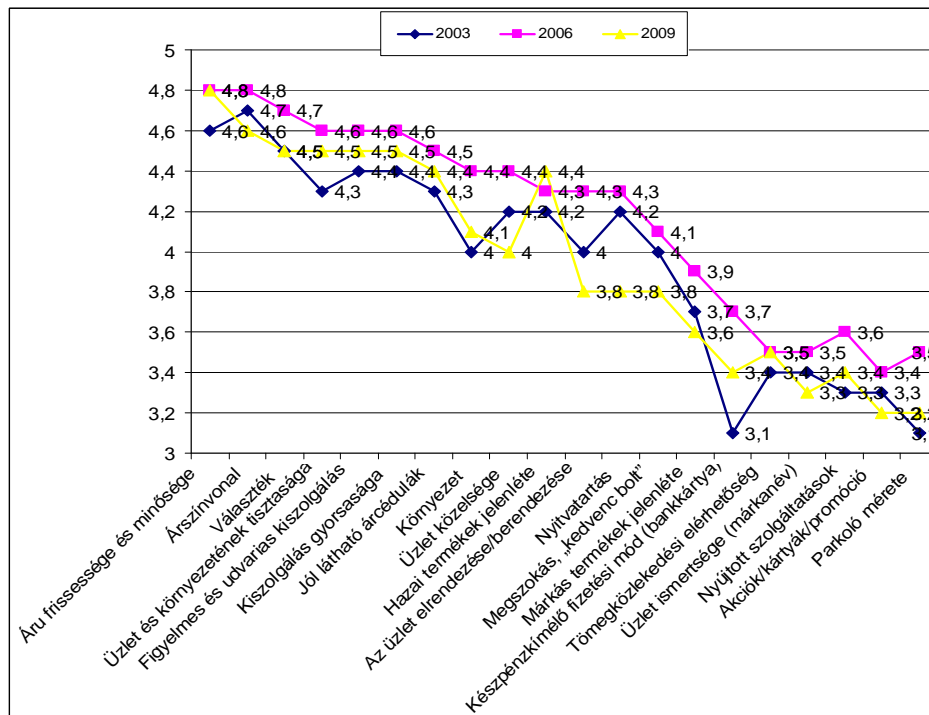
A 2007. évi Nielsen Shopper Trends kutatása szerint a tizenkilenc országban megkérdezettek legtöbbször ott szeret vásárolni, ahol könnyen és gyorsan megtalálja mindazt, amire szüksége van. A korábbi kutatásnál még csak az számított legfontosabbnak, hogy egy üzletben megtalálja mindazt, amire szüksége van. A termékválasztékkal, termékkihelyezéssel és kiszolgálással kapcsolatos tényezők befolyásolják elsősorban azt, hogy hová tér be a vásárló. A boltválasztási szempontok között fontosabbá vált az üzlet kényelmes elérhetősége, valamint a megvásárolt árucikkeknek a kedvező ár/érték viszony. Boltválasztásnál az egyes szempontok fontossága a magyar vásárlók számára, legalábbis amit válaszként megfogalmaznak, gyakran eltér az európai átlagtól. Európában a sorban állást legnagyobb arányban elmondásuk szerint a magyar válaszadók utálják, ez azonban a valóságban nem zavarja őket nagymértékben. A hosszú nyitvatartási idő szintén nagyon sok magyar számára fontos, legalábbis szóban. Amikor azonban a valóságban dönteniük kell üzletek között, akkor ez az elvárás mégsem nyom a latban olyan sokat. Itt a svédek és a hollandok számára látszik tényleg lényegesnek, hogy meddig tart nyitva egy üzlet. A boltok vagy láncok lojalitási programjai viszont sem állításaik szerint, sem a gyakorlatban nem nagyon érintik meg a magyarokat. Ebből a szempontból az európai sereghajtók közé tartozunk, szemben a témára sokkal fogékonyabb finnekkel és svájciakkal. A sokszínű európai kereskedelmi térképen a láncok üzletpolitikája igazodik a vásárlási szokásokhoz. Például jelentősen eltér a vásárlók viszonya a promóciókhoz. A hollandok és osztrákok több mint 20 százaléka mondja azt, hogy megnézi, hol kínálnak a legjobb promóciókat, és aszerint vált üzletet. A magyar vevők 15 százaléka vélekedik így, amivel országunk a középmezőnyben foglal helyet. Legkevésbé hagyják magukat promóció által eltéríteni a szlovákok, csehek, lengyelek és finnek. Érdeklődésük messze elmarad az európai átlagtól, alacsony, 5–6 százalékos mutatókat regisztráltak. Az ártudatosság szintén széles skálán mozog földrészünkön. Leginkább ártudatosak a portugálok: ott a megkérdezettek 21 százaléka ismeri a gyakran vásárolt élelmiszerek árát. Szintén a legtájékozottabbak közé sorolhatók a spanyolok (18), a magyarok (17) és szlovákok (17). Legkevésbé vannak képben az általuk gyakran vásárolt élelmiszerek áráról a lengyelek (5), svédek (5), norvégok és dánok (8).

Kozák (2008) szerint mára már Magyarországon is helye van a minőségnek. Fontossága az élelmiszerek vásárlása esetén szépen lassan felkúszott az ár mel-

lé. A vásárlók számára egy kivétellel minden szempont felértékelődött (2000., 2003. és 2006. évek viszonylatában). A magyarázat éppen az egy kivétellel: a nyújtott szolgáltatások kategóriája adja. A hazai kiskereskedelem a kilencvenes évek közepe óta modernizálódik. Az utóbbi néhány év kíméletlen versenye azonban még inkább felgyorsította a vásárlók kegyeiért folytatott küzdelmet. Fontossá, sőt kiemelt feladattá vált a marketingmunka. Ennek eredménye lett a vevőkapcsolatok ma jellemző, új, magasabb minősége, így érthető, hogy a fogyasztóknak egyre magasabb elvárásai vannak. Az úgynevezett „nyújtott szolgáltatások” ma már elvárt vásárlói igények. A bank- és hitelkártyák terjedése ugyanakkor egyelőre nem teljesen kielégített igényeket támaszt a kereskedőkkel szemben. Az élelmiszer-vásárlást befolyásoló tényezők közül 2006-ban az ezredforduló viszonylatában a készpénzkímélő fizetési mód (bankkártya) fontossága nőtt legnagyobb mértékben 37%-kal, azaz 1-gyel, a parkoló mérete 12,9%-kal, azaz 0,4-del, míg az üzlet elrendezése/berendezése 7,5%-kal, azaz 0,3-del.

1. ábra

Vásárlói elvárások az élelmiszer vásárlás során

Forrás: GfK Hungária, Shopping Monitor és Shopping Missions 2008–2009. adatai alapján saját szerkesztés.

Egyedül a nyújtott szolgáltatások tényező veszített döntés befolyásoló szerepéből, 10%-kal 0,4-del csökkent.

Az üzletválasztást befolyásoló szempontok 2009-ben 2000-hez képest a készpénzkímélő fizetési mód (bankkártya) fontossága nőtt legnagyobb mértékben, 25%-kal, a tömegközlekedés elérhetősége 6,1%-kal és a hazai termékek jelenléte 4,8%-kal. A nyújtott szolgáltatások befolyásoló hatásából 15%-ot veszített, míg a nyitva tartás 9,5%-ot, az üzlet közelsége tényező pedig 7%-ot veszített jelentőségéből. Ez utóbbi véleményem szerint a 100 háztartásra jutó személygépkocsik számának növekedése (KSH) és a tömegközlekedési elérhetőség (hipermarketek saját buszjáratái) javulásának tudható be. A 2009. évi befolyásoló tényezők fontosságát 2006-hoz viszonyítva egyedül a hazai termékek jelenlétének befolyásoló szerepe nőtt 2,3%-kal, megőrizte fontossági értékét az áru frissessége és minősége, és a tömegközlekedési elérhetőség. Viszont 11,6%-kal veszített jelentőségéből az üzlet elrendezése/berendezése és a nyitva tartás. Ezt szemlélteti az 1. ábra.

Összegzés

Releváns hazai és külföldi szakirodalom áttekintése és szekunder kutatás után primer kutatás lefolytatását tartom szükségesnek, annak vizsgálatára, hogy az üzletválasztást befolyásoló tényezők közül melyek és milyen fontossági értékben befolyásolják az üzletválasztást Szolnokon. Elengedhetetlennek tartom feltárni az azonosságokat és a különbségeket az üzletválasztást befolyásoló tényezők fontossága alapján a többpólusú kereskedelem egyes pólusainál illetve a pólusokba tartozó bolttípusok szerint. Bízom benne, hogy a primer kutatásom igazolja azon feltevésemet, hogy az üzletválasztási döntések az élelmiszer-vásárlások kapcsán fontosabbak, mint az egyes márkák hatásai.

Irodalom

- Agárdi Irma – Bauer András (2000): Az élelmiszer-kiskereskedelem szerkezeti változásai és a kialakult vállalatcsoportok Magyarországon. *Marketing & Menedzsment* 34. 3. 8–13. p.
- Bauer András – Berács József (2002): *Marketing*. Aula Kiadó, Budapest.
- Dankó László (2000): *Értékesítés*. Pro Marketing Miskolc Egyesület, Miskolc.
- Donovan, R. J. – Rossiter, J. R. (1982): Store Atmosphere: An Environmental Psychology Approach. *Journal of Retailing*. 58. 1. 34–57. p.
- Gyenge Balázs (2008): *Fogyasztói üzletválasztás a hagyományos bolti élelmiszer-kiskereskedelemben*. Doktori (Ph.D) értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Hawkins, D. I. – Best, R. J. – Coney, K. A. (1986): *Consumer Behavior*, Homewood: Illinois, Business Publications Inc.
- Hoffmeister-Tóth Ágnes – Töröcsik Mária (1996): *Fogyasztói magatartás*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

- Hoffmeister – Tóth Ágnes (2003): *Fogyasztói magatartás*. Aula Kiadó, Budapest.
- Horváth Ágnes – Lehota József – Péntes Györgyné – Gyenge Balázs (2001): *Kereskedelmi marketing*. Egyetemi jegyzet, Gödöllő.
- Kovács Gécsi Judit (2007): Új kereskedelmi prémiummárka-stratégiák a vevőkért folytatott harcban *Nemzetközi marketing*. 12. 1. 43–47. p.
- Kozák Ákos (2008): *Kincskeresők Pillanatfelvétel a magyar fogyasztóról*. HVG Kiadó, Budapest.
- Lehota József – Horváth Ágnes – Gyenge Balázs (2005): A vevői üzletválasztást meghatározó tényezők feltárása a hagyományos bolti élelmiszer-kiskereskedelem területén, kvalitatív kutatás segítségével. *Marketing & Menedzsment*. 39. 3. 4–16. p.
- Mészáros Katalin (2007): *A magyarországi élelmiszer kiskereskedelmi egységek által alkalmazott stratégiák és a potenciális fogyasztói elvárások*. Doktori (Ph.D) értekezés. Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron.
- Mohácsi Kálmán (1998): A magyarországi élelmiszer-forgalmazás – a szövetkezeti kereskedelem (az áfészek lehetőségei) *Közgazdasági szemle*. 45. 5. 494–506. p.
- Nielsen Shopper Trends kutatása 2007. *Fejlődik a bolthálózat, változnak a vásárlási szokások* SHOPPERTRENDS <http://www.elelmiszer.hu/cikk.php?id=213> [2009.06.01.]
- Olach Zoltán (1997): *A marketing szemlélete és gyakorlata*. A marketing áttekintő kézikönyve/Felsőoktatási tankönyv. LSI Oktatóközpont Kiadó, Budapest.
- Pellegrini, L. (2005): *Multichannel Retailing and Brand Policies* book chapter In Georgios J. – Doukidis and Adam P. – Vrechopoulos (ed): *Consumer Driven Electronic Transformation Applying New Technologies to Enthuse Consumers and Transform the Supply Chain*. Springer Berlin Heidelberg, Germany. 73–90. p.
- Péntes Györgyné (2005): A hazai élelmiszer-kiskereskedelem struktúrája az ezredforduló után. *Gazdaság és Statisztika*. 17. 4. 3–13. p.
- Piskóti István: *Vásárlói lojalitás, üzlet-imázs a kiskereskedelemben* <http://www.marketing-miskolc.hu/tartalom/hirek/hir1/uzletvalasztas-vevolajalitas.pdf> [2009.05.15.]
- Törőcsik Mária (1998): *Kereskedelmi marketing*. KJK- KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest.
- A vásárlók számára egyre fontosabb az áruk magyar eredete 2009. május 7. Shopping Monitor és Shopping Mission 2008–2009. GfK Hungária. http://www.gfk.com/imperia/md/content/gfk_hungaria/pdf/press_h/press_20090507_h.pdf [2009.06.01]
- Többet vásárolunk a kisebb önkiszolgáló boltokban, mint a hipermarketekben 2009. február 12. Shopping Monitor és Shopping Mission 2008–2009. GfK Hungária. http://www.gfk.com/imperia/md/content/gfk_hungaria/pdf/press_h/press_20090211_h.pdf [2009.06.01]

Factors influencing the choice of shops

Since the change of regime there has been a significant change in shopping and consumption habits displayed by domestic consumers and these are influenced by several factors. The variations in consumer demand, changes in personal disposable income, the spread of new types of shopping facility and the revaluation of leisure time all contribute to the transformation of the make-up of the consumer basket, the place and frequency of shopping and the search for

cheaper purchases. The earlier data on the purchasing habits of specific social groups relate to products purchased on a daily basis (Mohácsi, 1998)

Following an overview (based on available domestic and foreign literature) concerning the place of purchase – i.e., the factors influencing the choice of store – and using secondary data, I thought it useful to undertake some basic research into the factors influencing the choice of shop or store and their order of importance. This was carried out in Szolnok. I also thought it important to reveal identities and differences in terms of the relative importance of these factors – in relation to specific poles of multi-polar retailing and types of store in individual poles. I believe that the results of this primary research support my hypothesis, which asserts that, with food purchases, decisions relating to the choice of store are more important than the influence of specific brands.

5. KIS GAZDASÁGOK A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGBAN

Galambosné Tiszberger Mónika

Bevezetés

Magyarországon a mezőgazdasági termelésben – akár minimális szinten – részt vevő háztartások száma az 1970-es évektől kezdve folyamatosan több százezres nagyságrendet képvisel. Ebből adódik, hogy a használt mezőgazdasági terület átlagos nagysága, illetve az egy gazdaságra jutó állatállomány viszonylag alacsony szinten mozog. A termelési tényezők megoszlása pedig természetes módon nem egyenletesen alakul, ezért a gazdaságok között a legnagyobb tömeget a kicsi, apró gazdaságok jelentik.

A mezőgazdaság-statisztika nehéz helyzetben volt és van ma is, hiszen ezt a nagy számosságú csoportot folyamatosan meg kell figyelni, és megbízható adatokat kell szolgáltatni a mezőgazdaságról. Az adatok minősége, és a lefedettség szintje nagy fontossággal bír a Közös Agrárpolitika, az európai uniós jogszabályi előírások teljesítése, és nem utolsósorban a hazai igények kielégítése szempontjából.

Kézenfekvő kérdés, hogy mi legyen az a méret, ami felett egyáltalán számbavételre kerüljön egy gazdaság, illetve milyen kritériumoknak feleljen meg. Szükség van-e a konyhakerttel, néhány állattal rendelkező, saját fogyasztásra termelő háztartások megfigyelésére, illetve előfordul-e olyan kisebb méretű gazdaság, amely a termelés volumenétől függetlenül piacra termel? A másik probléma pedig a gazdaságméret mérésének kérdése. Naturáliában kifejezhető-e egy homogén méretküszöb, vagy érték alapú indikátorokat kell-e számítani?

A statisztikusok természetesen időről időre megoldják az ilyen jellegű problémákat, és kezelik a kisebb gazdaságokat is, azonban külső szemlélőkben az itt feltett kérdések talán fel sem merülnek. A cikk célja, hogy bemutassa, miért fontos kérdés a gazdaságok méretének meghatározása, és miért szükséges a kisebb egységek számbavétele is. Ezen túl a kis gazdaságok számának és súlyának alakulását tekinti át a szerző a 2000–2007-es időszakra vonatkozóan, nemzetközi kitekintéssel együtt.

A gazdaság fogalma

A mezőgazdasági összeírások során alapvetően két adatszolgáltatói kört kezelünk külön:

- Gazdasági szervezet: jogi és nem jogi személyiségű gazdasági társaság, az egyéni vállalkozók és az egyéni gazdasági tevékenységet folytatók nélkül.
- Egyéni gazdaság: a gazdaságküszöböt elérő mezőgazdasági tevékenységet folytató háztartás és az adószámmal rendelkező egyéni vállalkozás által működtetett gazdaság.

Az elkülönítésnek az eltérő összeírástechnika és a rendelkezésre álló regiszterinformációk jellege miatt van alapja. Az egyéni gazdaságok mindegyikéről információ csak a censzusok alkalmával kerül begyűjtésre. A 10 éves rendszerességgel zajló teljes körű összeírások között azonban az egyéni gazdaságok név- és címadatai frissítetlenek maradnak (kivéve azokat, akik valamilyen összeírás során a mintába kerülnek). A nehezebb elérhetőségük és a nagy számosságuk miatt az egyéni gazdaságokat csak minta alapján, összeírók segítségével figyeljük meg.

1. táblázat

A gazdaságok számának és SFH¹ értékének alakulása, 1972–2007

Év	Egyéni gazdaságok			Gazdasági szervezetek		
	száma (ezer db)	SFH érték (millió Ft)	SFH érték aránya (%)	száma (db)	SFH érték (millió Ft)	SFH érték aránya (%)
1972	1841,5	–	–	6113	–	–
1981	1529,6	–	–	1449	–	–
1991	1395,8	–	–	3077	–	–
2000	958,5	316 922	56,1	8382	248 160	43,9
2003	765,6	293 366	54,2	7813	247 417	45,8
2005	706,9	274 318	52,6	7897	247 114	47,4
2007	618,7	245 650	49,9	7656	246 967	50,1

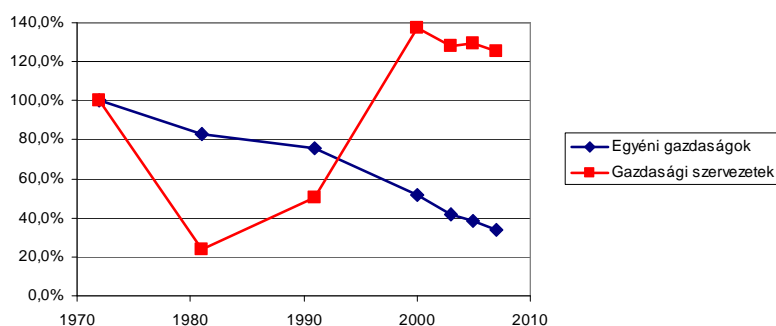
Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírások, Gazdaságszerkezeti Összeírások alapján
(www.ksh.hu) saját szerkesztés.

¹ Standard fedezeti hozzájárulás (SFH): az egyes jellemző mezőgazdasági tevékenységek esetében, adott régióban az átlagos helyzetnek megfelelő bruttó árás értéke, amely a bruttó termelési érték és a közvetlen változó költségek különbsége. A cikkben feltüntetett SFH adatok minden időszakra vonatkozóan a 2000. évi SFH-értékek segítségével kerültek kiszámításra, amelyek három év (1999, 2000, 2001) termelési érték és költség adatain alapulnak. Az azonos időszaki SFH-értékek használatát az összehasonlíthatóság biztosítása indokolja.

Az egyéni gazdaságok száma csökkenő ütemben ugyan, de fokozatosan esik vissza a '70-es évektől (lásd 1. táblázat, illetve 1. ábra). Ennek ellenére a több mint 600 ezres tömeg abszolút értékben még mindig a 6. helyen szerepel az Európai Unió országai között. A népességhez viszonyított gazdaságsűrűség szerint pedig a 4. pozíciót foglaljuk el.² A nagy számosság mögött nyilvánvalóan az áll, hogy az egészen kicsi, józan ésszel talán túl kicsi gazdaságokat is megfigyeli a hivatalos statisztika. A gazdaságküszöb a magyar statisztikai gyakorlatban több évtizede naturáliákban kerül meghatározásra (lásd 2. táblázat), úgynevezett fizikai gazdaságküszöb formájában.

1. ábra

A gazdaságyszámok változásának bázisviszonyoszámai (1972=100%)

Forrás: Általános Mezőgazdasági Összeírások, Gazdaság szerkezeti Összeírások alapján (www.ksh.hu) saját szerkesztés.

Itt merül fel a kérdés, hogy miért éppen naturáliákban határozzuk meg a gazdaságok alsó határát, és miért nem valamilyen érték alapú mutatót alkalmazunk. Értékmérő többféle is rendelkezésünkre áll. Az EU által használt Standard Fedezeti Hozzájárulás például az egész Unió területére összehasonlítható alapot biztosíthatna. A magyar mezőgazdasági statisztikai gyakorlatban a bruttó termelési értéket³ alkalmazzák, ami szintén felhasználható lenne, mint a gazdaság értékének mérőszáma. Ezeknek a mutatóknak az lenne a nagy előnye, hogy az adott mezőgazdasági termékek pénzben kifejezhető hasznosságát pontosan tükröznék, így „előbb” kerülnének be a megfigyelési körbe az értékesebb termeléssel foglalkozó egységek. A gyakorlatban ugyanakkor az ilyen értékmérők használata mégsem megoldható. Ennek több oka is van. Egyrészt a különböző ter-

² Az Eurostat adatállományaiból saját számítás alapján.

³ Mezőgazdasági termékek bruttó termelési értéke: egy meghatározott időszak alatt a mezőgazdasági termelő tevékenység során előállított termékek összességének értéke, függetlenül attól, hogy azt a mezőgazdasági, vagy egyéb nemzetgazdasági ágba tartozó gazdálkodási egységben termelték meg.

mékekhez tartozó aktuális szorzószámok csak az összeírások után állnak rendelkezésre. Másrészt, az összeíró a helyszínen – a jelenlegi papírkérdőíves megoldás mellett – nehezen tudná számszerűsíteni egy gazdaság értékét, hogy az alapján eldönthesse, beletartozik-e a megfigyelési körbe vagy sem. A naturáliák ehhez képest egyértelműek, és pár kérdés után már ki is derült, hogy az adott egység eléri-e a kijelölt küszöbértéket.

2. táblázat

A gazdaságküszöb alakulása a teljes körű összeírások során

Megnevezés	1972	1981	1991	2000
Összes termőterület (hektár)	0,15	0,15	0,15	0,15
Gyümölcsös, szőlő, kert (hektár)	0,08	0,08	0,08	0,05
Szarvasmarha (darab)	1	1	1	1
Sertés (darab)	1	1	1	1
Ló (darab)	1	1	1	1
Juh (darab)	1	1	1	1
Baromfi (darab)	50	50	50	50
Méhcsalád (darab)	20	20	25	5
Nyúl (darab)	20	20	25	25
Egyéb kisállat (darab)	–	–	25	25

Forrás: Laczka–Szabó (2000), 231. p.

A megfigyelt – meg nem figyelt gazdaságok közötti képzeletbeli határvonal meghúzásakor a statisztikusnak a mindenkor adatszolgáltatói igényeket kell figyelembe vennie. Esetünkben a legerősebb adatszolgáltatói igényt a gazdaság-szerkezeti összeírásokat szabályozó Európai Parlament és a Tanács 1166/2008/EK rendelete⁴ jelenti. Ez kimondja, hogy azok a tagállamok, amelyek 1 hektárnál nagyobb felmérési küszöbértéket alkalmaznak, azt úgy kell megválasszák, hogy csak legfeljebb a teljes mezőgazdasági területük, illetve teljes számosállatban mért állatállományuk kettő százalékára maradjon lefedetlen, illetve azokat a gazdaságokat sem lehet kihagyni, amelyek terményeik bizonyos hányadát eladásra termelik. Ezt megelőzően az 571/88/EGK⁵ rendelet még ennél szigorúbb lefedettség szabályokat állított, hiszen az eladásra termelésen túl az volt a követelmény, hogy a gazdaságküszöböt úgy kell meghatározni, hogy legfeljebb az ország teljes SFH teljesítményének 1 százaléka maradhat csak ki a megfigyelési

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 1166/2008/EK rendelete (2008. november 19.) a gazdaság-szerkezeti felmérésekről és a mezőgazdasági termelési módszereket vizsgáló felmérésről, valamint az 571/88/EGK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről.

⁵ A Tanács 571/88/EGK rendelete (1988. február 29.) a mezőgazdasági üzemek szerkezetére vonatkozó, 1988. és 1997. évek közötti közösségi felmérések szervezéséről.

körből. Ennek a korábbi jogszabálynak megfelelően alakult ki, illetve maradt fenn Magyarországon egy meglehetősen alacsony gazdaságküszöb, ami több évtizeden át meghatározta az összeírandó gazdaságok körét. A legutolsó, 2007-es Gazdaságszerkezeti Összeírás (GSZÖ) során is ezt alkalmazták. A 2008-as megváltozott EU-s szabályozás azonban véleményem szerint újabb vizsgálatokat tesz szükségessé a gazdaságküszöb meghatározása tekintetében. Egyrészt a 2 százalékos tűrészhatár is nagyobb a korábbi 1-hez képest, másrészt az értékmutató helyett terület és számosállat képezi a lefedettség mérésének alapját. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez a felülvizsgálat csak finomítása lehet a gazdaság fogalmának, és lényeges módosulást, csökkentést a megfigyelési kör tekintetében biztosan nem lehet elérni.

Nézzük ezek után a gazdasági szervezetek körét. Mivel a „cégek” a cégjegyzékben szerepelnek, a teljes kör azonosítása viszonylag egyszerű (hozzáteszem a főtevékenység, melléktevékenység meghatározása regiszterinformációk alapján nem mindig egyértelmű). A gazdasági szervezetek neve és címe pontosan rendelkezésre áll, így a postai adatgyűjtés lehetősége adott. Általános feltételezés pedig, hogy a szervezetek rendelkeznek az esetleg bonyolultabb kérdőívek kitöltéséhez szükséges „szakértelemmel” is. A be nem érkező kérdőívek begyűjtésére is több lehetőség van az egyéni gazdaságokhoz képest. Természetesen számosságuk is viszonylag alacsony. A gazdasági szervezetek száma az ezredforduló óta gyakorlatilag állandónak tekinthető (1. táblázat). Ugyanakkor az 1970-es évektől számosságukban bekövetkező relatív eltérések igen változatos képet mutatnak (1. ábra). Az SFH értékben mért teljesítményük is kiegyensúlyozott. Ez a teljes körű megfigyelés viszont inkább hagyományörző semmint racionális alapokon nyugszik. A gazdasági szervezetek között is vannak ugyanis szép számban olyanok, akik mérete nem tenné indokolttá, hogy minden éves és évközi összeírásban részt vegyenek. A legfrissebb, 2007-es GSZÖ adatai alapján a gazdasági szervezetek száma és teljesítménye az európai méretegység (EUME)⁶ nagyságkategóriái szerint azt mutatja, hogy az adatszolgáltatói terhek csökkentése érdekében a teljes körű adatgyűjtés helyett lényegesen kisebb kör megfigyelésével is le lehetne fedni az adott kör hozzájárulását a mezőgazdasági tevékenységhez.

A 3. táblázat alapján jól látható, hogy a gazdasági szervezetek (a tipológia rendszerébe be nem sorolhatókat nem tekintve) kicsit kevesebb, mint felének a megfigyelésével az SFH értékük csaknem 95 százalékát lefednék! A 40 EUME alatti gazdasági szervezeteket pedig elegendő volna egy viszonylag kicsi (5–10 százalékos) egyszerű véletlen mintán megfigyelni, évente rotálva a mintába kerülő adatszolgáltatókat. Ez a mintavételi hiba figyelembe vétele mellett is

⁶ Európai méretegység (EUME): A gazdaságok ökonómiai méret (üzemméret) szerinti osztályozásának egysége. 1 EUME 1200 euró SFH-értéknek felel meg (ez, a megközelítőleg 300 ezer Ft SFH, átlagosan kb. 750 ezer Ft – a magyar terminológiában használatos – bruttó termelési értékkel állítható elő).

csak minimálisan csökkentené az adatok pontosságát. Ilyen értelemben véve tehát kis gazdaságokról nem csak az egyéniek körében érdemes beszélni. Attól, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó egységek egy csoportja cég formájában működik, még nem feltétlenül kell ezeket egyformán kezelni az összeírás gyakorlatát és formáját tekintve, hiszen a súlyuk nagy változatosságot mutat.

3. táblázat

Gazdasági szervezetek száma és SFH értéke⁷ EUME nagyságkategóriák szerint, 2007

EUME nagyságkategóriák	<2	2-<4	4-<8	8-<40	40-<100	100-	Összesen
Gazdasági szervezetek száma	745	374	555	1 805	1 175	1 671	6 325
Gazdasági szervezetek megoszlása (%)	11,8%	5,9%	8,8%	28,5%	18,6%	26,4%	100,0%
Összes SFH érték (Millió Ft)	194	341	1 008	11 453	23 394	210 577	246 967
Részesedés az összes SFH értékéből (%)	0,1%	0,1%	0,4%	4,6%	9,5%	85,3%	100,0%

Forrás: Magyarország mezőgazdasága, Gazdaságtipológia, 2007, Központi Statisztikai Hivatal, 2008 alapján. Saját szerkesztés.

A gazdaságok száma és teljesítménye

A 2000–2007-es időszakban az egyéni gazdaságok teljesítménye jelentősen nem változott. Az ország teljes SFH értékéből azonban fokozatosan 2007-re már a gazdasági szervezetek vitték el a nagyobb arányt. Ha pedig a különböző méretű gazdaságok csoportjainak eredményeit is megvizsgáljuk, akkor még árnyaltabb képet kaphatunk. Ehhez legcélszerűbb az európai méretegységet (EUME) felhasználni, hiszen ez a fajta csoportosítás az EU teljes egészére rendelkezésre áll, így nem csak nemzeti, de nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tesz. Az Európai Unió gazdaságtipológiájának legkisebb méretkategóriája a 2 EUME alatti gazdaságok csoportja. Tekintettel a magyar mezőgazdaság sajátosságaira, 2 EUME alatt 4 további csoport került kialakításra, 0,5 EUME-s lépésközökkel. Egy Eurostat-os tanulmány készítése során a Központi Statisztikai Hivatal Mezőgazdasági Főosztályán kis gazdaságnak ebben a terminológiában az 1 EUME alatti gazdaságokat tekintettük.

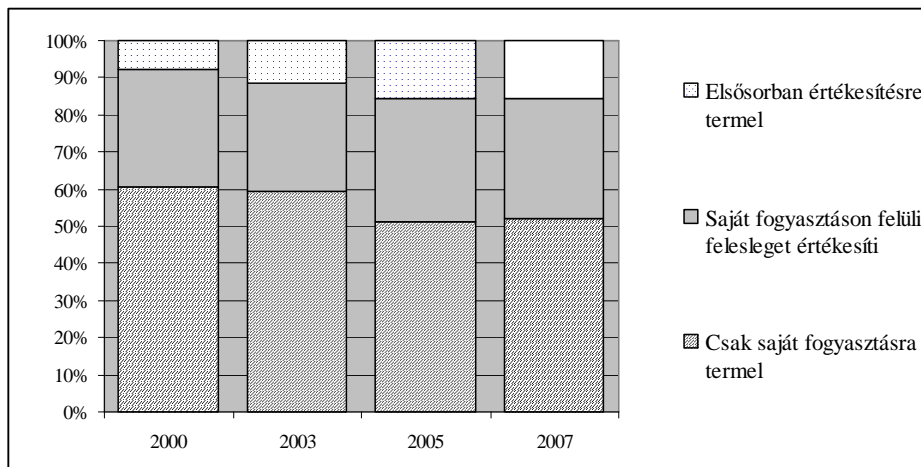
⁷ A tipológia rendszerébe be nem sorolható gazdasági szervezeteket nem tartalmazza a táblázat, mivel ezekhez SFH érték sem rendelhető. (Az egyes gazdálkodási típusok pontos meghatározását a 377/85/EKG, illetve a 96/393/EK bizottsági határozatok tartalmazzák.)

Az egyéni gazdaságok száma folyamatos csökkenést mutat, de az egyes méretkategóriák nem ugyanolyan mértékben és irányba változnak. Arányukat tekintve a 4 EUME feletti relatív gazdaságszám növekszik, és a 0,5 EUME alattiakra vonatkozó megoszlás is emelkedést mutat. A mondat első része arra engedne következtetni, hogy valamiféle koncentráció indul meg az egyéni gazdaságok körében is, ami mind összeirási, mind mezőgazdasági szempontból jó hír lenne. Mivel az egyéni gazdaságok száma csökken, ugyanakkor a teljesítményük visszaesése ennél kisebb mértékű, ezért nyilvánvalóan növekszik az egy gazdaságra jutó termelési érték, de ez koncentrációs folyamatnak aligha nevezhető.

A kisgazdaságok részaránya a megtermelt javakból 13,7 százalékról 8,7-re esett vissza 2000 és 2007 között. Ezek alapján úgy gondolom, nem haszontalan azt is megvizsgálni, hogy a termelés célja szerint hogyan változott az egyéni gazdaságok összetétele számosság és teljesítmény szerint egyaránt. Az 2. ábra jól szemlélteti, hogy az egyéni gazdaságok megoszlásukat tekintve elmozdultak ugyan az „árutermelő” irányba, de még mindig több, mint 50 százalékuk csak a háztartás igényeinek kielégítése céljából foglalkozik mezőgazdasággal. Ha az általuk termelt SFH értéket nézzük, akkor viszont az értékesítésre termelők csoportja mutat egyértelmű növekedést. Ez azt támasztja alá, hogy kezd háttérbe szorulni a családi ellátásra termelés. A folyamat azonban nagyon lassan halad, és a kisgazdaságok saját maguk ellátására még mindig annyi mezőgazdasági terméket termelnek (az egyéni gazdaságokon belül 12–15 százalék a részesedésük), hogy ezzel jelentősen hozzájárulnak a nemzetgazdasági teljesítmény egészéhez.

2. ábra

Az egyéni gazdaságok számának megoszlása a tevékenység célja szerint, 2000–2007

Forrás: KSH adatbázis. Saját szerkesztés.

Az egyes nagyságkategóriákon belül az egy gazdaságra jutó SFH értékek alakulása a 2000–2007-es időszakban lényegében nem változott, és jelentős eltérés nem tapasztalható az egyéni gazdaságok és a gazdasági szervezetek teljesítménye között sem. A legmagasabb termelési értékkel rendelkező gazdaságok csoportja (100 EUME felettiek) sem tud jelentős növekedést elérni. Az egy egyéni gazdaságra jutó érték ebben a csoportban 2005-ig emelkedő, 2007-re azonban erős visszaesés látható. A gazdasági szervezetek egységére jutó teljesítmény pedig fokozatos csökkenést mutat a megfigyelt időszakban. Ezek az eredmények sem azt mutatják, hogy koncentráció vagy magasabb színvonalú termelés kezdene kibontakozni.

Kitekintve az Európai Unió országaira, Magyarországhoz hasonló, a kisgazdaságok felé eltolódó, viszonylag torz gazdaságszerkezettel Románia, Bulgária és Szlovákia rendelkezik. Azonban a román gazdaságok arányukhoz mérten nagyobb súllyal vesznek részt a teljesítés oldalán is. A bolgár gazdaságok is valamivel nagyobb termelési erőt képviselnek ebben a legkisebb méretkategóriában. Szlovákiában pedig ugyan teljesítmény oldalról is hasonló a megoszlás, viszont itt tizedannyi gazdaság állítja elő a magyar SFH érték közel egynegyedét. A mezőgazdasági termelés szintjét és színvonalát tekintve élen járó Franciaország, Olaszország vagy Hollandia egészen más megoszlást mutatnak a gazdaságok számát és teljesítményét tekintve a magyar viszonyokhoz képest. Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság szerkezetének kialakulásában sok tényező szerepet játszik, de az is valószínű, hogy Magyarországnak lenne mit tanulnia az élenjáró EU-s országok gyakorlatából. Magyarország köztudottan kedvező adottságokkal rendelkezik a növénytermesztés és állattartás szempontjából, mégis, az egy gazdaságra jutó SFH érték alapján csak a 23. helyet foglalja el, az élmezőny teljesítményének mindössze 3–5 százalékát elérve.⁸ Ameddig ezen a helyzeten, az ezek okát képező termelési módszereken és szerkezeteken nem tudunk változtatni, addig a mezőgazdaság és az azt leíró statisztikusok is nehéz helyzetben lesznek.

Összegzés

A mezőgazdasági termelés számbavételi módszerének kialakítása során a termelésben részt vevő gazdaságok számasságát, az általuk elért teljesítményt, és a lefedettségre vonatkozó jogszabályi előírásokat egyszerre kell figyelembe venni. Ehhez jön még az összeírhatóság, és az idősorok folytatásának biztosíthatósága, mint szempont. Mindezek összehangolása nem könnyű feladat.

A magyar mezőgazdaság sajnos termelési és adatgyűjtési szempontból is kedvezőtlen szerkezetet, megoszlást mutat. A gazdasági szervezeteknél ugyan

⁸ Az alapadatok forrása az Eurostat honlapja (ec.europa.eu/eurostat). Az eredmények saját számításokon alapulnak.

egyértelmű koncentráció látható, és túlsúlyban vannak az igazán nagy méretben működő cégek (akik a nemzeti standard fedezeti hozzájárulás 47,5 százalékát adják), az egyéni gazdaságok azonban rendkívül nagy számban, és változatos formában vesznek részt a mezőgazdasági javak előállításában. Teljesebb képet kapunk, ha azt is hozzáteszem, hogy a két csoport teljesítménye közel fele-fele arányban oszlik meg nemzetgazdasági szinten. Ez azt támasztja alá, hogy mindkét csoporttal foglalkozni kell, a lefedettségi előírások miatt a nagy számosságú kis gazdaságokat is meg kell figyelni.

Az ezredforduló óta eltelt időszak adatai alapján azt mondhatjuk, hogy elindult ugyan valamiféle racionalizáció, és a csökkenő gazdaságszám talán beindít egyfajta koncentrációt, de a számok nagyságrendje alapján ez csak minimális változásokat jelenthet. Úgy tűnik, a mezőgazdaság amúgy is romló teljesítményén a gazdaságok szerkezeti átalakulása sem tud javítani.

Irodalom

- Kovács, Gábor – Keszthelyi, Szilárd (1998): A Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat az Európai Unióban. *Gazdálkodás* 42. 2. 52–57. p.
- Laczka Sándorné – Szabó Péter (2000): A gazdaság fogalma Magyarország és az EU mezőgazdasági statisztikájában. *Statisztikai Szemle* 78. 4. 225–238. p.
- Magyarország mezőgazdasága, Gazdaságtipológia, 2000, 2003. Központi Statisztikai Hivatal, 2004.
- Magyarország mezőgazdasága, Gazdaságtipológia, 2005. Központi Statisztikai Hivatal, 2006.
- Magyarország mezőgazdasága, Gazdaságtipológia, 2007. Központi Statisztikai Hivatal, 2008.
- www.ksh.hu – 2009. 08. 19.
- ec.europa.eu/eurostat – 2009.08.11.

Smallholdings in Hungarian agriculture

The number of agricultural holdings in Hungary is remarkably high and this makes it very difficult to classify and handle them statistically. The objective of agricultural statistics is to provide, by using professional tools, the most comprehensive picture possible of a country's agriculture by covering all or most of the various outputs of agricultural production. This is a requirement which is important from the point of view of the Common Agricultural Policy and which is also underlined by EU legislation – without mentioning the obvious national need for reliable agricultural data. However, this can only be achieved if the targets of examination are clearly defined – if one has a detailed knowledge of which data must be collected. The scope of examination is defined to some extent by type of activity or form of business, but an examination of the volume or size of the business is also vitally important.

One needs to set size limits to determine those units or households which lie outside the scope of examination. In statistics this limit is the threshold value, which defines the holding concept in statistical terms on the basis of the size or volume of the activity in question. In Hungary this physical threshold is relatively low and has been in use for more than 35 years. This paper aims to give the rationale for such a threshold, to indicate other important factors of the sampling frame of agricultural holdings, and to give a picture of the number and weight of Hungarian smallholdings over recent years (2000–2007).

6. MAGYARORSZÁG POLITIKAI REGIONALIZÁLTSÁGA AZ 1989 UTÁNI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK TÜKRÉBEN VÁLASZTÁSFÖLDRAJZI ELEMZÉS

Gergely Gyöngyi

A választási földrajzról általában

A választási földrajz – mint a politikai választások tértudománya, a politikai földrajz szerves része – általában a helyi, regionális illetve országos szintű választásokon induló pártok (politikai erők) jellegének meghatározásával, a választás-szervezés és –lebonyolítás területi összefüggéseinek feltárásával, a választási eredmények térspecifikus elemzésével foglalkozik. Kiemelten vizsgálja a választási körzetek lehatárolásának problémáját, a választói összetétel alakulását (demográfiai jellemzők, települési tagoltság stb. alapján), a választói aktivitás földrajzi sajátosságait, a szavazatok összetételét, politikai tartalmát, a szavazatfordulás jelenségét, a családi és települési tényezők eredményekre gyakorolt hatását, a szavazatok és a képviselői helyek közti arányosságot (*Mező* 2002).

Az emberföldrajz, a társadalomföldrajz, majd az integráns politikai földrajz képviselői viszonylag korán felismerték, és elemezni kezdték az embert, mint választó lényt; elsőként a lakó-, munka- és telephely, aztán a politikai választások kapcsán (abból kiindulva, hogy a különböző feltételek, szabályok, célok mentén, objektív vagy szubjektív megfontolásból hozott döntések ugyan más-más időhorizontúak, eltérő jelentőségűek, de következményeik mindig visszahatnak az egyénre és a közösségre). Az első, kifejezetten választásföldrajzi, választás-kartográfiai próbálkozások azonban a gyakorló politikusok nevéhez fűződnek.

1812-ben, az Egyesült Államokban Elbridge Gerry, Massachusetts állam demokrata kormányzója – rövid ideig az USA alelnöke – átszabta az irányítása alá tartozó választókerületeket; a határok megváltoztatásával legfőbb ellenlábasa, a Föderalista Párt erejét akarta minimális számú körzetre korlátozni azért, hogy az általa támogatott demokrata párti jelölteket hatalomra segítse. Az akció sikeres volt, a képviselőhelyek számát tekintve a Demokraták földcsuszamlás-szerű győzelmet arattak. A jelenség, vagyis a választókerületek határvonalainak politikai előnyök elérése érdekében történő újrarahúzó „gerrymandering” néven vált ismertté – a szakirodalom a módosítható területi egység problémájának leírására is használja a kifejezést –, amelyre minden olyan esetben lehetőség

van, amikor a szavazatok a könnyen azonosítható város–falu illetve centrum–periféria kettősség szerint oszlanak meg, vagy a vallási felekezetek és nemzetiségek területileg koncentrálódó csoportjaihoz kötődnek (ugyanakkor a körzetek határainak a voksok területi eloszlásától független kijelölése is vezethet ún. szándékolatlan gerrymanderinghez). 1996-ban Szlovákiában, a közigazgatási reform részeként – Vladimir Mečiar javaslatára – tizenöt darabra szelték, és az észak–déli irányú szlovák többségű járásokhoz csatolták a magyar többségű kelet–nyugati területsávot, 8 kerületet és 79 járást létrehozva. A parlament szlovák pártjait egyetlen közös elv vezérelte: úgy megbontani a történelmi fejlődés során kialakult természetes régiókat, hogy az új kerületi határokon belül minimális legyen a magyar választók száma. A döntést sokan támadták, de 2009 októberéig nem történt változás; mindössze annyi, hogy a kerületeket 2001 júliusa óta megyéknek hívják (Szarka 2001).

A „rotten borough”, vagyis a „félrefelosztás” a másik torzító tényező; a népvándorlás, valamint a természetes szaporulat területi különbségei idővel aránytalanul nagy/kicsi körzeteket alakíthatnak ki, még akkor is, ha egyébként a határok megállapításának időpontjában ezek nagyjából azonos számú választóval rendelkeznek. Szélsőséges esetben így a szavazatok abszolút többségét megszerző párt csak abban lehet biztos, hogy legalább egy képviselőhelyhez jut. A választásföldrajz kutatóinak véleménye szerint a választások végső kimenete szempontjából nem lehet semleges határvonalakat húzni, a választási rendszerek közül pedig csak az ország egészét egyetlen kerületként kezelő listás szavazáskor nem kell számolni az említett problémákkal (Dusek 2005).

A modern demokráciák hamar szembesültek a politikai piac kínálati és keresleti oldalának (pártok/programok/jelöltek vs. potenciális szavazók) változékonyságával, azzal, hogy a végső eredmények valójában ezek pillanatnyi kölcsönhatásának függvényében alakulnak. A két dinamikus változó közti összefüggések nehezen verifikálhatók pontosan; nincsenek lineáris meghatározottságok, sem a viszonylag homogén struktúrákkal rendelkező, sem a multikulturálisnak tekinthető országokban. A változások részben evolúciós jellegűek, vagyis a fajsúlyos politikai, pártközi arányátrendeződések hosszabb távon játszódnak le; egy-egy konkrét szituációban azonban a revolúciós jelleg is dominálhat (megalázó vereségek stb.). A végeredmények – amelyek esetenként inkább tükrözik az adott időszak korszellemét, mint az érintett terület, az ott élő szavazópolgárok komplexitását – az érett társadalmakat is meglephetik, ami visszafogottabb értékelésre inti a szakembereket még akkor is, ha egyébként a korszerű, számítógéppel támogatott matematikai-statisztikai eljárások, a Földrajzi Információs Rendszer (GIS) alkalmazása csökkenti az elemzések hibaszázalékát.

Hazánkban a választási földrajz az európai folyamatokhoz képest fáziskéséssel alakult ki; nem vált meghatározóvá sem a földrajztudományon belül, sem a választási folyamatok értékelése szempontjából. A politikai földrajzi vizsgálatok középpontjában például az államföldrajz, az államhatárok változása, a nem-

zetiségi és a közigazgatási kérdések álltak. Az első világháborút követően Teleki Pál – nagyarányú béke-előkészítő munkájának részeként – egy, az országgyűlési választások eredményeit reprezentáló térképsorozat elkészítésével bízta meg Fodor Ferencet, aki 1861-től 1915-ig minden választási évre vonatkozóan, körzetenként rögzítette az adatokat, az általános tendenciák körvonalazásával, de a politikai-területi sajátosságokat csak részlegesen értékelve. Megállapította, hogy a vizsgált időszakban a parlamenti pártok száma tendenciózusan nőtt; 1861-ben még mindössze a Határozati és a Felirati Párt, illetve néhány pártonkívüli jutott mandátumhoz, 1906-ban viszont már kilenc párt (és a pártonkívüliek), amelyek neve, programja, érték- és érdektartalma, politikai jellege állandóan változott, így reagálva a társadalmi folyamatokra.

A dualizmus kezdetén a pártok szinte kizárólag a nemzeti problematika, az Ausztriához való viszony (függetlenség/kiegyezés pártiság) mentén szerveződtek és politizáltak, ami később kiegészült az ideológiai megosztottság és a nemzetiségi struktúra alapján történő formálódás lehetőségével. A szabadelvűség, a konzervativizmus, a keresztény gondolat, majd a szociáldemokrácia sajátos érdekek megjelenítésével vázolt fel új alternatívákat. Történtek ugyan kísérletek helyi illetve regionális pártok létrehozására, de ezek nem jutottak érdemi politikai/parlamenti szerephez, mert a fő irányvonalat továbbra is az országcentrikuság jelentette; a politikai gondolkodás megye feletti kerete az állam egésze lett.

Bár a két világháború között a választásföldrajzi kutatások egyértelműen háttérbe szorultak, Teleki több írásában is közölte az aktuális nyugat-európai tudományos eredményeket, továbbá készültek a választókörzetek arányossági problémáit felvázoló összefoglaló munkák, atlaszok is; Gergely Endre például folyamatosan szerkesztette a „Választók száma az egyes választó kerületekben” című térképlapokat, a Kogutowicz Károly féle Zsebatlasz-sorozat részeként.

Az államszocializmus korai időszakában a magyar földrajztudományt reakciós tudománynak, a politikai földrajzot pedig fasiszta áltudománynak minősítették. A Magyar Földrajzi Társaság működését 1949 őszén betiltották, és csak három évvel később engedélyezték újra. Valójában a nyolcvanas évek közepéig nem is lett volna értelme az országon belüli választásföldrajzi kutatásoknak, mert az egypártrendszer keretei között a „hivatalos jelöltek” nagy többséggel taroltak, szinte homogén módon magas részvételi arány mellett; csak 1985-ben, a kötelezően kétjelöltes választások során indultak először ellenfelek, és előfordult, hogy meglehetősen nagy port kavart egy-egy jelölés (Hajdú 2006).

1989 után aztán megkezdődött a választási földrajz tudományos bázisának újjászervezése, korábbi teljesítményeinek számbavétele; ám a földrajztudomány egésze – okulva a két világháború közti nagymértékű direkt politikai szerepvállalás és az 1949 utáni politikai tartalmú megtorlások következményeiből – lényegében tartózkodott a pártpolitikai célú tevékenységtől. Ezt a feladatot többnyire politológusok, statisztikusok stb. vállalták át, ami azt eredményezte, hogy tartalmát tekintve a jelenlegi magyar és nemzetközileg művelt választási föld-

rajz csak részben azonos; a földrajzos körből Hajdú Zoltán, Kovács Zoltán és Mező Ferenc munkáit emelem ki, amelyek közül néhányat e tanulmány megírásakor is felhasználtam (lásd hivatkozott irodalom).

A hatályos magyar választási rendszerről

Amikor 1989-ben a Nemzeti Kerekasztal tárgyalások résztvevői a választási rendszer átalakítását célzó törvényjavaslatról vitáztak, még nem tudták pontosan, milyen versenypozíciókkal rendelkeznek majd az első szabad választások előtt; ezért olyan eljárás kidolgozására törekedtek, amely későbbi veszteségeiket képes minimalizálni. Egyfajta kölcsönös félelem érvényesült; mindegyik politikai erő biztos parlamenti bejutásra játszott úgy, hogy a rivális pártok illetve mozgalmak korlátozását érdekként/értékként fogalmazták meg. A Magyar Szocialista Munkáspárt – helyzeti előnyéből adódóan – inkább a többségi, az ellenzékiek zöme viszont az arányos konstrukciót támogatta; kompromisszumként egy túlbiztosított, rendkívül bonyolult szabályozás született, amelynek elsődleges célja a stabil kormányzás megteremtése volt – az arányosító elemeket ennek alárendelve építették be –, és amelynek technikai része ugyan nehezen érthető, de politikai jelentősége egyetlen mondatban megragadható: végső soron az egyéni választókerületekben dőlnék el a fontosabb kérdések (*Ludányi* 2001).

Az egyéni körzetek határvonalainak kijelölésekor tisztes szempont volt a népességi arányosságra való törekvés, és ha másban nem is, ebben mindenképp sikerült az egységességet megteremteni – a manipulálásra kevés esély kínálkozott, hiszen a potenciális választók magatartását akkor még csak találgatni lehetett. Lényegesnek tartották annak vizsgálatát, hogy adott kerületet tekintve a legnagyobb település mennyiben határozza meg az „egész” várható végeredményét, illetve, hogy a nem központtúlsúlyos helyeken milyen az egymáshoz rendelt települések jellege. A kivitelezéskor nem tartották tiszteletben egyes nagyvárosok közigazgatási határait, így részvárosi-községi körzetek jöttek létre (*Hajdú* 2006). A választókerületek száma és területe egyébként nem változott 1990 óta, ami előnyös lehet az összehasonlító elemzéseknél, de látnunk kell, hogy a demográfiai mozgások következtében az egységek közti aránytalanságok mind jobban kiéleződnek.

Választási rendszerünk leginkább azt a pártot erősíti, amely a második fordulóban – visszalépő szövetségeseinek, a két forduló közti alkuknak köszönhetően – győzni tud a 176 egyéni körzet többségében; így 30–35 százalékos országos támogatottság mellett a mandátumok 40–55 százalékára számíthat. Ez a fajta „többlet” hosszabb távon a blokkosodás irányába mutat, segíti a kétosztatú struktúra kialakulását (!), hiszen világos, hogy nyerni csak együttműködve, a saját oldal összes szavazatának begyűjtésével lehet.

A vesztesek sem maradnak azonban magukra; a területi és az országos listák „ezüstmese” általában az országos támogatottságnál nagyobb parlamenti ré-

szesedéshez jut, a harmadik erőként 10 százalék felett teljesítő pedig hasonló arányban zsebelhet be mandátumokat – minél közelebb kerül a 15 százalékhoz, annál jobban érvényesül az arányosság –, sőt, az egyéni választókerületekben a mérleg nyelveként komoly politikai tőkét kovácsolhat magának. A szabályozás az országos listákon igyekszik kárpótolni azokat, akik épp csak átlépték az 5 százalékos küszöböt, bár az aránytalanság problémája itt is fennáll; a Fiala Demokraták Szövetsége például 1990-ben 8,95 százalékos országos támogatottság mellett a parlamenti helyek 5,7 százalékát szerezte meg, 1994-ben 7,02 mellett 5,18-ot, a Magyar Igazság és Élet Pártja pedig 1998-ban 5,47 mellett 3,63-ot. Az igazi vesztesek azok, akik 5 százalék alatt teljesítenek, főleg, ha alig maradnak el a limittől, hiszen mandátumrészesedésük mindenképp nulla. Kivéve, ha egyéni választókerületben, valamilyen politikai megállapodásnak köszönhetően nyerni tudnak; a Magyar Demokrata Fórum példája jól mutatja, hogy az ilyen típusú összefogásokat jutalmazza a rendszer: 1998-ban a párt 2,8 százalékos országos támogatottság mellett szerzett 17 egyéni mandátumot, vagyis a parlamenti helyek 4,4 százalékát.

Mindez természetesen akkor igaz, ha a pártok/jelöltek eleget tesznek a jelöltés listaállításhoz vonatkozó követelményeknek. Az egyéni képviselőjelöltek indulásához minimum 750 ajánlócédula kell, amellyel igazolható, hogy ha nem is választók, de támogatók, szimpatizánsok (ajánlók) állnak az érintett személy mögött. Az elmúlt közel húsz év tapasztalatai azt mutatják, hogy a lehetséges indulók jelentős, területileg differenciáltan megjelenő része nem képes ezt teljesíteni; a kudarc mögött állhat maga a választó, aki így fejezi ki elutasítását, közömbösségét stb., de a jelölt illetve a párt gyengesége, szervezetlensége is. A megyékben és a fővárosban azok a szervezetek indíthatnak területi listát, amelyek adott földrajzi „szegmens” egyéni választókerületeinek egynegyed részében, de legalább két kerületében képesek egyéni jelöltet állítani; az országos listához pedig hét területi szükséges. Erős tehát a szelektáló hatás, de ez nem vezet automatikusan a politikai paletta elszürküléséhez (Vásárhelyi 2006).

A választási rendszer tehát nem csupán egyszerű technika; maga is alakítja a politikai folyamatokat. A pártokat összefogásra, megállapodásra készíteni/kényszeríti, arra, hogy az egyéni körzetekre koncentráljanak. Ennek is köszönhető, hogy nyilvánvaló aránytalansága ellenére egyre arányosabb – persze még mindig aránytalan – eredményekhez vezet (ezért is szorgalmazzák egyre többen a szabályozás megváltoztatását); ugyanis ha kielezett a küzdelem, és markánsan két nagy párt illetve tömb emelkedik ki, az egyéni választókerületeket tekintve akár döntetlennel is zárulhat a küzdelem. Így az aránytalanság csak a többi párttal szemben lesz jelentős; kettejük között megmaradhat a listás pozíció különbsége (Török 2002).

Pártpreferenciák területi megjelenése: politikai–választásföldrajzi régióink

Az új éra eddigi öt képviselőválasztásának tapasztalatai, az ismétlődő közvélemény-kutatások eredményei mára egyértelművé tették, hogy a potenciális szavazók magatartását korántsem olyan, viszonylag stabilnak mondható tényezők determinálják, mint a pártok eszmei-filozófiai megalapozottsága vagy küldetése; sokkal inkább mindennapi, praktikus életideológiájuk alapján döntenek, annak a hatalmi erőnek adva voksukat, amely legközelebb áll pillanatnyi értékrendjükhöz, elvárásaikhoz – és ennek csak egyik oka, hogy a XX. századi Magyarország többpárti időszakaiban sokkal gyorsabban változtak a pártok annál, minthogy a többség elkötelezhette volna magát valamelyikük mellett. Emiatt egyre nagyobb az előrejelzések bizonytalansági faktora, amelynek hatását kellően strukturált statisztikai módszertant alkalmazva sem lehet kiküszöbölni, illetve minimálisra csökkenteni. Megjegyzem, a hosszú ideje polgári demokráciákban élők pártpreferenciái is folyamatosan változnak, de esetükben – érthető módon – jóval szilárdabb bázisra épül, kiszámíthatóbb a választói magatartás.

A választásföldrajzi vizsgálatok egyik kulcskérdése – egyben a választói magatartás sajátos leképeződése – a részvételi hajlandóság, a részvételi/távolmaradási arányok hosszabb távú alakulása, területi struktúrája. A politológiával, politikai szociológiával foglalkozó szakértők többsége egyetért abban, hogy hazánkban az életkornak, az iskolai végzettségnek és a lakóhelynek van erre nézve egyértelmű hatása: hagyományosan a középkorú, magasabban kvalifikált, városban élő lakosoknál jobban a mutatók. A következő, *1. táblázat* a vizsgált időszakokra vonatkozó országos szintű, fordulónkénti adatokat tartalmazza. (A második fordulóban a 176 egyéni választókerület közül csak azok „játszanak”, ahol érvénytelen vagy eredménytelen volt az első. Számuk tendenciózusan csökken: 1990-ben 171 volt, 2006-ban már csak 110.)

1. táblázat

Az 1990 és 2006 közötti parlamenti választások országos részvételi arányai (%)

A választás éve	I. forduló	II. forduló*
1990	65,11	45,54
1994	68,92	55,12
1998	56,26	57,01
2002	70,53	73,51
2006	67,83	64,39
	I. fordulók átlaga: 65,73	II. fordulók átlaga: 59,11

Forrás: A táblázat saját szerkesztés, az adatok a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalának honlapján érhetők el, a <http://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/t0.jsp> címen.

Az 1990-es második forduló kivéve tehát a szavazásra jogosultak legalább fele mindig jelen volt az aktuális választásokon; a kiugró év 2002, amikor mindkét kör hetven százalék feletti teljesítménnyel zárult úgy, hogy a sikeres mozgósító kampánynak köszönhetően a „visszavágón” tovább nőtt a részvételi arány, közel három százalékponttal. A minimum és maximum értékek közti differencia a lehatárolási egységek területének csökkenésével – a megyék illetve a választókerületek felé haladva – folyamatosan nő, és országos szinten is számottevő.

A *településtípusokat* vizsgálva megállapítható, hogy az elmúlt közel két évtizedben a legmagasabb részvételi arányt mindig a főváros produkálta: átlagosan 69 százalékot, jelentősebb belső szórással, ami a budai hegyvidék (II–XII. kerület) zömmel jól szituált értelmiségiek lakta területein 75–77 százalékot jelent, míg a szegényebb, kevésbé iskolázott társadalmi rétegeknek otthont adó városrészeknél (Csepel, Józsefváros stb.) általában 54–56 százalékot. A megyei jogú városok 60–62, más vidéki városok 57–58 százalékkal az országos átlag körül teljesítenek, míg a falvak mutatói – kb. 53 százalék – ettől lényegesen elmaradnak. A falvak sajátosan heterogén csoporttá szerveződnek, egyes változók – például a munkanélküliségi ráta – mentén pedig kifejezetten élesek a köztük lévő különbségek; ennek egyik lenyomata, hogy a legnagyobb és a legkisebb aktivitást mindig egy-egy falunál regisztrálják: a Zala megyei Lendvadedesen a lakosság közel 95 százaléka, a tőle alig 70 km-re fekvő somogyi Pálmajorban viszont alig több mint 21 százaléka járul rendszeresen az urnák elé. A település etnikai megosztottsága indukál még egy speciálisnak mondható jelenséget: ott, ahol 50 százalékot meghaladó arányban él a cigány népesség, a részvételi hajlandóság rendre 50 százalék alatt marad (átlagosan 46).

A *megyék* adatait elemezve az ország nyugati illetve keleti része között húzhatunk éles választóvonalat. Az északnyugati megyékben (Győr-Moson-Sopron, Vas, Veszprém) eddig minden alkalommal az átlagnál jóval nagyobb, 60 százalék feletti értékeket mértek. A keleti blokkot tekintve Hajdú-Biharban és Szabolcs-Szatmár-Beregben az első fordulót 1998-ban érvénytelenítették az 50 százalékot el nem érő szavazási hajlandóság miatt, más alkalmakkor pedig épp csak átlépték a küszöböt, Békés, Csongrád, valamint Jász-Nagykun-Szolnok megyékhez hasonlóan.

A *településszintű* eredmények értékelésével a kép tovább árnyalható; markánsan kirajzolódik ugyanis egy Balaton–Budapest–Sátoraljaújhely tengely, amelytől északra az országos átlaghoz képest magasabbak, délre alacsonyabbak a részvételi mutatók. Utóbbi területen szigetszerűen különül el, válik ki Baranya és Békés megye, a két legaktívabb szereplő, bár némi lemorzsolódás az utóbbi időben itt is érzékelhető.

Az ország nyugati és keleti szektora közti fejlettségbeli különbségek közismertek. Nyugat-Magyarország, részben a történelmi fejlődésnek köszönhetően városiasodottabb, klasszikus értelemben véve polgárosodottabb régió; (politi-

kai) földrajzi fekvéséből adódóan közelebb áll a fejlettebb, nyugat-európai piacokhoz, és rendkívül kedvező humán, műszaki, infrastrukturális adottságokkal rendelkezik. A fővárossal együtt a rendszerváltás, az átmenet éveinek egyértelmű nyertese; ide érkezett a legnagyobb arányban külföldi működő tőke, az ipar fejlettebb, a munkanélküliségi ráta pedig jóval alacsonyabb az átlagosnál. A korszerkezet kiegyensúlyozottabb, az iskolázottság, a kulturáltság szintje, az életszínvonal lényegesen magasabb. A kelet-magyarországi, alföldi területek ezzel szemben falusiasabbak, inkább a mezőgazdaságra támaszkodnak; mára konzerválódni látszik az a strukturális válság, amely elsősorban az agrárszektorra sújtja, és amelyhez tartósan magas munkanélküliség, a nyugati országrészhez képest erőteljesen csökkenő életszínvonal (is) társul. A társadalom szerkezete – akár az életkort, akár az iskolai végzettséget tekintjük – szintén kedvezőtlen képet mutat. Ezek olyan alapvető különbségek, amelyek igazolhatóan befolyásolják a választói aktivitást, magyarázzák annak lényegi eltéréseit; a keleten élő tömegek depolitizáltak, a közügyek kapcsán erőteljes az apátia, szemben a nyugati területekkel, ahol a népeesség érdeklődőbb, mozgósíthatóbb.

Érdekességként említem, hogy a mezőgazdasági munkákhoz szükséges, kedvező napsütéses időjárás, a szavazóhelyiségek megközelíthetősége, annak nehézségei – például az alföldi, aprófalvas, tanyás területeken – szintén éreztetik hatásukat; erre enged következtetni az a tény, hogy a legalacsonyabb részvételi arányokat rendre az intenzív agrárművelésű, kiterjedt tanyavilággal rendelkező területeken, Bács-Kiskun és Csongrád megyékben mérik.

Ez a fajta területi megosztottság a *pártszavazások* kapcsán is megfigyelhető. Budapest politikailag regionalizált. Már a XIX. század végén – európai viszonylatban is – jól polgárosult nagyváros, a Horthy-korszakban végig titkos szavazásokkal. Folyamatosan él a négypartis politikai szerkezet: a két nagypárt mellett, amely egyrészt szociáldemokrata baloldali, másrészt jobboldali nemzeti konzervatív, két középpárt számít fajsúlyos tényezőnek. Egyikük valamilyen liberális párt vagy szövetség, a másik, nehezebben definiálható pedig olyan erő, amely a nemzeti konzervatívától jobbra áll; populista és radikális, illetve maga is fajvédő, vagy ilyen irányú vonzódása van. A Horthy-korszakban ezt a szerepet a Wolff féle Keresztény Községi Párt töltötte be, 2003 óta pedig ilyen a Jobbik Magyarországért Mozgalom. A belső budai részek állandó jobboldali fölényt mutatnak, a pesti oldal viszont balliberális többségű. A liberális elkötelezettség főként a Nagykörúton belül erős, onnan kifelé haladva folyamatosan gyengül, de egyes belső budai részeken is számottevő. A szociáldemokrata-szocialista baloldal támogatottsága a Nagykörúttól kifelé jelentősen nő, a zömmel ipari foglalkoztatottak által lakott városrészekben pedig kifejezetten erős. Ez jellemzi azokat az eredendően külső, önálló kerületeket is, amelyeket 1950-ben csatoltak a fővároshoz (Csepel, Pesterzsébet, Újpest). A korábban falusias jellegű peremközségekben – ilyenek például a Rákos-kezdetűek – a baloldal kisebb szavazóbázissal rendelkezik (2002-ig a kisgazdáknak voltak stabilabb, erősebb pozícióik).

A vidéki nagyvárosok politikai arculata is magán viseli a történelmi kontinuitás jegyeit. A kiterjedt, fejlett iparral rendelkezők esetében (Győr, Miskolc, Pécs) a legnagyobb támogatottságot a baloldali erők tudhatják magukénak. A Horthy-korszakban ez mindig jelentett egy fix helyet, és napjainkban is markáns a szocialista fölény, ám ez nem mindig hoz MSZP-mandátumot, mert a választások időszakában a politikai közhangulat szezonális változása és a második fordulóra kialakult szövetségek nem feltétlenül a relatív fölényrel rendelkező pártoknál eredményeznek abszolút többséget.

Az alföldi nagyvárosokban (Debrecen, Kecskemét, Szeged) rendszerint a nemzeti konzervatívokat támogatják leginkább, és bár itt is születnek baloldali mandátumok, az előny tendenciaszerűen jobboldali. A liberális erők csak akkor tudnak eredményt elérni, ha sikerrel szólítják meg a környék agráriumból élő vállalkozóit. A rendszerváltás előtt katolikus, fajvédő szervezetek is meg tudtak kapaszkodni, de mára ezek szinte teljesen kikoptak.

A vidék legkarakteresebb politikai régiója a Dunántúl észak-nyugati része: Vas megye és a környező választókerületek. A polgárok értékválasztása, pártpreferenciái stabilak, folytonosak. A polgárosodás iránti igény, a nyugat felé való kitekintés/nyitás, valamint a vallásgyakorlásban is megmutatkozó tradícionizmus a keresztény és a liberális pártok erősödését hozta; a rendszerváltást követően ez a terület lett a Kereszténydemokrata Néppárt, valamint a Szabad Demokraták Szövetségének kiemelt bázisa. Valójában a liberálisoktól várták annak a gazdaságpolitikának a kidolgozását, megvalósítását, amely képes a terület fekvéséből adódó előnyöket komoly pénzekre váltani. Emellett, mivel az itt lévő települések a vasfüggöny miatt nem fejlődhettek úgy, ahogy szerettek volna, az SZDSZ akkori kommunistaellenes retorikája is értő fülekre, támogatókra talált. Egészen 1994-ig, amikor az MSZMP utódpartjával való kormányzás miatt hitelüket veszítették; a polgárok úgy érezték ezzel a „gesztussal” csak illúzió marad a gyors gazdasági növekedés, ami jó alkalmat kínált az akkori legnagyobb ellenzéki pártnak, a Fidesznek ahhoz, hogy megvesse lábát, rövid idő alatt a legjelentősebb politikai erővé tornázza fel magát, és szilárdan tartsa pozícióit mind a mai napig.

A Dunántúl déli része nem rendelkezik ilyen jellegzetes, karakteres és jól követhető párt- illetve értékpreferenciákkal. A baloldal támogatottsága ugyan nem kedvezőtlen (különösen a somogyi részeken), de stabilnak, dominánsnak sem nevezhető. A terület mezőgazdasági orientációjából adódóan sokáig a kisgazda mentalitás adta az alapot. A kisgazdapárt szövetségkötéseit, együttműködési törekvéseit társadalmi bázisának éppen aktuális helyezte határozta meg, különösen a választási időszakokban. Amikor a kistulajdonos parasztság valós vagy vélt nemzeti sérelmei, problémái erősek voltak, ezek a kooperációk a jobboldalhoz, a nemzeti konzervatív irányzathoz kötődtek; amikor pedig az említett csoport szociális helyzete kritikussá vált, a baloldal felé történt elmozdulás. A szociális védelem, a szociális háló iránti igény, valamint a nagybankokkal, a

nagyтökésekkel szemben megnyilvánuló erős ellenszenv általában már elegendő alap volt az együttműködéshez.

A Duna–Tisza köze és a Kiskunság azok a területek, ahol a (szocialista) baloldal és a liberálisok pozíciói ma is a leggyengébbek, a leginkább megingathatók. Ennek több évtizedre visszavezethető, történelmi okai vannak; az itteni választókerületekben ugyanis az egységes párti, továbbá kigazda jelöltek mindig nagyon erős fajvédő kötődéssel rendelkeztek, amely mára a nemzeti konzervatív oldal iránti elkötelezettséggé alakult, és minden esetben biztos mandátumokat eredményez.

A Tiszántúlon a Viharsarok a legismertebb politikai régió; az agrárszocialista mozgalmak bölcsője, ahol a két világháború közötti időszak óta egymás mellett él a kigazdapártiság és a földmunkás-szegényparaszti forrásból táplálkozó baloldaliság. A két irányzat mindig kölcsönösen támogatta egymást, folyamatos volt közöttük a választási együttműködés. Ugyanakkor ez az a terület, amely a legkevésbé képes függetleníteni magát a szezonális hatásoktól; rendkívül érzékenyen reagál a közhangulatra, és mozdul el annak irányába. A nagyobb városok kivételével a pártok szavazóbázisai instabilak, ezért – illetve a viszonylagos alulfejlettségből adódóan – a média manipulatív hatása itt érezhető a leginkább.

Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megye (a borsodi-nógrádi iparmedence) jellemzően baloldali irányultságú. Ettől nyugatra húzódik az Esztergom–Ballassagyarmat tengely; az itt található településeken igen erős a politikai katolicizmus befolyása, valamint a nemzeti konzervativizmus iránti szimpátia, elkötelezettség. A tengelytől délre haladva, a Tisza középső folyásáig a baloldali hatás fokozódik, de ez nem mindig eredményez fix mandátumokat (Hubai 2002, 2007).

Irodalom

- Dusek Tamás (2005): *A módosítható területi egység problémája*. http://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/REF_RTT_10/RTT-10-7resz.pdf [2008. 01. 08.]
- Hajdú Zoltán (2006): A 20. századi magyar parlamenti választások választási földrajzi kérdései. *Múltunk*. 18. 1. 137–169. p.
- Hubai László (2002): Kis magyar választási földrajz 1920–2002. *Rubicon*, 13. 4–5. 4–16. p.
- Hubai László (2007): Választási geográfia a 2006. évi parlamenti választásokon. In: Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 2006-ról, I. kötet*, Budapest, Demokratikus Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány. 931–962. p.
- Ludányi Erika (2001): *A magyar választási rendszer. A választójogi törvény főbb jellegzetességei, módosításai*. <http://iroga.hu/magyarvalasztasirendszer/ludanyi.html> [2009.06.11.]
- Mező Ferenc (2002): *Debrecen széles körű választásföldrajzi vizsgálata a rendszerváltástól napjainkig*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 212 p.

- Szarka László (2001): *Közigazgatási reform és kisebbségi kérdés*. http://www.mtaki.hu/docs/szarka_laszlo_kozigazgatasi_reform_es_kisebbségi_kerdes_kisebbségkutas_2001_02.htm [2006. 05.16.]
- Török Gábor (2002): *A magyar választási rendszerről – több mint technika*. <http://es.fullnet.hu/0211/publi.htm#torok> [2008. 04. 22.]
- Vásárhelyi Buda Gergely (2006): *A magyar országgyűlési választási rendszer átalakításának lehetőségei*. <http://www.ajk.elte.hu/TudomanyosProfil/kiadvanyok/elektronikus/seminarium/XVIII-OTDK/V%C3%A1s%C3%A1rhelyi%20Buda%20-%20A%20magyar%20orsz%C3%A1ggy%C5%B1%C3%A9si%20v%C3%A1laszt%C3%A1si%20rendszer%20%C3%A1talak%C3%ADt%C3%A1s%C3%A1nak%20lehet%C5%91s%C3%A9gei.pdf> [2009. 05. 24.]
- <http://valtor.valasztas.hu/valtor/jsp/t0.jsp> – A Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalának honlapja, a hazai választási eredményeket közlő oldal. [2009. 09. 10.]

Political regions in Hungary – a geographical analysis of the last five parliamentary elections

In recent years there has been increased interest, especially from geographers and political scientists, in the field of electoral geography: a geographical analysis of elections, a study of spatial patterns of voting and power (see *pork-barrel*), the influence of sociological and local factors on voting behaviour, the effect of voting decisions on the environment and the drawing of constituency boundaries (see *districting algorithm* and *gerrymandering*). This study, which is an organic part of my Ph.D. thesis on the marketing strategy of Green Parties, discusses the regional mapping of party preferences and commences with a description of the principle features of electoral geography (as a scientific area) and the current Hungarian electoral system. I indicate current problems such as changing electoral boundaries and the problems arising from the production of nomination papers and electoral rolls.

7. REND A LELKE ..., AVAGY AZ ADÓZÁS RENDJÉRŐL SZÓLÓ TÖRVÉNY VÁLTOZÁSAI

Gunszt Katalin

Bevezetés

Az adórendszer megítélésének egyik szempontja az adórendszerrel kapcsolatos adminisztratív, igazgatási rendszer, a szankciók fejlettsége, korszerűsége. Különösen fontos az eljárási kérdések megítélése, illetve a napjainkban egyre inkább jellemző rejtett vagy feketegazdaság kifehéritése szempontjából.

Egy jó adórendszernek egyidejűleg több követelménynek kell megfelelnie. A teljesség igénye nélkül ezek közül a legfőbbek:

- *Egyszerű*: könnyen áttekinthető, egyszerűen kiszámítható, nehéz eltitkolni, bevezetése olcsó;
- *Semleges*: az adó nem befolyásolja a gazdasági döntéseket;
- *Igazságos*: a teherviselő-képesség szerint adózik;
- *Konzisztens*: a nemzetközi partnerek rendszerével;
- *Stabil, kiszámítható*: ritkán változik, érzékelhető a változás tendenciája. (Herich 2009, 21.)

Ezen szempontok közül az adózás rendjéről szóló törvény évről évre történő módosításai legfőképpen a folyamatos egyszerűsítésre – az adózók jogainak könnyebb gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése érdekében – és az átláthatóság, ezáltal pedig a hatékonyság növelésére törekedtek (2003. évi XCII. tv. indokolás).

Az adózás rendjéről szóló 1990. évi XCI. törvény (a továbbiakban: Art.) első generációs adótörvény, amelyet 2003-ban strukturáltak újra (2003. évi XCII. törvény az adózás rendjéről). Az addig eltelt 13 évben kisebb-nagyobb mértékben több mint ötven alkalommal módosult. Ez szükségképpen vezetett oda, hogy a törvény szabályai egyenetlen részletességgel szabályozták az adózással összefüggő jogokat és kötelezettségeket, valamint az adótechnikai előírásokat. 2003-ban azonban viszonylag nagy terjedelemben módosult a törvény, mert korszerűsödött a pénzügyminiszter adóigazgatás egészére kiterjedő irányítási jogosultságának rendszere, valamint a törvény ellenőrzési fejezetét és az adóvégrehajtást a jogalkotó teljes egészében újraszabályozta.

A tanulmányban az Art. különböző rendelkezéseinek legfőbb módosulásait követem végig 2000-től napjainkig. Az eddigi írásoktól eltérően azonban nem kronológiai sorrendben, hanem – a terjedelmi korlátokat is figyelembe véve – az

adminisztrációs kötelezettségekre, a szankciókra, valamint a feketegazdaság elleni intézkedésekre koncentrálva, ezeken keresztül bemutatva mintegy az adózó és az adóhatóság jogainak és kötelezettségeinek változását.

Adminisztráció

Az adminisztrációs kötelezettségek mindig is nagy terhet jelentettek, mind az adózók, mind az adóhatóságok számára. Az évek során ezen kötelezettségek folyamatosan bővültek, ugyanakkor némelyeket meg is szüntettek.

Jelen tanulmányban adminisztrációs terhek alatt a különböző bejelentési, bejelentkezési, nyilvántartási, adatszolgáltatási, valamint bevallási kötelezettségeket értem, melyek mindenki számára jelentős idő- és költségterhet jelentenek. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy egyfajta szükséges velejárói az adóigazgatási folyamatnak, hiszen például a különböző adós listák közzététele nagyban hozzájárulhat az adózói magatartás javulásához, ezáltal fehéritve a gazdaságot.

Az adatszolgáltatás rendszere az adókötelezettségek ellenőrzéséhez szükséges kontrollinformációs rendszer felépítését szolgálja. Az adózók adatszolgáltatása jellemzően két lábon áll, mivel nemcsak saját magukról, hanem másokról – a munkáltatók például az alkalmazottaikról – is kötelesek információkat nyújtani. Az Art. 52. § alapján a törvény *3. számú melléklete* tartalmazza az adatszolgáltatásra kötelezett szervezetek által szolgáltatott adatok tartalmát, illetőleg az egyes adatszolgáltatások határidejét. Ez az adatszolgáltatás 2000-től kezdődően a bővülés irányába indult el. 2005-től pedig soron kívüli adatszolgáltatásra kötelezték a 10.000 legnagyobb adóteljesítménnyel rendelkező társaságot.

Az adóhatóságtól az adózók felé történő adatszolgáltatások közé tartozik tulajdonképpen a különböző adózással kapcsolatos adatok nyilvánosságra hozatala is. Kezdetben az Art. adótitoknak minősített minden, az adóhatóság által nyilvántartott, az adózást érintő tény, adatot és körülményt. Később, egy 2005. május 1-jén hatályossá vált módosítás alapján lehetővé vált az adóhatóság által nyilvántartott adószámmal rendelkező, áfa-alanynak minősülő adózók nevének, elnevezésének, adószámának az adóhatóság honlapján történő közzététele. Ez 2006-ban kibővült az eva-alanyok adatainak lekérdezhetőségével.

A közzétételnek azonban vannak jogkövetést ösztönző okai is. Ilyen például, hogy az adóhatóság negyedévente közzéteszi azoknak a nevét, lakóhelyét, székhelyét, telephelyét, a megállapított adóhiány és jogkövetkezmények összegét, akiknek (amelyeknek) a terhére az előző negyedév során kiemelkedően nagy összegű adóhiányt állapított meg, függetlenül attól, hogy az adózó e tartozását később megfizette-e. Szintén 2006-tól módosult ez a rendelkezés azzal, hogy csak akkor lehet közzétenni, ha az adózó az előírt összeget határidőre nem fizette be. 2008-tól pedig hozzáférhetővé teszi az APEH honlapján az adóvégrehajtás alá vont adószámos adózók nevét, adószámát, valamint azoknak az adózók-

nak az adatait, amelyek adószámát az adóhatóság az adószám felfüggesztését követően, ún. szankciós törléssel törölte.

A fentiekén kívül mindenki számára elérhető a csoportos áfa-alanyok, a minősített adózók, a köztartozás mentes adózók, a bejelentkezési kötelezettségüket elmulasztó adózók, valamint a be nem jelentett alkalmazottat foglalkoztatók listája. Továbbá megtalálhatóak hasznos információkat tartalmazó adatbázisok is, például a mindenkori adókulcsok, járulékmértékek, a jegybanki alapkamat, illetve az üzemanyag elszámoláshoz szükséges üzemanyagárak alakulásáról.

A bevallási kötelezettségek jellemzően az adózók oldalán jelentkeznek. A változások érintik a bevallási határidőt (pl. 2009-től az éves gyakoriságú bevallásra kötelezettek számára az adóévet követő év február 15-ről 25-re módosult), a bevallást ellenjegyzők körét, a kifizetőt, munkáltatót terhelő bevallási kötelezettségek adattartalmát, mennyiségét, a bevallás benyújtásának módját, valamint itt említhetjük meg az adómegállapítási módok körének változását is.

A felsorolt esetek többségében kedvező irányú módosulásról beszélhetünk. A bevallások ellenjegyzésére például 2001-től jogosult az adótanácsadó, adószakértő, 2006-tól pedig ismét bővült a kör, az okleveles adószakértővel. Ezen intézkedést a hibás bevallások számának csökkentése ösztönözte. A szakember közreműködésével elkészített, általa ellenjegyzett bevallás esetleges hibájáért ugyanis őt, és nem az adózót terheli a felelősség. Amennyiben az adózó által eltitkolt bevétel vagy jövedelem miatt állapítanak meg adóhiányt, úgy természetesen nem az ellenjegyző felel az adóhiányért.

A munkáltatóknak az Art. alapján 2006-tól kellett teljesíteniük egy egységes, személyre lebontott, részletező havi bevallási kötelezettséget, a magánszemélyeknek teljesített kifizetésekkel kapcsolatban. A feltüntetendő adatok az adókötelezettségek teljesítésének ellenőrzéséhez, illetve a társadalombiztosítási ellátásokra való jogosultság megállapításához szükségesek. Ezen adatszolgáltatás adattartalma 2007-ben tovább bővült, ugyanakkor a törvény meghatározott a rendszeres benyújtás alóli kivételeket is.

A bevallás benyújtását, és ezzel az adminisztráció megkönnyítését szolgálta az elektronikus benyújtási lehetőség bevezetése. Először 2002-ben tette kötelezővé az Art. mind a bevallás, mind az adatszolgáltatás elektronikus úton történő teljesítését, a legnagyobb költségvetési kapcsolatokkal rendelkező adózói kör számára. 2004-ben ez a kötelező kör kibővült a 3000 legnagyobb adózóval, végül 2005-től valamennyi adózónak lehetősége van elektronikus úton benyújtani a bevallását. Ez az elektronikus teljesítés mára általánossá vált, az így intézhető adóügyek köre évről évre bővül.

2004-ben a személyi jövedelemadó tekintetében bevezették az adóhatósági adómegállapítást. Ennek következtében az adatszolgáltatás tartalma is megváltozott. Ez az egyszerűsítést célzó intézkedés azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel a szükséges nyilatkozat kitöltése majdnem olyan bonyolult volt, mint a bevallásé lett volna. Ezen oknál fogva 2009-től hatályon kí-

vül helyezték az erre vonatkozó rendelkezést, és helyette bevezették az egyszerűsített bevallást, mely lényegében hasonlít az adóhatósági adómegállapításhoz, azonban a hozzá szükséges nyilatkozat kitöltése lényegesen egyszerűbb. A munkáltatói adómegállapítás vonatkozásában is történtek változások. 2006-ban megszüntették ezt a lehetőséget, a munkáltatók adminisztrációs terheinek csökkentése érdekében. Azonban így sokaknak problémát okozott a bevallás kitöltése, ezért a munkáltató számára előírták a kötelező közreműködési kötelezettséget az adómegállapítás során. Az idei évtől ismét megszüntették a munkáltatói közreműködés kötelező jellegét.

Szankciók

Az Art. a jogkövetkezményeket alapvetően öt kategóriába sorolja: késedelmi pótlék, önellenőrzési pótlék, adóbírság, mulasztási bírság, valamint a különböző intézkedések.

Az alábbi táblázatban ezen jogkövetkezmények területén bekövetkezett változásokat foglaltam össze, az adóhatóságra, illetve az adózókra való pozitív/negatív hatásuk figyelembe vételével. Az egyes módosulások utáni zárójeles részben a változás bekövetkeztének éve szerepel. Ez egyrészt elősegíti a nyomonkövethetőséget, másrészt jól látható, hogy mely területeken fordult elő többször is változás. Tekintettel arra, hogy ezen szankciók alapvetően az adózókra vannak hatással, így a változások is jórészt a rájuk vonatkozó oszlopokban jelennek meg.

Egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a legtöbb módosítás a mulasztási bírsággal kapcsolatban merült fel. Ezen a területen szinte minden évben hoztak egy-egy szigorításnak minősíthető rendelkezést. Folyamatosan emelték a bírság mértékét, bővítették a kiszabásra okot adó tényállások körét. Míg 2000 előtt magánszemély, illetve nem magánszemély adózó esetében is a maximálisan kiszabható mulasztási bírság mértéke 50 000 forint volt, addig 2009-ben magánszemélynek már 200 000 forintra, nem magánszemély adózó esetén pedig 500 000 forintra emelkedett ez az összeg.

Ezzel szemben az önellenőrzési pótlék esetében kedvező változások mutatkoznak. Ha egy kicsit belegondolunk ezen szankció lényegébe, máris egyértelműnek tűnik a pozitív tendencia. Hiszen az adózónak abban az esetben kell önellenőrzési pótlékot fizetnie, ha a bevallásában esetlegesen elkövetett hibáját saját maga helyesbíti. Így annak érdekében, hogy az önellenőrzés „vonzó” legyen az adózók számára és éljenek az önkorrekció lehetőségével – ezáltal is csökkentve a fekete gazdaság térnyerését –, kedvezőbbnek kell lennie annál a szankciónál, amit az adóhatóság alkalmazna, amennyiben ő tárná fel a jogszabálysértést egy ellenőrzés során.

Amennyiben a kiszámíthatatlanul változó adórendszer ellenére valamiféle következtetést szeretnénk levonni a jövőre vonatkozóan, az eddigi tendenciák

alapján azt mondhatjuk, hogy a mulasztási bírság kapcsán nagy valószínűséggel várhatóak még további szigorítások. Emellett, úgy tűnik, az utóbbi két évben elkezdődött az adóbírsággal kapcsolatos rendelkezések pontosítása is, mely vélhetően szintén folytatódni fog.

1. táblázat

Az egyes szankciók módosulása 2000-től napjainkig

	Jogkövetkezmények változásai			
	Adóhatóságok		Adózók	
	pozitív változás	negatív változás	pozitív változás	negatív változás
Késedelmi pótlék			– meghatározták a késedelmi pótlékszámítás végpontját is (2004)	– ha az adózó adólevonási kötelezettségét elmulasztotta, késedelmi pótlékot kell fizetnie, az 50%-os mulasztási bírság mellett (2000)
Önellenőrzési pótlék			– a kifizető, munkáltató, ha a hibáját feltárja, jogkövetkezményként csak az önellenőrzési pótlékkal kell számolnia (2001) – magánszemély járulékbevallásának önellenőrzése meghatározott esetekben mentesülhet az önellenőrzési pótlék fizetési kötelezettség alól (2001) – az adózó közvetlenül alkalmazhatja a mérsékelt pótlékszámítási előírásokat (áfa, 2006)	
Adóbírság			– ha a munkáltató levonta az adóelőleget, de nem vallotta be, az adóhiányt is a munkáltató fizeti meg, a magánszemély helyett (2008)	– kiemelt jelentőségű jogsértéseknél az adóbírság mértékét 75%-ra emelték (2009)

A táblázat a következő oldalon folytatódik.

	<i>Jogkövetkezmények változásai</i>			
	<i>Adóhatóságok</i>		<i>Adózók</i>	
	pozitív változás	negatív változás	pozitív változás	negatív változás
Mulasztási bírság				<ul style="list-style-type: none"> – bővült a legsúlyosabb megítélés alá eső mulasztások köre (2000) – felemelték a mulasztási bírság mértékét (2000, 2003, 2008) – bővült a mulasztási bírság kiszabására okot adó tényállások köre: csak intézkedést kiváltó magatartásokra az intézkedés mellett mulasztási bírság is kiszabható (2004); a magánszemély mulasztási bírsággal sújtható, ha az ellenőrzés időpontjában nem rendelkezik az áru eredetét tanúsító bizonylattal vagy annak másolatával, a kereskedő rendelkezik az áruk eredetét igazoló bizonylatokkal, de elmulasztotta a másolatokat az üzletben tartani (2007); új mulasztási bírság tényállás meghatározása azokkal szemben, akik részére külön jogszabály számlatartási kötelezettséget ír elő (2008) – a mulasztási bírság számítása az adatszolgáltatással kapcsolatos szankció tekintetében: személyek száma szorozva a mulasztási bírsággal (2005) – a mulasztási bírság számítása fekete foglalkoztatással kapcsolatos szankció tekintetében: bejelenteni elmulasztottak száma szorozva a mulasztási bírsággal (2006) – kiemelt jelentőségű jogsértésekhez 1 millió forintig terjedő mulasztási bírság kapcsolódik (2008) – bővült a bírsághozható személyek köre: az alkalmazottal (2008), magánszemély közvetlen vezetőjével (2009) – igazolatlan eredetű áru forgalmazása esetén a mulasztási bírság az igazolatlan áru értékének 40 százalékával egyezik meg (2009)

Az 1. táblázat folytatása.

	<i>Jogkövetkezmények változásai</i>			
	<i>Adóhatóságok</i>		<i>Adózók</i>	
	pozitív változás	negatív változás	pozitív változás	negatív változás
Intézkedések	– az adóhatóság akadályoztatás esetén üzletzés fogantatásához igénybe veheti a rendőrség közreműködését (2005)			– szigorították a lezárás időtartalmát, illetve minden egyes esetben lehetővé tették a mulasztási bírság kiszabását (2004)

Forrás: Saját szerkesztés.

Feketegazdaság elleni küzdelem

Az elmúlt két évtized egyik jellemzője a rejtett gazdasági tevékenységek növekvő aránya, ami már a fejlett országokban is egyre gyorsabban terjedő jelenséggé vált (*Belyó 2008*). A legtöbb embernek a „feketegazdaság” szó hallatán nagy valószínűséggel eszébe jut az adócsalás. Az adócsalás azonban csak egy, a feketegazdaság megannyi formái közül, hiszen ahhoz kapcsolódik például az ún. feketén való foglalkoztatás, a pénzmosás, a korrupció és a feketekereskedelem, de felmerül a borraivaló vagy a hálapénz esetében is. Adóügyi szempontból az eltitkolt jövedelmek, elcsalt adó- és járulékterhek nagyságával jellemezhetjük a feketegazdaságot.

Ékes (2003) szerint adott ország rejtett gazdaságának a nagysága, sok mindent elárul az adott országról, a gazdasági szereplők magatartásáról, az adózási szokásokról, a törvények visszatartó erejéről, az adott kormány és annak intézkedéseinek elfogadottságáról, az ország gazdasági teljesítményéről.

A jelenség felszámolása is azért különösen nehéz, mert még a rejtett gazdaság méretével sem vagyunk pontosan tisztában, hiszen a hatóságok számára nem ismert illegális folyamatok zajlanak a gazdaság „árnyékában”. A „nem megfigyelt gazdaságnak a hozzáadott értéke a GDP mintegy 15 százalékára tehető” (*Belyó 2008, 22.*).

Az Art. feladata ebből a szempontból kettős: egyrészt a rendelkezéseknek elő kell segíteniük az adózók jogkövető magatartását, másrészt a különböző szigorításokkal, már ismertetett szankciókkal elejét kell vennie az adócsalásnak.

Az eddig leírtakból is látható, hogy az elmúlt évek során hozott rendelkezések nagy része valami módon összefüggésben van a feketegazdaság ellen való fellépéssel, és ezen intézkedések köre folyamatosan bővül.

Az Art.-ben a gazdaság fehéritését szolgáló rendelkezések többsége az adóigazgatási eljárás fejezet ellenőrzés részében, valamint a fent leírt jogkövetkez-

mények fejezetben található, de az adminisztrációs terhek jórésze is ezt a célt szolgálja. Például a munkáltatót terhelő bevallási kötelezettség a társadalombiztosítási ellátások jogosulatlan igénybevételét, illetve az esetleges adóellenőrzés hatékonyságát szolgálja.

A feketefoglalkoztatás visszaszorítása érdekében 2000-ben bevezették a „nem jelentett alkalmazott” fogalmának a meghatározását, majd 2001-ben az ezzel összefüggésben szankcióként alkalmazott üzletbezárás időtartamával kapcsolatos rendelkezés került be a törvénybe (a korábbi naptári napokhoz képest nyilvántartási napokban kell számolni a tevékenység felfüggesztését). A későbbi években ezen intézkedéseket tovább szigorították, illetve az adatgyűjtésre irányuló ellenőrzés szabályozásában is hoztak módosításokat. Ezekből látható, hogy Art. rendelkezéseivel, a folyamatosan szigorodó ellenőrzési és bejelentési szabályozásokkal leginkább a feketefoglalkoztatás visszaszorítására törekszik.

Amíg a társadalom egy része számára a feketegazdaságból származó haszon nagyobb, mint az érte kapott büntetés, véleményem szerint előfordulhat, hogy a fenti intézkedések nem fognak megfelelő visszatartó erőként hatni. Az adórendszer kiszámíthatatlansága és ezáltal tervezhetősége (tervezhetetlensége), átláthatatlansága is nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy az adózók egy része inkább a rejtett gazdaságban tevékenykedjen.

Összegzés

Az elmúlt 10 év során az adózás rendjéről szóló törvény – a 2003-as újrakodifikálás óta is – számos alkalommal módosult.

Az adminisztrációs terhek csökkentése érdekében bevezették az elektronikus adóbevallási rendszert, valamint az egyszerűsített bevallást. Ez az adózók számára kétségkívül előnyös, azonban a munkáltatóknak jelentős többletterhet jelent az így kötelezővé vált havi adatszolgáltatási kötelezettség megjelenésével. Az adóhatóságok oldaláról, munkájuk egyszerűbbé vált, lényegesen kevesebb lett, hiszen a beküldött adatokból több adatbázis áll rendelkezésükre.

A legsúlyosabb szigorításokat a különböző szankciók területén vezették be. A legerőteljesebb szigorítás a mulasztási bírságnál figyelhető meg, hiszen az évek során folyamatosan bővült a kiszabására okot adó tényállások köre, a bírságot számoló személyek köre, illetve évről évre súlyosabb bírságtételeket kell alkalmazni a törvény alapján.

A rejtett gazdaság elleni intézkedések többsége szintén szigorúbb és többlet adminisztrációs terhet jelent, megpróbálja bezárni a jogsértők előtt a kiskapukat. Az adóhatóságoktól pedig szigorúbb fellépést, adatok közzétételét követeli meg.

Összességében elmondható, hogy a módosítások tartalmaznak ugyan könnyítéseket, amelyek az egyszerűsítés irányába próbálnak elmozdulni, de mégis a szigorítások, az adóhatóság jogkörének bővülése, az egyre keményebb szankciók jellemzik a változtatásokat.

Irodalom

- Belyó Pál (2008): *A rejtett gazdaság természetrajza*. Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt., Budapest, 254.p.
- Ékes Ildikó (2003): *A gazdaság árnyéka avagy a rejtett gazdaság*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 199.p.
- Herich György (2009): *Adótan 2009*. Penta Unió Oktatási Centrum, Pécs, 37–75.p.
- Herich György (2009): *Adótan magyarázatok*. Penta Unió Oktatási Centrum, Pécs, 19–65.p.
- HVG Adó 2009 különszám*. Budapest, HVG Kiadó, 2008/4 december, 47–60.p.
- HVG Adó-Tb 2009 július különszám*. Budapest, HVG Kiadó, 2009/3 július, 33–75.p.
1990. évi XCI. törvény az adózás rendjéről, Complex cd jogtár, CompLex Kiadó, 2009. július.
1990. évi XCI. törvény indokolása az adózás rendjéről, Complex cd jogtár, CompLex Kiadó, 2009. július.
2003. évi XCII. törvény az adózás rendjéről, Complex cd jogtár, CompLex Kiadó, 2009. július.
2003. évi XCII. törvény indokolása az adózás rendjéről, Complex cd jogtár, CompLex Kiadó, 2009. július.

Amendments to the Act on the Rules of Taxation

A close examination of the Act on the Rules of Taxation is one way to judge the taxation system – necessary since the working of the Act is extremely important if we are to examine different taxation processes and when, as now, a so-called “bleaching” of the black economy is in hand.

In this study I attempt to analyse the changes and amendments to those provisions of the Act from 2000 which have had an effect on the administration, on penalties, on the rights and responsibilities of taxpayers and on reducing the scale of the black or shadow economy.

The aim of the annual Amendments to the Act was to simplify the taxation system – to achieve greater transparency and efficiency. For example, in order to cut administrative costs, the e-tax-return system and Tax Assessment by the Taxation Authority were introduced, and there was no question that these steps were advantageous to taxpayers but involved additional costs to employers due to the monthly supply of data required.

The strictest changes were introduced in the field of penalties. Fines were increased most severely by broadening the scope of taxable activity and by expanding the categories of individuals subject to fines, although the amounts of fines also rose rapidly.

Most of the measures against the shadow economy also became stricter and involved additional administrative costs. They also reduced the opportunities for appeal and tried to minimise loopholes. The tax authorities were able to introduce a much tighter regime and took the opportunity to publish data.

To summarise, although the changes and amendments did contain some easing of the regulations, their main characteristics were increased powers for the tax authorities and greatly increased fines and sanctions.

8. AZ EU ENERGIAELLÁTÁSÁNAK BIZTONSÁGA ÉS A MAGYAR REGIONÁLIS ENERGIAPOLITIKA (FÖLDGÁZ)

Gyermán István

Bevezető

A bővülő Európai Unió (EU) egyre növekvő energia és földgázigényének köszönhetően, valamint a belső, hazai gázmennyiségek hanyatlására való tekintettel, elmondható, hogy az EU és ebből kifolyólag Magyarország is, az elkövetkező 10–20 évben egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe kerül, ami a földgázigények kielégítését és az energiaellátás biztonságát illeti, ennek következtében komolyan szükséges foglalkozni az egyre növekvő importfüggőséggel, azaz az energiaellátás biztonságával.

Dolgozatomban elsősorban a magyar energiaellátás, illetve földgázellátás biztonságával, perspektíváival és fejlesztési lehetőségeivel foglalkozom, de az első fejezetben az ellátásbiztonság nemzetközi (európai uniós tagállamok) vonatkozásait próbálom ismertetni a nemzetközi szakirodalomban fellelhető javaslatokra építkezve. A dolgozatban található és hivatkozott adatok tájékoztató jellegűek és azok táblázatban történő kimutatása nem történik meg, azonban az olvasó kérésére, lehetőség van e konkrét adatok utólagos megtekintésére.

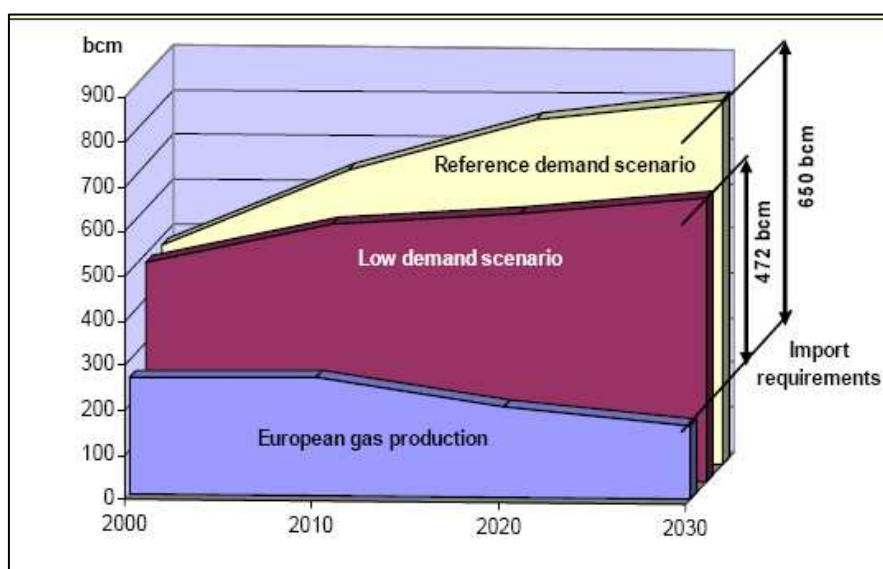
Napjainkban, az EU saját energiaszükségleteinek felét (kb. 50%) importból fedezi és egyes tanulmányok szerint, ez a mutató az elkövetkező évtizedekben (2030-ig) 70%-ra is emelkedhet (EC, Energy Corridors 2007). A földgázkészletet érintve az EU belső mennyiségei a következő évtizedekben csökkeni fognak, míg a fogyasztás a jövőben megduplázódik. Mindezek az adatok arra utalnak, hogy az EU-nak szembesülnie kell ezzel az energetikai kihívással, konkrét lépéseket kell tennie a belső és a külső piacon egyaránt. A belső piacon az energiaszabályozások egységesítésével, az erős belső energiapiac létrehozásával, új infrastruktúrális beruházási projektekkel lehet felvenni a küzdelmet az energiaellátás biztonságának kérdéseivel. A külső piacon, elsősorban az energia korridorok létrehozása (lásd a későbbi fejezetben), a bilaterális kapcsolatok erősítése, a nemzetközi gazdasági és politikai kapcsolatok gyarapítása és erősítése, a legfontosabb energetikai partnerekkel (leginkább Oroszországgal, de más országokkal is, mint pl. Algéria, Irak, Irán stb.) meglévő kapcsolatainak mélyítése, mind hozzájárul napjaink egyik legnagyobb energetikai kihívásához, az energiaellátás biztonságának megalapozásához.

Az EU-27 ellátásbiztonsága és importdiverzifikációja

Az Európai Bizottság által készített hivatalos energetikai forgatókönyv alapján (DG-TREN, EC 2003) az EU tagországok, Svájc és a balkáni államok földgáz-import szükségletei 221 bcm-ről (2000) 472 bcm (2030) növekednek az alacsonyabb szükségletű forgatókönyv (low demand scenario) alapján, majd eléri a 650 bcm mennyiséget a referencia jellegű (reference demand scenario) forgatókönyv szerint. Mindez azt jelenti, hogy a hagyományos európai beszállítók (Norvégia, Oroszország és Észak-Afrika) által szállított földgázmennyiséget növelni kell, sőt további, új beszállítási útvonalakat szükséges kifejleszteni.

1. ábra

Az EU-34 földgáz import szükségletei 2030-ig

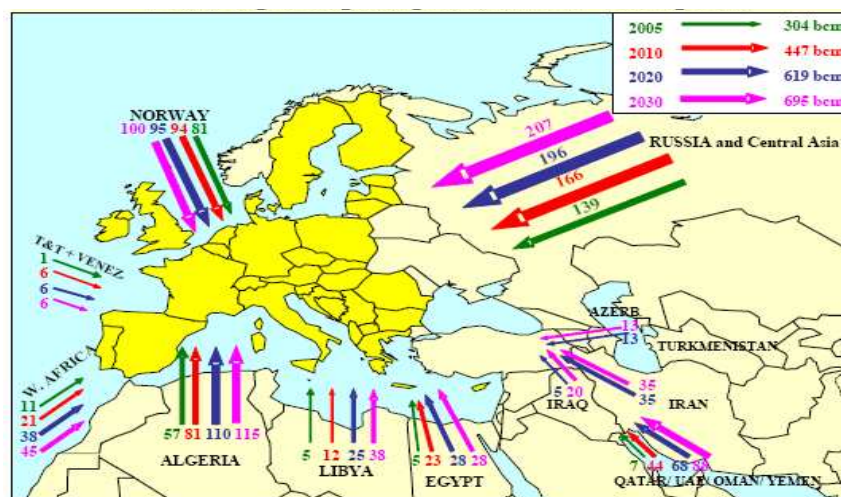
Forrás: EC DG TREN, EC 2007, 19. p.

Az 1. ábra szemlélteti az Európai Bizottság Energiaügyi és Közlekedési Főigazgatóság (EC DG) által készített hosszútávú gázbeszerzési igényeket az EU, Svájc és a balkáni országokra vonatkozóan. Az ábra az országok geológiai adataira (tartalékok és források) és a társaságok stratégiájára épül. Az európai államok rendelkezésére álló földgázmennyiség 2010-ben eléri a 450 bcm, 2020-ig a 640 bcm és 2030-ig a 715 bcm, amely ha összehasonlítjuk a 2005. év adataival, igen jelentősnek mondható a 304 bcm-hez képest (EC DG TREN 2007). Természetesen, ezek a szükségletek és kapacitásigények a jövőben változni fognak, amennyiben az import mennyiség azt megköveteli. Amennyiben az import

mennyiség a vártnál magasabb lesz, további földgázmennyiség szabadulhat fel, állhat rendelkezésre (de nem kizárólag) Európa számára, elsősorban Oroszországból és Katarból. Ezeknek az országoknak nagy mennyiségű készleteik vannak és különböző piacokra szánt kontingenéseket könnyen átcsoportosíthatnak amennyiben az szükségesnek bizonyul. Ezen országok mellett Algéria és Norvégia is várhatóan növelik domináns szerepüket a földgázellátás terén. A földgáz ellátás jelentős fejlődését lehet megfigyelni a Közel-Kelet és Afrika államaiban, főleg Katar, Nigéria, Egyiptom és Líbia esetében. Az alábbi kép szemlélteti a 2005–2030 időszakban várható, potenciális földgáz export lehetőségeket az EU-34 államai részére.

2. ábra

Az EU-34 földgázexport lehetőségei

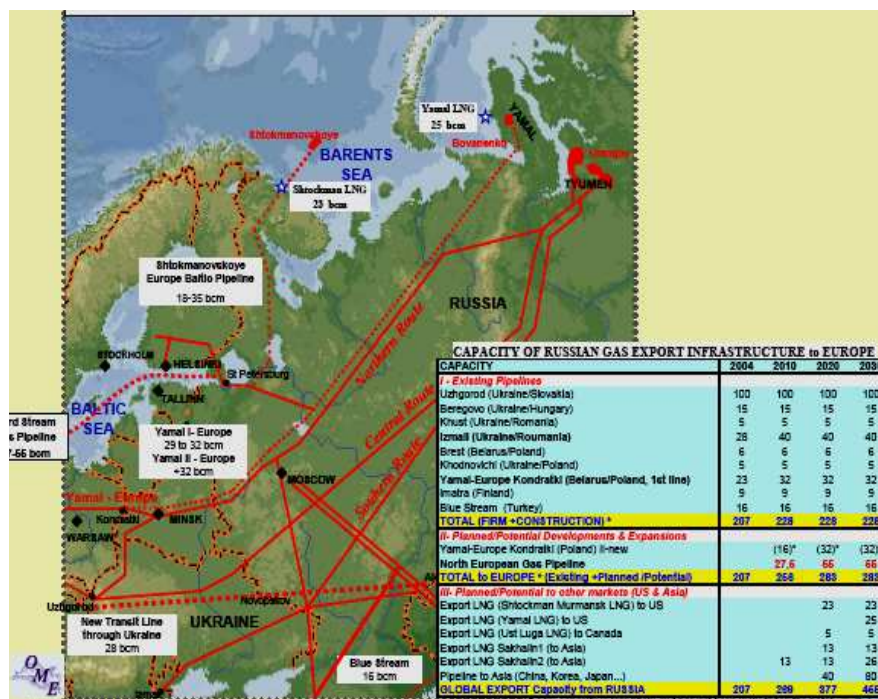
Forrás: EC DG TREN, EC 2007, 20. p.

Mindez azt jelenti, hogy az EU-nak kétirányú fejlesztéseket kell végrehajtani, részben szükségesnek bizonyul új vezetékek építése, részben, pedig tovább kell fejleszteni a cseppfolyós halmazállapotú földgáz (LNG – Liquefied Natural Gas) infrastruktúrát.

A 3. ábra szemlélteti a főbb meglévő és Európa földgázellátásához szükséges fejlesztéseket, amelyek lehetővé teszik az említett gázellátási potenciál elérhetőségét az EU számára.

3. ábra

Az orosz földgáz meglévő és tervezett útvonalai Európa felé

Forrás: EC DG TREN és OME, EC 2007, 21. p.

Mindamellet, fontosnak mondható a közvetlen földgázexport vonal kialakítása az észak-káspi régióból Európába Törökországon és a Fekete-tengeren keresztül, valamint számos, új LNG hálózat kiépítése, főleg az Öbölben, Észak- és Nyugat-Afrika irányából annak érdekében, hogy különböző európai országok részére elérhetővé váljon.

Várható földgázövezetek az EU felé

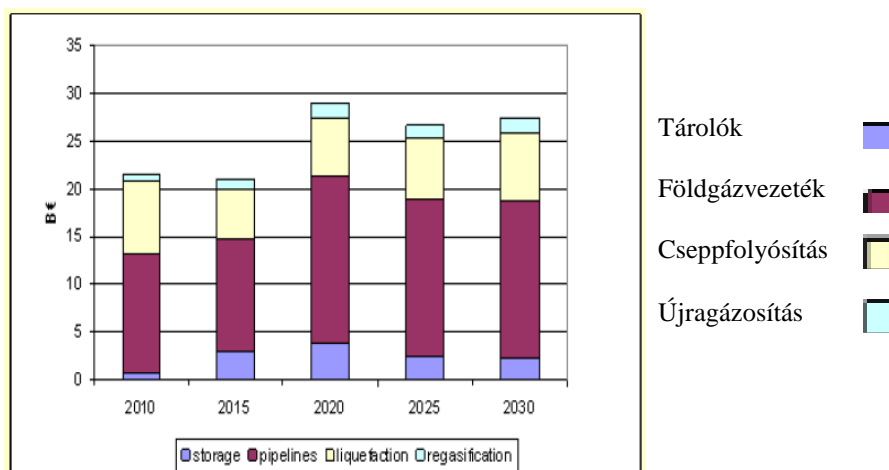
Az EU illetékes szervei, a szakmai csoportosulások és szervezetek többféle modellt (alacsony szintű kereslet, magas szintű kereslet és az elhalasztás) dolgoztak ki az EU tagországok részére optimálisnak mondható földgázkorridorokkal kapcsolatban, amelyek során figyelembe vették az ellátási lehetőségeket, az igényeket, szállítási kapacitásokat és költségeket, valamint azokat a tényezőket, amelyek szorosan kapcsolódnak az adott országok piaci magatartásához és ellátásbiztonságához.

Az elkövetkező évtizedekben Európa országaiba a földgáz továbbra is szállítóvezetéseken keresztül fog érkezni. Az említett modellek szimulációjával 2030-ban a gázvezetékek a szállítási kapacitások 83% (alacsony kereslet), 81% (magas kereslet) vagy 77%-át (halasztás) fogják képezni, a fennmaradó 17% (alacsony kereslet), 19% (magas kereslet) vagy a 23% (halasztás) kapacitás fedezeteit LNG források jelentenék. Az LNG mennyiségek felosztása várhatóan a következőképpen fog kinézni: Katar (33%), Nigéria (25%), Algéria (1), Egyiptom (15%) és a többiek (10%). Ezek a mennyiségek – Európára való tekintettel – elsősorban a következő országok szükségleteit fogják ellátni: Egyesült Királyság (28%), Spanyolország (19%), Franciaország (15%), Benelux államok (13%) és a többi európai állam (7%) (DG, EC 2007, 22.).

A becslések szerint, különböző modellek figyelembevételével, a teljes beruházási igény 2005–2030 közötti időszakban eléri a 90 milliárd eurót (alacsony kereslet) és 164 milliárd eurót (magas kereslet), míg a referencia szerinti adatok alapján, az átlagos beruházási igény olyan 126 milliárd euró körül mozog (4. ábra). A 4. ábra szemlélteti a beruházási szükségletek arányait, tartalmazza a vezetéseket, tárolókapacitásokat, a cseppfolyós és a földgáz terminálokat is.

4. ábra

A földgáz-infrastruktúra beruházásainak áttekintése 2005–2030

Forrás: EC DG TREN, EC 2007, 25 p.

A modell eredményei azt sugallják, hogy a legnagyobb prioritást az Észak-Afrika – Dél-Európa, Norvégia – Egyesült Királyság és Törökország – balkáni államok – Közép-Európa vonal élvez, mivel a készletekre már 2010 körül szükség lesz. Másodfokú prioritást élvezne a török–olasz (2015), majd Norvégia–EU és Oroszország–Törökország–balkáni államok (2020) projekt.

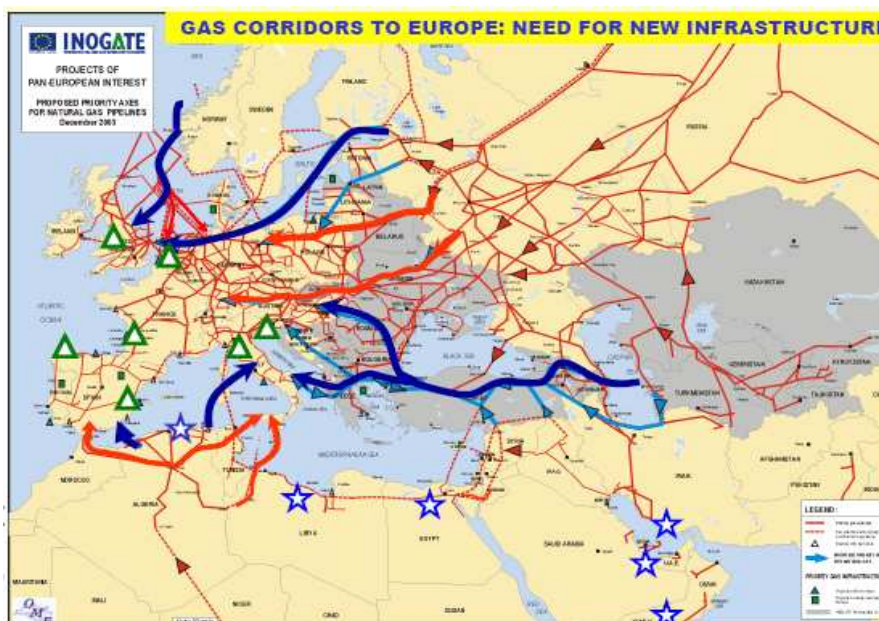
A referencia adatok alapján néhány, Európában található csatlakozási pont mihamarabbi kiépítése is szükséges, mint pl. a déli és az északi rész összekötése (Olaszország, Spanyolország és a balkáni államok Európa többi részével), valamint Németország Balti államokkal való összekötése. Mindez azért szükséges, mert ellenkező esetben megtörténhet, hogy az EU-n kívüli gázellátás fejlesztésének legnagyobb ütközőjét, hátráltatóját, az EU belső hálózatainak hiányosságai fogják képezni. Gyakorlatilag, és ez nem elhanyagolható tényező, amennyiben az elkövetkező évtizedben az EU belső hálózatának összekapcsolása megtörténik, sokkal hatékonyabb lesz az európai gázkereskedelem, ezzel csökkenhetnek az EU-n belüli végfelhasználói árak.

Fontos megemlíteni, hogy a beruházások elhalasztása esetében (halasztás) a határokon lévő földgáz ára a referencia adatokhoz képest 25%-al megemelkedne. Emiatt fontos lenne az infrastrukturális fejlesztési projektek időben történő megvalósítása.

Az 5. ábrából kitűnik, hogy a hagyományos, Európába tartó útvonalak megerősödtek, sőt hat új vezetékrendszer fejlesztés alatt áll: Norvégia–Egyesült

5. ábra

*Az INOGATE páneurópai érdekeltégű projektjei –
Javasolt földgázinfrastruktúra-fejlesztés az EU-27 felé*

Forrás: EC DG TREN, EC 2007, 52 p.

Királyság (Langeled vezeték), Oroszország–Németország a Balti tengeren keresztül (Nord Stream), Algéria–Spanyolország (Medgaz) és Algéria–Olaszország (Galsi) a Földközi-tengeren keresztül. Ellátás szempontjából nagyon fontos a Közel-Kelet és a káspi régió földgázvezete, amelyből kiinduló vezeték Törökországon keresztül vezet, majd továbbhalad Görögországon keresztül (török–görög–olasz csomópont) vagy a kelet-balkáni országokon keresztül Ausztria felé (Nabucco). Ez lenne az ún. negyedik korridor, amely lehetővé tenné Európának a betáplálás jelentős diverzifikációját.

Az alábbi táblázat szemlélteti a folyamatban lévő vagy tervezett infrastruktúra beruházások számszerűsített adatait:

1. táblázat

Fontosabb zöldmezős földgáz beruházások az EU-27 esetében

Projekt	Forrás	-tól	-ig	Mennyiség (milliárd m ³)	Beruházás (millió EUR)	Kivitelezés megkezdése
Medgaz	Algéria	Hassi R'Mel	Spanyolország	8–10	1300	2008. vége
GALSI	Algéria	Hassi R'Mel	Olaszország	8–10	1200	2009–2010
ITG-IGI	Káspi régió	Görögország	Olaszország	8–10	950 (IGI)	2011
Nord Stream	Oroszország	Vyborg	Németország	2 x 27,5	4000	2010
Langeled	Norvégia	Ormen Lange	Egyesült Királyság	22–24	1000	2006–2007
Nabucco	Káspi régió	Török határ	Ausztria	25–30	4600	2010
Összesen további földgáz mennyiség Európának:				98,5–139		

Forrás: EC DG TREN, EC 2007 alapján saját szerkesztés.

A fenti táblázatban feltüntetett projektek megvalósítására vonatkozóan számos kockázati tényező jelentkezik. A jelen dolgozat részletesebben nem foglalkozik a kockázatok elemzésével, inkább csak kitékintés szeretne biztosítani azok megismeréséhez.

Tehát az említett energetikai projektek megvalósításával kapcsolatban elsősorban piaci, szabályozási és politikai kockázatok merülhetnek fel, amelyek lassíthatják, elhalaszthatják vagy akár akadályozhatják a projektek megvalósítását. A piaci kockázatok, elsősorban a mennyiségek és az árak ingadozására, a szabályozási kockázatok, pedig a belső piaci szabályozások differenciáltságára vonatkoznak, majd a politikai kockázatok elsősorban a nemzetközi kapcsolatok és a tranzit országokkal való kapcsolatok bizonytalanságát foglalják magukba.

Az EU biztonságos földgázellátásának és a betáplálás diverzifikációjának érdekében az említett kockázatok enyhítésére kell törekedni. A piaci kockázatok enyhítése a belső piacok összehangolásával, a hosszútávú szerződésekkel és az átláthatósággal érhető el. A szabályozási kockázatok enyhítése érdekében a szabályozásokat átláthatóvá kell tenni a mennyiségek tekintetében, a szabályo-

zási bizonytalanságokat ki kell küszöbölni, mivel a bizonytalanságok a befektetőket is hátráltatják. A politikai kockázatok csökkentésében nagy szerepe lehet az EU intézményrendszerének, hiszen az energetikai korridorok létrehozása elkerülhetetlen és szükséges az EU tagországok számára, ami azt jelenti, hogy az ilyen jellegű probléma felülmúlja a kormányok, tagországok közötti nézeteltéréseket. Politikai párbeszédekkel közelebb kell hozni a termelő, importőr és a tranzitországokat figyelembe véve mindhárom résztvevő érdekeit. Stratégiai partnerkapcsolatokat kell létrehozni (mint pl. az EU és Oroszország között), intézményi garanciákat és hiteket kell biztosítani az ellátásbiztonságra irányuló projektek finanszírozására (természetesen, reménykedve abban, hogy a nagy gazdasági válság hamarosan enyhülni fog, megoldódik).

Magyarország energiapolitikai helyzete

Napjaink Magyarországa az energiapolitika terén hasonló problémákkal küszködik, mint az EU. A magyar energiellátás jelentős része importból származik és valószínűleg, hogy az elkövetkező évtizedekben ez így is marad, függetlenül attól, hogy sokan rebesgetik a „makói árok” gázkészletének volumenét, amely valóban jelentős, azonban a megfelelő technológia hiányában jelentkező kitermelési problémák miatt, megbízhatóan nem számíthatunk ezzel a gázkészlettel. Az energiainport, azaz a földgázimport egyre nagyobb növekedése elkerülhetetlen, annak ellenére, hogy számos kezdeményezés született a megújuló energiával és energiahatékonysági programokkal kapcsolatban, amelyek szükségessé, de nem elegendőek. Ezen feladatok és problémák megoldásával Magyarországnak – és így van ez a többi tagországgal is – két síkon kellene foglalkoznia, egyrészt az EU tagjaként aktívan résztvenni (méreteinkhez mérten) az egységes és közös energiapolitika kialakításában, valamint kétoldalú energetikai kapcsolatokat létrehozni EU-s és nem EU-s országok kormányaival. A „bilaterális energetikai kapcsolatok menedzselése” (CEUENS 2007). esetében hangsúlyozni szeretném Magyarország kedvező geopolitikai és geostratégiai helyzetét, amelynek köszönhetően erős és terjedelmes regionális energiapiaci lehetőségek tárulnak elé.

Ahogy azt említettem, Magyarországnak, az egységes európai piac tagjaként, támogatnia kell az európai energiakezdeményezéseket és aktív részeseként részt kell vennie az infrastruktúrába történő beruházásokban. Azon kívül, hogy törekszik támogatni az egységes európai energiapiac fejlesztését, törekednie kell a belső energetikai infrastruktúra és annak környezetének korszerűsítésére is. Magyarországnak biztosítania kell egy olyan gazdaságpolitikán alapuló energiapolitikát, amely vonzó lesz a befektetők számára és előtérbe helyezi országunkat bizonyos beruházások végrehajtása során, mivel az energetikai beruházások hozzájárulnak az ellátás biztonságához.

Magyarország helye a regionális energiapiacra

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy Magyarország földgáz és általában energetikai vonatkozásban, méretéből fakadóan alkalmatlan egy önálló, hatékony és működő versenypiac létrehozásához. A földgáz esetében, nemcsak Magyarországon, hanem a teljes közép-európai régióban egyik legjelentősebb problémaként jelentkezik az olyan infrastruktúra hiánya, amely lehetővé tenné az ellátás diverzifikációját és a versenypiac létrehozását, magyarul, nem létezik olyan infrastruktúra, illetve vezeték, amelyen nem orosz gáz érkezhethetne az említett régióba. Ilyen szállítóvezetékek, infrastruktúra létrehozása a magas tőkeigénye miatt jelentősen meghaladja Magyarország és régió országainak gazdasági lehetőségeit, ami azt jelenti és ezt a *Világgazdasági Kutatóintézet* 2007. januárban meghirdetett vitaanyaga is egyértelműen kimondja: "...az új gázprojektek bármelyikének finanszírozása csak akkor lehetséges, ha a rajtuk érkező gáz a régió teljes piacán teríthető" (CEUENS 2007).

A regionalizálódás, illetve regionális energetikai piacok létrehozása nem jelent újdonságot Európában, hiszen a villamosenergia esetében, jelentős regionális energiapiaci integráció valósult meg Skandináviában (Nordpol) és nemrégiben jött létre az Egységes Ibériai Piac is. A példa adott, a jelenleg érvényben lévő direktívák nem tiltják, sőt inkább támogatják az ilyen kezdeményezéseket, hiszen a végső cél az egységes és ellátás szempontjából biztonságos európai energetikai piac létrehozása.

A földgáz esetében, a meglévő infrastruktúra egyelőre nem igazán képes regionális méretekben működni. A szállítórendszer (amelyen keresztül kielégítjük gázimport igényünket, amely gyakorlatilag teljes egészében Oroszországból származik) inkább horizontális vonalon, kelet–nyugat irányban került kiépítésre, és gyakorlatilag a vertikális vonal, észak–dél irány hiányosnak mondható, azaz léteznek még fejlesztési lehetőségek. Ahhoz, azonban, hogy egy ilyen jellegű kezdeményezésnek teret lehessen biztosítani, bizonyos infrastruktúrális beruházásokat kellene végrehajtani, mint amilyen pl. a magyar–horvát földgázrendszer többemeles összekötése vagy a belépési (ukrán) és kilépési (szerb) pontok kapacitásnövelésre való felkészítése.

A *Világgazdasági Kutatóintézet* által készített – korábban idézett – vitaanyag szerint, a hatékony regionális energiapiac kialakításának legfontosabb lépései a kereskedési rendszerek és kereskedelmi szabályzatok harmonizálása, a rendszerszintű szolgáltatások egységes piacának létrehozása és az egységes energia-tőzsde, határkeresztesztő kapacitások aukciója.

A kereskedési rendszerek és kereskedelmi szabályzatok harmonizálása alatt értendők a speciális földgázra vonatkozó szabályzatok létrehozása, amelyek lehetővé teszik a hálózat műszaki egyensúlyát és a folyamatos kereskedelmi tevékenység lebonyolítását. Ezek a szabályozások országonként változnak, a piaci szereplők magatartása is változó és a regionális rendszer költségkímélő módon történő üzemelése érdekében ezen szabályozásokat összhangba kell hozni.

A rendszerszintű szolgáltatások egységes piaca alatt értendők azok a biztonsági és rugalmassági szolgáltatások, amelyek lehetővé teszik a váratlan keresletkínálat ingadozások, műszaki hibák elhárítását. Egy nagyobb, integrált piac sokkal kisebb rendszertartalékot igényel, mivel a lehetséges ingadozás a piac teljes méretéhez képest csökken. Egy regionális piacon lehetőség nyílik kihasználatlan tározói kapacitások felújítására és Magyarország kedvező földrajzi adottságainak felhasználására, pl. a tárolói kapacitás növelésével Magyarország biztosítani tudná az említett rugalmassági és biztonsági szolgáltatásokat a környező országok, a regionális piaci résztvevők számára.

Az egységes energiátözsde, határkeresztező kapacitások aukciójára, a vitaanyag szerint, akkor van lehetőség, amikor a kereskedelmi szabályzatok és a rendszerszintű szolgáltatások egységesítésre kerülnek. A korábban példaként említett Nordpol rendszerben a vásárlók nem tudnak különbséget tenni a dán, norvég és a svéd energia között, nem létezik külön határkeresztező kapacitás elosztás és ennek köszönhetően nem léteznek ezzel kapcsolatos adminisztratív költségek és késlekedések.

A vitaanyagban részletezett és felvázolt lépések nagyfokú országközi bizalmat, erős szakértői tudást, multinacionális és multikulturális piaci szereplőket és intézményeket, szakértői háttérrel, országok közötti kompromisszumokat és hosszas tárgyalásokat igényelnek, amelyek megvalósítása nagyon komoly, intenzív, multilaterális külpolitikai együttműködést igényel. A skandináv országok politikai együttműködése már régóta sikeresen működik, hagyománya van és nem véletlen, hogy a NORDPOL ezen országok együttműködésével jött létre. A délkelet-európai regionális piac minden résztvevő országra nézve előnyös lenne, de ehhez meg kell teremteni a célzott országokban az ehhez szükséges „hangulatot” és mindenekelőtt komoly politikai támogatást kell hozzá szerezni.

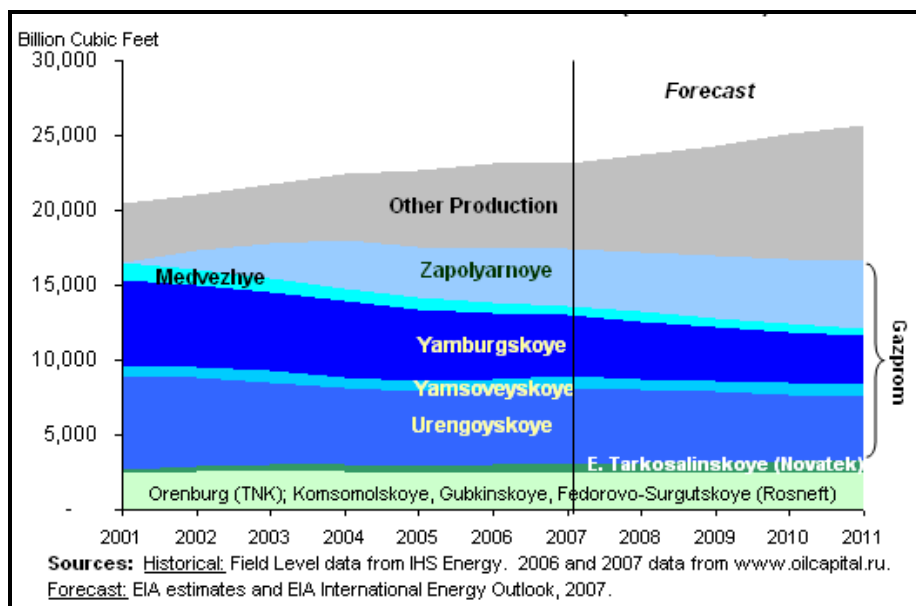
A regionális energiapiac létrehozása mellett nagyon fontos szoros és baráti kétoldalú kapcsolatokat létrehozni az exportőr és tranzitországokkal. Magyarország legfontosabb partnere ilyen szempontból Oroszország volt és marad is a közeljövőben, hiszen Oroszország a világ legnagyobb gázexportőre, amelynek gázkészletei három óriási gázmezőből származnak.

Annak ellenére, hogy ezek a gázmezők fokozatosan kimerülnek, Oroszország további geológiai potenciálja jelentős, ami azt jelenti, hogy a következő évtizedekben, a globális energia piacon Oroszország, mint fontos tényező, elkerülhetetlen. További fontos tényező, hogy a növekvő energia exportnak köszönhetően az orosz gazdaság rohamos ütemben modernizálódik. Amennyiben a magyar energiapolitika (földgázpolitika) kapcsán ésszerűen gondolkodunk, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a magyar energiaellátáshoz szüksége van egy kiegyensúlyozott, kölcsönösen együttműködő magyar–orosz kapcsolatrendszerre. Természetesen, ez nem azt jelenti, hogy Magyarország energiapolitikai érdekeit alárendelné Oroszország érdekeinek, annál inkább, hogy az orosz lelőhelyekről Európába (Magyarországra) érkező földgáznak óriási távolságot kell

megtennie és ez az útvonal különböző műszaki és politikai kockázatnak van kitéve, ugyanis több tranzitországon keresztül érkezik. Ezen tényezők miatt törekedni kell, az uniós irányelveknek megfelelően, az importvonalak diverzifikációjára, amellyel az említett kockázatok minimalizálódhatnak.

6. ábra

Orosz földgáztermelés

Forrás: www.eia.doe.gov, letöltés dátuma: 2007.05.12.

Magyarországnak azonban oda kell figyelnie, hogy a beszállítási források diverzifikációja során kölcsönös befektetői és kereskedelmi nyitottság érvényesüljön. Oroszország dinamikusan növekvő, potenciális export piaca Magyarországnak és komoly gazdasági érdeke fűződik ahhoz, hogy az exportőrök és a befektetők diszkriminációmentesen hozzáférjenek az orosz piachoz és termékeiket értékesíteni tudják. Ahhoz, hogy ez a kölcsönösségi folyamat működhessen, Magyarországnak is alkalmaznia kell a külföldi (orosz) cégek befektetéseire vonatkozó versenyjogi szempontokat.

Összegzés

A földgázellátás biztonsága érdekében az EU-27-nek (a későbbiekben az EU-34-nek, különös tekintettel Törökország fontos, összekötő szerepére) egy energetikai övezetet kell létrehoznia az egyre növekvő szükségletek miatt. A jelenlegi

mutatók alapján Európában a földgázimport jelentős növekedést mutat és emiatt szükséges a nagy nemzetközi korridorok, azaz több ezer kilométeres infrastruktúrák létrehozása, amelyek megtérülése hosszabb időintervallumot követel.

Az egyre növekedő földgázszükséglet és az ebből adódó importfüggőség, továbbá az egyre nagyobb szállítási távolság, az EU-27 elé nagy kihívásokat állít a projektek megvalósítása, költségvetése, a több országot érintő tranzitmegoldások és a résztvevő felek koordinálása szempontjából. Annak érdekében, hogy optimális gazdasági és energetikai övezetek létrehozása lehetővé váljon és működőképes, hatékony legyen, a belső energiapiacok nagyobb mértékű összehangolása, az EU energiaellátásával kapcsolatos külpolitikájában nagyobb határozottságra, a szomszédos államokkal folytatott párbeszéd és együttműködés fokozására van szükség.

A nagy európai család tagjaként hazánk vezető szerepre nem számíthat a nagy energetikai projektek megvalósításában, azonban annál inkább tudna kezdeményező szerepet vállalni a délkelet-európai regionális energiapiac létrehozásában. A szabályozás és a kereskedelmi szabályok egységesítésében, továbbá a rendszer egyensúlyának kialakításában, valamint az infrastruktúra fejlesztésében rejlik Magyarország térnyerési lehetősége a régióban, amelynek megvalósításához aktív politikai háttérmunkára és támogatásra lenne szükség.

Irodalom

- Chloe Le Coq and Elena Paltseva (2008): *Common Energy Policy in the EU: The Moral Hazard of the Security of External Supply*, Stockholm
- Clingendael International Energy Programme (CIEP-2004): *Study on Energy Supply Security and Geopolitics*, Final Report, Hague, 1–281. p.
- Dr. Csete Jenő (2002): A földgázellátás biztonsága, *Szakértői Tanulmány*, Miskolc, 1–81. p.
- European Commission, Directorate-General for Research Sustainable Energy Systems (2007): *Energy Corridors European Union and Neighbouring countries*, EUR 22581, 4–22. p.
- European Commission, Directorate-General for Energy and Transport (2008): *European Energy and Transport, Trends to 2030 – Update 2007*, 1–202. p.
- Engaged Project (2003): *Log-term Gas Supply Security in an Enlarged Europe*, 1–138. p.
- European Investment Bank (2007): *An efficient, sustainable and secure supply of energy for Europe*, Volume 12, 1–9. p.
- Lengyel Gyula – Dr. Magyarai Dániel – Imre Tamás – Dr. Tombor Antal (2005): *Az egységes európai piacra és a többi szomszédos országgal, kialakított regionális hálózatra való bekapcsolódás fejlesztési igényei az energia szektorban*, Budapest, 1–46. p.
- Világgazdasági Kutatóintézet, *Center for EU Enlargement Studies* (2007): *A biztonság gazdasági vonatkozásai, a mozgástér perspektívái*, 1–30. p.
- Energy Information Administration, *Official Energy Statistics from the US Government*, www.eia.doe.gov

The Security of the EU's Energy Supply and Hungarian Energy Policy towards Natural Gas

Due to the significant increase of demand for energy and, in particular, for natural gas, in the enlarged European Union, and taking into account the decline of domestic energy resources, the next 10–20 years will present EU and Hungary with significant challenges in terms of both demand for the product and the security of supply. For these reasons the significance of energy imports and supply security should be regarded as key issues for concern in the immediate future.

Currently, the EU member-states as a whole need to import 50% of their energy needs, whilst, according to some studies, this percentage may rise to 70% by 2030. The domestic resources of the EU will decrease over the next decade, whilst consumption is likely to double; consequently, the EU will face new challenges in the energy market and will also have to take specific action in the domestic and foreign markets. In order to achieve a secure energy supply, the standardisation of energy regulations on the internal market, the development of a stable internal energy market and the creation of new infrastructure projects are clearly vital. The introduction of energy corridors and the improvement of bilateral contacts, the development of international economic and political relationships with crucial energy partners (Russia, Algeria, Iraq and Iran) will provide a more stable background to meet one of the greatest challenges of our days – the security of our energy supply.

9. A KONFERENCIATURIZMUS TÁRSADALMI- KULTURÁLIS HATÁSAI A BALATON RÉGIÓBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MUNKAHELYTEREMTÉSRE

Horváth Zoltán

Bevezetés

Magyarországnak jó a híre a konferenciaturizmus piacán, évek óta az első 8–10 legnépszerűbb helyszín közt vagyunk (Budapest a 6. legnépszerűbb város volt a világon 2007-ben az International Congress and Convention Association ranglistája alapján). 2007-ben 485 nemzetközi konferenciát tartottak hazánkban, amelyeken több mint 135 000 szakember vett részt, 2008-ban 531-et 119 500 fő részvételével (Magyar Kongresszusi Iroda, 2009).

A kongresszusi turizmus magában foglal minden olyan programot (kongresszus, konferencia, szimpózium, kerekasztal-megbeszélés, kiállítás, vásár, workshop), amelyen a vendégek a szolgáltatásokat előre megrendelve, szervezett keretek közt tanácskoznak, vagy szereznek piaci, illetve tudományos tapasztalatot (*Michalkó* 1998).

2007-ben a konferenciák és a vásárok 71%-át rendezték Budapesten, 29%-át vidéken, ami azt mutatja, hogy a vidék részesedése nőtt az előző évhez képest 4%-kal. 2008-ra a vidéki helyszínek aránya 20,8%-ra csökkent. A legnépszerűbb helyszínek hazánkban továbbra is a szállodák. 2008-ban a konferenciák 77,3%-át tartották itt, 14,5%-át kongresszusi központokban, 4,3%-át egyetemen, tudományos intézetekben, 3,9%-át egyéb helyszíneken (KSH, 2009).

A konferenciaturizmus a magyarországi beutazó turizmus fontos szegmense, hiszen annak ellenére, hogy a külföldiek által eltöltött vendégéjszakák csupán 3,5%-a származik a konferenciákra érkezőktől, a külföldiek által magyarországi turisztikai szolgáltatásokra fordított kiadásoknak 15,3%-a (egynapos látogatók esetében 2,7%, többnapos látogatók esetében 19,5%) kapcsolódik a konferenciaturizmushoz. Egy külföldi konferencialátogató átlagosan kétszer annyit költ utazása alatt, mint a szabadidős turista (Magyar Kongresszusi Iroda, 2009). A KSH statisztikája alapján 2007-ben még többet költött, egy konferenciaturista 25 900 forintot költött el egy nap, míg egy szabadidős turista 9900 forintot (tehát a konferenciavendég 2,6-szor többet költött).

A konferenciavendégek szakterületük vezető képviselői, így a hivatásturizmus a helyi tudomány fejlődését, a szakmai kapcsolatok kiépítését is segíti. A

résztevők véleményformáló hatása számottevő, a különböző szakmai csoportok, tudományos és üzleti körök mértékadó tagjai által közvetített üzenet komoly jelentőséggel bír a pozitív ország imázs építése szempontjából. Lényeges, hogy az üzleti utazást követően a konferenciavendégek gyakran, mint szabadidős turisták térnek vissza a desztinációba.

A nemzetközi ülésekre a hazánkba érkező külföldi vendégek a legmagasabb osztályba sorolt szállodákban laknak, általában teljes panziós ellátást kérnek, és az ülések, valamint, a szakmai programok után, gyakran igénybe veszik a szállodák wellness, fitness, és szépségápolási szolgáltatásait.

A tanulmány elkészítésének a célja a konferenciaturizmus társadalmi-kulturális hatásainak vizsgálata a Balaton régióban. Külön vizsgálom a konferenciaturizmus foglalkoztatási funkcióját. A kutatás fő hipotézise, hogy annak ellenére, hogy a vendégek száma és a kereskedelmi szálláshelyek férőhelyeinek a száma is 2000 óta csökkent, a kereskedelmi szálláshelyeken foglalkoztatottak száma növekedett a konferenciaturizmussal is foglalkozó, egész évben nyitva tartó három és négy csillagos szállodák működésének köszönhetően. Főleg azokon a településeken nőtt a kereskedelmi szálláshelyeken foglalkoztatottak száma, amely települések szálláshelyei konferenciák, meetingek fogadásával is foglalkoznak.

Konferenciaturizmus a Balaton régióban

A tanulmányban a Balaton közvetlen környezetében lévő 164 települést magában foglaló Balaton régió településeit vizsgálom, amely fejlesztési régió, 52 partmenti és 112 parttól távolabbi, úgynevezett háttértelepülés alkotja (*Buday-Sántha* 2007).

2007-ben, a Balaton régióban az összes vendég 17,1%-át regisztrálták. A vendégek száma 8,7%-kal nőtt 2006-hoz képest. 2007-ben a régióban eltöltött vendégéjszakák száma is nőtt 3,7%-kal az előző évhez képest, az összes vendégéjszakák 22,8%-kát töltötték el itt (KSH, 2008).

A régió területén a konferenciák jelentős részét szállodákban bonyolítják le. 2007-ben a Balaton részesedése az országos szállodai szobakapacitásból 25,8%, az összes szállodai vendégéjszakából 22,2%, az összes bruttó szállodai bevételből pedig 17,6% (KSH, Statisztikai Tükör, 2008). A statisztikai adatok is mutatják, hogy a balatoni szállodák olcsóbbak, mint az azonos kategóriájú fővárosiak, ami javítja a versenyképességüket a konferenciaturizmus fogadása szempontjából. Míg a '80-as években a balatoni turizmus bevételei az ország turisztikai bevételeinek több mint 30%-át, a '90-es években 27–29%-át tették ki, addig ma annak kb. 21%-kát adják. A statisztikai adatok is alátámasztják a turizmus fejlesztésének szükségességét.

A konferenciák és meetingek fogadása azért előnyös a balatoni településeken, mivel ellensúlyozni tudja a szabadidős turizmus szezonális ingadozását,

hiszen a legjellemzőbb időszaka a tavaszi és az őszi hónapokra tehető. Növeli tehát a szállodák forgalmát az elő- és az utószezonban.

A kiemelt üdülőkörzetek közül a Balaton üdülőkörzet fogadta Budapest után a legtöbb konferenciavendéget 2007-ben, amelyet a következő táblázat mutat:

1. táblázat

A konferenciavendégek száma kiemelt üdülőkörzetenként 2007-ben

Kiemelt üdülőkörzet	Összes vendég a szálláshelyeken, fő	Ebből: kongresszus, konferencia utazási céllal érkezett vendég, fő
Budapest	2 543 811	326 740
Balaton üdülőkörzet partközeli települések	1 121 266	136 361
Balaton üdülőkörzet további települések	155 615	15 120
Balaton üdülőkörzet együtt	1 276 881	151 480
Dunakanyar	171 866	20 316
Mátra–Bükk	475 342	33 181
Mecsek és Villány	231 467	24 677
Sopron–Kőszeghegyalja	398 686	11 720
Tisza-tó	28 976	850
Velencei tó–Vértes	63 074	5 592
Egyéb, üdülőkörzetbe nem sorolt települések	2 284 226	179 751
Ország összesen	7 474 329	754 308

Forrás: KSH Veszprémi Igazgatósága, 2009 alapján saját szerkesztés.

A Balaton üdülőkörzetben, 2007-ben 151 480 konferenciavendég volt, a magyarországi összes konferenciavendég 20,08%-a. A vendégek 90%-a a partközeli szálláshelyeket részesítette előnyben. A konferenciavendégek száma a régióban 2006-hoz képest 9,25%-kal nőtt, 2002 óta viszont 27,5%-kal, tehát egy dinamikus növekedés figyelhető meg, mialatt az ország összes konferenciavendégeinek száma alig változott (2002-ben 768 061 fő, 2007-ben 754 308 fő) (KSH Veszprémi Igazgatósága, 2009).

Siófok volt a statisztikai adatok alapján 2007-ben a legtöbb konferenciavendéget fogadó vidéki település, a második Pécs, a harmadik Balatonfüred, a negyedik Balatonalmádi, az ötödik Hajdúszoboszló, a hatodik Tapolca, majd Kecskemét, Debrecen Miskolc, Szeged a sorrend (KSH Veszprémi Igazgatósága, 2009). A sorrend első négy településéből három a Balaton régióban található, ami arra utal, hogy a főváros után a térség a legkedveltebb konferenciahelyszín Magyarországon.

A turizmus hatásai

A turizmus hatásait a turizmus fejlődése következtében a küldő és fogadóterületeken, valamint a tranzit területeken végbement változásokat jelentik. A hatásokat három fő kategóriába lehet sorolni: gazdasági, társadalmi-kulturális és fizikai hatások (*Mathienson–Wall* 1982, *Dávid–Jancsik–Rátz* 2007). Ezt a csoportosítást érdemes némi fenntartással kezelni, mivel az egyes kategóriák határai részben átjárhatóak és ugyanazok a változások gyakran több kategóriába is besorolhatóak.

A turizmus gazdasági hatásait úgy lehet definiálni, mint a küldő és a fogadóterületek gazdaságának jellemzőiben, struktúrájában a turizmus fejlődése következtében végbemenő változásokat (*Puczko–Rátz* 2002). A turizmus fizikai hatásai a fogadó desztináció természeti és épített környezetében a turizmus fejlődése következtében létrejött változások (*Mathienson–Wall* 1982). A turizmus társadalmi hatásai pedig a turizmus fejlődése következtében a fogadónépszerűség – és kisebb mértékben a turisták – életminőségében bekövetkezett változásokat jelentik (*Boothroyd* 1978).

Lehet átfedés a turizmus gazdasági, társadalmi-kulturális és fizikai hatásai közt. A munkahelyteremtés például rendkívül fontos pozitív gazdasági hatás, de a foglalkoztatottság megváltozása az életminőség megváltozásával is együtt jár, ami szükségessé teszi a munkahelyteremtés, mint társadalmi hatás vizsgálatát is. Az infrastruktúra fejlesztése a turisztikai igények kielégítése érdekében egyaránt tekinthető gazdasági eredménynek, de a helyi lakosság életminőségét javító tényezőnek is.

A turizmus társadalmi-kulturális hatásai részletesebben azt fejezik ki, hogy a vendégforgalom növekedése milyen módon járul hozzá az élet minőségében, a munkamegosztásban, az értékrendszerben, az egyéni viselkedésben, a családi kapcsolatokban, a közösségi életben, a biztonságban, az erkölcs terén bekövetkezett változásokhoz (*Mathienson–Wall* 1982; *Cohen* 1979).

A társadalmi hatások inkább a helyi lakosság mindennapi életében bekövetkezett változásokat, míg a kulturális hatások a helyi lakosság érték és norma-rendszerének átalakulását jelentik. Ezért a társadalmi hatások inkább rövidebb távon, míg a kulturális hatások inkább hosszabb távon érvényesülnek.

A konferenciaturizmus társadalmi és kulturális hatásai a Balaton régióban

Az eseményeknek direkt szociális és kulturális hatása van – pozitív és negatív egyaránt – a résztvevőkre, a vendéglátó település lakóira és vállalkozóira egyaránt. Az események szervezőinek feladata, hogy meghatározzák, és előre jelezzék ezeket, minden előre látható pozitív hatást fejleszteni és maximalizálni kell, a negatívakat pedig el kell hárítani. A negatív hatásokat tudatosan kell irányítani, a jó tervezés nélkülözhetetlen (*Getz–Anderson–Sheehan* 1998).

A turizmus társadalmi-kulturális hatásait két nagy csoportba lehet osztani aszerint, hogy milyen kiváltó erő áll mögöttük: a turizmus szektor fejlődése, vagy a turista-házigazda kapcsolat (*Sharpley* 1994).

A konferenciaturizmus fejlődésének következményei

A konferenciaturizmus egyik legjelentősebb társadalmi hatása a Balaton régióban a munkahelyteremtés. Ez a hatás pozitív és negatív is lehet, hiszen a munkahelyek számának növekedése egyértelműen kedvező változás. Gyakran éri azonban az a kritika a turizmust, hogy szakképzettséget nem igénylő, rosszul fizetett munkahelyeket teremt, ráadásul elvonja a munkaerőt a hagyományos gazdasági szektoroktól, különösen a mezőgazdaságtól. Ezért nincs, aki megtermelje az élelmiszereket, tehát a térség importra szorul.

A konferenciaszállodák létesítése nem csak növeli, szélesíti is a munkahelykínálatot, korábban nem lévő munkahelyek jelenhetnek meg (pl. tolmács, technikus, teremrendező, rendezvényszervező) a településeken. Ezek a szállodák egész évben üzemelnek, működésük tehát hozzájárul a Balaton régióban a szezonális foglalkoztatás csökkentéséhez.

A turizmus ezen ágának fejlődése vendégmunkások beáramlását is eredményezheti. Ez abban az esetben előnyös, ha nem áll rendelkezésre a térségben elegendő szakképzett munkaerő, gondokat okozhat viszont, ha a kívülről érkezők magasabb presztízsű állásokat, és magasabb munkabért kapnak ugyanazért a munkáért, mint a helyiek.

A kongresszusok, konferenciák, meetingek jellegükből adódóan nagy arányban nyújtanak fiatalok és nők számára munkalehetőséget (Pl. hostessek, tolmácsok, idegenvezetők, rendezvényszervezők, pultosok), tehát növelik ezeknek az embereknek a gazdasági függetlenségét, társadalmi mobilitását. Segítik a társadalmi integrációjukat a szakképzéssel, az átképzéssel, a szakmai fejlődés ösztönzésével. A társadalmi integráció a különböző társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenséget orvosló közösségképző erő (*Czike–Kuti* 2006). A konferenciaszállodák hozzájárulnak a háttértelepüléseken dolgozók foglalkoztatásához is, például olyan nők, akik korábban a mezőgazdaságban dolgoztak, munkát kaphatnak itt főzőasszonyként, kézilányként, szobaasszonyként, takarítónőként. A turizmusban való munkavállalás során azonban átalakulhatnak a családi kapcsolatok. Mind a családi, mind a társadalmi életet befolyásolja a turizmus következtében megváltozó életritmus. Átalakul a szektorban dolgozók napi és heti életritmusa is, gyakori a rendszertelen munkabeosztás, az esti és a hétvégi munkavégzés.

A konferenciaturizmus fejlődése együtt jár a helyi közösségeknek a nemzeti közgazdasági életbe való bekapcsolódásával. Ennek következményeként rendszerint elkerülhetetlen a helyi autonómia bizonyos fokú csökkenése, mivel a bekapcsolódás által a közösség jóléte függővé válik több külső tényezőtől is,

mint például a küldő területeken érvényesülő gazdasági helyzet, divat, fogyasztási szokások.

A desztináció népességének száma, összetétele, demográfiai jellemzői szintén megváltozhatnak a konferenciaturizmus fejlesztése által. A növekvő munkahelykínálat, a beszállító vállalkozások számának a növekedése, az általános életszínvonal javulás, a szolgáltatáskínálat bővülése vonzzák a betelepülőket, illetve meggátolják a helyiek elvándorlását.

Az infrastruktúra fejlesztése az ülések szervezésének mind előfeltétele, mind következménye lehet. A turizmusból származó bevételek, és a turizmus fokozott igényei elősegítik a hagyományos és a turisztikai infrastruktúra fejlődését is. Új utak, csatornahálózat építése, új szakiskolák és nyelviskolák létrehozása, az egészségügyi és a közlekedési szolgáltatások fejlesztése hozzájárulnak a helyi lakosság életminőségének javításához is.

Bővül a konferenciaturizmus fejlődése következtében a lakosság számára is rendelkezésre álló szolgáltatások köre, illetve a turisták pótlólagos kereslete segíti olyan szolgáltatások fennmaradását (például: fazekasság, néptánc, cigányzene, lovaglás), amelyek csak a helyi lakosság számára nem lennének életképesek. Szélesedik a sport, a szórakozási, a vendéglátó létesítmények, és a kulturális programok köre is, ami szintén javítja a helyi lakosság életkörülményeit.

A kongresszusok és a konferenciák hozzájárulnak egy település imázsának a javulásához is, mivel ezekről az ülésekről gyakran hírt adnak a napilapokban, a televízióban, a rádióban. Ezáltal nő a helyi lakosok büszkesége, örülnek annak, hogy ők ezen a településen laknak.

A turisták és a helyi lakosok közötti kapcsolatokról adódó hatások

A konferenciaturisták a több ezer fős rendezvények szervezése során, vagy magas beosztású, rangú vendégek érkezése esetén jelenlétükkel megzavarhatják a helyi lakosság mindennapi életét. A külföldi delegációk érkezése, melyek során utakat zárnak le, közlekedési problémákhoz vezethet, a kísérő autók szirénája zavarhatja a helyi lakosok mindennapi életét, pihenését.

A konferenciaturista-házigazda kapcsolat egyik legjelentősebb következménye a demonstrációs hatás kialakulása, amely a helyi értékek, szokások, normák megváltozását eredményezheti. A demonstrációs hatás a turisták fogyasztói szokásainak a másolása, életvitelének átvételére való törekvés, a közösségi összetartó erő és morál gyengülése (*Mathieson–Wall 1982, Cohen 1984*). Mivel a konferenciaturisták jól öltözöttek, márkás autókkal érkeznek, és jóval többet költenek, mint a helyiek, ezért irigylésre méltónak tűnnek. Általában a fiatalokra jellemző a turisták viselkedésének az átvétele. A vendégekkel való kapcsolaton keresztül a helyi lakosok átveszik az idegen életstílus bizonyos elemeit, például az öltözködési stílust, szórakozási formákat, sportolási szokásokat.

A turizmus fejlődésével általában együtt jár mind a szervezett, mind pedig az egyéni bűnözés növekedése. A bűnözőket vonzzák a turisták vagyontárgyai, valamint az, hogy a turisták könnyű célpontnak tekinthetők, hiszen nincsen helyismeretük, és gyakran óvatlanabbak. A kitűnő közbiztonság a konferenciaturizmus fejlesztése szempontjából elengedhetetlen, hiszen egy-egy nemzetközi ülésre gyakran uralkodók, államfők, miniszterelnökök érkeznek. Terroristák támadásaitól szerencsére a Balatonnál nem kell tartani.

Jelentős változást okozhat a turistákkal való kapcsolat egy célterület lakosainak nyelvhasználatában, nyelvtudásában. A helyi lakosság sajátít el egy, vagy több nyelvet, azokat, amelyek a legfontosabbak a turistákkal való kommunikáció során. Míg az elmúlt évtizedekben a kereskedelmi szálláshelyeken a német és az orosz nyelv ismerete elegendő volt, mára szükséges az angol, a spanyol és a francia nyelvtudás is, különösen a nemzetközi konferenciákat is lebonyolító szállodákban. A nemzetközi ülések szervezése és lebonyolítása során a szakmai hozzáértés is elengedhetetlen, ezért a turizmussal kapcsolatos szakmák oktatása is felértékelődött. A Balaton régióban a keszthelyi és a veszprémi egyetemeken, valamint a Kodolányi János Főiskola siófoki intézetében folyik turisztikai szakemberképzés, mely intézményeknek hagyományosan jó a kapcsolatuk a helyi szállodákkal, éttermekkel, ahol a diákok a kötelező gyakorlati időt töltik.

A turizmus, és ezen belül a konferenciaturizmus is kedvezően befolyásolja, hogy egy desztináció kultúráját megismerjék nemzetközi szinten is. Hozzájárul a történelmi épületek, építészeti emlékek felújításához, a tradicionális építészeti stílusok megőrzéséhez. Hajtóerő a helyi művészetek, kézművesség felélesztésében a turisták vásárlási szándéka, gyakori azonban, hogy a tárgyak a turisták számára készülve átalakulnak, mind anyagukat, mind méretüket tekintve, például azért, hogy repülőgépen szállíthatóak legyenek.

A kultúra nem materiális formái is átalakulhatnak a turizmus következtében. Események, ünnepek, szokások feléledhetnek a turisták érdeklődése, vagy a térség attrakcióit bővíteni kívánók erőfeszítéseként, ilyenek például a várjátékok, a szüreti mulatságok, a borfesztiválok, a disznóvágások.

A turizmus foglalkoztatási funkciója

A turizmus foglalkoztatási funkciója gazdasági oldalról a munkaerő-gazdálkodásban jelentkezik. Miközben növeli a munkahelyek számát, hozzájárul a munkanélküliség csökkentéséhez, amely megtakarítást és bevételt is jelent az állam számára (Michalkó 2007). A WTTC (World Travel and Tourism Council) úgy becsüli, hogy a turizmus kb. 76,7 millió embert foglalkoztat a világban. Minden kilenc munkavállalóból egyet az iparág foglalkoztat, ami a legnagyobb munkaadóvá teszi (WTTC, 1993).

A turizmus egyik legfontosabb gazdasági hatásának tehát a munkahelyteremtés tekinthető. 2004-ben, a multiplikátor hatásokat figyelembe véve Magyar-

országban minden nyolcadik munkahely a turizmusnak volt köszönhető. A KSH szatellit számlák alapján végzett becslése szerint az itt foglalkoztatottak száma 398 ezer fő volt, ami a foglalkoztatottak 8,3%-át tette ki (Michalkó 2007).

Az idegenforgalommal kapcsolatos munkahelyeket egy községben vagy egy régióban nehéz pontosan meghatározni, mivel nem csak a szálloda- és a vendéglátóipar alkalmazottai tartoznak ide, hanem a terciér szektor egy sor további munkahelye is, amelyekre a turizmus közvetetten vagy közvetlenül hatással van (Puczkó–Rátz 2002).

A turizmus a munkahelyteremtésben azért is játszik jelentős szerepet, mivel munkaerő-intenzívnek tekinthető ágazat, személyes kapcsolatokra alapozott szolgáltatást kínál, a szolgáltatás színvonalának emelkedésével (például a luxus-szállodákban) egyre több alkalmazott jut egy vendégre. Munkaerőigényét befolyásolják azonban a fajtái. A turizmus egyes típusai jóval munkaerő intenzívebbek, mint például a gyógyturizmus vagy a konferenciaturizmus, mások kevésbé, így például a kerékpáros turizmus vagy az ökoturizmus.

A turisztikai munkahelyeken igen magas a fluktuáció, azaz a munkaerő cserélődése, amely egyrészt a viszonylag alacsony fizetéseknek, másrészt a szezonális foglalkoztatásnak köszönhető (Jafari 2000). A szezonális foglalkoztatás olyan „jelenség”, amihez a munkaadók gyakran a munkavállalók csak az adott időszakra történő felvételével alkalmazkodnak. A kereslet szezonális párosul a szolgáltatásoknak azzal a jellemzőjével, hogy nem raktározhatóak (a ma el nem adott szállodai éjszakát holnap már nem lehet eladni), ezért a turisztikai vállalkozásoknak, tehát a munkaadóknak a főszezon idején kell megtermelni az éves nyereséget, hiszen az elő- és az utószezonban gyakran csak a költségek fedezetének megtermelése lehetséges. Problémát jelent a balatoni szállodák és vendéglátóipari egységek számára az is, hogy egyre több jól képzett fiatal vállal külföldön munkát a magasabb béreknek és a kedvezőbb feltételeknek köszönhetően.

A „szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás” gazdasági ágban foglalkoztatottak száma 2000–2007 között Magyarországon 8800 fővel (11,3%-kal) nőtt. Az ágazatban az összes foglalkoztatott 2,87%-a dolgozott 2000-ben, míg 2007-ben a 3,13%-a. A statisztikai adatok tehát azt mutatják, hogy a turizmus egyre fontosabb szerepet játszik a lakosság foglalkoztatásában.

A 2. táblázatban a régió kereskedelmi szálláshelyeinek létszám- és kapacitásadatait hasonlítom össze 2001 és 2007 júliusában. Azt kívánom vizsgálni, hogy a kereskedelmi szálláshelyek férőhely kapacitásának alakulása hogyan hatott az itt foglalkoztatott létszám alakulására.

A kereskedelmi szálláshelyek létszámadatait vizsgálva megállapítható, hogy 2001-ről 2007-re, a partközeli és a távolabbi településeken együtt a foglalkoztatottak száma 0,3%-kal nőtt, míg a kiadható férőhelyek száma 14,3%-kal csökkent. (Az utóbbi értéket jelentősen befolyásolja a kempingek férőhelyeinek 42,5%-os csökkenése.)

2. táblázat

A kereskedelmi szálláshelyek létszámadatai és kapacitása 2001-ben és 2007-ben a Balaton régió településein

Megnevezés	2001. július	2007. július	2001. július	2007. július
	létszám/fő	létszám/fő	kiadható szoba, illetve lakóegység	
<i>Balaton régió</i>				
Szálloda	5791	5997	12 932	12 913
Panzió	578	674	1 921	2 239
Turistaszálló	100	68	452	330
Ifjúsági szálló	231	269	1 348	1 258
Üdülőház	564	512	2 002	2 397
Kemping	487	255	16 084	11 248
Mindösszesen	7751	7775	34 739	30 395

Forrás: KSH Veszprémi Igazgatóság, 2009 alapján saját szerkesztés.

Ha a régióban a szállodákat külön vizsgáljuk, megállapítható hogy 2007-ben itt a foglalkoztatottak létszáma 3,55%-kal magasabb, mint 2001-ben. Ez a négycsillagos szállodáknak köszönhető, amelyek jóval több embernek adnak munkát 2007-ben, mint 2001-ben.

A kiadható szállodai férőhelyek száma alig változott 2001-ről 2007-re, ami az új vagy átalakított négycsillagos szállodák nyitásának, illetve az elavult egy és két csillagos szállodák bezárásának köszönhető.

A foglalkoztatottak számának növekedése azzal magyarázható, hogy a magasabb színvonalú szálláshelyek fontosabb szerepet töltenek be a lakosság foglalkoztatásában. A sokféle magas színvonalú szolgáltatás nyújtásához nagyobb létszámra van szükség egy négycsillagos szállodában, mint például egy kevesebb szolgáltatást nyújtó kétszillagosban vagy egy üdülőházban. A négycsillagos szállodák konferenciák, meetingek, kiállítások, üzleti rendezvények, bálók szervezésével, családi hétvégékkel, wellness ajánlatokkal meg tudják nyújtani a turisztikai szezon, így egész évben munkát tudnak adni dolgozóiknak.

A 3. táblázatban a régió kereskedelmi szálláshelyeinek létszámadatait településenként vizsgálom.

A 3. táblázat alapján megállapítható, hogy a foglalkoztatottak száma elsősorban a vízparti üdülturizmussal foglalkozó térségben csökkent, például Balatonvilágoson, Tihanyban, Fonyódon, Csopakon, Balatonföldváron és leginkább a gyógy- és termálturizmusra, valamint a konferenciaturizmusra építő településeken nőtt, így Hévízen, Zalakaroson, Tapolcán, Alsópáhokon, Balatonkenesén, Balatonszemesen vagy Balatonalmádiban. Siófokon és Balatonfüreden a konferenciaturisztikai beruházások még nem tudták ellensúlyozni a szabadidős turizmus számának a csökkenését, ezért a fejlesztések ellenére nem tudott növekedni

3. táblázat

*A Balaton régió kereskedelmi szálláshelyeinek létszámadatai településenként
2001 júliusában és 2007 júliusában*

2001. július				2007. július			
Település	Lét- szám	Település	Lét- szám	Település	Lét- szám	Település	Lét- szám
Ábrahámhegy	1	Hévíz	1581	Ábrahámhegy	8	Köröshegy	1
Alsóörs	25	Keszthely	370	Alsóörs	36	Köveskál	6
Alsópáhok	112	Kövágóörs	3	Alsópáhok	153	Paloznak	13
Aszófő	14	Paloznak	24	Aszófő	4	Révfülöp	53
Badacsonytomaj	74	Révfülöp	60	Badacsonytomaj	59	Siófok	1150
Badacsonytörd.	35	Siófok	1 260	Badacsonytörd.	60	Szántód	23
Balatonakali	34	Szántód	82	Balatonakali	15	Szigliget	3
Balatonalmádi	129	Tihany	501	Balatonalmádi	220	Tihany	316
Balatonberény	92	Vonyarcvashegy	39	Balatonberény	27	Vonyarcvashegy	49
Balatonboglár	137	Zamárdi	118	Balatonboglár	166	Zamárdi	75
Balatonederics	11	Zánka	53	Balatonederics	2	Zánka	170
Balatonfenyves	26	Dörgicse	1	Balatonfenyves	46	Buzsák	3
Balatonföldvár	306	Galambok	5	Balatonföldvár	283	Dörgicse	1
Balatonfüred	803	Hegymagas	1	Balatonfüred	696	Galambok	8
Balatonfűzfő	16	Kapolcs	1	Balatonfűzfő	14	Gyulakeszi	
Balatongyörök	108	Karád	2	Balatongyörök	85	Hegymagas	
Balatonkenese	53	Köveskál	5	Balatonkenese	310	Uzsa	1
Balatonkeresztúr	24	Lengyeltóti	59	Balatonkeresztúr	19	Lengyeltóti	15
Balatonlelle	194	Marcali	7	Balatonlelle	201	Marcali	7
Balatonmária- fürdő	40	Mindszentkál	2	Balatonmária- fürdő	45	Mindszentkál	2
Balatonőszöd	123	Nagyvázsony	12	Balatonőszöd	148	Nagyvázsony	8
Balatonszárszó	32	Nemesbük	1	Balatonszárszó	56	Nemesbük	2
Balatonszemes	109	Nemesvita	2	Balatonszemes	138	Nemesvita	1
Balatonszepezd	16	Pécsely	21	Balatonszepezd	19	Pécsely	19
Balatonudvari	14	Ságvár	5	Balatonudvari	16	Ságvár	3
Balatonvilágos	239	Szentbékáll	5	Balatonvilágos	100	Szentbékáll	4
Cserszegtomaj	136	Taliándörög	2	Cserszegtomaj	94	Szentjakabfa	1
Csopak	94	Tapolca	45	Csopak	61	Tagyon	1
Felsőörs	5	Tótvázsony	8	Felsőörs	1	Taliándörög	
Fonyód	161	Visz	2	Fonyód	127	Tapolca	173
Gyenesdiás	24	Zalakaros	287	Gyenesdiás	34	Tótvázsony	11
			7751	Hévíz	1601	Zalakaros	555
				Keszthely	257		7775

Forrás: KSH Veszprémi Igazgatósága, 2009 alapján saját szerkesztés.

a foglalkoztatottak száma. Korábban ezek a települések a szabadidős turizmus fellegetvái voltak. A kereslet átalakulása miatt a kempingek, valamint az egy és két csillagos szállodák jelentős része bezárt, vagy az utóbbi években jóval kevesebb vendéget fogad, ami az itt foglalkoztatottak számának radikális csökkentéséhez vezetett. Az új, vagy átépített négy csillagos szállodák az elbocsátott munkaerő egy részét fel tudták venni, de nem mindenkit. Ennek oka egyrészt, hogy jóval több alacsony színvonalú szálláshely zárt be, mint ahány magas színvonalú létesült, másrészt a négy csillagos szállodák jóval magasabb követelményeket támasztanak a munkaerő szakmai tudásával, nyelvismeretével kapcsolatosan, mint az alacsonyabb besorolásúak.

(A Magyar Kongresszusi Iroda jelenleg a Balatonnál 30 szállodát, 5 különleges helyszínt, és konferenciatermekkel rendelkező hajókat ajánl partnerei részére, valójában azonban jóval több szálloda, panzió foglalkozik konferenciák, meetingek szervezésével. Az ajánlott szállodák 13 településen találhatóak: 7 Siófokon, 6 Balatonfüreden, 5 Hévízen, 2 Keszthelyen, 2 Zalakaroson, 1 Tihanyban, 1 Balatonkenesén, 1 Balatonmáriafürdőn, 1 Tapolcán, 1 Alsópáhokon, 1 Alsóörsön, 1 Balatonalmádiban, 1 Veszprémben.)

Összegzés

Magyarországnak jó a híre a konferenciaturizmus piacán, évek óta az első 8–10 legnépszerűbb helyszín közt vagyunk. 2007-ben a konferenciák és a vásárok 71%-kát rendezték Budapesten, 29%-át vidéken, ami azt mutatja, hogy a vidék részesedése nőtt az utóbbi években. A Balaton üdülőkörzetben, 2007-ben 151 480 konferenciavendég volt, a magyarországi összes konferenciavendég 20,08%-a, ami azt mutatja, hogy a régió a főváros után az ország legkedveltebb konferenciahelyszíne.

A turizmus hatásait három fő kategóriába lehet sorolni: gazdasági, társadalmi-kulturális és fizikai hatások. Jelen publikációban elsősorban a turizmus társadalmi-kulturális hatásait vizsgáltam a Balaton régióban, az alapján, hogy milyen kiváltó erő áll mögöttük, a turizmus szektor fejlődése, vagy a turista-házigazda kapcsolat.

Részletesen foglalkoztam a turizmus foglalkoztatási funkciójával, amely egyben gazdasági és társadalmi hatás is. A konferenciaturizmus a munkahelyteremtésben azért játszik jelentős szerepet, mivel munkaerő-intenzívnek tekinthető ágazat, személyes kapcsolatokra alapozott szolgáltatást kínál. A konferenciaturizmussal is foglalkozó szállodák nem csak szezonálisan, hanem egész évben nyitva lehetnek, ezért egész évben tudják foglalkoztatni a helyi lakosságot.

Ha a régió településeit külön vizsgáljuk, megállapítható, hogy a foglalkoztatottak száma elsősorban a vízparti üdülturizmussal foglalkozó térségben csökkent, például Balatonvilágoson, Tihanyban, Fonyódon, Csopakon, Balatonföldváron és leginkább a gyógy- és termálturizmusra, valamint a konferenciaturiz-

musra építő településeken nőtt, így Hévízen, Zalakaroson, Tapolcán, Alsópáhokon, Balatonkenesén, Balatonszemesen vagy Balatonalmádiban. Siófokon és Balatonfüreden a konferenciaturisztikai fejlesztések még nem tudták ellensúlyozni a szabadidős turisták számának a csökkenését, ezért a foglalkoztatottak száma nem tudott a fejlesztések ellenére sem növekedni.

A kutatás fő hipotézise tehát a balatoni települések jelentős részén igaznak bizonyult. Siófokon és Balatonfüreden azonban nem, itt a kempingek, és az alacsony besorolású szállodák jelentős részének bezárása olyan mértékű munkaerő elbocsátást okozott, akik mindegyikét az új négy csillagos szállodák nem tudják foglalkoztatni.

Irodalom

- Boothroyd, P. (1978): Issues in Social Impact Assessment. Plan Canada. 18. 2. 118–134. p.
- Buday-Sántha Attila (2007): *A Balaton-régió fejlesztése*. Budapest, Saldo. 204 o.
- Cohen, E. (1979): Rethinking the Sociology of Tourism. *Annals of Tourism Research*. 6. 1. 18–35. p.
- Czike Katalin – Kuti Éva. (2006): *Önkéntesség, jótekonyság, társadalmi integráció*. Budapest, Non-profit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány. 49. p.
- Dávid Lóránt – Jancsik András – Rátz Tamara (2007): *Turisztikai erőforrások*. A természeti és a kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása. Gyöngyös, Károly Róbert Főiskola. 233. p.
- Getz, D., Anderson, D., and Sheehan, L. (1998): Roles, issues and strategies for conventions and visitors bureaux in destination planning and product development: A survey of Canadian bureaux. *Tourism management*. 19. 4. 331–340. p.
- Jafari, J. (ed) (2000): *Encyclopedia of tourism*. Routledge, London. 521 p.
- Központi Statisztikai Hivatal, (2008): *Jelentés a turizmus 2007 évi teljesítményéről*. 19 p.
- Központi Statisztikai Hivatal, (2008): Tendenciák a magyar szállodaiparban 2002–2007. *Statisztikai Tükör*. 2. 128.
- Központi Statisztikai Hivatal Veszprémi Igazgatósága (2008): *A Balatoni Üdülőkörzet Idegenforgalma 2007. január–december*. Veszprém. 3 p.
- Mathieson, A., Wall, G. (1982): *Tourism. Economic, Physical, and Social Impacts*. Longman Scientific and Technical, UK, Harlow. 267 p.
- Michalkó Gábor (2007): *A turizmuselmélet alapjai*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. 185 p.
- Michalkó Gábor (1998): A konferenciaturizmus Budapesten. In: Glatz F.(szerk): *Magyarország az ezredfordulón*. Budapest, Aula Kiadó. 12–139. p.
- Puczko László– Rátz Tamara (2002): *A turizmus hatásai*. Budapest, Aula Kiadó. 127–178. p.
- Sharpley, R. (1994): *Tourism, Tourists & Society*. ELM Publications, Huntingdon, UK.
- Vaughan, R.–J.Long (1982): Tourism as a Generator of Employment: A Preliminary Appraisal of the Position in Great Britain. *Journal of Travel Research* 21. 2. 27–31. p.
- World Tourism Organisation (1997): *International Tourism: A global perspective*. WTO, Spain, Madrid. 250 p. [2009.09.30.]

The social and cultural impacts of conference tourism in Lake Balaton Region, with special regard to job creation

In the second part of the twentieth century, a rapidly developing field of tourism came to life as a result of the more and more important international role of economy and politics as well as the developing technology: conference tourism.

Conference tourism is one of the fastest developing and most profitable fields of tourism. Because of it, a more and more significant number of destinations consider the development of conference tourism as highly important when elaborating their tourism policy.

The aim of this study is to examine the socio-cultural impacts and the employment effects of conference tourism. The main hypothesis of the research was that, in spite of the decreasing numbers in commercial accommodation in the Lake Balaton Region, the number of jobs has grown due to developing conference tourism.

The main hypothesis of the research was true. There is a need for more employees because the accommodations with higher quality need bigger staff to provide the large number of services. The number of employees decreased in those settlements which deal only with holiday tourism, and grew there where they have medical-, thermal or conference tourism also.

10. BARNAMEZŐS REHABILITÁCIÓ NAGY-BRITANNIÁBAN ÉS NÉMETORSZÁGBAN

Kádár Kriszta

Tanulmányomban a rendelkezésre álló brit és német szakirodalom felhasználásával kívánok rövid betekintést nyújtani a két ország barnamezős helyzetébe, a támogatások, jogszabályok rendszerébe, a beruházások megvalósításának ütemébe, sikerességébe. A fenti országok hagyományosan számos barnamezős telephellyel rendelkeznek: ennek oka egyes iparágak hanyatlásában, illetve Németországban az újraegyesítést követő rendszerváltozásban (katonai rendszer átalakulása, ipari szerkezetátalakítás) keresendő. Mindkét ország mennyiségi célokat tűzött ki a rehabilitáció elősegítésére, de az újrahasznosítás még ezekben az elkötelezett országokban is számos akadályba ütközik: leginkább a források elégtelensége, a megfelelő jogszabályok, rendelkezések hiánya, illetve a rehabilitált telephelyek felújítást követő nyereséges üzemeltetése, hasznosíthatósága jelenti a főbb gondokat.

A brit barnamezők helyzete

Az Egyesült Királyságban a CABERNET programban résztvevő szervezetek tárták fel a brit barnamezők helyzetét (Millar 2003a). A definíció szerint a korábban fejlesztés alá vont terület, „olyan terület, amely folytonos beépítettséggel rendelkezik vagy rendelkezett (kivéve a mezőgazdasági vagy erdészeti hasznosítást), rögzített felszíni infrastruktúrával” (Millar 2003a, 1.). A definícióban benne foglaltatik a telek is, amelyen a fejlesztés folyt. Korábban fejlesztés alá vont területek vidéki és városi környezetben is találhatóak, vannak köztük védelmi épületek, bányászati területek valamint olyan szemétkukák, amelyeknél a helyreállítás nem volt lehetséges kormányzati fejlesztésekkel.

A barnamezők újrahasznosításának elősegítését az alábbi célok teszik szükségessé: a környező területek gazdasági és szociális rehabilitációja, a telephelyek környezeti állapotának javítása és a zöldmezős beruházások mennyiségének csökkentése. A fenti célok az Egyesült Királyság földhasználati politikáiban is tükröződnek, amelyek célja a fizikai fejlesztés, a városi föld- és telekhasználat valamint a városok és vidék fenntartható fejlesztésének elősegítése. Ezeket a célokat támogatja az a célkitűzés is, amely előírja, hogy 2008-ban az új lakások 60%-ának kialakítását korábban beépített (fejlesztett) területen, illetve a meglévő épületek átalakításával kell megvalósítani, a zöldmezős beruházások csök-

kentése és a vidék megóvása érdekében. A kormány az ajánlásokat 2000-ben a Városi Fehér Könyvben (Városaink és belvárosaink: a jövő – a városi reneszánsz felé vezető úton (UWP)) publikálta. A Fehér Könyvben külön ajánlásokat fogalmaztak meg arra vonatkozóan, hogy hogyan kell az adókat és tervezési rendszereket felhasználni a barnamezős telephelyek és elhagyott telkek konstruktív újrahasznosítására.

1993-ban az országban felmérték a felhagyott területek nagyságát (*Derelict Land Survey* 1993), Angliában ebben az évben 39,5 ezer hektár ilyen terület volt (1993 óta nem készült új felmérés). A vizsgálat megkülönbözteti a bányászati meddőhányókat, a katonai bázisokat, az általánosan felhagyott ipari telephelyeket, valamint különbséget tesz a vidéki, városi és belvárosi területek közt. A felhagyott terület fogalma nem teljesen egyezik meg a barnamező fogalmával: először is, kizár olyan kategóriákat, amelyek barnamezőknek tekinthetők, beleértve azokat a területeket is, amelyeket megtisztítottak, vagy beépítésre alkalmasnak minősítettek, de amelyeken még nem történt új fejlesztés, valamint olyan telephelyeket, amelyek alulhasznosítottak szociális és/vagy gazdasági értelemben. Másodsorban a felhagyott területbe beleértene olyan területeket is, amelyek nagy valószínűség szerint nem alkalmasak újrahasznosításra, ide értve főként a bányákat és más vidéki területeket. 1998-ban új projektként kialakították a Nemzeti Földhasználati Adatbázist (NLUD), melynek elsődleges célja olyan korábban beépített területek feltérképezése volt, amelyeken új fejlesztések lehetségesek. A tapasztalatok szerint azonban a barnamezős telephelyek jó részét ezek a felmérések nem veszik számításba. Ennek oka, hogy a helyek sokszor csak rövid időre válnak barnamezőkké, amikor korábbi használatuk véget ér: a területfejlesztő szakemberek ezeket csak „talált pénz”-ként aposztrofálják, tekintve, hogy váratlanul válnak fejlesztésre alkalmassá. Az Egyesült Királyságban a szennyezett barnamezők jó részére korábban ipari tevékenység volt jellemző, például bányászat, szén- és acéltermelés, gázművek, elektromos művek, tradicionális műszaki tevékenységek, szállítási infrastruktúra, vegyiművek, valamint számos más jelentéktelenebb ipari tevékenység.

A brit Környezetvédelmi Hivatal (Environment Agency) becslése szerint az országban több mint 300 ezer hektár terület lehet szennyezett, amely 5 és 20 ezer közti problémás telephelyet jelent.

A rehabilitációban érintett szervezetek

Angliában a miniszterelnök-helyettes hivatala felelős a barnamezős politikáért, az Angol Partnerség (English Partnership) szervezettel együtt, amely a barnamezők nemzeti szakértői munkáját látja el. A helyi tervező hatóságok feladata a tervezés és a beépítés irányítása. A regionális fejlesztési hivatalok és más helyi szervezetek saját régiójuk gazdasági rehabilitációját segítik elő, a beruházások és új fejlesztések ösztönzésével. A Környezetvédelmi Hivatal célja a szennye-

zett telephelyek tisztításának elősegítése Nagy-Britannia fenntartható fejlődési stratégiájával összhangban, a Hivatal ennek érdekében felhasználja a hazai szabályozások mellett saját iránymutatásait is, protokollokat szerkeszt, és megállapodásokat köt más szereplőkkel.

Nagy-Britanniában a városi területeken a barnamezők rehabilitációjában nagyrészt a privát szektor vállal szerepet, a projektek jelentős részénél a kormányzati és önkormányzati szervek nem vállalnak feladatot – eltekintve a szabályozási szereptől, a szükséges jóváhagyások és engedélyek megadásától –, ennek köszönhetően a barnamezők nagyobb része magántulajdonban van. Ha szükséges, a szociális és gazdasági célkitűzések elérése érdekében a barnamezős rehabilitációhoz kormányzati pénzügyi támogatás igényelhető, amely egyes régiókban elengedhetetlen a továbblépéshez. A támogatás formái lehetnek: szubvenció, hiteltámogatás, garanciák, közös projektek (partnership projects) kockázat- és profitmegosztással.

A közszféra közvetlen fejlesztésekben is részt vesz, ezek lehetnek: teljesen kivitelezett fejlesztések, fejlesztési platformok készítése a magánszektor számára, egyszerűbb telephely-tisztítási projektek, utak és más infrastruktúra biztosítása a potenciális fejlesztési területeken.

Szabályozás

A kormány 2000-ben rendeletben szabályozta a szennyezett területekkel kapcsolatos teendőket, ezek egy része átfedéseket mutat a barnamezős problémakörrel. A szennyezett területek kezeléséhez kockázatalapú megközelítésre van szükség. A szabályozási rendszer az alábbi tevékenységekre épül: probléma azonosítása, kockázatelemzés, a probléma megfelelő orvoslásának meghatározása, költségek becslése, annak meghatározása, ki viseli a költségeket, végrehajtás és kármentesítés.

A fenti eszközökön túlmenően közvetett eszközökkel is elősegítik a barnamezős megújulást. Ezen eszközök lehetnek „proaktív”, illetve „reaktív” eszközök. A proaktív oldalon a kormány és más magánszféra által működtetett társaságok finanszíroznak kutatásokat, fejlesztéseket, a legjobb gyakorlat (best practice) tapasztalatait dolgozzák fel, annak érdekében, hogy a fejlesztési és építési társaságok tevékenységét elő tudják segíteni. A reaktív oldalon a szereplők a barnamezős fejlesztéseket akadályozó tényezőket kísérlik meg kiküszöbölni. Ilyenek: K+F tevékenység az új kármentesítési technikák és technológiák alkalmazásánál, bizalomépítő kezdeményezések a pénzügyi és a tulajdonosi oldal közt, a szennyezett területek tekintetében felelősségi rendszerek kialakítása, a kármentesítési tevékenységek engedélyezési rendszerének felülvizsgálata.

Német barnamezők

Helyzetkép

A német újraegyesítést követően Németország új tartományaiban barnamezőkkel kapcsolatos problémák jelentek meg (Millar 2003b). A számos, adókedvezményekkel támogatott új zöldmezős beruházás mellett az ipar hanyatlásnak indult és a katonai rendszer is átalakult. A barnamezők magas aránya vált a városi és gazdasági szerkezetváltás legfőbb akadályává. 1998-ban a német szövetségi környezetvédelmi minisztérium környezetvédelmi programot jelentetett meg, amelyben a barnamezős fejlesztésekkel kapcsolatban az alábbiakat fogalmazták meg:

- szükséges az ipari területek rehabilitációja, az embereket és a környezetet fenyegető veszélyek elhárítása,
- integrálni kell a rehabilitált területeket a gazdasági körforgásba,
- 2020-ig le kell csökkenteni a zöldmezős területhasználatot az országos napi 120 hektárról napi 30 hektárra.

A földkivonás, zöldmezős területek használatának csökkentése nem csak a szövetségi kormányzat politikai, hanem a szövetségi államok és városi közösségek jó részének célkitűzése (UWBA 2004a). Főszerepet játszik a folyamatban a belvárosokban található területek reaktiválása is, amelyet elősegít a növekvő érdeklődés a városi lakó- és irodaingatlanok iránt. A városok lakosságcsökkenésének trendje néhány helyen már megfordult, számos városi negyed lélekszáma nőtt, míg a vidéki területeké csökkent.

A barnamezős újrahasznosítás a területek használhatóságának helyreállítását jelenti. A volt katonai bázisok helyreállítását konverzióknak (conversion) nevezik.

2004-ben Németországban a városi építkezés és közlekedés naponta 100 hektárnyi földet burkolt le, amely megfelel évente egy Köln nagyságú városnak. Ennek oka nem a népesség növekedésében, hanem a népesség növekvő területi igényében keresendő. 1950-ben 15 m²-nyi, napjainkban azonban 40 m²-nyi lakóterületre van szüksége fejenként a lakosságnak. A másik ok, hogy a kertés- és ikerházak nagy részét a városon kívül építik egyre növekvő számban, amely nem csak az egy főre jutó területigényt növeli, hanem más létesítmények iránt is a keresletet, (pl. utak, óvodák, iskolák). Ebben az értelemben egy családi ház nagyjából 2–3-szor akkora teret igényel, mint egy sűrűn beépített lakópark, és az építés költségei is ennyiszor nagyobbak.

A zöldmezős területek növekvő mértékű használata ellenére a barnamezők mennyisége is folyamatosan nő. 1997-től 2000-ig a városokban és más településeken naponta mintegy 10 hektárral nőtt a mennyiségük, így 2004-ben elérte a 139 ezer hektárt. A városi területek nagysága 80%-kal növekedett Németország nyugati felében 1961-től 2001-ig, míg a lakosság csak 20%-kal (FOBRP).

A német Állami Építésügyi Társaságok Szövetségi Hivatala a megvalósult barnamezős fejlesztési projektek nyereségességét vizsgálta (LBSK). 57 városi környezetben élő közösség szolgáltatott információt a barnamezőkből lakóterületekké alakított telkekről. Ezeknek 60%-a volt nyereséges, 22%-nál a tervezés és fejlesztés költségei magasabbak voltak, mint a terület értéknövekedése, de annál nem voltak magasabbak, mint amennyi a vidéki területen történő beruházás költsége lett volna. A költségek mindössze az esetek 19%-ánál voltak túl magasak. Az esetek többségében tehát a beruházások támogatások nélkül, gazdaságosan valósultak meg, és a költségek más, vidéki telephelyek beruházásainál alacsonyabbnak bizonyultak.

Vonatkozó jogszabályok

A föld- és zöldmezős területhasználat csökkentése már az 1985-ös német Földvédelmi Koncepcióban megjelent, és ez a cél később az egyik legfontosabb tárcaközi feladatává vált a német környezetvédelmi politikában. Megkezdődött a jogszabály- és rendelet alkotás, irányelvalkotás folyamata. A földvédelmi klauzula bekerült az 1998-as Német Építésügyi Törvénybe is, amely előírja, hogy minden új építésnél a hatóságoknak ellenőrizniük kell a terveket annak elkerülése érdekében, hogy új zöldmezős területek beépítése történjen meg. A 2004-ben módosított német építésügyi törvénybe bekerült egy cikkely, amely a barnamezős újrahasznosítást teszi könnyebbé, új tervezési eszközök segítségével. A Szövetségi Földvédelmi Törvény (1998) és a Szövetségi Földvédelmi és Ülepedő Szennyezettségi Rendelet (1999) lehetővé tesz több olyan költségkímélő és ökológiai szempontból hatékonyabb intézkedést, amely segíti a szennyezett területek feltárását és tisztítását.

A szövetségi kormány célja a nyílt területek védelme, a városi fejlődés korában tartása a városi és vidéki területek határvonalánál, és a városi fejlődés vonzóbbá és környezetvédelmi szempontból kíméletesebbé tétele, amely törekvések a Nemzeti Fenntarthatósági Stratégiában megfogalmazódnak. A cél 2020-ig a területfoglalás napi 30 hektárra történő csökkentése a korábbi napi 120–150 hektáros szintről (UWBA 2004b).

Támogatások

A Német Urbanisztikai Intézet (Deutsches Institut für Urbanistik) felmérése szerint 2000-ben a 149 meginterjúvált város 90%-a a barnamezők *revitalizációját* az egyik legsürgetőbb városi fejlesztéspolitikai feladatként jelölte meg.

A programok a revitalizációt közvetlen vagy közvetett módon támogatják. Elsősorban az Európai Unió, másodsorban a szövetségi állam, és végül a szövetségi államok biztosítanak forrásokat a célra. A programokra jellemző, hogy

egyre inkább a belső területekre korlátozódnak, mint a külsőkére, így sok szövetségi állam kizárólag a városi fejlesztési támogatásokra, illetve a belvárosra, barnamezőkre koncentrál. A megváltozott ingatlantulajdonosi támogatás a barnamezők versenyképességét megnövelte: a barnamezőkön található épületek megvásárlása, illetve felújítása ugyanannyi támogatást kap, mint a zöldmezős új építések.

A német és angol barnamezők beépítésére vonatkozó mennyiségi célkitűzések

Ganser és Williams vizsgálata (*Ganser–Williams* 2005) a német és angol barnamezőkre megadott beépítési rátáknak teljesíthetőségére és megalapozottságára irányult. (A szerzők csak az angliai helyzetet térképezték fel, a vizsgálatból kimaradt Nagy-Britannia többi területe.) A tanulmány már az elején leszögezi: a barnamező fogalma kiszélesedett, és már nem csak a szennyezett, hanem a korábban használt, de aktuálisan felhagyott, nem feltétlenül szennyezett területekre (previously developed land: PDL) is kiterjed.

Mindkét országban hasonlóak az okok a számszerűsített célkitűzések bevezetésére. Ezen országok szembesültek az ipari (szén-, acél- és textilipari) hanyatlással, egyes vasútvonalak megszüntetésével, kikötők bezárásával, a nagyvárosok népességének csökkenésével, a telephelyek felhagyásával és azok negatív hatásaival a környező ingatlanokra, illetve távolabbi városi területekre. Világossá vált az is, hogy a telephelyek jó részét nem lehet közpénzek nélkül megújítani gazdaságosan, és hogy a fejlesztések szervezésbeli hátrányai integrált megközelítést tesznek szükségessé. Mindamellet mindkét ország tanúja lehetett a zöldmezős beruházások megsokszorozódásának, amelynek egyik oka a túlságosan szórt településszerkezet és a városi peremkerületek gyors növekedése volt. Ennek környezeti és szociális hatásai nyilvánvalóvá váltak, ezért Angliában már az 1980-as években központi kérdéssé vált a zöldmezős beruházások csökkentése. Bár alapvetően szükség volt további lakások építésére, egyes nemzeti és helyi csoportok aktívan kampányoltak a zöldmezős beruházások negatív hatásainak széles körben történő megismertetésére, melyek: a vidéki területek csökkenése, megnövekedett gépkocsihasználat, társadalmi kirekesztés.

Angliában már 1996-ban kitűzték azt a célt, hogy 2008-ra az összes új lakóépület-építés 60%-ának korábban beépített területen, meglévő épületek átalakításával kell megtörténnie (*Ganser–Williams* 2005, 604.). A célkitűzést a 2000. évi Közlekedés és Régiók: Tervezési Iránymutatások című kiadványban (*Ganser–Williams* 2005, 604.) is megjelentették.

Németországban 2002-ben vezették be a nemzeti célkitűzést a fenntarthatósági stratégiába: ez egy abszolút számérték, lényege, hogy az akkori napi 105 hektáros zöldmezős beruházások mennyiségét napi 30 hektárra csökkentsék 2020-ig. A célkitűzést, jóllehet, még nem iktatták a tervezési törvénybe, a német

építési törvény (Baugesetzbuch) felkéri a hatóságokat, hogy fokozottan figyeljenek a tervek elbírálásakor a területek védelemre.

A 60%-os célkitűzést Angliában először 2000-ben érték el. A vizsgálat a zöldmezős beruházások területének csökkenéséről nem rendelkezett pontos adatokkal, csak azt állapította meg, hogy a 1992-es évhez képest 1998-ig enyhe csökkenés mutatkozik. A lakáscélú PDL-újrafelhasználás esetében a vizsgálat szintén csak enyhe növekedést állapított meg, sőt, a 2002-es adatok az 1992-es adatokhoz képest csökkenést mutatnak. Németországban, ahol a 30 hektáros célkitűzést nem foglalták törvénybe, 2002-ben az összes fejlesztés alá vont zöldterület nagysága elérte a napi 105 hektárt, ami az 1997-es 129 hektárhoz képest csökkenést jelent ugyan, de többnyire betudható az alacsony gazdasági növekedésnek.

A tanulmány megállapítja, hogy amennyiben általában magas az új lakásépítések (átalakítások) aránya a lakáspiacon, azok mind a barnamezős, mind a zöldmezős területeken is megvalósulhatnak. Ebben az esetben nagymennyiségű zöldmezős terület beépítése történik meg, ami ellentétes a fenti célokkal, azonban nagy mennyiségben barnamezős beruházások is megvalósulnak, ami örvendetes. Fordított helyzetben, amikor a lakásépítések aránya alacsony, a barnamezős fejlesztések aránya is kisebb lesz az összes fejlesztésen belül, viszont ezzel egyidejűleg a zöldmezős területek bevonása is csökken.

Összegzés

Mind Angliában, mind Németországban gondot okoz az 1970-es éveket követő ipari hanyatlás, szerkezetváltás, illetve Németországban a katonai rendszer megváltozása miatt keletkezett – és folyamatosan keletkező – barnamezős telephelyek nagy száma, azok megfelelő újrahásznotítása, az erre a célra irányuló források allokálása, illetve, egyidejűleg, a zöldmezős területek növekvő arányú beépítésének megállítása. Ezen országok a fenntartható fejlődés jegyében a területkivonási folyamatot megállítandó és a barnamezős telephelyek rehabilitációját felgyorsítandó, mennyiségi szabályozásokat vezettek be. Angliában 2008-ra az összes lakásépítés 60%-ának barnamezősön kellett megvalósulnia, míg Németországban a zöldmezős építések szintjének kell 2020-ig lecsökkennie a 2004. évinek az egynegyedére. Mindkét országra jellemző, hogy a beruházásokat többnyire a privát szektor hajtja végre, bár az uniós források mellett kormányzati pénzügyi támogatást is igényelhetnek a beruházók. Németországban a szövetségi államok is beszállnak a finanszírozásba, azonban a támogatások főként a városi, belvárosi területekre összpontosulnak, kizárva ezzel a vidéki telephelyeket a támogatásból.

Angliában a célt elérték már 2000-ben, de a 2002. évi adatok azt mutatták, hogy a korábbi fejlesztési területeken történő beruházások száma az 1992. évihez képest lecsökkent. Németországban a zöldmezős területek felhasználása

csökkenő tendenciát mutat, amit részben a beruházások összmenységének visszaesése is okozhat, de tény, hogy a beépítési ráta ez ideig csupán ajánlás maradt a helyi és regionális hatóságok számára.

Bár mindkét országban történtek előrelépések a mutatók bevezetését követően, a barnamezős fejlesztések aránya csak enyhe javulást mutat: ennek oka a szabályozásban, a hiányos forrásokban, illetve, az ilyen típusú beruházások engedélyezési és kivitelezési folyamatainak összetettségében keresendő. Legalább ekkora gondot okoz a beruházók környezeti elkötelezettségének, környezettudatosságának hiánya a beruházás helyének megválasztásakor: a gazdasági szereplők racionális döntéseket hoznak, és egy barnamezős beruházás összetettsége, költségigénye, a beruházások időtartama, az adminisztratív akadályok – megfelelő támogatások és segítség nélkül – a vállalkozó szelleműeket többnyire elriasztják a beruházástól.

Irodalom

- Millar, K. (2003a): CABERNET: State of the Art – Country Profile United Kingdom. 1st Edition. University of Nottingham. 1–11. p. www.cabernet.org.uk [2009.08.14.]
- Department for Communities and Local Government: Urban White Paper, our towns and cities: the future – towards an urban renaissance. London, 2000. 10 p., 56 <http://www.communities.gov.uk/documents/citiesandregions/doc/155649.doc> [2009.08.15.] (UWP)
- National Statistics UK: Derelict Land Survey, 1993. <http://www.statistics.gov.uk/STATBASE/Source.asp?vlnk=173&More=Y> [2009.08.14.] (Derelict Land Survey)
- Department for Communities and Local Government: National Land-Use Database. http://www.nlud.org.uk/nlud_map/site_maps.htm [2009.08.15.] (NLUD)
- Millar, K. (2003b): CABERNET: State of the Art – Country Profile Germany. 1st Edition, University of Nottingham. 1–10. p. www.cabernet.org.uk [2009.08.14.]
- Kälberer, A. (2005) (ed): Federal Environmental Agency Germany: The Future lies on Brownfields. Federal Env. Agency. Kempten, [2009.08.14.] (UWBA, 2004a)
- Wilke, N. (ed): Federal Office for Building and Regional Planning, Germany. Deutschland in Europa. Ergebnisse des ESPON Programms 2006 aus deutscher Sicht. 81–83 p. http://www.bbsr.bund.de/cln_016/nn_96208/BBSR/DE/Veroeffentlichungen/Forschungen/2009/Heft135_DL,templateId=raw,property=publicationFile.pdf/Heft135_DL.pdf/ [2009.08.14.] (FOBRP)
- Kälberer, A. (2005) (ed): Federal Environmental Agency Germany: The Future lies on Brownfields. Brownfield's Potential Registration. Kempten, p. 10. [2009.08.14.] (LBSK)
- Federal Environment Agency Germany: Land consumption poses ecological, financial and social risk. 061/2004. www.umweltbundesamt.de/uba-info-presse/2004/pe04-061.htm (UWBA, 2004b) [2009.08.14.]
- Ganser, R. – Williams, K. (2005): Brownfield Development: Are we using the right targets? Evidence from England and Germany. University of Kaiserslautern, Oxford Brookes University. *European Planning Studies*. 13. 603–622 p.

Brownfield rehabilitation in Great Britain and Germany

In my study – using the available German and British literatures – I would like to give an overview of the brownfield situation – the subsidy system, the legal situation, the rate of development and the success of investment. These two countries traditionally have many brownfield sites, the reason for which lies in the decline of specific industrial sectors, or in case of Germany, in the political transformation following reunion (which resulted in the transformation of the military as well as of the industrial system.) Both countries have set quantitative goals to promote rehabilitation, but, targeting re-use involves countless problems even in these committed countries. The main problems are a lack of financial resources and of adequate regulation, as well as the utility and profitable operation of the rehabilitated sites.

11. DÉL-DUNÁNTÚL GYÓGY- ÉS TERMÁLTURIZMUSÁNAK HELYZETELEMZÉSE 2000–2007 KÖZÖTT

Klesch Gábor

Bevezetés

Az egészségturizmus az egyik leggyorsabban fejlődő turisztikai ágazat a világon, egyre több embert foglalkoztat, és egyre többen vesznek igénybe minőségi szolgáltatásokat (Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia, 2007).

A Dél-dunántúli régió adottságai az egészségturizmus területén jónak mondhatók, ennek ellenére azonban az elmúlt időszakban mégis lemaradt az ország egyéb régióival szemben. A fürdők többsége átesett már különböző fejlesztésen, bővítésen vagy rekonstrukción az elmúlt 10 év alatt, illetve vannak köztük olyan intézmények is, melyek teljesen megújulva várják a vendégeiket. Mindez azonban azt eredményezte, hogy a régió és az egyes létesítmények kínálata is igen eklektikussá vált: párhuzamosan működnek a vadonatúj szolgáltatások az évtizedek óta fel nem újított létesítmény részekkel (Gyógy- és Termálturisztikai Stratégia Fejlesztési Irányainak Meghatározása).

Tanulmányomban a dél-dunántúli gyógy- és termálfürdők fejlesztéseit és azok hatásait a szeretném bemutatni 2000-től 2007-ig, hogyan hatnak a vendégéjszaka és látogatószám növekedésére és a települések fejlődésére.

A publikáció utolsó részében ismertetni szeretném, milyen szolgáltatás és szemléletbeli változásokra lenne szükség, amelyek javítanák a régió egészségturizmusban betöltött helyzetét.

Fürdőfejlesztések

A Dél-dunántúli régióban a XXI. század első éveiben elmaradtak a gyógy- és termálturizmust érintő fejlesztések, nem épültek meg azok az infrastruktúrák, amelyekre oly nagy szükség lett volna (1. táblázat). A legtöbb fürdő szezonális jellegű volt, kizárólag a nyári hónapokban tudta fogadni a vendégeket. Eközben a környező régiókban kiépültek azok a beruházások, amelyek minőségi szolgáltatással, egész évben ki tudják szolgálni a vendégeket. További probléma, hogy gyakran nincs meg az összhang a fürdő és a település önkormányzata között illetve hiányoznak a minőségi szálláshelyek a fürdők közelében.

1. táblázat

Jelentősebb fürdőfejlesztések 2000–2007 között

Év			
2000			
2001			
2002			
2003	Igali fedett fürdő átadása	Harkány fejlesztése	Marcali fürdő átadása
2004	Teljes rekonstrukció és fedett fürdő Dombóváron	Sikonda Wellness Hotel*** és Fürdő átadása	
2005			
2006	Kaposvári Virágfürdő átadása	Barcsi Gyógyfürdő átadása	Nagyatádi Termál- és Gyógyfürdő felújítása
2007	Szigetvári Gyógyfürdő átadása	Mohácsi Termálfürdő átadása	

Forrás: Saját gyűjtés és szerkesztés.

Jól látszik a táblázatból, hogy 2000–2002 között egyetlen egy régiós fürdős beruházást sem adtak át, mindeközben fokozatosan csökkent a vendégek száma. A Széchenyi-tervnek is köszönhetően az évtized közepén egyre több fürdőberuházás valósult meg a régióban, pl. Marcali, Dombóvár, Harkány. Az egészségturisztikai fejlesztések legfontosabb feltételezett hatása az volt, hogy a fürdőfejlesztések turisztikai attrakciókként növelik az adott települések turisztikai vonzerejét, és további turisztikai beruházásokat ösztönöznek. A kínálatfejlesztés e formája csökkenti a nemzetközi és belföldi turisztikai kereslet területi és időbeni koncentrációját, és hozzájárul a turizmus kedvező gazdasági hatásainak felerősítéséhez. A 2001-ben meghirdetett Széchenyi-terv egészségturisztikai projektjei a településeken és nemzetgazdasági szinten egyaránt, adatokkal bizonyított jelentős multiplikátor hatásokkal jártak együtt. Ezek a hatások a vállalkozói jövedelemtermelésben, a foglalkoztatásban, az állami költségvetési bevételekben és a helyi adóbevételekben egyaránt megmutatkoznak.

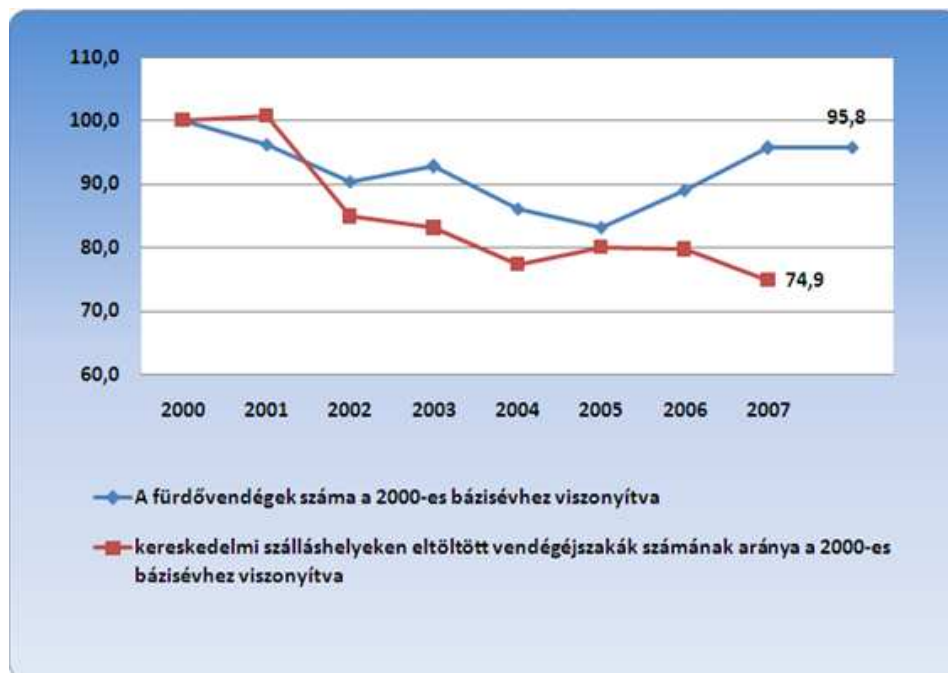
A vizsgálatba bevont 2000–2007 közötti időszakban a régió fürdővel rendelkező településein szinte mindenhol történtek jelentősebb fejlesztések, viszont nagyon gyakran hasonló szolgáltatást kínáló beruházások valósultak meg, hiányzott a specialitás, az egyediség és az innováció-orientált szolgáltatás.

Az 1. ábrán jól látszik a régió legnagyobb egészségturisztikát érintő problémája: miközben a fürdőfejlesztések hatására 2005-től a régóta tartó látogatószám csökkenés megállt, a régió fürdővel rendelkező településein drasztikusan csökkent a vendégéjszakák száma. Ennek oka a minőségi szálláshelyek hiánya. Mundruczó és Szennyessy (2005) kutatása is igazolta, hogy a turizmus gazdasági hozamát – helyi és nemzetgazdasági szinten – lényegesen növeli a magasabb színvonalú (****-os) kereskedelmi szálláshely (szálloda, kemping). Ezeket

a fejlesztéseket állami támogatással is érdemes ösztönözni, mert bebizonyosodott, hogy a szálloda jövedelemtermelő és egyéb gazdasági hatása igen jelentős mértékű.

1. ábra

Füüdőlátogatók és vendégéjszakák számának változása a régióban 2000–2007 között

Forrás: KSH és fürdős adatok alapján saját szerkesztés.

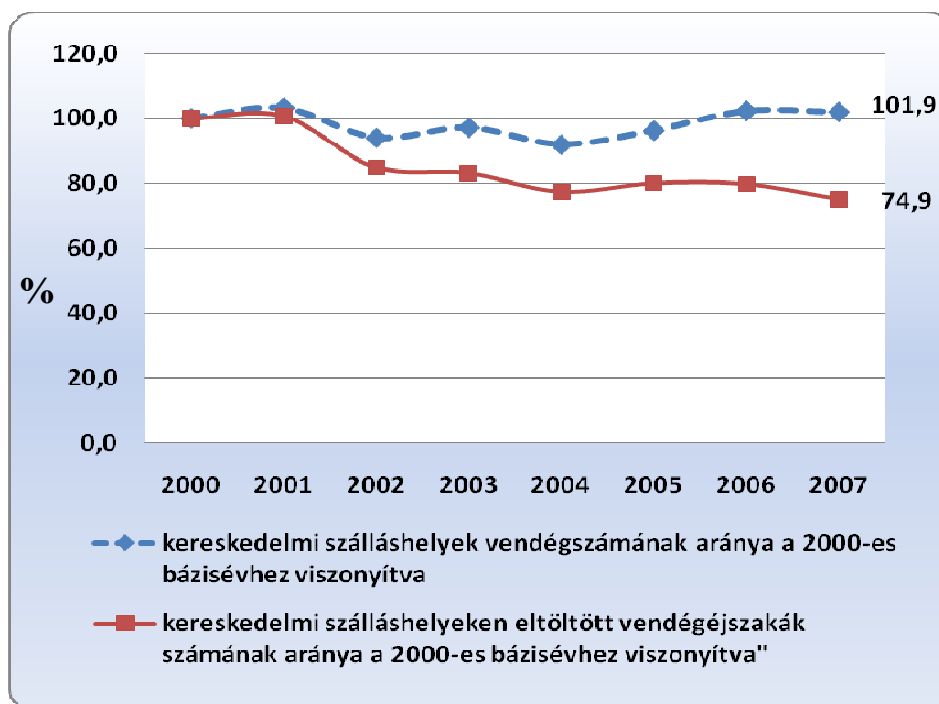
A 2. ábra külön ábrázolja a fürdővel rendelkező települések kereskedelmi szálláshelyeinek vendégszámát és a vendégéjszakák számát. Jól látszik, hogy a 2000-es bázisához képest nyílik egyre jobban nyílik az olló, vagyis a vendégek száma stagnál, és közben a csökken a vendégéjszakák száma. E mögött az a tény húzódhat meg, hogy a minőségi szálláshelyek hiánya miatt elmarad a külföldi és a hazai vendég, és a fürdők fejlesztéseit inkább a helyi lakosok veszik igénybe. Országos hatású tendencia, hogy a rövidül a wellness-hotelekben eltöltött átlagos tartózkodási idő (Mányai 2008).

A grafikonok tényszerű adatai alapján elgondolkodtató, hogy a régióban szinte minden jelentősebb fürdőnél komoly beruházások valósultak meg, ennek ellenére a látogatószám 2007-ben kevesebb volt, mint a 2000-es évek elején, amikor alig volt fedett létesítmény. Az összehangolatlan építkezéseknek és inf-

rastrukturális fejlesztéseknek ez lett a következménye. Emellett a régió megközelíthetősége is komoly problémát okoz az potenciális vendégeknek.

2. ábra

Kereskedelmi szálláshelyek adatai a fürdővel rendelkező dél-dunántúli településeken 2000–2007 között

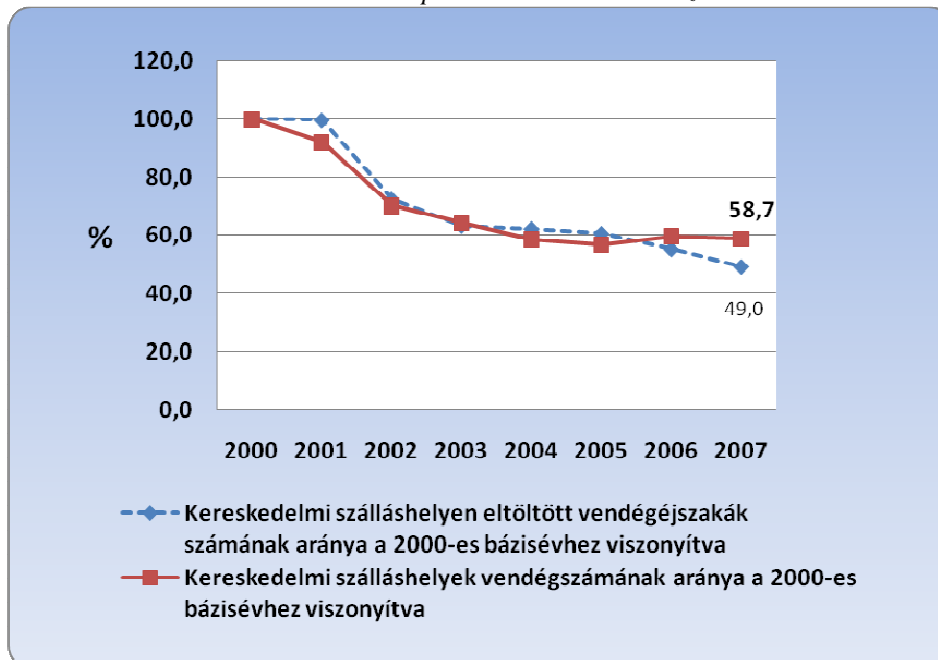

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés.

A külföldi vendégek elmaradását jól szemlélteti a 3. ábra. Mind a vendég-szám, mind a vendégéjszakák száma drasztikus csökkenést ért el a régióban. A 2000. év bázisértékéhez képest gyakorlatilag feleannyi vendég érkezik a fürdőkhöz külföldről. Ha az országos statisztikákat tekintjük, akkor azt a szomorú tény kell megállapítanunk, hogy a legnagyobb veszteséget a Dél-Dunántúl szenvedte el (Külföldi vendégforgalom a magyarországi régiók kereskedelmi szálláshelyein 2009.) Fontos lenne a külföldi vendégek régiókba csábításához az, hogy megpróbáljunk termékcsomagokban gondolkodni, egyedi, minőségi szolgáltatásokat nyújtani. Az egyéb vonzerőfejlesztések erősíthetik a keresletet az egészségügyi szolgáltatások iránt. A Dél-Dunántúlon mindenképpen a szolgáltatások kínálatának bővítése és a turisztikai infrastruktúra fejlesztése a cél.

3. ábra

Kereskedelmi szálláshelyek külföldi vendégeinek adatai a fürdővel rendelkező dél-dunántúli településeken 2000–2007 között

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés.

Az innováció szerepe az egészségturizmusban

A tömezturizmus korszaka után, mikor is a világ turisztikai iparága kizárólag néhány térségre korlátozódott le (Pl. Cote d'Azur, New York), egyre több és több desztináció kapcsolódik be, specializált, egyedi szolgáltatásokkal. A cél az, hogy a fogyasztónak élményt nyújtsanak, azt érezze, „értéket” kapott. Éppen ezért fontos az innováció szerepe, hogy ezt a folyamatot elősegítse és támogassa. Cél az, hogy a Dél-dunántúli régióban is egyedi turisztikai terméksomagokat kell kialakítani, minőségi szolgáltatást kell nyújtani, és mindezt a fogyasztói igények legmesszemenőbben történő kielégítésével. Céltudatosan kell megtervezni a turisztikai folyamatot, újszerű, különleges szolgáltatásokat kell bevezetni és hatékonyan kell ezt mindvégig menedzselni. A mostanában megjelent publikációk egyetértenek abban, hogy innováció-orientált szolgáltatásokat kell bevezetni (Innovation in Tourism – how to create a Tourism Learning 2006). Erre jó példa lehet a Dél-Dunántúli Gyógy- és Termálturisztikai Kompetencia-központ által kidolgozott innovatív terápiás modell. A projekt célja, hogy egye-

di, betegség-specifikus gyógykezeléseket vezessenek be a régió gyógyfürdőiben, ezáltal is a erősítve a fürdők közötti megkülönböztethetőséget.

A 2007–2013 közötti, Nemzeti Fejlesztési Ügynökség által kiírt szálláshely-, fürdő- és komplex turisztikai fejlesztések megadják az infrastrukturális alapját az egészségturizmusnak, de ehhez szükség van még olyan innovatív szakismertekkel rendelkező szakértők alkalmazására, akik a nyugati országokhoz hasonlóan képesek minőségi, újszerű szolgáltatásokat bevezetni, ezáltal jelentős vendégforgalmat generálni.

A klaszterek szerepe az egészségturizmusban

A turisztikai klaszterek szerepe vitathatatlan egy régió idegenforgalmának fejlesztésében, gazdasági szerepének fokozásában (Fodor 2008). Ezért is lenne fontos, ha a Dél-Dunántúlon is – hasonlóan az ország más területeihez – létrejönne regionális lefedettséggel rendelkező turisztikai klaszterek. A turisztikai klaszterek célja a turizmushoz köthető szakmai-gazdasági kapcsolatok kialakulásának elősegítése, hatékony együttműködésük megtartása és a résztvevők versenypozíciójának javítása. A klaszterek az elkülönülő kisvállalkozásokat célirányosan integrálják, miközben meghagyják azok arcukat, és a tagvállalkozásainak többletjövédelmet tudnak hozni. A klaszterek segítik a kis- és középvállalatok üzleti hálózatba való beépítését, vertikális és horizontális kapcsolódások létrejöttét az ágazaton belül különböző vállalkozások, kutatóhelyek és intézmények között (Fodor 2008). A magyarországi turisztikai témájú klaszterek jellemzően alaptervekenységeiket illetően marketing szemléletű térségi együttműködéseként működnek.

Turisztikai klaszterek kiemelten fontos feladatai:

- Partnerek közötti koordináció, együttműködés elősegítése, ezáltal hozzájárulás a régió területileg kiegyensúlyozott turisztikai fejlődéséhez;
- Folyamatos helyzetelemzés és –értékelés;
- Piaci pozíció, versenyképesség javulását szolgáló beruházások elindítása, összehangolása;
- Egységes és közös marketingtevékenység folytatása a piac bővítése érdekében;
- Egységes beszerzési rendszer kialakítása;
- A jövőbeni munkaerő-szükséglet feltérképezése, ennek alapján a humán erőforrások fejlesztése: tanfolyamok és tréningek szervezése az adott témakörben jártas szakemberek közreműködésével;
- A természetvédelem és környezetvédelem és a velük kapcsolatos tevékenység előmozdítása.

Összefoglalás

Összességében megállapítható, hogy a régióban a termálturizmus – termékei és szolgáltatásai tekintetében – elmarad mind a nemzetközi, mind az országos elvárásoktól. A helyzeten egy innováció-orientált, terméksomagokra épülő, minőségi szolgáltatás kialakító rendszer javíthatna. Összefoglalóan megállapíthatjuk a következőket:

- Az átlagos szolgáltatásokat nyújtó kisebb fürdőkből túlkínálat jellemző, ugyanakkor ezek csak helyi, kistérségi szereppel bírnak, fenntartásuk a jövedelmező kiegészítő programkínálat elégtelenségei miatt nagy terhet jelent a zömében önkormányzati tulajdonosoknak.
- Hiányoznak a fürdőkből a családbarát szolgáltatások.
- A magasabb színvonalat képviselő fürdők korlátozott kapacitása zsúfoltságot eredményez, a szolgáltatás minőségének rovására. Sokhelyütt ugyanakkor nincs lehetőség bővítésre, a megkülönböztetés hiánya pedig versenyhelyzetet hoz létre a térségi szintű komplexitás megteremtése helyett (*Bakucz–Klesch 2009*).
- Késlekednek a jelentősebb beruházások az önkormányzatok forráshiányos helyzete, valamint a külső működő tőke bevonásának nehézségei következtében. A jelenlegi túlkínálat komoly problémát jelent, ezért szükséges lenne a meglévő fürdőkben differenciált, speciális szolgáltatások bevezetésére, hasonlóan mint az osztrák határ menti fürdők esetén. Emellett az önkormányzati terhek csökkentése érdekében kiegészítő, magasabb jövedelmet termelő kínálati elemek kialakítása is célszerű lenne (Dél-Dunántúli Régió Turizmus Stratégiai Fejlesztési Program, 2006).

Véleményem szerint megállapítható, hogy egy régióban a kapcsolódó turisztikai szolgáltatások és minőségi szálláshelyek elmaradása esetén a fürdőberuházások önmagukban nem hozzák meg a kívánt turisztikai eredményeket, kizárólag arra elegendőek, hogy megtartsák a már korábban megszerzett vendégeiket, de jelentős forgalomnövekedésre nem alkalmasak. Emellett a turizmusban is szükség van azon gazdaságfejlesztő eszközökre, amelyeket a mai, globalizált világban is alkalmaznak. Ilyen a turisztikai klaszterek és innováció-orientált beruházások szerepe az idegenforgalomban.

Irodalom

- Az idegenforgalom alakulása a Dél-Dunántúlon 2000–2004. Központi Statisztikai Hivatal Pécsi Igazgatósága 2005
- Dél-Dunántúli Régió Turizmus Stratégiai Fejlesztési Program. Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség 2006.
- Fodor Ágnes (2008): Turisztikai klaszterek kialakításának alapjai a Tisza mentén. In *Turizmus Bulletin* 12. 2. 24–32. p.
- Gyógy- és Termálturisztikai Stratégia Fejlesztési Irányainak Meghatározása 2007. október 10., Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség.

- Innovation in Tourism – how to create a Tourism Learning Area?. European Communities, 2006, ISBN 92-79-00095-0
- Központi Statisztikai Hivatal www.ksh.hu
- Külföldi vendégforgalom a magyarországi régiók kereskedelmi szálláshelyein. *Központi Statisztikai Hivatal*. Internetes kiadvány. 2009. augusztus. ISBN 978-963-235-257-2
- Mányai Roland (2008): Turizmusfejlesztés-Egészségturizmus Magyarországon. Előadásanyag 2008. november 12
- Márta Bakucz – Gábor Klesch (2009): The rationale for increased support for spa-tourism development in south transdanubia. 4th Aspects and Visions of Applied Economics and Informatics International Congress Proceedings II. 1070–1078 p. ISBN 978-963-9732-82-7
- Mundruczó Györgyné – Szennyessy Judit (2005): A Széchenyi Terv segítségével megvalósult egészségügyi fejlesztések gazdasági hatásai. Polgári Szemle 1. évf. 2. sz.
- Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia. Készítette: Aquaprofit Rt. 2007. május 30.

Official Analysis of Spa and Thermal Tourism in the South Transdanubian Region 2000–2007

Health tourism is not only one of the most visibly and rapidly developing sub-branches of domestic tourism; it is currently one of the world's most innovative business sectors. Within the tourism sector the development of health tourism can significantly enhance the number of guest-nights and the actual spending of guests. South Transdanubia has good potential in relation to health-tourism, although in recent years it has continued to lag behind the country's other regions. There were no major developments, and those which were realised were uncoordinated. Consequently there was no serious overall improvement, despite the increase in attractiveness brought about by developments in individual spas. The majority of spas have undergone a variety of development, enlargement or reconstruction works over the past ten years, and a number now show a totally new face to their guests. This, however, has done little more than produce a somewhat confused image for many locations with newly developed services existing alongside others and surrounded by infrastructure, neither of which has been renovated for years. This is in spite of the fact that spa and thermal tourism have a primary position in the strategy for developing tourism in the region, with the EU providing financial support for the development of both accommodation and of the baths themselves.

Individual tourism enterprises and services cannot offer the same results in Hungary and on the international market as can cooperating networks of organisations which have a coordinated tourism supply and unified design, and which offer common marketing and information systems. Trust-based networks can help small enterprises to make use of their special resources by knowledge-sharing, and clusters can produce close cooperation, rapid knowledge-transfer and considerable innovation.

12. AZ M&A TENDENCIÁK VIZSGÁLATA MAGYARORSZÁGON

Kovács Sándor Zsolt

Elméleti, történeti bevezető

Napjainkban egyre sűrűbben hallhatjuk a címben is szereplő M&A kifejezést, de mit is jelent ez valójában? A mozaikszó eredete nem más, mint az angol „merger and acquisition” szókapcsolat, ami magyarra az összeolvadás és felvásárlás szavakkal fordítható le. Ezen ügyletek legáltalánosabb célja, valamely más vállalatban való részesedésszerzés. A következő gondolatokat a két fogalom pontosabb tisztázására szánom.

A fúziók, illetve felvásárlások a vállalatok számának csökkenését okozó be-, és összeolvadást jelentik. Mindkét ügylettípus a részesedésszerzés egy-egy minősített esete, amelyet a társasági- és értékpapírjog egy vállalati tulajdon többségi megszerzéseként definiál.

A fúzió (merger) a vállalatok koncentrációjának legnagyobb jelentőséggel bíró formája, amelynek két esetét különíthetjük el: az összeolvadást és a beolvadást. Az első esetben mindkét (minden) résztvevő jogilag megszűnik, közös állományaikkal egy új entitást létrehozva. A második minősített esetben csak bizonyos résztvevők szűnnek meg teljes egészében, a jogutód valamely, az ügyletben résztvevő vállalat.

A felvásárlás (acquisition) részesedés-, vagy befolyásszerzés egy vállalkozásban. Ilyenkor a vállalati vagyon és a szavazati jogok legalább többségi mértékű megszerzéséről beszélünk. A felvásárlás a vállalat részvényeinek, vagy eszközállományának megszerzésével történhet meg. A felvásárlásoknak további három esete merülhet fel:

- Hitelből történő kivásárlás (Leverage Buy Out – LBO): a tranzakciót hitellel finanszírozzák, ahol a fedezet általában a célvállalati eszközállomány.
- Vezetői kivásárlás (Management Buy Out – MBO): a vállalati menedzsment tulajdonosi pozícióba lép át.
- Munkavállalói kivásárlás (Employee Buy Out – EBO): az alkalmazottak lépnek tulajdonosi pozícióba (Balogh 2005).

A fúziók piaci dimenzionálása szerint a következő típusokat különíthetjük el:

- *Horizontális fúzióról* akkor beszélünk, ha hasonló tevékenységi körű, azonos iparágban jelen levő vállalatok fuzionálnak, melyek hozzávetőle-

gesen azonos termékeket, szolgáltatásokat kínálnak a piacaikon. Egyszerűen fogalmazva: az adott piacszegmens konkurens vállalatainak egyesüléseiről van szó.

- *Vertikális fúzió* esetén egy adott ágazat ellátási láncának (supply chain) különböző szintjein álló vállalatok között jönnek létre megállapodások az egyesülésről. A vevő-szállító kapcsolatban végbemenő fuzionálás irányától függően megkülönböztetünk két további típust:
 - Előre irányuló vertikális integráció: egyesülés valamely vállalattal, mely az adott cég vevőjeként funkcionál.
 - Hátrafelé irányuló vertikális integráció: fúzió egy szállítócéggel.
- *Konglomerátumszerű fúzió* pedig nem a versenytársi szellem a fúzió mozgatója, mert teljesen más ágazatokban tevékenykedő vállalkozások egyggyé válásáról van szó. Ezekben az esetekben a legfontosabb az együttműködésre alapozott stratégia kidolgozása és mindenkor betartása a felek részéről. Az ügylet célja a profilszélesítés (*Tanai 2000*).

A fogalmi tisztázás mellett fontos az is, hogy a fúziós időszakokat, trendeket is megkülönböztessük egymástól. A szakirodalom általában 5 hullámról beszél, amelyeket a stratégiai célok, a tranzakciók típusai és természetesen az időszakok alapján lehet leírni. Ezen 5 fúziós trendet mutatja be a következő táblázat.

1. táblázat

M&A hullámok

M&A hullámok	Időszak	Stratégiai megfontolás	Tranzakciók jellemző típusa
1. hullám	1880–1904	Piaci ellenőrző szerep megszerzése	Horizontális M&A
2. hullám	1916–1929	A teljes ellátási lánc feletti ellenőrzés megszerzése	Vertikális M&A
3. hullám	1965–1969	Anticiklikus portfólió-építés, iparági recessziók harmonizálása	Konglomerátum szerű M&A
4. hullám	1984–1989	Spekulációs felvásárlások	LBO
5. hullám	1993–	Részvényesi érték maximalizálás	Határon átvélő M&A (Cross-Border M&A)

Forrás: Balogh Csaba (2005): Határokon túli akvizíciós-fúziós folyamatok és mozgatórugói. In Botos Katalin (szerk.): Pénzügyek és globalizáció, JATEPress, Szeged 173–183. p.

Természetesen az utolsó oszlopban leírt fúziótípusok nem kizárólagosan jellemznek egy-egy fúziós hullámot, csupán az adott időszakban ezek a legjellemzőbbek.

A harmadik kérdéskör, amelyre hangsúlyt szeretnék fektetni, az a távolság szerepe, illetve növekedése az M&A-k létrejöttében. Belátható, hogy a tér, távolság szerepe nagyon fontos ezekben az ügyletekben, hiszen egy akvizíció mögött mindig ott van elsődleges célként a méretnövekedés, a nagyobb területi lefedés elérése a vállalat részéről. Az 1. táblázatból is érzékelhető, hogy az ügyletekben résztvevő vállalatok közti távolság az utolsó hullámra jelentősen megnőtt, hiszen a korábban jellemző belső fúziók mellett megjelentek a határon túli egyesülések és felvásárlások is. A távolság szélesedése világviszonylatban megfigyelhető jelenség, mégis van két olyan földrajzilag és gazdaságilag hasonló méretekkkel bíró tér, melyek meglehetősen eltérnek a távolság tekintetében. Ez nem más, mint a 27 tagú Európai Unió és az Egyesült Államok. Megfigyelések és vizsgálatok alapján kimutatható, hogy míg az EU-ban az átlagos felvásárló-cél távolság 329 km, addig ez az USA-ban 4,5-szeres értéket mutat (1495 km). Miért alakulhatott ki ilyen nagy különbség a két régióban? Ennek a kérdésnek a megválaszolását több tényező befolyásolja, melyek a következők:

- *Határok kérdése:* ebben a dimenzióban azt kell belátni, hogy az EU ugyan törekszik minden területen az egységességre, de ennek ellenére vannak még (szinte behozhatatlan) lemaradásai az USA-val szemben. Gondolok itt olyanokra, mint nyelvi-kulturális különbségek, államberendezkedési különbségek, elszámolási problémák, határviszonyok (nem minden tag tartozik a Schengeni övezethez). A nyelvi-kulturális különbségek miatt például az EU-ban több CBM&A-t találunk Németország – Ausztria, Egyesült Királyság – Írország, illetve a Benelux államok viszonylatában, mint eltérő nyelvű országok között (Grote és szerzőtársai 2007).
- *Gazdaságföldrajzi különbségek:* a két térség gazdasági berendezkedése eltérő. Míg a potenciálisan fúziós résztvevőként megjelenő vállalati célok egymástól komoly távolságra alakultak ki az Államokban, addig Európában az évszázados kontinentális munkamegosztás eredményeképpen az ipari potenciál jelentős része Nyugaton jelentkezik, ezzel a jelentősebb ipari övezetek közelebb találhatók egymáshoz. Természetesen ezek a különbségek leányvállalat alapításokkal, felvásárlásokkal sokkal könnyebben leküzdhetők, mint az előző pontban bemutatott problémák.
- *Általános problémák:* a felmerülő szinergiák kihasználása nehezebb, valamint az információáramlás is lassabb, gyengébb Európában, mint az USA-ban (Frey és szerzőtársa, 2007).

A folytatásban felhívnom a figyelmet öt olyan momentumra, amire mindenképp figyelni kell egy felvásárlást, fúziót kezdeményező vállalatnak:

- *A fúzió megvalósulásának időtartama:* elmondható ennél a pontnál, hogy általánosan elfogadott határidő-intervallum nincs, viszont azok a fúziók lesznek sikeresek, amelyeknél a felek a lényegre koncentrálnak, a stratégiai döntéseket harmonizálják elsőként. Ebből a szempontból található

hetek, de évek alatt végbement, sikeres fúzió is, de a tapasztaltok alapján rövidebb időtáv alatt jobb az eredmény.

- *Kulcstermék, -szolgáltatás meghatározása*: szintén lényeges pont azt eldönteni, hogy a korábbi külön-külön vett palettából mindent megtartanak-e az új vállalkozásban, vagy esetlegesen mely termékeket illetve szolgáltatásokat szelektálják a résztvevők.
- *Világos kommunikáció* mind a munkatársak, mind más érdekelt rétegek (részvényesek, vásárlók, szállítók,...) irányába, időben tudatosítani bennük az átalakulást, a változást.
- *Információs technológiák, gyors összehangolása*: a használt programok, rendszerek egységesítése.
- *Vállalati kultúrák harmonizálása*: nem meglepő az, ha két vállalatnál eltérő a szervezeti kultúra (főképp Cross-Border M&A esetén) az egyesülés előtt, viszont az átalakulás után fontos, hogy ezeket integrálják, kialakítva ezzel egy egységes egészet alkotó új normarendszert.

Az általános, bevezető rész után a következőkben bemutatom az M&A-k magyar viszonyait, tendenciáit, elsőként az általános vállalati szegmensre, majd kizárólag a bankfúziókra koncentrálva.

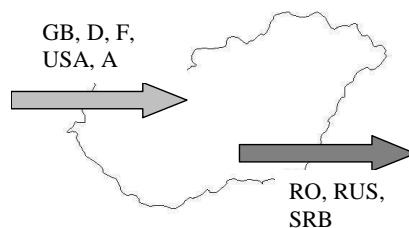
Vállalati M&A elemzés

A kis-, közép- és nagyvállalatokkal kapcsolatos M&A aktivitás a fent említett 1993-ban kezdődő utolsó hullámban 2008-ig évről évre nőtt, viszont a múlt évben elmérgesedő hitelpiaci válság ezt a trendet megtörte, és az M&A piacot jelentősen átrendezte. Elmondható, hogy a válság hatására, mind a tranzakciók száma, mind volumene visszaesést mutatott a korábbi évekhez képest. A 2008-as évben növekedést mutatott a pénzügyi szolgáltató szektoron belüli M&A aktivitás, illetve a nagyobb, 500 millió euró feletti ügyletek száma. Mindezekkel az általános amerikai és nyugat-európai tendenciákkal szemben áll a közép-kelet-európai régió, ahol az ilyen típusú ügyletek csúcserősségüket 2006 negyedéig negyedévében érték el, 15 milliárd euró feletti összértékkel (2008 ugyanezen időszakában ez az érték csupán 1,7 milliárd euró volt).

A magyarországi M&A piac leginkább a rendszerváltás utáni privatizációs időszakban kapcsolódott be a nemzetközi folyamatokba. Ekkor indulhatott meg a nemzetközi tőke hazánk irányába, illetve ekkortól volt a vállalatoknak (már főként magánkézben levőknek) is lehetősége a külföldi megjelenésre. Elsőként azt érdemes tisztázni, hogy melyek azok a domináns országok, ahol hazánkra, mint M&A célországra potenciális célterületként tekintenek, illetve melyek a magyar terjeszkedés főbb irányai. Ezt az *1. ábrán* láthatjuk.

1. ábra

Magyarországi M&A tranzakciók leggyakoribb földrajzi helyei

Forrás: Dezse M. (2005): Fúziók és felvásárlások Közép- és Kelet-Európában, PWC Országjelentés, Bp. 1. p.

A következő szempont, ami szerint meg kell vizsgálni a hazai M&A piacot, hogy melyek azok a főbb területek, iparágak, szegmensek, ahol ezeket az ügyleteket kezdeményezték. A legaktívabb iparágak közé tartoznak a szolgáltatások (pénzügyi, befektetési szolgáltatások), az informatikai szolgáltatások területei, a termelőszektor, a médiaipar, a vegyipar (gyógyszeripar), valamint az energia- és a közműszektor (A 2. táblázat néhány példát mutat az említett iparágakból.).

Az említett szektorokat, illetve az M&A tranzakciók összességét figyelve a trend a következőképpen vázolható fel. 2007-ig évről évre növekszik az M&A piac GDP-hez viszonyított aránya (csúcs: 2006 negyedik negyedév), majd 2008-tól ez az arány előbb lassabb, majd drasztikus visszaesést mutat (KPMG, 2008). A tranzakciók számát tekintve már kicsit más a helyzet. Ott 2006-ban is volt egy visszaesés a korábbi évhez viszonyítva, viszont a tranzakciók nagyobb volumene miatt a GDP arány tovább nőhetett (2006-ban több „megafúzió” zajlott le, mint 2005-ben). A csökkenés okaként nálunk is elsősorban a kiobbant válság hozható fel. Több fúziós tárgyalás, ügylet rekedt meg, vagy bomlott fel 2008 ősze óta, köztük nem kevés világviszonylatban is nagynak mondható tranzakció. A 2009-es év első negyedévében a cégfelvásárlások összértéke közel négyszerese volt a 2008-as év utolsó három hónapjában tapasztaltaknak, mely arány valamiképp a válság utáni M&A piaci feléledésének látszatát kelti, azonban meg kell jegyezni, hogy ezen arányok kialakulása mögött a Surgutneftegas MOL-ban szerzett részesedése található. Ezt a 400 milliárd forintos üzletet leszámítva az adott időszak eredménye nagyságrendileg megegyezik a 2008 harmadik negyedévében mért értékkel. A piac helyreállásának kezdete ezzel szemben inkább az idei év második negyedévére tehető, ahol a tranzakciós összérték már közel háromszor akkora volt, mint a 2008-as év utolsó negyedében, de még a harmadik negyedévi értéket is meghaladta (M&A Navigátor 2008, 2009). A továbbiakban a magyar pénzügyi szektorban (bank, biztosítás) lezajlott fúziós és felvásárlási ügyletekkel foglalkozom.

2.táblázat

Magyar vállalati M&A példák

<i>Szektor</i>	<i>Célvállalat</i>
Energia- és közműszektor	DÉGÁZ, DDGÁZ, DÉMÁSZ, Szigma-COOP Kft., Pannon Holding, Vértesi Erőmű
IT	Index.hu, econet.hu, Euroweb Rt., Synergon Rt., IWIW Kft.
Média	Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Állami Nyomda Rt. TV2, Inforádió
Szállítmányozás és közlekedés	Révész Eurotransz Kft., FIX Kft., Budapest Airport Handling Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.
Szolgáltató szektor	Graphisoft NV, Danubius Szálloda és Gyógyfürdő Nyrt., Taverna Csoport
Vegy- és gyógyszeripar	TVK Rt., Egis Gyógyszergyár Rt., BorsodChem Rt., Pannonplast Rt., Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt., Richter Gedeon Nyrt.

Forrás: Dezse M. (2005): Fúziók és felvásárlások Közép- és Kelet-Európában, PWC Országjelentés, Bp, 2. p. , Dezse M. (2006): Fúziók és felvásárlások Közép- és Kelet-Európában, PWC Országjelentés, Bp. 1. p., Dezse M. (2001): *Central & Eastern European Mergers & Acquisitions Survey*. PricewaterhouseCoopers, Bp. 2. p.

Magyar banki M&A vizsgálat és eredmények

A bankfúziók első hulláma is – mint már a vállalati fúzióknál említettem – a rendszerváltás utáni privatizációs időszakban ment végbe, amikor is a liberalizációs és deregulációs gazdaságpolitikai irányzatokkal párosulva a pénzügyi szektorban is kedvező gazdasági feltételek alakultak ki. Az M&A folyamatokat nagyban segítette (1) az óriási technikai fejlődés begyűrűzése a régióba (hiszen a szocialista blokkba nehezen jutottak be nyugati vívmányok), (2) a hirtelen jött, addig nem tapasztalt versenyhelyzet, illetve (3) a világméretű bankcsoportok terjeszkedési ambíciói. A kontinens keleti országaiban a lezajlott bankfúziókat zömében a privatizációk során szerepet kapott külföldi anyacégek (Magyarországon figyeltek arra, hogy a külföldi anyacégek több országból jelenjenek meg) fúziós tevékenységei idézték elő, és ez a mai fúziós tevékenységre is rányomta bélyegét (*Lentner és szerzőtársai 2005b*).

Az második fúziós hullám a közép-kelet-európai térségben az Európai Unióhoz való csatlakozásnak, mint lehetőségnek a megjelenésekor indult el. Ennek egyik komoly oka, hogy amíg a 2004-ben betársuló 8 közép-kelet-európai or-

szág csatlakozása az Unió népességét 20%-kal, a területét 23%-kal bővítette, addig a bankszektorban mindösszesen 2%-os növekedést váltott ki az ezredforduló környéki adatokat tekintve. Ezek a tények is arra világítanak rá, hogy a régió pénzügyi szektorait fejleszteni, modernizálni kellett, és ennek következtében még a csatlakozás előtt elindultak az ez irányú ténykedések. A másik tényező, ami könnyítette az új hullám megindulását, az a régió bankszektorainak tulajdonosi struktúrája. Elmondható ugyanis, hogy ezekben a szektorokban 3 kivétellel (Parex Banka (Lettország), PKO (Lengyelország), OTP) külföldi tulajdonú bankok, leánybankok vannak, amelyek alávetettek az anyavállalatok fúziós tevékenységeinek (Szabó 2006).

A pénzügyi szolgáltató szektorban végbement M&A ügyletek száma nem számít rekordnak, de nagyságrendüket tekintve jelentősebbek, mint az „általános” vállalatgyesülések, összeolvadások. A 3. táblázat a magyarországi bank-, biztosítás- és lakástakarék-pénztár piaci fúziókat és egyesüléseket mutatja be kronologikus sorrendben.

3. táblázat

Eddigi magyar bankfúziók

<i>Fúzionáló bankok</i>	<i>A fúzió létrejötte</i>
Kereskedelmi és Hitelbank – IBUSZ Bank	1996
Agrobank – Mezőbank	1996
ING bank – Dunabank	1996
Merkantil Bank – OTP	1996
Corvin Bank – Konzum Bank	1997
ABN-Amro Magyarország – Magyar Hitel Bank	1998
Pénzügyi Központ – Polgári Bank	1998
Citibank – Európai Kereskedelmi Bank	1999
Citibank – ING Bank (lakossági üzletág)	2000
Kereskedelmi és Hitelbank – ABN-Amro	2000
Postabank – Pénzügyi Központ	2001
BA-CA – Hypo Vereinsbank	2001
Erste Bank – Postabank	2002
Lakáskassza Lakástakarék-pénztár – Otthon Ltp.	2002
Lakáskassza Ltp. – Fundamenta Ltp.	2003
InterEurópa Bank – CIB	2008
OTP Garancia Biztosító Rt. – Groupama Biztosító Zrt.	2009

Forrás: Lentner és társai (2005a): A bankfúziók gazdaságélénkítő hatása Magyarországon, *Gazdaság és Társadalom*, 16. évfolyam 2. sz., 68. p. Saját kiegészítés, szerkesztés.

A táblázatban felsorolt ügyleteknél általában hazánk a célország volt, de van olyan példa is amikor egy hazai bankcsoport hajtott végre fúziós üzleteket külföldön. Ez nem más, mint az OTP, mely hazai piaci terjeszkedésével párhuzam

mosan már 8 kelet-európai országban (Bulgária, Horvátország, Montenegró, Oroszország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Ukrajna) szerzett piacokat 2001 óta M&A-k segítségével (www.otpbank.hu/portal/hu/OTPCsoport). Ezek után feltehető a kérdés, hogy mik is a hozadéka a bankpiaci M&A-knak?

Az egész közép-kelet-európai régióban, így Magyarországon is tapasztalható tény, hogy a helyi pénzügyi szolgáltatók részvényei iránt megnőtt a nemzetközi kereslet, a nemzetközi egyesülések általános tendenciákká váltak. Ezáltal a térség pénzpiacai is bekapcsolódtak a globalizációs folyamatokba. A bankok univerzalizálódásával, méretbeli növekedésével a szolgáltatásaik köre, valamint azok színvonala is jelentősen fejlődött, bővült. A GDP növekedésével a banki szolgáltatások kereslete is megnőtt, mind a vállalatok, mind a lakosság részéről, amely növekedésnek a következőképpen van hatása a gazdaság további erősödésére: a bank lehetőséget teremt a vállalatok számára a kapacitások bővítésére, ezzel fellazítva a költségvetési korlátokat, így hatva a növekedésre, de csak akkor, ha megvan a kellő beruházási hajlandóság az adott térségben. A lakossági banki betétek pedig a makro-megtakarítások vizsgálatánál játszanak fontos szerepet.

A lakossági szektor tekintetében van egy gazdasági szempontból fontos összefüggés. Néhány éve kezdődött az a napjainkban is megfigyelhető jelenség (a hitelpiaci válságot megelőző időszak), amit a szakirodalom hitelkihelyezési boonnak nevez. A lakossági hitelállományok jelentősen növekedtek, ezzel párhuzamosan a megtakarítások csökkentek. Ez a folyamat a fizetési mérleget rontja, mivel kisebb az államháztartási hiány belföldi finanszírozási lehetősége, így azt drágább külföldi forrásból kell megoldani. Ezen a ponton kapcsolhatók be a folyamatba a bankfúziók. A fúziók és a pénzpiac általánosságai által generált egyre élesedő verseny is a háttérben áll a hitelállományok növekedésének.

Az utóbbi időszakban a megtakarítások területén a bankbetétek és tőzsdői befektetések háttérbe szorultak, helyettük az intézményi befektetők szolgáltatásai (a lazább szabályozás miatt) örvendtek nagyobb népszerűségnek. Ez a probléma viszont a kellő időben gondolkodó bankokat nem érintette, amennyiben M&A lépéseket tettek egy pénzügyi konglomerátum létrehozása érdekében, ezzel ajánlva a befektetési, biztosítási és banki szolgáltatások teljes körét, hiszen így bármely üzletágból az anyacéghez kerülnek a befolyó összegek.

Részben a fúziók és a pénzpiaci integráció hatására az intézmények, intézménytípusok között termékverseny alakult ki az amúgy is (egyelőre) csökkenő lakossági megtakarítások megszerzése érdekében. Ennek a versenynek tudhatók be a rendkívül gyors termékfejlődések ebben a szektorban.

Mindezek mellett a gazdaságélénkítő hatások mellett meg kell említeni egy fontos problémát is a bankfúziók tekintetében. Ma még Magyarországon, de az EU-ban sincs szabályozás, direktíva a csoportszintű kockázatkezelések tárgykörében, illetőleg nincs sem számviteli, sem tőkekövetelménybeli összehangolás egy bank, vagy egy biztosító fúziója esetén (*Lentner és szerzőtársai, 2005a*).

Éppen ezért a témához kapcsolódó jogi háttér felállítását a lehető leggyorsabban el kell kezdeni, és véghez kell vinni. Itt kell megjegyezni, hogy 2004. május 1. óta Magyarország is az Európai Unió tagja, ezért célszerű lenne megvárni a közösségi szintű szabályozás megalkotását, ezzel is elkerülve a későbbi jogharmonizációból fakadó időbeli és anyagi típusú ráfordításokat. Akkor érdemes csak a hazai szabályozási keret kiépítése, ha tartósnak vélhető az a tendencia, miszerint a közösségi szabályozás még várat magára.

A fent említett pozitív és negatív körülmények összegzéseként elmondható, hogy a fúziók által létrejött konglomerátumoknak köszönhetően Magyarországon kialakult egy fejlett pénzügyi szolgáltató szektor, amely nagymértékben hozzájárult a külföldi működő tőke beáramlásához, ezáltal sok száz, vagy akár ezer embernek munkahelyet biztosítva. Ugyancsak ezeknek az univerzalizálódott csoportoknak a következménye a bankverseny kiéleződése, melynek pozitív hozadékai a következők:

- a hatékonyabb kockázatkezelés elterjedése,
- a banküzemi infrastruktúra fejlődése,
- a termékek és szolgáltatások színvonal- és minőségjavulása,
- a termék-, és szolgáltatási skála bővülése,
- a menedzsment minőségi fejlődése.

Mindezen pozitívumok továbbéléséhez természetesen szükséges a szektor további fejlődése. Ennek a fejlődésnek valószínűsíthetően részei lesznek jövőbeli bankfúziók is, mert még mindig az alulbankosodás jellemző hazánkra, vagyis hiányoznak a nemzetközileg is ütőképes bankok, bankcsoportok. Az elkövetkező időszakban bekövetkező fúziók véleményem szerint elérik a bankszektorban a szűk piaci résekre szakosodott kisbankokat, akik alapvetően fontos szerepet töltenek be saját piacaikon, de ezeket a feladatokat ugyanezzel a hatékonysággal egy pénzügyi konglomerátumba integrálódva biztosan költséghatékonyabban tudnák ellátni. Elméletileg a bankszféra bármely tagja sikeres lehet az adott versenyhelyzetben, viszont azt be kell látnunk, hogy egy nagybanknak nagyobb tartalékai miatt nagyobb esélye van a versenyben maradásra. Így a kisbankok a speciális piacszegmensükben sikeresebbek lehetnek, ha mögöttük áll egy nagy pénzügyi csoport a maga tartalékaival. A másik kritikus csoportot a középbankok alkotják. Előttük két stratégiai út áll:

1. agresszív piacszerzési politikával, felvásárlásokkal felküzdik magukat a nagybankok sorába, vagy
2. lecsúsznak a kisbankok közé, egy piacrésre szakosodnak, vagy a felvásárlások tárgyává válnak (*Lublóy 2005*).

Összegzés

Mint az *1. táblázatból* is látszik ma az M&A ügyletek 5. hulláma van folyamatban, melyben egy komolyabb törést okozott a 2008-ban kibontakozó pénzügyi válság. Ezzel szemben úgy vélem nem kell új hullámról beszélnünk, hiszen minden ciklusban tapasztalhatók kisebb-nagyobb visszaesések. Egyelőre úgy tűnik lassan kezd visszaállni a régi trend, a 2009-es év második negyedéves adatai már biztatóbbak az azt megelőzőekben tapasztaltaknál. Tény, hogy a válságidőszakban megugrott a pénzügyi szektorban végrehajtott M&A-k száma, míg az egyéb iparágakban inkább a visszaesés volt jellemző. Úgy vélem, hogy a piaci viszonyok rendeződése után visszaállnak a korábbi arányok és nem a pénzügyi szektor lesz a leginkább keresett.

A bankszektorról összegzésként az mondható el, hogy a magyarországi bankpiac koncentrációs folyamata igen lassú (a legnagyobbak piaci részesedése, illetve a Herfindahl-index is alacsony értéket mutat még); a többéves, napjainkban is tapasztalható tendencia továbbélésére lehet számítani. Azaz egyrészt lesznek a tevékenységükben univerzális, magyar és nemzetközi szempontból is eredményes bankcsoportok, másrészt megmaradnak, továbbélnek a hazai piacra szakosodott, közvetlenül csak saját régiójukra fókuszáló kis- és középbankok. Korábban a nagybankok számát hosszú távon tíz körülire becsülték, ezzel szemben a legfrissebb elemzések már csak 4–6 lehetséges pénzpiaci szereplőről beszélnek, mint a magyar bankrendszert a jövőben leginkább meghatározó intézmények. A szegmensben továbbra is várhatók fúziók, amelyek célkeresztjébe ezentúl majd főleg a kisbankok kerülnek.

Irodalom

- Balogh Csaba (2005): Határon túli akvizíciós-fúziós folyamatok és mozgatórugói In Botos Katalin (szerk.): *Pénzügyek és globalizáció*. Szeged, JATEPress. 173–183. p.
- Dezse M. (2001): *Central & Eastern European Mergers & Acquisitions Survey*. PricewaterhouseCoopers, Budapest, 1–5. p.
- Dezse M. (2005): *Fúziók és felvásárlások Közép- és Kelet-Európában – Országjelentés*, PricewaterhouseCoopers, Budapest, 1–4. p.
- Dezse M. (2006): *Fúziók és felvásárlások Közép- és Kelet-Európában – Országjelentés*, PricewaterhouseCoopers, Budapest, 1–3. p.
- Frey, R. – Grote, M. H. – Umber, M. P. (2007): How integrated is the internal market? The role of distance in M&A transactions in Europe, *Second Global Conference on Economic Geography*, Előadásanyag
- Grote, M.H. – Umber, M. P. (2007): *Local heroes: Proximity and private benefits in M&A transactions*, Johann Wolfgang Goethe University, Finance Department, Frankfurt, Kézirat, 1–28. p.
- Lentner Csaba – Tóth Gergely – Polyák Imre (2005a): A bankfúziók gazdaságélénkítő hatása Magyarországon, *Gazdaság és Társadalom*, 16. 2. 64–77. p.

- Lentner Csaba – Tóth Gergely – Polyák Imre (2005b): Bankfúziók hatása Közép-Európa felzárkózásár, Átalakulási folyamatok Közép-Európában Konferencia anyaga.
- Lublóy Ágnes (2005): Magyarországi bankfúziók és a bankszektor jövője, *Vezetéstudomány*, 36. 3. 2–9. p.
- M&A Navigátor – Cégértékelési Hírlevél, Invescom, 2008. 3., 2009. 2., 3., http://www.hun.hvca.hu/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=0&Itemid=48. [2009. 09. 02.]
- OTP Csoport honlapja: <https://www.otpbank.hu/portal/hu/OTPCsoport>. [2009. 09. 05.]
- Szabó Csaba (2006): *A közép-kelet-európai bankszektor elemzése*, Közgazdász Fórum, www.rmkt.ro/dokumentumok. [2009. 04. 09.]
- Tanai Eszter (2000): *Bankfúziók*, OTDK dolgozat, BKÁE
- Egyértelmű visszaesés a globális tranzakciós piacon a KPMG felmérése szerint (2008), KPMG News, Budapest, 1–2 p. http://www.kpmg.hu/index.shtml/hu/virtual_library/industry/. [2009. 09. 05.]

An examination of M&A trends in Hungary

We are currently experiencing a fifth wave of M&A transactions (see table 1.). The financial crisis of 2008 perhaps brought the trend to a halt, but we cannot be totally certain that that a new wave has begun, since there have always been periods of decline. It may be that the old trend is slowly recovering, and indeed the data relating to the second quarter of 2009 are quite promising. It is a fact that, during the crisis, the number of M&As realised in the financial sector was higher than that in other sectors, the number of those transactions decreasing dramatically. My view is that, following the recovery of the market, we shall see a return to previous levels.

In the Hungarian banking sector, the process of concentration is very slow (the largest banks' market share and the Herfindahl index both show low values). The trend we face currently may well persist over the next few years, which means that there will be banks with universal functions and relevant roles in Hungarian and international segments, but also other, smaller entities which specialise in domestic and regional markets. Earlier, the number of major players in Hungarian banking was estimated at ten, but the latest opinions suggest no more than 4–6, although it is felt that in this segment we can expect further amalgamations involving smaller banks.

13. A TURIZMUS MINT KATALIZÁTOR A GAZDASÁGI PERIFÉRIÁN

Lamperth Judit

Bevezetés

A vidék gazdaságának alapját képező mezőgazdaságot a rendszerváltás óta súlyos válság sújtja (Buday-Sántha 2006), melyet tovább mélyít a jelenlegi gazdasági világválság. Ebből a helyzetből kilábalást minden település számára – figyelembe véve a helyi adottságokat, lehetőségeket – más-más út jelenthet. Bizonyos helyeken érdemes feléleszteni a mezőgazdasági hagyományokat, a termények feldolgozására épülő könnyűipart, máshol a szolgáltatások fejlesztése hozhat eredményt, vagy az ipartelepítés jelenthet megoldást.

A vidék válságának egyértelmű következménye az egyre növekvő munkanélküliség, a vidéki területekről való elvándorlás és az ezzel párhuzamosan jelentkező előregedés az egyes települések esetében. A helyi önkormányzatok az aktív lakosság számának csökkenésével kevesebb bevételhez jutnak, így sok esetben súlyos finanszírozási problémák jelentkeznek, és ez mintegy spirálszerűen rontja tovább a település kilátásait.

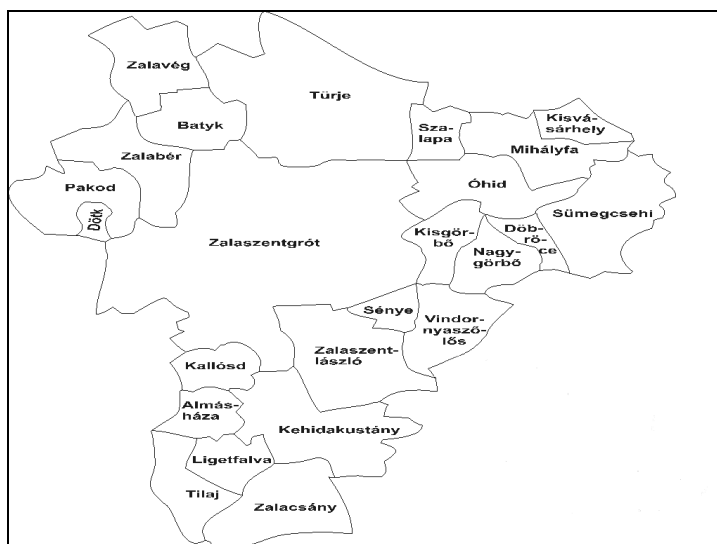
Tanulmányomban egy olyan, alig több mint 1100 lelket számláló község útját elemzem, mely időben felmérte a településének szívében felszínre törő 49 °C-os kénes gyógyvízben rejlő páratlan lehetőséget és választotta vidéki településként a turizmust, mint járható utat a helyi gazdaság fejlesztésére (Buday-Sántha 2006), megoldásként a foglalkoztatásra, valamint az önkormányzati gazdálkodás meghatározó forrásaként.

Kehidakustány

Kehidakustány a Nyugat-Dunántúlon, Zala megyében található a megyeszékhelytől, Zalaegerszegtől 34 km-re, Keszthelytől (Balaton) 20 km-re, valamint Hévíztől 12 kilométernyi távolságban. Statisztikailag a megye gazdasági periferiájának tekintett Zalaszentgróti kistérséghez tartozik (1. ábra), melyet aprófalvas településszerkezet jellemez. A 24 településből 1 város (Zalaszentgrót) és 2 község (Türje, Kehidakustány) lélekszáma haladja meg az 1000 főt. Az átlagos településnagyság a kistérségben 781 fő/település.

1. ábra

A Zalaszentgróti kistérség

Forrás: Zalakanyar Turisztikai Régió Fejlesztési terv. I. kötet. 9. p.

Kehidakustány mezőgazdasági jellegű település volt, ahol a rendszerváltást követően megszűnt a mezőgazdasági termelőszövetkezet, a lakosság egy része munka és jövedelem nélkül maradt. A helyi önkormányzat finanszírozási problémákkal küzdött, a település számára megrendelt közművesítés költségét sem tudta kigazdálkodni, így 50 évre bérbe adta a szezonális jelleggel működő falusi fürdőt egy vállalkozás számára, aki elkötelezte magát a fürdőfejlesztés és ezzel párhuzamosan a területfejlesztés mellett.

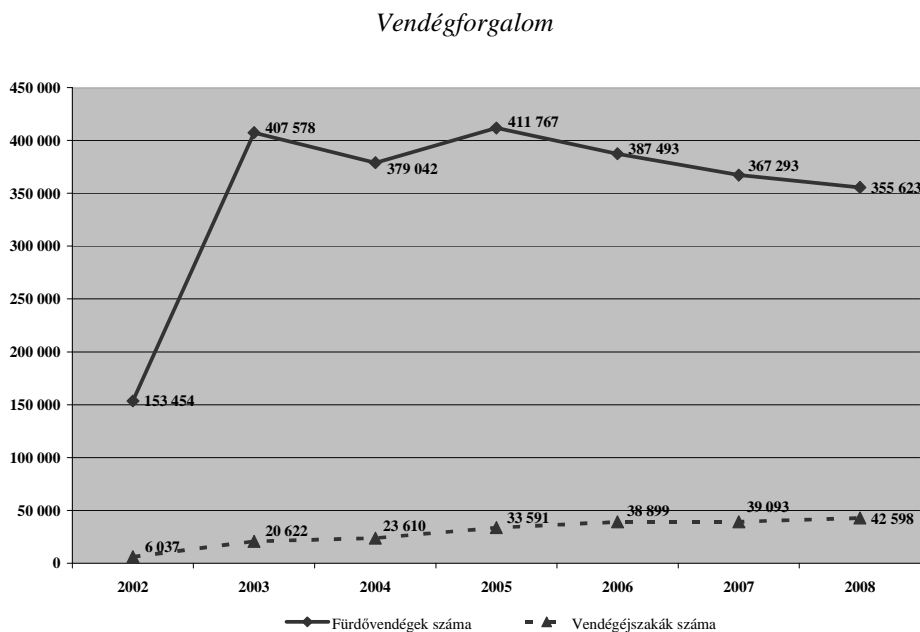
A fürdőfejlesztés 1999-ben kezdődött meg és 5 év alatt 4 milliárd forint összértékű beruházás keretében 1700 m² vízfelület, valamint 228 szállodai férőhely került kialakításra. A beruházás állami segítséget is kapott vissza nem térítendő támogatás formájában 150 millió forintot a GKM kereskedelmi szállásférőhely létesítésére, illetve 640 millió forintot a Széchenyi Terv egészségturisztikai projektjének keretében.

A beruházást egyfajta sikertörténetként is említhetnénk, hiszen hatására gyökeresen megváltozott a település, illetve a Zalaszentgróti kistérség gazdasági szerkezete, hangsúlyos szerephez jutott a turizmus, illetve a szolgáltató szektor.

A fürdőfejlesztés gazdasági hatásai

A beruházási időszak az építőiparban érdekelt vállalkozások számára új és jelentős összegű megbízást jelentett, munkahelyeket teremtett. A 4 milliárd forintot meghaladó beruházás eredményeképpen éves szinten 350–400 ezer vendéget érkezik a fürdőbe. Ezzel párhuzamosan folyamatosan emelkedik a fürdővel együttesen fejlesztett szállodában realizált vendégéjszakák száma is (2. ábra).

2. ábra

Forrás: A Kehida Termál Kft. adatai alapján a szerző saját szerkesztése.

A turizmus pozitív gazdasági hatásai közvetlen és közvetett módon egyaránt jelentkeznek. A közvetlenül érzékelhető hatások közül kiemelkedik a foglalkoztatásra (*Tasnádi 2002*) gyakorolt hatás. A fürdő- és szállodakomplexum foglalkoztatásra gyakorolt hatását az 1. táblázat mutatja.

A megújult fürdőkomplexum 2003 év elején nyitotta meg kapuit, amely jelentős változást hozott a foglalkoztatottak számában (lásd 1. táblázat), hiszen a korábbi 68 fő helyett ebben az évben már 130 főt alkalmazott a vállalkozás, ami 91,2%-os növekedést jelentett. Az alkalmazottak létszáma 2006-ban érte el a legmagasabb értéket, ami a 2002. évi bázis évhez viszonyítva 147%-os bővülés. Az utóbbi két évben a vendégforgalom csökkenése és az üzemelési költségek drasztikus emelkedése a foglalkoztatottak számának csökkenését eredményezte, de a munkavállalók aránya 2008-ban még így is 122%-kal magasabb, mint a 2002. évben.

1. táblázat

Átlagos statisztikai állományi létszám

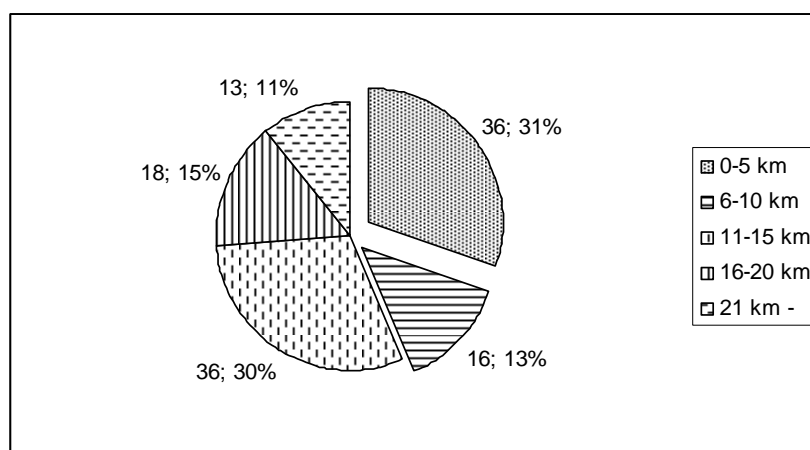
Megnevezés	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Állományi létszám	39	68	130	148	158	168	154	151
Változás (fő)	–	29	62	18	10	10	–14	–3
Változás (előző év = 100%)	–	174,4%	191,2%	113,8%	106,8%	106,3%	91,7%	98,1%

Forrás: A Kehida Termál Kft. adatai alapján a szerző saját szerkesztése.

Tanulmányomban vizsgálom a fürdő munkavállalóival kapcsolatban azt a lényeges kérdést, hogy milyen vonzáskörzetből érkeznek, azaz a foglalkoztatás kizárólag helyi szintű, vagy érzékelhető „spillover” hatás kistérségi vagy megyei szinten is. Az eredményt a 3. ábra szemlélteti.

3. ábra

Munkavállalók állandó lakóhely szerinti megoszlása

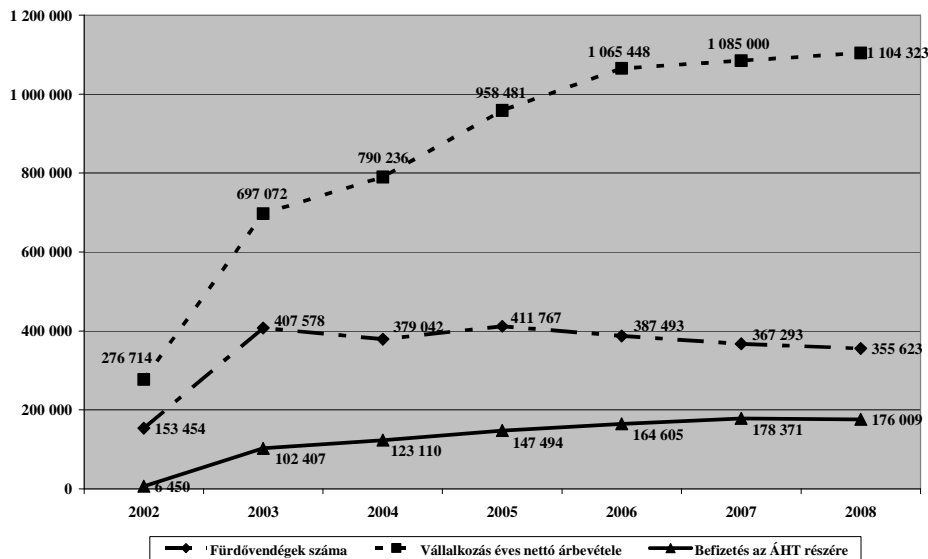
Forrás: A Kehida Termál Kft. 2009. június 1-jei adatai alapján a szerző saját szerkesztése.

Előzetes várakozásaimmal összhangban a munkavállalók jelentős része, 44%-a 10 km-en belülről érkezik, további 45% a kistérség településeiről jár nap mint nap munkába, így a foglalkoztatás kistérségi kisugárzó hatása egyértelmű. A munkatársak 11%-a, azaz 13 fő 21 km-nél nagyobb távolságból utazik munkahelyére. Tapasztalatom alapján ide tartoznak a magasabb végzettséget, nyelvtudást elváró beosztások (a közép- és felsővezetők egy része), valamint a minőségi szakmunkát végző felszolgálók.

A direkt foglalkoztatás mellett a fejlődési trendet a vállalkozás éves nettó árbevétele, valamint az éves árbevételből az államháztartás részére történt befizetések alakulása (4. ábra) is jelzi.

4. ábra

Közvetlen bevételek és az államháztartás kapcsolata

Forrás: A Kehida Termál Kft. adatai alapján a szerző saját szerkesztése.

A beruházás átadásának évében (2003) az éves nettó árbevétel a 2002 bázis-évhez viszonyítva jelentős, 152%-os emelkedést eredményezett és napjainkig is – ugyan lassuló ütemben, de – növekszik, az utolsó teljes évben, 2008-ban 1 104 323,00 forint volt. Ennek megfelelően az államháztartás részére történt befizetések (járulékok, hozzájárulások, adók) mértéke is szignifikánsan növekedett, 2002-ben 6 450 000 Ft volt, addig 2003-ban 102 407 000 Ft, 2008-ban pedig 176 009 000 Ft, ami a bázisévhez képest (2002) 27-szeres érték.

A katalizátor szerep

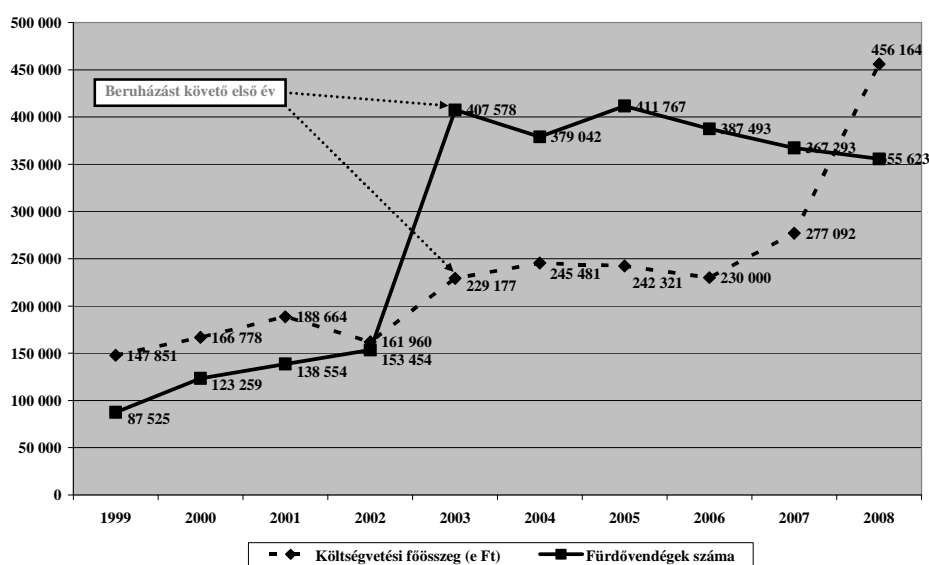
A Kehidakustányban kialakult turizmus az elmúlt 10 esztendőben jelentős mértékben megreformálta a korábban a mezőgazdasági termelésre alapozott gazdasági szerkezetet.

Az 1990-es évek végén Kehidakustány a hátrányos helyzetű települések közé tartozott, ahol egyértelműen megmutatkozott a vidék válságának valamennyi

jellemzője. A fürdő beruházást követő időszak a vendégek száma jelentős mértékben megnövekedett és ezzel egyidejűleg jelentős mértékben emelkedett az önkormányzati bevételek összege. Ehhez jelentős mértékben hozzájárult az idegenforgalmi adó, az iparüzési adó, valamint az építményadó jellegű befizetések emelkedése. Az 5. ábra szemlélteti a helyi önkormányzat költségvetési főösszegének alakulását az éves fürdővendég szám ismeretében.

5. ábra

Önkormányzati költségvetési főösszeg alakulása (1999–2008)

Forrás: Kehidakustány Önkormányzat adatai alapján a szerző saját szerkesztése.

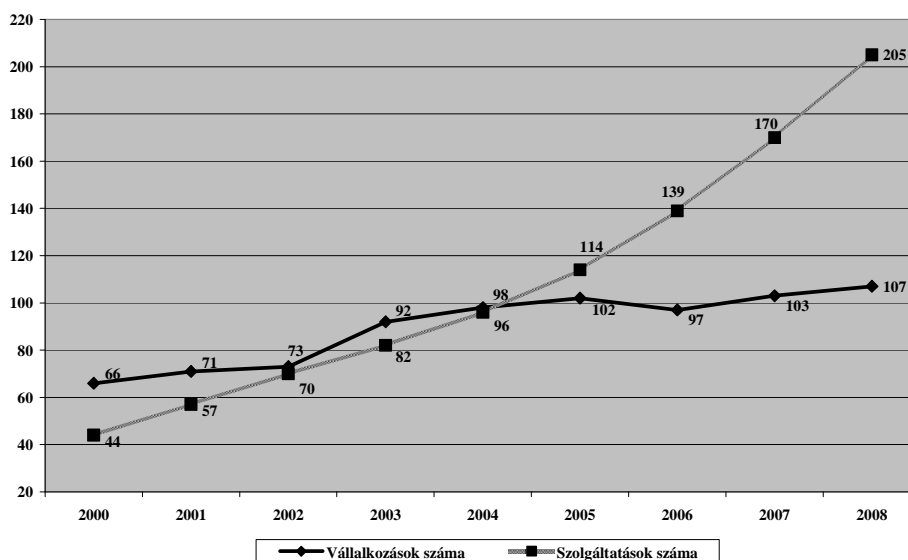
2003-ban a 2002 bázisához képest 41,5%-kal emelkedett az önkormányzat bevétele, 2008-ban pedig a 2002. bázisához képest az emelkedés 181,6% volt. A korábban finánciális gondokkal küzdő önkormányzat számára a turizmusban való részvétel forrás oldalról helyes vállalkozásnak bizonyult. Ez a bevétel oldali emelkedés biztosítja az önkormányzati intézmények (általános iskola, óvoda, helyi önkormányzat) fenntartását, valamint a helyi infrastruktúra fejlesztését.

A megemelkedett önkormányzati bevételek forrását képezi a vállalkozói hajlandóság növekedése, 2002-ben 73 regisztrált vállalkozás (egyéni vállalkozás, jogi személyiségű és jogi személyiséggel nem rendelkező társas vállalkozás) működött a településen. 2003-ban 26%-kal növekedett a vállalkozások száma (92 vállalkozás) 2002-höz képest, 2008. évi adatot (107 regisztrált vállalkozás) összevetve a 2002. bázisával 46,6%-os emelkedés tapasztalható. Az új vállalkozások egy jelentős része a betelepülés következménye, a vállalkozói tőke

befektetése turisztikai vállalkozásokba. A 6. ábra szemlélteti a vállalkozások számának alakulását, valamint a szolgáltatások számának változását.

6. ábra

Vállalkozások és szolgáltatások Kehidakustányban (2000–2008)

Forrás: Kehidakustány Önkormányzat adatai alapján a szerző saját szerkesztése.

A szolgáltatások számának alakulása szignifikáns növekedést mutat a beruházást követő időszakban. Az első évben (2003) a növekedés 17%-os mértékű volt, azonban 2008. év adatát összevetve a 2002 bázisév adatával 192%-os növekedést könyvelhetünk el. Ez magában foglalja a településen létesített szállodák, panziók, magánszálláshelyek, éttermek és egyéb vendéglátó egységek, élelmiszerüzletek, szépség-, wellness- és egészségügyi szolgáltatások számának növekedését, valamint az ingatlan ügynökségek megjelenését.

2002-ben a magánszálláshelyek kapacitása 99 szoba, valamint 210 ágy volt. 2008-ban 423 szoba és 912 ágy állt a vendégek rendelkezésére. A növekedés mindkét kategória esetében meghaladta a 320%-ot. Ezer lakosra 2008-ban 359 kiadó szoba és 774 kiadó ágy jutott Kehidakustányban.

A fürdő és szálloda komplexum beruházása és sikeres üzemeltetése további beruházásokat generált Kehidakustányban és vonzáskörzetében. Legjelentősebb mértékben a szállásférőhelyek száma bővült, amely magában foglalja a szállodák, panziók, kempingek és magánszálláshelyek kapacitásának növekedését. A turizmushoz közvetlenül nem tartozó területeken is új beruházások valósultak meg, élelmiszer üzlet, szépségcentrum, egészségügyi szolgáltatók létesültek és

felvirágzott az építőipar. A szomszédos településen, Zalacsányban egy 18 lyukú golfpálya építési munkálatai folynak. A helyszín kiválasztásában döntő szerepe volt a sármelléki repülőtér közelsége mellett a Kehidakustányban virágzó turizmusnak is.

A településre érkező turisták számának jelentős növekedése megkövetelte a helyi infrastruktúra minőségi színvonalának és kapacitásának javítását. A leg-sürgetőbb a szennyvíztisztító telep kapacitásának növelése volt, valamint az ivó-víz-hálózat kibővítése. Külterületek kerültek belterületbe vonásba, melyeket fel-parcellázva és közművesítve értékesítettek. A belső utak állapota rendkívül rossz volt, valamint hiányzott a kerékpárút is, mára ezek kiépítése túlnyomó részt megtörtént. Elsősorban helyi célok szolgálatára, valamint az egészséges életmód hirdetése végett sportpálya létesült a fürdőtől alig pár száz méterre. Az önkormányzati bevételek növekedése, valamint a megnyíló pályázati források tették és teszik lehetővé, hogy ezek a – turizmust is szolgáló – beruházások megvalósuljanak. Úgy érzem, jó irányt választott magának a település vezetősége, amikor egyetlen vagyona, a termálvizes, szezonális falusi fürdő bérbeadása mellett döntött.

Kistérségi véleménykutatás

Következtetéseim más irányú igazolása érdekében egy 6 kérdésből álló kérdőívet küldtem szét a Zalaszentgróti kistérség Kehidakustányon kívüli 23 településére számára. Levelem címzettjei a polgármesterek voltak és tulajdonképpen szubjektív megítélésüket kutattam a fürdő és szálloda komplexum spillover hatásairól. Sajnos a legtöbb település esetében az együttműködés leghalványabb jelét sem tapasztaltam, így összességében 4 értékelhető válasz alapján mutatom be a vizsgált hatásokat. A négy válaszadó település: Zalacsány (1 km), Zalabér, Óhíd, Vindornyaszőlős.

Hat, a kutatás számára legfontosabb állítást határoztam meg, ahol a válaszadók számára egy –5-től +5-ig terjedő skála állt rendelkezésre, hogy a fürdő hatásait kifejezzék. A '0' érték a fürdő semleges hatását jelölte, a negatív számok 5-től 1-ig az adott településre gyakorolt kedvezőtlen hatást, míg a pozitív számok 1-től 5-ig a kedvező hatást mérték.

Az állítások:

1. Az élményfürdő működése hatást gyakorol a településem turizmusára.
2. Megrendelést ad településem vállalkozásainak ellátói, beszállítói és outsourced (kihelyezett) tevékenységek révén.
3. Forgalmat generál a településemen lévő szálláshelyek, vendéglátó egységek számára.
4. A fürdő működése megoldást jelent a településemen élők foglalkoztatására.
5. Településem gazdaságára a Kehida Termál Resort által gyakorolt hatás összességében:

6. Településem költségvetésére a Kehida Termál Resort hatása (idegenforgalmi adó bevétel, SZJA bevétel, érintett vállalkozások iparüzési adója stb.).

A válaszok között egyetlen negatív értékelés sem volt, kizárólag pozitív vagy semleges, amely megerősíti feltevésemet a turizmus pozitív gazdasági hatásairól. A leggyengébb pozitív értéket (+1) a 2, 5, 6. kérdések kapták. A polgármesterek úgy vélik, a kehidakustányi fejlesztés csekély hatást gyakorol az adott település vállalkozásai számára, és nem jelentős a helyi gazdaságra és a település költségvetésére gyakorolt hatás sem. Ennél egy kicsit kedvezőbb (+1,25) a 3. kérdés megítélése, azaz a horizontális integrációban részt vevő szállodák, panziók, magánszálláshelyek és vendéglátó egységek számára forgalmat generál a fürdőfejlesztés. A legmagasabb értéket (+1,5) a beruházás turizmusra és foglalkoztatásra gyakorolt hatása érdemelt.

A válaszadás alacsony aránya miatt az ismertett pozitív hatásokat nem tekintem egyértelműen igazoltnak, további kutatásokat kívánok végezni.

Empirikus kutatás

2009. április hónaptól kezdve minden hónap 3. hetében kérdőíves felmérést végeztünk a fürdővendégek körében. Igyekeztem olyan időpontot választani, ami kevésbé torzítja a felmérés eredményeit, azaz nem a fizetés közeli napokat, mert a válaszok valamivel pozitívabbak lehetnek, és nem a fizetés előtti napokat, mert ekkor megítélésem szerint a válaszok negatív irányba változtak volna. Áprilisban és májusban önkitöltő kérdőíveken jelölhették be válaszaikat a vendégek, júniustól azonban áttértünk a személyes megkérdezésre a rendkívül alacsony válaszadási hajlandóság okán. Jelen tanulmány 206 magyar nyelvű kérdőív, valamint 67 német nyelvű kérdőív eredményeit dolgozza fel. Az adatgyűjtés folyamatos, későbbi publikációk és a doktori értekezés megírása érdekében.

Jelen tanulmány témájához illeszkedve kutatásom eredményei közül a vendégek által a településen igénybevett szolgáltatások körét vizsgáltam, hogy feltevésemet stabilabb alapokra helyezhessem. A megkérdezett belföldi vendégek 52,91%-a úgy nyilatkozott, hogy a településen éttermi szolgáltatást vesz / vett igénybe. További 29,13% betér egy kávézóba és 26,7% vásárol valamit élelmiszer üzletben. A fogyasztás egyértelműnek és intenzívnek tűnik, bár meg kell jegyezni, hogy a felmérés eddigi eredményei az év időjárási szempontból legkedvezőbb időszakát öleli fel. A késő ősz, valamint a tél eredményeinek ismeretében tudunk egyértelmű választ adni a katalizátor szerep ezen részére. A válaszadók csupán 18,45%-a vesz igénybe a településen szállodát, vagy egyéb szálláshelyet. A feladat egyértelműen körvonalazódik, rá kell bírni a fürdő vendégeit a hosszabb tartózkodásra, melyhez *komplex turisztikai terméket* kell kínálni, ennek alapját képezheti a gyógy- és élményfürdő.

Összegzés

Tanulmányomban egy sikeres termálturisztikai beruházás hatásait vizsgáltam egy a gazdasági periférián elhelyezkedő község, Kehidakustány esetében. Egyértelmű bizonyítást nyert, hogy a turizmus direkt és indirekt hatásai már rövid távon érzékelhetőek és kimutatható katalizátor hatása egy hátrányos helyzetű kistérség esetében. Az ehhez hasonló beruházások megoldást nyújthatnak a vidék legnagyobb problémáira a munkanélküliségre, valamint a gazdasági fejlődésre, továbbá katalizátorként működhetnek a gazdasági és társadalmi folyamatokban. A kehidakustányi példa nem egy általános recept a vidék gazdaságának fejlesztésére, hiszen a siker számtalan tényező függvénye, mindenképp elöltszükséges egy megfelelő attrakció, minőségi szolgáltatások, befektetői tőke, a község és az üzleti szféra együttműködése (public-private-partnership), állami támogatással bíró projektek.

A turizmus hatása rendkívül komplex egy adott település/régió esetében, azonban összehangolt tervezéssel és következetes üzemeltetés mellett a turisztikai beruházások direkt és indirekt fejlesztő hatásai megfigyelhetők. Mindenképpen további beruházásokat generál az attrakció továbbfejlesztése érdekében, megjelenik a tudatos településmarketing, a kirándulók és turisták száma emelkedik, új imázs alakul ki. Jövedelmet generál, vonzóvá válik a gazdasági és egyéb befektetések szempontjából, munkahelyet teremt a helyi lakosság számára, melyek együttesen népességnövekedést eredményeznek és erősítik a polgári büszkeséget a település iránt. Ezáltal mind fizikai, mind gazdasági, mind társadalmi szempontból a település újjászületésének lehetősei tanúi (Bakucz 2001). Kehidakustány vezetősége jelen pillanatban a kisvárosi jelleg kialakításán ferdoszik, hogy a turisták számára még vonzóbb célponttá váljon a település.

A turizmus társadalmi hatásainak keretében további kutatásokat kívánok végezni a kehidakustányi lakosok életminőségének tárgyában, valamint a megfigyelt katalizátor hatások eredőjeként kialakult versenyképességet határozom meg és hasonlítom össze egy hasonló adottságokkal rendelkező településsel.

Irodalom

- Bakucz Márta (2001): A magyar városi turizmus fejlesztési lehetőségei. In: Buday-Sántha Attila – Mezei Cecília (szerk.): *Évkönyv 2001*. PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, 276–287 p.
- Buday-Sántha Attila (2006): Turizmus szerepe a vidékfejlesztésben. In: Gubán Pál et al. (szerk.): *Turizmus a nemzetgazdaságban konferenciakötet*. PTE IGYFK, Szeged, 45–51. p.
- Buday-Sántha Attila (2001): *Agrárpolitika – Vidékpolitika*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.

- Gubán Pál (2006): A rurális térségek turizmusfejlesztésének előnyei. In: Gubán Pál et al. (szerk.): *Turizmus a nemzetgazdaságban konferenciakötet*. PTE IGYFK, Szekszárd, 23–44. p.
- Lengyel Márton (1994): *A turizmus általános elmélete*. KIT, Budapest.
- Michalkó Gábor et al. (2009): A gyógyfürdővel rendelkező magyarországi települések életminőségének vizsgálata. *Területi Statisztika*. 49. 2. 170–185. p.
- Puczko László – Rátz Tamara (2005): *A turizmus hatásai*. 4. javított kiadás. Aula Kiadó, Budapest.
- Tasnádi József (2002): *A turizmus rendszere*. 2. bővített kiadás. Aula Kiadó, Budapest.

Tourism as catalyst on the economic periphery

In my study I have examined a successful investment in thermal tourism on the economic periphery of Hungary (Kehidakustány) and I have attempted to evaluate its direct, indirect and spill-over effects. Such investments can solve the greatest problem of the Hungarian rural areas such as unemployment and a lack of economic growth, and they can also act as a catalyst in the economic and social processes. It is, however, not a general recipe for improving the economy of rural areas, and I would emphasize that tourism can be (rather than must be) a solution, since its success depends on a complex foundation – for example, on the basic attraction, the quality of service, the investment capital available from investors and on a functioning public-private-partnership etc.

The socio-cultural effects of tourism and impacts of tourism development on the standard of living of local residents and the effects of tourism investment on regional competitiveness require deeper research and analysis. This will be a major part of my future work and of my doctoral dissertation.

14. A TÁRSDALMI TŐKE SZEREPE A FALVAK SIKERESSÉGÉBEN

Ludescher Gabriella

Bevezetés

A magyarországi vidékfejlesztés napjainkban sokak által sokféle módszerrel kutatott terület. Egyrészt központi anyagi támogatások, másrészt programok és stratégiák szempontjából vizsgálják. A tanulmány e szemléletmódtól kíván elszakadni úgy, hogy a fejlesztéseket nem csupán a forrásoktól függőnek tekinti, emellett a stratégiát is helyiként értelmezi, és a helyi társadalmat véli irányadónak. Meggyőződésem, hogy a fejlesztésekben a helyi társadalom beintegrálása, a gazdasági-társadalmi problémák kezelése nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szinten is fontos. A problémákra olyan megoldást kell találni, amely a falun élők döntő többségének gazdasági felemelkedését és a szociális különbségek feloldását szolgálja.

A társadalmi és puha tényezők szerepe a falvakban

A tanulmány a következő puha tényezőket vizsgálja: társadalmi tőke, együttműködés, habitus és motiváció. A puha tényezők összetevőinek fontosságát sokan tárgyalták, de többnyire azt vizsgálták, hogy ezen tényezők hogyan segítik egy-egy személy boldogulását, és nem azt, hogy miként támogatják a helyi társadalmat, illetve közösséget. Jelen kutatás a helyi társadalomban meghatározó szerepet betöltő egyének azon személyiségi és viselkedési tényezőit vizsgálja, melyek kihathatnak/kihatnak a helyi társadalomra.

A vizsgált társadalmi puha tényezők nem fedik le a létező összes puha tényezőt. Csupán szemléltetni kívánom, hogy a bizalomnak, normának, közösségképző erőnek, együttműködésnek, azonos habitusnak és az erős motivációnak milyen nagy szerepe van egy falu életében, esetleges sikerességében. E tényezők segítenek abban, hogy olyan közösségek jöjjenek létre, amelyek képesek arra, hogy például egyes vidéki térségekből mérsékeljék az elvándorlást. A migráció gyakran társadalmi erózióval jár együtt, ahogy ez megfigyelhető például az ormánsági falvakban is.

A puha tényezők figyelembe vétele során megállapítható, hogy egy adott településen nem elegendő csupán az intézményi, infrastrukturális és gazdasági fejlesztés, hanem a közösség fejlődéséért is mindent meg kell tenni az adott

település sikeressége érdekében. A falusi közösségbe való befektetés sok más befektetéshez hasonlóan megtérül, hiszen a közösség nevelő ereje és szolidaritása jelentős gazdasági erőt jelenthet.

A vizsgált három falu bemutatása

A három falu kiválasztásánál az elsődleges szempont az volt, hogy a kutatási területek Baranya megyében helyezkedjenek el. A kiválasztásnál felmerült számos további aspektus között fontossági sorrendet kellett fölállítani. Hogy az összehasonlítás elvégezhető legyen, a legfontosabb három szempont a falvak lélekszámának, infrastrukturális ellátottságának, valamint gazdasági és a társadalmi mutatóinak a hasonlósága volt. A kiválasztott falvak (Bükkösd, Himesháza, Szalánta) megfelelnek a felsorolt, mutatókban kifejezhető fontossági szempontoknak, de földrajzi adottságaik szükségszerűen eltérnek egymástól (kiváltképp Bükkösd Himesházától és Szalántától), ahogy az az 1. ábrán is látható.

1. ábra

A három falu elhelyezkedése

Forrás: <http://www.baranyatour.hu/index.php?p=terkepek> [2009.07.14.]

A három falu vizsgálata alapján megállapítható, hogy az azonosságok ellenére a települések különbözhetnek egymástól a helyi társadalmat alkotó közösségek, gazdasági szervezetek és intézmények tekintetében, aminek háttérben számszerűen nem mindig kifejezhető adottságok állnak.

1. táblázat

A vizsgált három falu fontosabb adatainak összefoglalása

Település	Bükkösd	Himesháza	Szalánta
Lakónépesség (fő) 2007-ben	1179	1144	1240
Népsűrűség fő/km ²	42,8	69,6	67,4
Munkanélküliségi ráta a teljes népesség körében (%) 2007-ben	6	6	5
Inaktív kereső a teljes népesség körében (%) 2007-ben	36	40	34
Foglalkoztatott a teljes népesség körében (%) 2007-ben	29	32	33
Foglalkoztatottak köréből helyben foglalkoztatottak (%) 2007-ben	42	62	73
Pécstől való távolsága km-ben kifejezve 2007-ben	20	40	14
Korfája 2007-ben	Országos tendenciát mutat	Öregedő tendencia	Országos tendenciát mutat
Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a teljes népességhez viszonyítva (%) 2007-ben	4	4	4
Legnagyobb számú kisebbsége 2007-ben	Cigány	Német	Horvát
Vallása	Római katolikus	Római katolikus	Római katolikus
Részei (önálló falvak voltak)	Bükkösd, Gorica Megyefa	Himesháza	Németi, Szalánta (az utóbbin belül Eszterágpusztá)

Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés.

A vizsgált három falu társadalomtörténete eltér egymástól. Bükkösd lakosságának megélhetése több száz éven keresztül a helyi uradalomhoz kötődött, ez függőségi viszony kialakulásához vezetett, és az önállósággal kapcsolatos vágyakat is elnyomta. Más a helyzet Himesháza és Szalánta esetében, ahol többnyire gazdák (parasztok) alkották a helyi társadalmat, akik önállóan működtették a gazdaságukat. A helyi társadalmak formálódását nagyban befolyásolta a falvak lakossága által megélt közös sors, megpróbáltatások.

Bükkösd társadalmának történelmében az elmúlt száz évben nem észlelhető konkrét töréspont, amely rányomta volna bélyegét a helyi társadalomra. Az elmúlt közel negyven évben lassú és nehezen visszafordítható társadalmi átalakulás figyelhető meg. A népességcsökkenés, elvándorlás (1970 és 2007 között

700 fővel csökkent a lakosság) mellett a társadalom etnikai összetétele is változott, mely negatívan érinti a helyi oktatási intézményeket és ezáltal a társadalmat.

Himesháza jelenlegi társadalmi életében, kooperációs képességében, kialakult normáiban, habitusában megjelenik az a társadalomtörténeti törés, amely kitelepítésekkel (a lakásból vagy az országból), betelepítésekkel és munkatáborokba való elhurcoltatásokkal járt együtt. Az 1945-ben végbement folyamatok a helyi társadalom átalakulását idézték elő, de a társadalmat látszólag gyengítő folyamatok éppen hogy megerősítették a közösségen belüli szolidaritást, együttműködést és bizalmat. A közösség szolidaritása a jelen társadalomban is megfigyelhető, alapja egy erős tősgyökeres közösségi mag, amely képes vélemlényt formálni és a betelepülőket integrálni a helyi társadalomba.

Szalánta település életében nem jelenik meg társadalmi töréspont, a település demográfiai alakulására is az egyenletes fejlődés a jellemző. Ez köszönhető a helyi foglalkoztatásnak, az azonos etnikai összetételnek, mely ugyan napjainkban átalakulóban van (az 1970-es évek óta). Pécs város közelsége jelentős befolyással bír a falu életére, ennek ellenére a településnek sikerült megőriznie falusias jellegét.

A tanulmány a három falu esetében a statisztikai, számszerűsíthető adatok ismertetése mellett olyan helyi térszemléleteket is be kíván mutatni, melyek jelentősen meghatározzák a helyi társadalom helyzetét. Meggyőződésem szerint egy terület, illetve település fejlődésének fő vonásait az határozza meg, hogy az adott lakosság milyen társadalmi és gazdasági jellemzőkkel ruházza fel a települést, továbbá hogyan hasznosítja ezen tulajdonságait. A települések a lakosságuk tevékenysége és habitusa révén kapják a funkcionális tartalmukat.

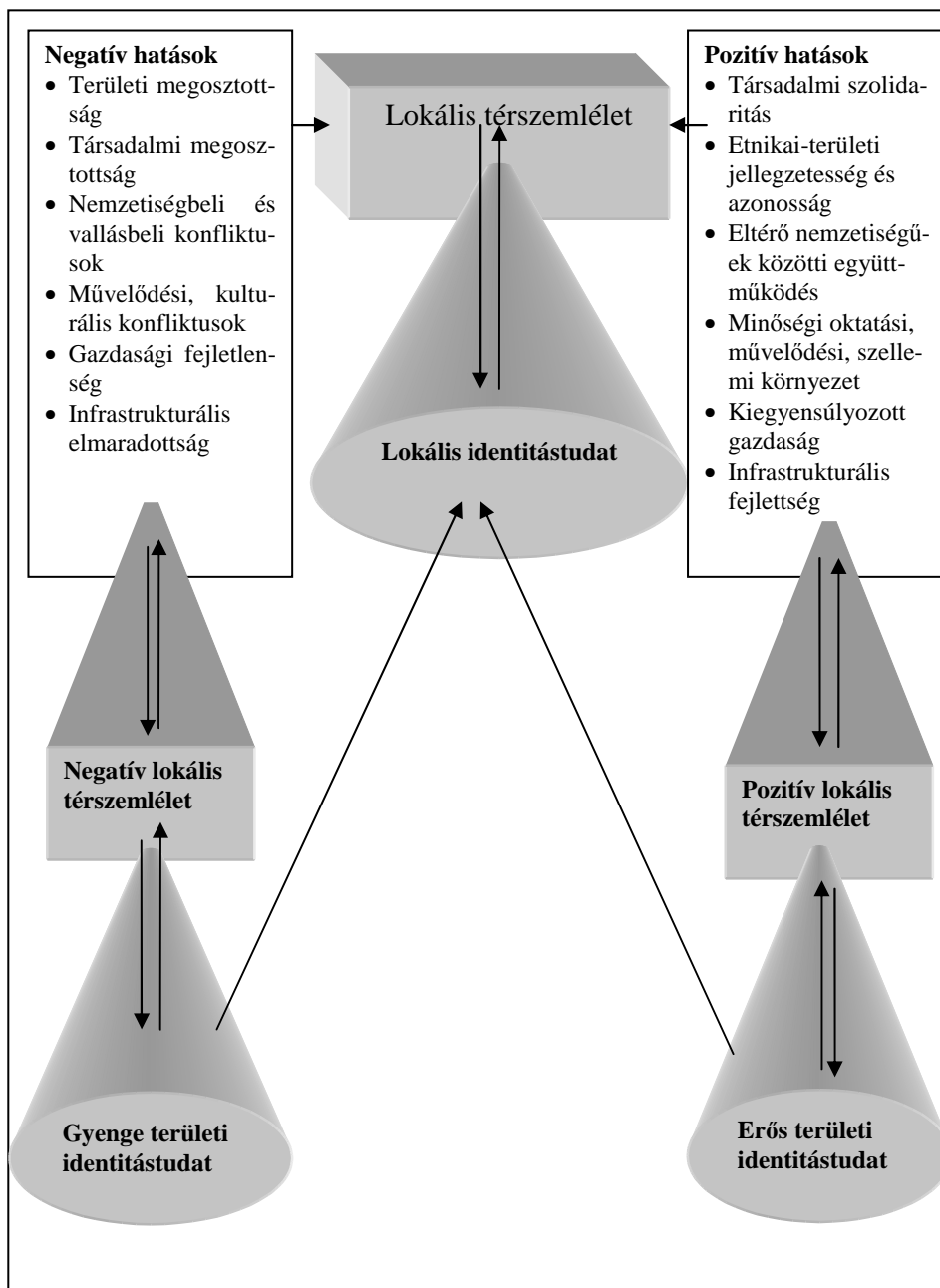
A térszemlélet és az identitástudat kapcsolata

A helyi lakosság térre vonatkozó információi és térhez való viszonyulása sokban függ a személyközi kapcsolatoktól. A térszemlélet és az identitástudat között szoros viszony figyelhető meg; egy adott falu identitástudata a különböző hatások során alakul ki, melyet nem kizárólag a társadalmi és gazdasági tényezők befolyásolnak, hanem maga az adott terület térszemlélete is.

Két hatáshalmaz (pozitív–negatív) jelenik meg a 2. ábrán, melyek együttesen, de külön-külön is érvényesülnek térre és a helyiek településbeli azonosulására, azaz a helyi identitástudatra, melynek erős meglétében az egyének képesek a falu, illetve a közösség érdekében áldozatokat vállalni. Romboló hatással lehetnek egy adott falu helyi társadalmára és annak identitására mindazon külső döntések, átalakítások, melyek a helyi társadalom akarata és tudta nélkül történnek.

2. ábra

Falvak lokális térszemléletének és identitástudatának kapcsolata

Forrás: Saját szerkesztés.

A helyi társadalmak szerepének feltárása a falvak sikerességében

A falvak rövid bemutatása és a térszemlélet identitás meghatározó szerepének ismertetése után a vidékfejlesztés szempontjából lényeges kérdés az, hogy mi szükséges a falvak sikerességéhez. A sikeresség egyik fontos tényezője a helyi gazdaság, ezen belül is a vállalkozások.

A vállalkozók szerepe a falvak sikerességében

A vállalkozókkal készített interjúk (Bükkösdön 10, Himesházán és Szalántán 7-7 vállalkozóval) és *Berger* (1998) alapján a vállalkozások kulturális és egyéni megközelítését érdemes figyelembe venni. A helyi társadalom kultúrája ugyanis hat a vállalkozásokra, a vállalkozók pedig egyéni adottságaikkal hatnak a helyi közösségre.

Feltételezésem szerint a társadalmi törések megjelennek a vállalkozások fejlődésében is. A három vizsgált falu eredményei során különböző vállalkozótípusokat – önmagát megvalósító, kényszervállalkozó, korábbi tevékenységét folytató, kiskereskedő, kisiparos és agrárvállalkozó – azonosíthatók, melyek fejlődési és törésvonalait a 20. század időtengelyén lehet elhelyezni. A vizsgált falvak életében a II. világháború jelent lényeges töréspontot, mely a vállalkozások fejlődésében is megjelenik.

A társadalmi tényezők mellett a vállalkozók elemzésénél nagy hangsúlyt kapnak az egyéni adottságok. Ilyen a vállalkozói habitus, motiváció, kapcsolatháló, kapcsolati tőke és a vállalkozói jövőorientáltság. E tulajdonságokat *Max Weber* (1987) és *Talcott Parsons* (1951) cselekvéstípusai szerint osztályozható.

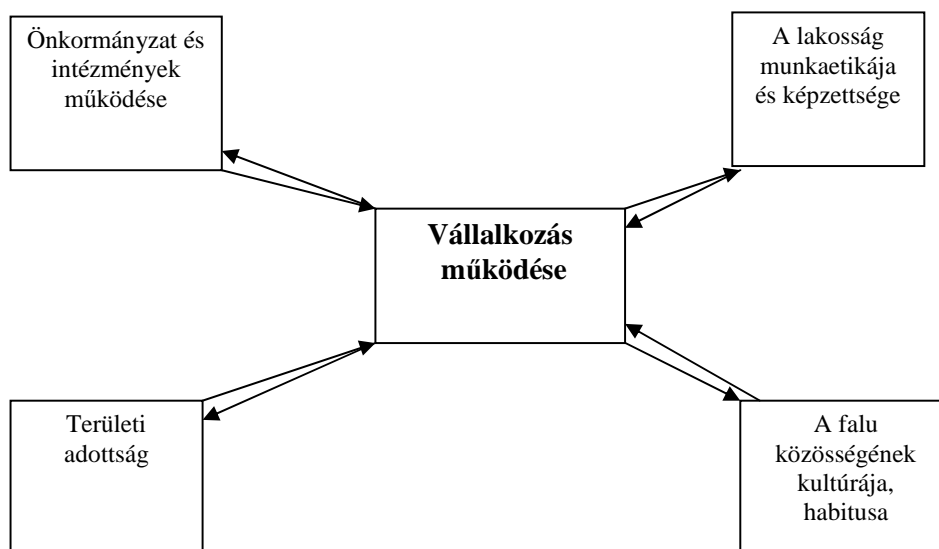
A vállalkozók cselekvéstípus szerinti elemzése során arra a megállapításra jutottam, hogy a vállalkozók egyes kategóriákban (célracionális, értékracionális stb.) hasonlóan kivitelezik a cselekvéseiket, mivel vállalkozásaikat hasonló kulturális körülmények között hozták létre és működtetik. A habitusnak ebben van szerepe, hiszen a vizsgált vállalkozók a cselekvéstípusuknak megfelelően alakították ki és működtetik vállalkozásukat.

A vállalkozók további elemzése arra mutatott rá, hogy a cselekvés típusa és a vállalkozási szemlélet szoros kapcsolatban áll egymással. A vizsgálat alapján az is megállapítható, hogy a vállalkozás működésére kihat, hogy milyen társadalmi és élethelyzet folyamán alakult ki. Egy kényszervállalkozó irányítási szemlélete alapvetően különbözik egy önmegvalósítás céljából létrehozott vállalkozástól. E gondolatot tovább folytatva, a helyi társadalom számára sem lényegtelen, hogy az adott vállalkozások milyen indíttatásból jöttek létre.

A vállalkozások működésének a vidéki térségekben meghatározó szerepe van, függetlenül attól, hogy a vállalkozó csupán önfoglalkoztató vagy több személyt alkalmaz.

3. ábra

Vállalkozás és a helyi társadalom kapcsolata

Forrás: Saját szerkesztés.

A helyi vállalkozóknak nélkülözhetetlen szerepük van a település fejlődésében. Továbbá, a vállalatok működését jelentősen befolyásolják a helyi tényezők, nevezetesen az önkormányzat intézményeinek működése, a helyi közösség adottságai és a falu területbeli lehetőségei (3. ábra).

Bükkösd gazdaságát a cementmű körüli társadalmi konfliktusok befolyásolták. Az önkormányzati választáson a képviselők megválasztásával a lakosság érdektelensége, érdekellentéte a népszavazás során megszavazott cementmű kivitelezését megakadályozta. Himesháza lakosságát konfliktus-elkerülő magatartás jellemzi, amely a helyi gazdaságra is pozitívan hat. A helyi vállalkozók segítik egymást, a lakosság körében működik a kalákában végzett mezőgazdasági háztáji munka.

Amennyiben egy falu erős közösséggel rendelkezik, amely az érdekeit megfelelően tudja artikulálni és érvényesíteni, abban az esetben a település infrastrukturális problémái megoldottá válhatnak. Himesháza helyi társadalmá összefogással és megfelelő vezetővel 15 év alatt képes volt a teljes közüzemi hálózat kiépítésére. Bükkösdön azonban, ahol társadalmi érdekellentétek jellemzik a helyi társadalmat, gyakran a szükséges fejlesztések is elmaradnak. Ha módjában is állna a falunak a szennyvízcsatorna kiépítése (melyre most nincs nagy esé-

lye), akkor sem tudná az önkormányzat kivitelezni, mert társadalmi közönyös-ségbe ütközne.

A polgármester és a helyi intézmények szerepe a falvak életében

A falvak sikerének, illetve fejlődésének másik tényezőjét a helyi intézmények jelentik. Egy falu életében meghatározó szerepet tölt be a polgármester. Az önkormányzat és a falu eredményes működésében nagy szerepe van annak, hogy ki milyen indíttatásból kerül polgármesteri pozícióba. A falvaknak olyan vezetőkre van szükségük, akik a lakossággal konszenzust kereső demokratikus elveket vallanak és gyakorolnak. Fontos, hogy a polgármesterek ne kívülről várják a falu fejlesztését, hanem a lakosságot képesek legyenek arra ösztönözni, hogy szerepet vállaljanak a falu sikeressé tételében.

A helyi intézményeknek puha (közös értékek, a személyzet objektív és szubjektív jellemzői) és kemény (stratégiák, struktúrák, rendszerek) komponensei meghatározzák a falvak fejlődést. A vizsgált falvak esetében a puha komponensek nagyobb befolyásoló hatást fejtenek ki a település sikerességére.

2. táblázat

*A vizsgált községek önkormányzatainak költségvetési bevételei 2005-ben
ezer Ft-ban kifejezve*

Önkormányzatok	Bevételek (ezer Ft-ban)						
	Összes bevétel	Saját folyó bevételek		Átengedett bevételek		Felhalmozási és tőkejellegű bevételek	Hitel-bevételek
		Összes	Ebből: helyi adók	Összes	Ebből: SZJA		
Bükkösd	292 581	27 116	7529	74 527	71 055	3453	0
Himesháza	218 259	22 664	3062	59 221	52 905	4425	0
Szalánta	264 510	18 792	6252	62 532	56 837	357	0

Forrás: Saját szerkesztés a www.kozinfo.hu alapján.

Az összbevételek mértéke nincs összefüggésben a helyi társadalom puha tényezőivel. Jelen esetben azon falu rendelkezik erős helyi társadalommal, ahol a bevételek a legalacsonyabbak (2. táblázat).

Meggyőződésem, hogy egy falu intézményeinek működtetésében kiemelt szerepe van a megfelelő szakemberek kiválasztása mellett annak is, hogy az intézmények alkalmazottai helyiek legyenek. Ez nemcsak azért fontos, mert a helyiek nagyobb felelősséget éreznek a saját falujukkal szemben, hanem azért

is, mert így a település munkahelyet biztosít a megtartó és közösségformáló erővel bíró értelmiségi réteg számára is.

Az intézményeknek és a helyben alkalmazottaknak népességmegtartó szerepük van. A falu többszörösen is profitál abban az esetben, ha tevékenységük ellátásához megfelelő szaktudással, elhivatottsággal és a helyi társadalom iránti felelősségérzettel rendelkeznek.

A társadalmi tőke szerepe a falvak életében

A helyi társadalom és ezen belül a közösség puha tényezői a harmadik összetevő, mely a falvak sikerességét meghatározza. Ilyen puha tényező a társadalmi tőke (bizalom, norma, közösségképző erő), együttműködés, habitus és motiváltság.

Az első lépcsőben azt vizsgáltam meg, hogy a három falu rendelkezik-e közösséggel a coheni feltételek értelmében. *Antony Cohen* (1985) szerint négy feltételnek kell teljesülnie a közösség kialakulásához. Ezek a következők:

1. Társadalmi tér, illetve lokalitás. Területi közösségről akkor beszélünk, ha az emberek a közösségüket egyfajta geográfiai entitásban – „helybéliségnek”, az „idevalósiságban” – élik meg.
2. Érdekek, issue-k, identitások, melyek személyeket arra ösztönöznek, hogy csoporttá formálódjanak. A közösséget azonos érdekek határozzák meg (vallás, etnikai azonosság stb.), melyek identitáspolitikát alakítanak ki.
3. A közösség tagjai között társadalmi interakciók zajlanak.
4. A közösség feltétele, hogy önmagát kollektív társadalmi cselekvések folyamatában azonosítsa. A közösség hely, csoport és idea gyújtópontjában áll, s tagjait a kultúrájuk vitalitásába vetett hit, illetve várakozásaik tartják össze. A közösségek e tekintetben szimbolikusak.

Ezeket a feltételeket Bükkösd és Szalánta nem teljesíti, ami a társadalmi és területi megosztottsággal magyarázható. Himesháza közösségei egy egységes helyi társadalomba integrálódnak. Itt nem figyelhető meg társadalmi megosztottság.

A közösségi lét erőssége megjelenik a helyiek társadalmi tőkéjében is. A vizsgált falvaknál felfedezhető, hogy ott, ahol gyenge normarendszer és bizalom van, a közösség kialakulására és fennmaradására sincs esély. Fontos, hogy a társadalom tagjai képesek legyenek együttműködni közös célok érdekében. A megosztott társadalom számára nehézséget jelent közös célokat kialakítani, és még nehezebb ezeket elérni. Az együttműködés létrejötténél fontos tényező a helyi társadalom egyéneinek hasonló habitusa, mely a viselkedésbeli egyöntetűséget magyarázza.

A habitus olyan egyéneknél hasonló, akik hasonló kulturális feltételek között szocializálódtak. A himesházi fiatalok számára (akik középiskolások, főiskolások vagy egyetemisták) a város gazdag kulturális kínálata mellett a helyi programok is vonzóak. Szívesen töltik szülőfalujukban a szabadidejüket, melyben nagy szerepet kap a közösségi élet. Ez a későbbiekben életre szóló barátságokat, illetve élettársi kapcsolatokat alapoz meg. Ennek folyományaként gyakori a helybeli fiatalok, illetve a szomszédos falvak fiataljai közötti házasságkötés. Bükkösdön a közösségi élet hiánya miatt a fiatalok gyakran elvágynak más, kulturális programokban gazdagabb falvakba, városokba. Szalánta csupán a horvát kultúrát ápoló fiatalok számára kínál programokat, foglalkozásokat, ezáltal leszűkül a közösségi csoportok kialakulásának lehetősége. Ennek ellenére a falunak mégsem kell félnie a népességfogyástól Pécs közelsége miatt.

A kultúra és az etnikum mellett fontos a lakosság vallásosságának a kiemelése is, mely erkölcsi normarendszeren is alapul. A vizsgálat során megfigyelhető volt, hogy azokon a településeken, ahol a lakosság gyakorolja a vallását, a közösségi élet is erősebb. A vallás továbbá képes közösségformáló tevékenységeket is generálni.

Összegzés

A falvak infrastruktúrális adottságának fontos szerepe van, de önmagában ez még nem elégséges a falvak sikerességéhez. A kooperációval jellemezhető helyi társadalmaknak erősebb az érdekérvényesítő képességük. Továbbá kisebb a lokális és a társadalmi megosztottságuk.

A helyi társadalomban fennálló viszonyok kihatnak a falvak gazdasági és társadalmi működésére. A gazdasági működésre mért hatások számban ugyan nem minden esetben kifejezhetőek, mivel csak becslések állnak rendelkezésre ezzel kapcsolatban.

A pozitív társadalmi viszonyok vonzóbbá teszik a falut a helyi és betelepülni szándékozó egyének számára. A társadalmi konfliktusok ezzel szemben megmérgezik a helyi kapcsolatokat és akadályozzák a közösségi élet kialakulását, illetve működését.

A kultúrának, etnikumnak szerepe van a falvak sikerességében. Többnyire nem az a meghatározó, hogy milyen etnikumú az adott falu lakossága, hanem inkább az, hogy mennyire képes egységet létrehozni, valamint milyen normákat közvetít a helyi társadalom felé.

A vállalkozók és intézményvezetők habitusa és motivációja nagyban kihat a falu sikerességére. A polgármesternek kiemelt szerepe van a falu fejlesztésében. Az ő munkája mellett kedvező, ha kiépül egy véleményformáló, mintaadó réteg is, valamint a lakosság együttműködésére is szükség van. A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy hasonló habitussal rendelkező intézményvezetők és vál-

lalkozók könnyebben tudnak együttműködni, mindez pedig segít abban, hogy a falu sikeres legyen.

A kulturális és közösségi életben gazdag falunak népességmegtartó ereje van és a betelepülők számára vonzóvá válik.

Irodalom

- Berger, B. (1998): A modern vállalkozás kultúrája. *Replika*. 29. 171–184. p.
- Berger, P. – Berger, B. – Kellner, H. (1973): *The Homeless Mind: Modernization and Consciousness*. Random House, New York.
- Bódi Ferenc – Böhm Antal (2000): *Sikeres helyi társadalmak Magyarországon*. Agroinform Kiadóház, Budapest.
- Böhm Antal (2002): *Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés*. Agroinform Kiadóház, Budapest.
- Böhm Antal (1996): *A helyi társadalom*. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi és közművelődési Tanszéke.
- Cohen, A. P. (1985): *The Symbolic Construction of Community*. Tavistock, London.
- Népszámlálás 2001 (2002): 6. Területi adatok, 6.3 Baranya megye I. és II. kötet. KSH, Budapest.
- Népszámlálás 2001 (2002): 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai Baranya megye. KSH, Budapest.
- Parsons, T. (1951): *The Social System*. Free Press, New York.
- Statisztikai Évkönyv (2008): Települések fontosabb adatai 2007. KSH, Budapest.
- Weber, M. (1987 [1905]): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat Kiadó, Budapest.

The role of the social capital in the success of the villages

The infrastructural conditions of villages have an important role to play, but these are not sufficient in themselves for the success of a given village. Local communities which display cooperative characteristics are better able to promote their interests, and, in addition, their local and social divisions are fewer. If a village has a strong community which can communicate and assert its interests, it can resolve its infrastructural problems. The local community of Himesháza was able to build a complete public utility system through its cooperative character and with the help of a suitable leader over the last 15 years. The opposite is to be seen in Bükkösd, where the local community can be described as having totally opposite interests. Here, the necessary developments simply do not happen, and if there were, for example, any chance to build a sewer (of which there is little current prospect) they would be unable to do so due to a total lack of social interest locally.

The relations of local communities have a direct effect on the economic and social workings of the villages. The effects on the economic operation cannot

always be quantified since there are no more than estimates relating to the topic. Conflicts regarding a cement factory had their effect on the economy of Bükkösd. With the representatives elected, and a lack of local concern, opposing interests blocked the construction of a cement factory following a public referendum. The population of Himesháza, on the other hand, can be described as demonstrating conflict-evasion, and this has a positive effect on the local economy. Cooperation among local entrepreneurs and voluntary co-operative work in agriculture are also visible.

These positive social relations make the village more attractive both for the locals and for those individuals who would like to settle there. Elsewhere, social conflict poisons local relationships and hinders the formation and working of community life.

Ethnic culture has its role in the success of villages. In most cases it is not the ethnic background of the village which is the most important factor, but the ability to create unity, and the norms which they communicate to the community. The author is also convinced that, in parallel with culture and ethnicity, the role of religion within the population is important – this also being based on a system of norms. Research reveals that, in those villages where the population is religious, community life is much stronger. Religion can also generate community-building activities.

The behaviour of institutional leaders and of entrepreneurs has a major effect on the success of the village. The mayor of a village has a dominant role to play in its development, and, alongside his work, it is highly beneficial if a social group can emerge who can act as opinion-formers and leaders, although the cooperation of the general population is also required. Based on our studies, it is evident that institution-leaders and entrepreneurs with the same outlook can cooperate more easily, so helping the village to be successful.

In its cultural and community life the village has population-retaining power, and can become attractive for those who wish to settle there. For the younger population of Himesháza (attending secondary school, college or university) the rich cultural resources of the village and the local programmes are also attractive. They are happy to spend their free time in their home-village, and community life plays an important role for them. In the longer-term it will create life-long friendships and life-partner relationships. This already means that it is common for local and neighbouring young people to marry. In Bükkösd, on the other hand, young people usually wish to move to richer villages or to towns, due to the lack of community life. By way of contrast, Szalánta offers Croatian cultural programmes, and this reduces the possibility of divided community groups being formed. One consequence is that the village does not need to worry about the problem of a declining population.

15. HATÉKONYSÁGFEJLESZTÉS A GYAKORLATBAN VERESEGYHÁZ VÁROS ÖNKORMÁNYZATÁNÁL

Mezei Zoltán – Sánta Sebő

Bevezető

A Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt. felkérést kapott Veresegyház Város Önkormányzatától, hogy vegyen részt a hivatal ÁROP 3.A.1/A – 2008 jelű pályázatának megvalósításában. A pályázat címe a következő volt: „Veresegyház Város Polgármesteri Hivatalának szervezeti átalakítása és racionalizálása”. A szerzők a Saldo Zrt. munkatársaként ill. külső szakértőként vettek részt a projektben.

A projekt célja így fogalmazódott meg: „Veresegyház Város Polgármesteri Hivatal jelenlegi működési hatékonyságának feltárása és az elvégzett elemzéseken alapuló, az Önkormányzatra és munkaszervezetére vonatkozó javaslatok megfogalmazása, a munkavégzés és a szolgáltatások hatékonyságjavításának érdekében”.

A projekt szándéka azonban több volt, mint egyszerű értékelés vagy kritikai észrevételek megfogalmazása. Az elkészített kérdőíves felmérés célja ugyanis elsősorban az volt, hogy a hivatal jelenlegi szervezeti-működési rendjének, ügyrendjének, valamint a munkavégzésre vonatkozó szabályzatainak vizsgálata alapján a szervezet mindennapi életében használható javaslatokat fogalmazzon meg. A vizsgálat eredményeképpen megfogalmazott javaslatok nemcsak egyszerűen növelik a hatékonyságot, könnyebbé és praktikusabbá teszik – természetesen, a törvények által szabott kereteken belül – a munkavégzést, hanem segíthetnek a törvények adta mozgástérben a legegyszerűbb és a közigazgatásban dolgozók számára is kedvezőbb, hatékonyabb lépések kidolgozásában. (Megjegyzendő, hogy a későbbiekben bemutatott megállapítások alapvetően a Veresegyház Város Polgármesteri Hivatal jelenlegi alkalmazottainak a felmérés során tapasztalt vélekedéseit tükrözik.)

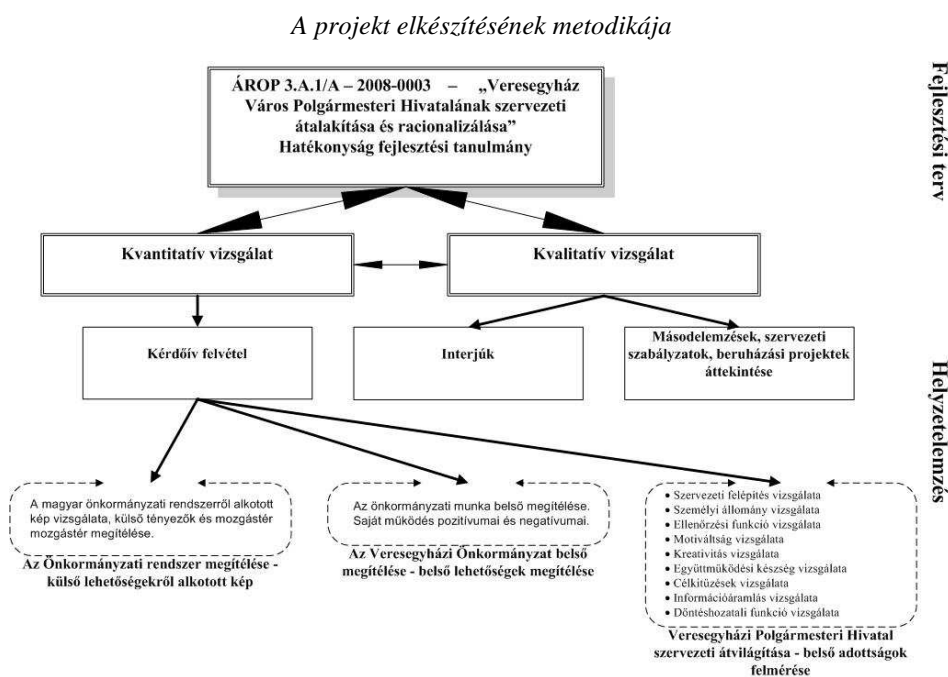
Az alkalmazott módszer bemutatása

Az 1980-as években egyre több tudományos kutatás célozta meg az egyes szervezetek hatékonyságának vizsgálatát. A szakemberek főleg kvantitatív módszerek alkalmazásával eredményvizsgálatokat végeztek elsősorban vállalatok majd

később már állami intézmények, iskolák körében is. Abból indultak ki, hogy az egyes szervezetek eredményességét korszerű programokkal lehet javítani. Összefüggéseket kerestek a vezetők és az általuk irányított szervezet, az alkalmazottak kreativitása és elhivatottsága, valamint a produkált eredmény között. Mára már kifinomult technikája van a hatékonyságmérésnek, amely a szervezet fejlődésének első mérföldővét jelenti.

Az egyes szervezetek működési hatékonyságának felmérésére leggyakrabban a kérdőíves módszert használják. A vizsgálat során alapvetően mi is ezt alkalmaztuk a Marosán György (Marosán 2009) által ismertetett metodika továbbgondolásaként. A koncepció kialakításánál azonban egyéb szempontokat is figyelembe kellett vennünk. Jelen esetben a viszonylag kicsi elemszám és az önkormányzati tevékenységkör miatt a survey módszert kvalitatív eszközök bevonásával is bővítettük, másodelemzésekkel és interjúkkal. (Az alkalmazott módszertant és a projektbe való beépülését a következő 1. ábra szemlélteti.) Az alkalmazott módszerek kiértékelése után nagy biztonsággal tudunk rámutatni az önkormányzat működésének erősségeire és gyengeségeire.

1. ábra

Forrás: Saját szerkesztés.

Kvantitatív vizsgálat

A helyzetelemzés hangsúlyos része, egy az önkormányzati alkalmazottak és vezetők körében készített kérdőíves vizsgálat volt. A vizsgálat alapvetően három szempontra terjedt ki: (1) a magyar önkormányzati rendszer általános működési feltételeinek megítélésére, (2) a hivatal működésére és (3) a hivatal szervezeti átvilágítására.

Az anonim kérdőív a válaszadók alapadatain túl 94 kérdést tartalmazott zárt és nyitott kérdések formájában. Az egyes kérdőíveket saját kószámmal láttuk el, amely egyrészt az adatkezelés biztonságát, másrészt a kontrollálhatóságot volt hivatott elősegíteni. A beérkezett válaszokból egy 33 elemet és 118 változót tartalmazó adatbázist képeztünk a további statisztikai elemzések céljából. A feldolgozott adatok nem csak a minta egészére vonatkozóan, hanem a következő elemzési egységek segítségével további bontásban is analízisra kerültek.

Az egyik legfontosabb elemzési egység természetesen az volt, hogy mióta dolgozik a válaszadó a közigazgatásban. Mivel minél több időt tölt el ezen a területen a munkatárs, annál nagyobb rálátással rendelkezik az önkormányzati feladatkörökre vonatkozóan. Két elemzési csoportot képeztünk: az egyikbe azok az alkalmazottak tartoznak, akik legfeljebb 9 éve, a másikba pedig, azok akik legalább 10 éve dolgoznak közigazgatási területen. A válaszadók 58%-a az utóbbi kategóriába tartozik.

A fentiekből következően a válaszadókat besoroltuk aszerint is, hogy előző munkahelyük a versenyszféra, a közigazgatás vagy az egyéb terület körébe tartozott. Feltételezésünk szerint azok, akik nem csak a közigazgatásban dolgoztak idáig, jobban meg tudnak ítélni néhány szervezeti-strukturális problémát, mert van összehasonlítási alapjuk egy másik – más elveken alapuló – szervezeti mechanizmussal is. A válaszadók 26%-a csak közigazgatásban tevékenykedett eddig, s ebből következően, majdnem háromnegyedüknek van másfajta területen szerzett munkatapasztalata is.

A munkatársak összesen 33 kérdőívet vettek fel az Önkormányzat alkalmazottai és vezetőinek körében. Az így kapott *mintában* 24% a férfiak aránya, 76% a nőké. Majdnem pontosan egyharmad arányban találhatók 31–40, 41–50, illetve 51–60 évesek a válaszadók között. A válaszadók között a közigazgatásban eltöltött évek számának átlaga 14,7 év, ami arra utal, hogy szakmailag tapasztalt munkatársak teszik ki az Önkormányzat kollektíváját. Szintén fontos és értékes tulajdonság, hogy a válaszadók 39%-ának előző munkahelye a versenyszférában volt.

A *szervezeti átvilágításnál* diagnózis térképet (Várvolgyi 2005) alkalmaztunk, amely a szervezeti problémák viszonylag gyors és pontos feltárására szolgál. A diagnózis arra a feltételezésre épít, hogy egy szervezet mindennapi teljesítményét 10 tényező-csoport alapvetően behatárolja. (Az alkalmazott kérdőívben 9 tényező csoportot használtunk, mivel egy az önkormányzati típusú szervezetek esetében nem értelmezhető.) „A szervezeti hatékonyságot csökkentő, az operatív tevékenységet akadályozó, és a mindennapi munkát alapvetően hátrál-

tató legfontosabb problémátípusok a szervezeteknél általában a következők (Marosán 2009):

- zavaros, nem átgondolt, a változásokhoz nem alkalmazkodó szervezeti felépítés;
- nem megfelelő személyi állomány, rossz kiválasztás;
- nem elég hatékony ellenőrzés;
- alacsony szintű motiváltság, nem megfelelő bérezés és jutalmazás, gyenge elkötelezettség;
- csekély mértékű kreativitás, a kockázatvállalás alacsony szintje és a változásokra való gyenge készség;
- nem megfelelő együttműködési készség;
- nem megfelelő célmeghatározás, hiányoznak a személyre és szervezeti egységre lebontott célok;
- a szervezetlenség és az információval való nem megfelelő ellátottság;
- a nem megfelelő döntési stílus.”

A kérdőív valamennyi tényezőcsoportra kérdéseket fogalmazott meg. Ezekből választhatta ki a válaszadó azokat, amelyet saját szervezetére leginkább érvényesnek, a munkát leginkább akadályozónak minősít. Ezzel egyidejűleg, a szervezeti munkát leginkább zavaró problémákat is azonosítja.

A következőkben a lefolytatott kvantitatív vizsgálat fontosabb eredményeit mutatjuk be úgy, hogy minden egyes blokkból kiemeljük a jellemző ábrákat.

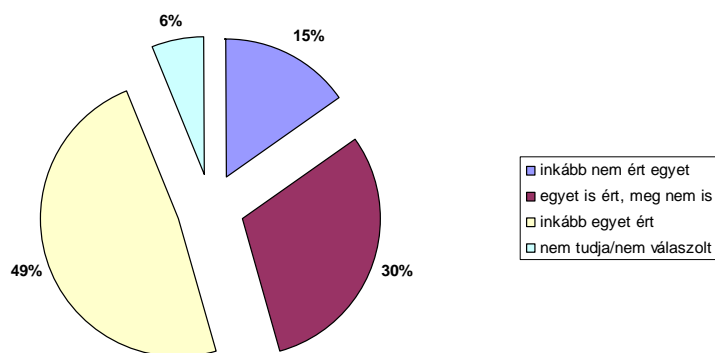
A kérdőív első harmadában a magyar önkormányzati rendszerre (pl. működés, lehetőségeik stb.) vonatkozó kérdéseket tettünk fel. A válaszokból leszűrjük, hogy az itt dolgozók milyen arányban ítélik a munkájuk hátterét meghatározó külső körülményeket pozitívnak, illetve negatívnak.

A válaszadók szerint egy település akkor lehet igazán sikeres, ha a vezetője jó kapcsolatokat ápol az országos vezetőkkel. A kérdés így hangzott: „Az a település sikeres, amelynek a vezetője országos, jó kapcsolatokkal is rendelkezik?” (Megjegyzendő, hogy a válaszadók hasonlóan vélekedtek akkor is, amikor a fejlesztési forrásokért folyó küzdelemről kérdeztük őket.)

A kérdőív második nagyobb blokkja a hivatal működésének megítélésére vonatkozott. Ebben a kérdéstömbben többféle kérdéstípust alkalmaztunk, annak függvényében, hogy az adott folyamat megítélésének lehetőségét milyen mélyen árnyaltuk. Az első feleletválasztós kérdésben több alternatívát kínáltunk a válaszadóknak és arra kértük őket, hogy válasszák ki azt a mondatot, ami megítélésük szerint leginkább jellemző az önkormányzati munkára jelenleg Veresegyházon. Az eredményt a 3. ábrán tekinthetjük meg.

2. ábra

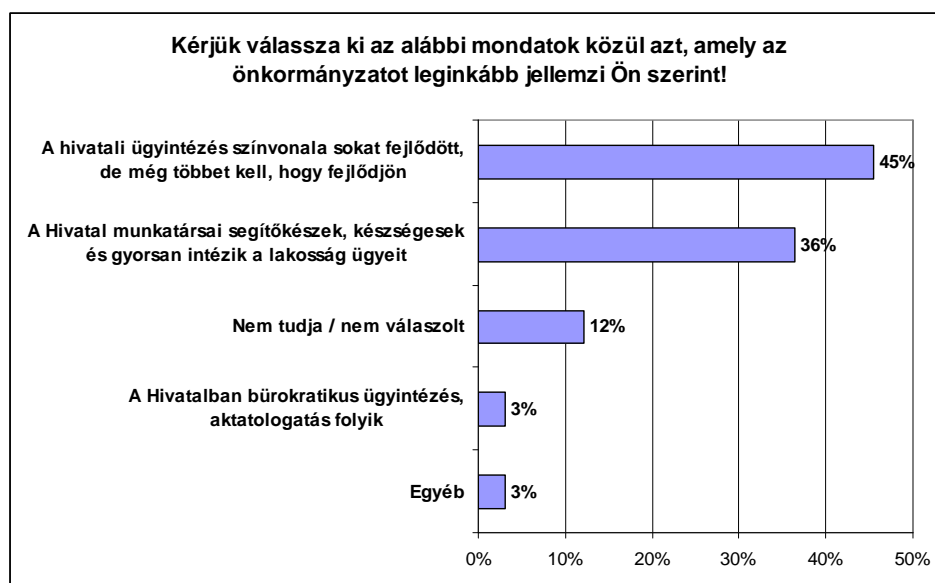
Az egyes települések sikerességének és a vezetője kapcsolatrendszerének összefüggése a válaszadók szerint

Forrás: Saját szerkesztés.

3. ábra

Az önkormányzatra leginkább jellemző tulajdonság megítélése

Forrás: Saját szerkesztés.

Az alkalmazottak majdnem fele úgy érzi, hogy sokat fejlődött az ügyintézés, de még mindig van fejleszteni való ezen a téren. Több mint kétharmaduk szerint a hivatal munkatársai készségesek és gyorsan intézik az ügyeket, elmarasztaló véleményt mindössze egy fő fogalmazott meg.

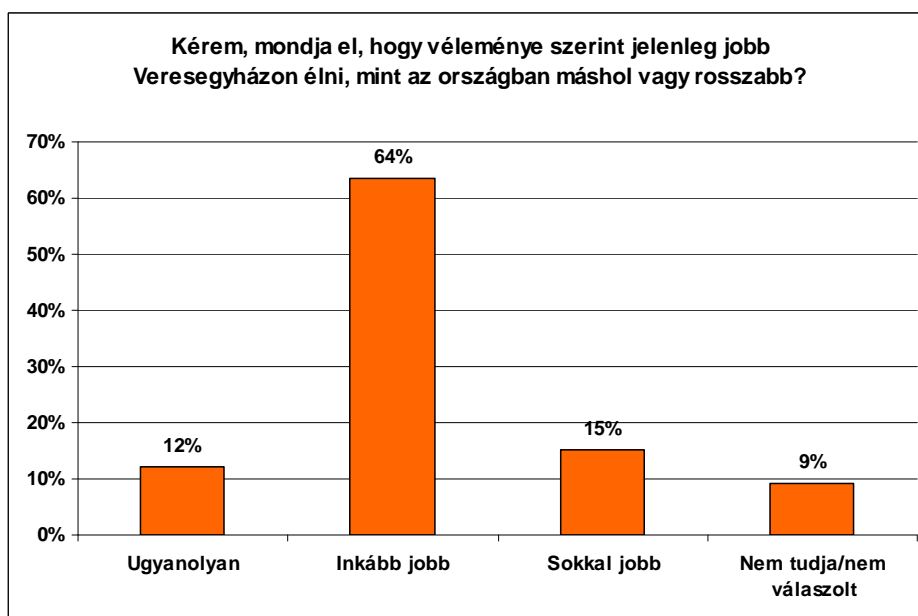
A kérdések következő csoportjában arra kértük a válaszadókat, hogy bizonyos folyamatokat ítéljen meg aszerint, hogy azok jobban, vagy rosszabbul működnek Veresegyházon, mint az ország más területén. Először arra kértük az alkalmazottakat, hogy mondják el, jobb-e jelenleg Veresegyházon élni vagy rosszabb, mint máshol.

A 4. ábrán látható, hogy a válaszadók majdnem fele szerint sokkal jobb a településen élni, mint máshol. 39%-uk szerint, inkább jobb a városban élni és csak 12% nyilatkozott úgy, hogy az élet itt is ugyanolyan, mint máshol. Kiemelendő, hogy egyetlen válaszadó sem akadt, aki szerint rosszabb lenne a Veresegyház által kínált életkörülmény, mint máshol.

A lefolytatott vizsgálat egyik legfontosabb és legtanulságosabb eleme a Polgármesteri Hivatal szervezeti átvilágítása volt. A működési hatékonyságot és az esetleges problémákat, fennakadásokat kilenc területen vizsgáltuk, amelyek közül egyik a hivatal döntéshozatali mechanizmusa volt (1. táblázat). Az egyes állítások tekintetében itt mértük a legmagasabb negatív tartalmat.

4. ábra

„Jobb-e Veresegyházon élni, vagy rosszabb?” kérdés megítélése

Forrás: Saját szerkesztés.

1. táblázat

A döntéshozatali mechanizmusra vonatkozó tényezőcsoport mért adatai

Állítások / kérdések	Válaszok megoszlása			Negatív tartalmú válaszok aránya
	Igen	Nem	Nem tudja / nem válaszolt	
A vezetők még akkor sem delegálják a döntést a beosztottaik felé, amikor erre jogszabályi lehetőségük lenne	26%	55%	19%	26%
Néha nem a megfelelő idő jut a fontos és a kevésbé fontos döntések előkészítésére	91%	0%	9%	91%
A döntéseket nem azok hozzák akiknél a megfelelő információ összegyűlik	31%	47%	22%	31%
A döntések gyakran nem a problémák gyökereire irányulnak	34%	34%	31%	34%
A döntéseket követően gyakran kerülnek a végrehajtásért felelősek abba a helyzetbe, hogy utólag derülnek ki fontos információk a döntéssel kapcsolatban	42%	32%	26%	42%
A csoportos döntéshozás során az ellenvéleményt nem veszik figyelembe, vagy az ellentétes véleményt hangoztatókat elhallgattatják	19%	59%	22%	19%
A döntéseket rendre halogatják, majd ha elkerülhetlenné vált, előkészítés nélkül hirtelen hozzák meg	22%	59%	19%	22%
Tényezőcsoport átlagos negatív tartalma				38%

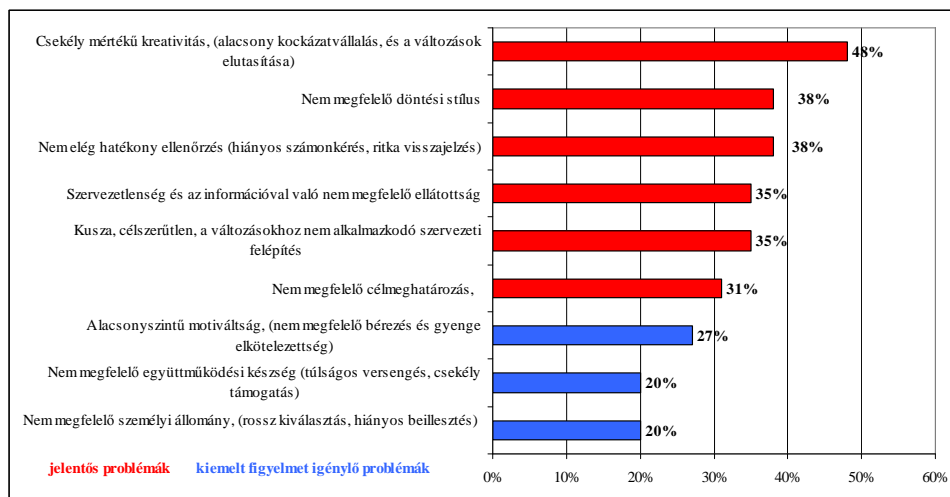
Forrás: Saját szerkesztés.

A válaszadók 91%-a szerint, néha nem a megfelelő idő jut a fontos döntések meghozatalára és előkészítésére. Ezen a téren mindenképpen az irodavezetők felelősége a meghatározó az adott feladatok prioritizálásának tekintetében. Az operatív munkát végzők számára az is problémát okoz, hogy csak utólag derülnek ki fontos információk. A többi állítás megítélése átlagosnak mondható.

A teljes szervezeti átvilágítás eredményeit a 5. ábrában foglaltuk össze. A vizsgálat legfőbb pozitív eredménye, hogy a kilenc vizsgált terület egyikén sem mutatható ki olyan mértékű szervezeti probléma, ami azonnali beavatkozást igényelne.

5. ábra

A szervezeti átvilágítás során feltárt főbb problémák

Forrás: Saját szerkesztés.

A szervezeti diagnózis elsősorban három olyan problémakörre világított rá, amelyek javítása elsősorban a vezetői kompetenciák közé tartozik. Indokolt lenne a jelenleginél nagyobb rugalmassággal kezelni az alulról jövő kezdeményezéseket, hatékonyabb döntéshozói mechanizmusra és nagyobb felelősségvállalásra lenne szükség, illetve javítani kellene az ellenőrzési rendszeren. A vizsgálat szerint a hivatal szervezeti struktúráját is újra kellene gondolni, és hatékonyabb információáramlásra van szükség az egyes szervezeti egységek között és azokon belül is. Fentiekén túl, a munkavállalók egyértelmű célmeghatározást várnak, és egy értékelési-jutalmazási rendszer bevezetésével motiváltságuk is fokozható.

Kvalitatív módszerek alkalmazása

Az egyes vizsgált területekhez kapcsolódó ötleteket és észrevételeket interjúk során gyűjtötték be munkatársaink, amelyekről feljegyzéseket készítettek. Az interjú az empirikus kutatási módszerek egyik fajtája, amelynél a készítésekor mind a kérdező, mind a kérdezett jelen van az információgyűjtés folyamatában.

Ez lehetőséget ad arra, hogy a kérdező információt gyűjtsön az interjú körülményeiről és a kísérőjelenségeiről is, másrészt nagyfokú rugalmasságot biztosít.

A kvalitatív vizsgálat során dokumentumelemzést is alkalmaztunk, ami az Önkormányzat működése során alkalmazott szabályok áttekintésén alapult. (Az áttekintett dokumentumok listája megtalálható az irodalomjegyzékben.) Természetesen nincs egyetlen olyan dokumentum, amely „egységes szerkezetben” kimondaná, hogy milyen Veresegyház Város Polgármesteri Hivatala valóságos működése. Ugyanakkor számos dokumentum létezik, amelyekből arra lehet következtetni, hogy a város szerepe igen jelentős a kapcsolódó kistérségben és céljai, törekvései szerint ez a szerep egyre inkább erősödhet.

A következőkben az interjúk során felszínre került releváns információkat összegezzük. Néhány esetben az elhangzott véleményeket szó szerint közöljük, ekkor *dőlt betűs* kiemelést alkalmazunk.

Az intézményeknél szinte csak nők dolgoznak, mindenkinek van családja, így nagyon toleránsak egymással a munkatársak (pl. bejárás, betegség stb.). Ennek azonban hátrányai is vannak „*mivel a kollégák néha túl rugalmasak, ezért ezt néha mások kihasználják*”. Vannak részmunkaidőben dolgozók, ők így jobban el tudják látni otthoni feladataikat. Ennek a véleménycsoportnak a képviselői úgy értékelték, hogy nincs különösebb tennivaló a családbarát munkahely megteremtése érdekében, az eddigi szokásokon alapuló munkavégzés lehetővé teszi a munkahely és az otthon összeegyeztetését.

A hivatalban sokat kell dolgozni, munkaidőn túl is, ami nehezíti az otthoni és a gyermeknevelési teendők ellátását. Nincsenek írásban lefektetve a családbarát munkahelyet megteremtő eszközök (rugalmas munkaidő, gyermeksarok stb.), ezért sok esetben a személyes jóindulaton múlik, hogy a munkavállaló el tud-e időben menni. A munka nem jól szervezett és kevés a munkaerő, így, ha a munka összetorlódik, akkor a munkarend kiszámíthatatlanná válik. Azok a válaszadók, akik ezekkel a véleményekkel azonosultak, szeretnék tisztán látni a családbarát munkahely fogalmát, valamint igényelnék az egyes, az életüket megkönnyítő eszközök írásban való lefektetését.

Veresegyházon a Polgármesteri Hivatalban is – mint a közigazgatásban általában – felülreprezentált a nők aránya, ezért ez a téma is hangsúlyosan jelent meg az interjúkon. Pozitívan nyilatkoztak a válaszadók arra vonatkozóan, hogy semmiféle negatív nemi diszkriminációt nem tapasztalnak a munkahelyükön, sok a női vezető és minden önkormányzati intézmény élén nők állnak. Érdekes kiemelni azt a véleményt miszerint nagyobb arányú férfi alkalmazottra lenne szükség. Ezzel az állásponttal a női válaszadók is azonosultak: „*Lassan a férfiak kerülnek hátrányos helyzetbe*”.

Az önkormányzati stratégia céljainak megítélésénél ellentmondásos vélemények hangzottak el az interjúk során. A negatív tartalmú észrevételek általában a koncepció nélküli munkáról szólnak és hiányolják a tervezési folyamatokat. Például: „*mindent fejtellenül csinálnak*”, vagy „*mindenre pályáznak, ami létezik,*

és nem mindig olyan jön be, amire tényleg szükség lenne”, továbbá „nincs gazdasági program, kivéve az idegenforgalom fejlesztését”. A pályázati projektek kapcsán azonban nem csak az Önkormányzat belső hibáira térnek ki, hanem megállapítják, hogy a hazai pályázati rendszer sokszor nem a problémákra reagál, így olyan fejlesztésekre lehet pályázni, amelyek megvalósítására valójában nincs is szükség.

Még egy témakört érdemes kiemelni az interjúkból, ez a *változások megítélésének kérdésköre*. A válaszadók többször is hangsúlyozták, hogy „*változásra nem igazán vágyik senki, félnek tőle*”, illetve a „*dolgozóiban sok a pesszimizmus*”. Ennek ellenére tisztában vannak a változások szükségszerűségével, mivel „*változás folyamatosan van, mivel több a feladat a nagyobb lélekszám miatt, ehhez alkalmazkodni kell*”. Fontos tehát, hogy a hatékonyságnövelés érdekében tervezett lépéseket tisztán kell kommunikálni az önkormányzati alkalmazottak felé, lehetőleg úgy, hogy minél szélesebb körben tudjanak azonosulni velük.

Hatékonyságfejlesztési javaslatok a döntéshozatalban

Az előző részekben (különösen a 2. táblázatban) látható volt, hogy az elemzések során milyen hiányosságokra, beidegződött, rossz gyakorlatra világított rá a projekt. Ebben a részben az átvilágítás egészének tapasztalatait, tekintjük át, valamint javaslatokat fogalmazunk meg ezen hibák kiküszöbölésére és a legjobb gyakorlat kialakítására a döntéshozatal folyamatára vonatkozóan.

Veresegyház Város önkormányzatának általános döntési kompetenciái részben a képviselő-testületnél, részben a bizottságoknál vannak, ám jelentős mértékben részesedik az érdemi döntésekből a település polgármestere is. A projekt keretében megvizsgáltuk a hivatalban megjelenő döntésmegosztási megoldások sajátosságait, a lehetséges racionalizálási lehetőségeket, valamint a szükséges és indokolt változtatási igényeket. A döntési szintek megosztásának olyan módszerére is javaslatot teszünk, ami a stratégiai menedzsment-szemléletet erősíti az önkormányzatnál.

A projekt a hivatal jelenlegi szervezeti-működési rendjének, ügyrendjének, s a munkavégzésre vonatkozó szabályzatainak átvilágításával, valamint szervezeti diagnosztikával alapozta meg javaslatait. A javaslatok magukba foglalják a hivatal szervezeti és működési szabályzatának módosítására, aktualizálására, az ügyintézés racionalizálására és gyorsítására vonatkozó elképzeléseket, különös tekintettel az alkalmazottak teljesítményének növelésére és a belső munkamegosztás ésszerűsítésére.

- Az ügyfélszolgálati tevékenységek javítása részben az ügyintézők képzésével teremthető meg. Erre elsősorban a közigazgatási eljárás elektronikus ügyintézésre vonatkozó szabályainak betanítására vonatkozik. Az eredményesebb munka érdekében informatikai fejlesztés is kapcsolódik a projekt keretében ehhez a részterülethez.

- A hivatal működésének átvilágítása kapcsán a rendeletalkotási eljárás felülvizsgálata és elemzése is folyamatosan indokolt elsősorban az alábbi részterületeken:
 - a rendeletalkotás előkészítésének hivatalon belüli módszerei, a törvényesség érvényesítésének garanciái;
 - az előzetes és utólagos hatásvizsgálatok igénybevételének lehetőségei és várható haszna.
- Korszerű informatikai eszközök alkalmazásával mód nyílik további racionalizálási lehetőségekre, a belső együttműködésben esetenként tapasztalható visszasságok száma is csökkenhet ezáltal. Fontos, hogy az egyes szervezeti egységeknél keletkező információk naprakészen kerüljenek átadásra a többi szervezeti egység felé.
- Indokolt az önkormányzati intézmények felügyeleti szabályozásának áttekintése. Célszerűségi, hatékonysági és törvényességi szempontok figyelembevétele elengedhetetlen a felügyeleti funkció hatékony – de a törvényi kereteket nem átlépő – ellátásához.
- Tevékenységek kiszervezésére több példa van a településen. Mindazonáltal a „bent maradt” feladatok ellátását is naprakészen kell végezni. Elengedhetetlen az ügyintézők szakmai képzése, beleértve a más hivatalokkal való együttműködés, tapasztalatcsere intézményesítésének megvalósítását.
- A hivatal illetve az ügyintézés működéséről többféle statisztika készül és azt felügyeleti vizsgálatok is értékelik. A hivatali ügymenet, az ügyintézés és a nyújtott szolgáltatások jellemzőinek elemzése alapján értékelhető mutatószámokat szükséges kidolgozni, a hivatal működésére és az ügyintézés minősítésére egyaránt.

Összefoglalás

A bevezetőben említett mozgástérből (kis számú minta) azokat az útvonalakat gondoltuk kiemelni, amelyek akár a szervezet átalakításával egy mindenki számára kedvezőbb, így egyszersmind jobb, célravezetőbb munkavégzést tesznek lehetővé. Az elvégzett vizsgálatok alapján fontos kiemelni, hogy a munkavállalók jelenleg jobbnak ítélik az önkormányzati munkát és az életkörülményeket Veresegyházon, mint az ország más településein általában, de 5 évre előre tekintve, már nagyobb fokú bizonytalanságot tapasztalunk mindkét területen. Ezért lenne szükséges nem csak a lakosság, de a Veresegyház Város Polgármesteri Hivatal alkalmazottai és vezetői felé is egy pozitív jövőkép közvetítése.

A szervezeti átvilágítás legfőbb pozitív eredménye, hogy vizsgált területek egyikén sem mutatható ki olyan mértékű szervezeti probléma, ami azonnali beavatkozást igényelne. Szintén kiemelendő, hogy két területen – az önkormányzati alkalmazottak személyi állományának tekintetében és a szervezeten

belüli együttműködési készség esetében – kedvező eredmények születtek, ami jelzi a hivatal munkavállalóinak alkalmasságát és lojalitását a szervezet és egymás munkája iránt is. Ugyanakkor a szervezeti diagnózis három olyan problémakörre világított rá, amelyek javítása elsősorban a vezetői kompetenciák közé tartozik. A vizsgálat szerint a hivatal szervezeti struktúráját is célszerű lenne újragondolni, illetve hatékonyabb információáramlásra van szükség az egyes szervezeti egységek között és azokon belül is.

Fentiekén túl, a munkavállalók egyértelmű célmeghatározást várnak és egy értékelési-jutalmazási rendszer bevezetésével motiváltságuk is fokozható lenne. Célszerű továbbá az önkormányzati alkalmazottak minél szélesebb körű bevonása egy olyan, a hatékonyság javítását és a munkaszervezés megkönnyítését előkészítő képzésbe, amelynek tematikája elsősorban az alábbi területekre fókuszál:

- Döntéshozói kompetenciák az önkormányzatoknál, ellenőrzési ismeretek
- Korszerű vezetési ismeretek és együttműködés
- Projektmenedzsment, folyamattervezés és hatékony ügykezelési ismeretek,
- Infokommunikációs eszközök és alkalmazások a közigazgatásban,
- Belső igények és külső lehetőségek összehangolása a szervezeti struktúrákban.

A horizontális elveket megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a Polgármesteri Hivatalban érvényesülnek az esélyegyenlőségi alapelvek. Az Önkormányzat célkitűzései között a környezeti fenntarthatóság is kiemelt helyen szerepel, azonban a környezettudatosságot a mindennapi munka során, mivel az önkormányzat mintateremtőként hat az egész városra. Javasoltuk környezeti fenntarthatósági felelős kijelölését az intézményben.

Irodalom

- Vágvölgyi Gusztáv (2005): Szervezeti Diagnózis. Inspi-Ráció Egyesület: Nyíregyháza.
<http://www.inspi-racio.hu/inspdocs/200607/18szervezetidiagnzis.pdf> – [2009.09.28.]
- Marosán György (2009): Szervezeti átvilágítási módszer.
www.marosan.hu/oktat/szervatil.doc – [2009.09.28.]
- Új Magyarország Fejlesztési Terv 2007–2013. Foglalkoztatás és növekedés. (Magyarország Nemzeti Stratégiai referenciakerete) (2007) A Magyar Köztársaság Kormánya.
- Államreform Operatív Program (2007): A Magyar Köztársaság Kormánya.
 ÁROP-3.A.1 Pályázati útmutató http://www.nfu.hu/download/15280/AROP_3A1_utmutato20090223.pdf [2009.09.28.]
- Veresegyház város önkormányzatának szervezeti és működési dokumentumai, fejlesztési dokumentumai
- Veresegyház Város Önkormányzatának szervezeti és működési szabályzata
 - Veresegyház város hivatalos honlapja – www.veresegyhaz.hu

- Általános Iskola pénzügyi-gazdasági feladatainak végrehajtására vonatkozó részletes szabályairól
- Az egyes Pénzügyi Iroda hatáskörébe tartozó folyamatok ellenőrzési nyomvonal
- A folyamatba épített, előzetes és utólagos vezetői ellenőrzés szabályzata
- A hivatali és saját tulajdonú személyszállító gépjárművek használatáról, üzemeltetési költség elszámolásáról
- Házipénztár kezelési szabályzat
- Kockázatkezelési szabályzat
- Közbeszerzési szabályzat
- Leltárkészítési és leltározási szabályzat
- Az európai uniós forrásból támogatott pályázatos beruházásokra vonatkozó ellenőrzési nyomvonal
- Szabálytalanságok kezelésére vonatkozó eljárásrend
- Szabálytalanságok feljegyzésére és nyilvántartására vonatkozó formanyomtatványok
- Pénz és értékkezelési szabályzat
- Veresegyház Város Integrált Fejlesztési Stratégiája

Improving Efficiency in Practice at the Veresegyház Local Authority

The aim of the project was – as defined clearly in the title – to explore the current operational efficiency of the Veresegyház mayor's office and to draw up proposals based on earlier analyses of the local authority and its operational organisation with a view to improving the overall efficiency of the operation and the local services.

Based on these examinations, it is important to stress that the local authority's employees evaluate the quality of council work and the living conditions in Veresegyház to be better currently than in other settlements in the country generally, but if we look at the next 5 years, we can already note a higher degree of insecurity in respect of both.

The principal positive result of the organisational screening was that no organisational problem was uncovered in any of the nine fields examined requiring immediate intervention. It should likewise be emphasised that, in two respects – that dealing with the opinions of the local authority staff and that dealing with the willingness to cooperate within the organisation – the results which emerged were very favourable, indicating the suitability of the staff and their loyalty towards the work of the organisation and towards each other also. At the same time, the examination highlighted three problem areas which management should be able to attend to. There is a strong need to handle bottom-up initiatives with greater flexibility, to have a more efficient mechanism for decision-making and assuming responsibility and, finally, to improve the monitoring system.

16. A VEZETÉSI TANÁCSADÁS MINT TUDÁSINTENZÍV IPARÁG SAJÁTOS SÁGAI KÖZÉP-KELET-EURÓPA ÉS DÉL-EURÓPA NÉGY ORSZÁGÁBAN

Fodor Péter – Milovecz Ágnes

Bevezetés

A fejlett gazdaságok szerkezete kétségtelenül átalakult az elmúlt ötven évben. A foglalkoztatás struktúrájában egyre nagyobb szerepe van a szolgáltató szektornak, a gazdasági össztermékek egyre kisebb része származik az iparból vagy a mezőgazdaságból. 1989 és 1993 között az Egyesült Államokban a leggyorsabban fejlődő vállalatok több mint fele ún. tudásvállalat volt, akiknek tőkéjét legnagyobb részben a munkatársaik szellemi képessége adta (Sveiby 2001, Noszkay 2008). Fontos figyelemmel kísérnünk ezeknek a vállalatoknak (iparágaknak) a helyzetét, hiszen ez képet fest a gazdaság helyzetéről, fejlődéséről. Remek példa a tudás intenzív iparágakra a vezetési tanácsadási terület. A 90-es években a szolgáltató szektoron belül a távközlés után a második leggyorsabban fejlődő ágazat volt (Gonda 2006). A vezetési tanácsadókat a 2000-es évek elejéig a gazdaság egyik innovátorának tekintették (Poór 2003) és az évezred elején bekövetkezett visszaesés után a mai napig is olyan területnek tekinthetjük, amely magas növekedési rátával és komoly hozzáadott érték teremtési képességgel bíró ágazat. Érdemes tehát a menedzsment tanácsadókra odafigyelni!¹

A közép-kelet-európai országok, közöttük hazánk helyzete is sok tekintetben eltér más országok, földrajzi, gazdasági, politikai, társadalmi berendezkedésétől. Ezek a sajátosságok megmutatkoznak a közép-kelet-európai vezetési tanácsadási iparág helyzetében. Jelen cikkünkben három ilyen ország, Magyarország, Románia és Szlovénia vezetési tanácsadási iparának 2008-as helyzetét fogjuk megvizsgálni ezen gondolatmenet mentén. Ezen kívül a görög tanácsadási piacot is elemezzük, azért, hogy legyen egy „indikátor országunk”, amit eltérő történelmi előzmények jellemeztek, mégsem sorolható a klasszikus nyugati mintájú tanácsadási piacok közé. Munkánk alapjául az Európai Vezetési Tanácsadók Szövetségének (FEACO) 2008-as felmérése szolgált.

¹ A cikkben a vezetési tanácsadás és a menedzsment tanácsadás fogalmakat szinonimaként használjuk.

A vezetési tanácsadási iparág sajátosságai

Ahhoz, hogy a vezetési vagy más néven menedzsment tanácsadás iparág sajátosságait megértsük, szükség van ennek a szakmának a részletesebb megismerésére. A tanácsadás szó manapság sok szakma által használt megnevezés, gyakran az ügynöki hálózatok értékesítőit is ilyen titulusokkal ruházzák fel annak érdekében, hogy jobban eladhassák szolgáltatásaikat, termékeiket (Kornai 2008). Ezzel szemben a vezetési tanácsadás, mint az üzleti tanácsadás egyik területe régóta azonos értékrendet képvisel és az egyik legfontosabb ismérve a függetlenség, nem az értékesítési kényszer. A tudományos megfogalmazásokban két megközelítés különíthető el. Az első a tanácsadás segítségnyújtási képességét hangsúlyozza, ahol egy speciális interakció alakul ki a tanácsadó és az ügyfél között. A másik megközelítés szerint a tanácsadás egy olyan professzionális szolgáltatás, amit csak számos tényező, képesség és képesítés megléte esetén lehet végezni (Kubr 1996). Mi jelen cikkünkben a második megközelítést használjuk és alkalmazzuk, hiszen a vizsgált szervezetek többsége ezen álláspontot vallja magáénak.

A vezetési tanácsadás definícióját a Vezetési Tanácsadók Magyarországi Szövetségének (VTMSZ) dokumentumai alapján adjuk meg. Ahogyan a nevében is szerepel a vezetési tanácsadás vezetési kérdésekben nyújt segítséget a szervezeteknek és azok tagjainak, amelyben benne foglaltatik a probléma azonosítása, a lehetőségek felismerése és elemzése, a megoldási javaslatok kidolgozása és egyre gyakrabban a megoldási javaslatok véghezvitele is (VTMSZ 2009, Poór et. al. 2000).

A cikk későbbi részében megvizsgáljuk, hogy milyen ügyfél csoportok, milyen vezetési tanácsadási szolgáltatásokat vesznek igénybe a vizsgált országokban. A folyamat megértéshez ismernünk kell a szolgáltatás igénybevételének motivációit. Az ügyfél több okból veszi igénybe a tanácsadók segítségét. A menedzsment tanácsadókon keresztül a szervezetekbe ideiglenesen jól képzett és nagy munkabírású emberi erőforrások kerülnek, így gyorsan, hatékonyan és magas minőségben készülhetnek el a feladatok. Az is gyakori ok, hogy speciális képességekre és szaktudásra van szükség, ami a vállalatokon belül nem áll rendelkezésre, azonban a tanácsadó tapasztalatával és tudásával meg tudja oldani a felmerült problémákat. A vezetési tanácsadók, ún. tudásmunkások, akik magasan képzett szakemberek és munkájuk jórészt abból áll, hogy az információt tudássá változtassák (Sveiby 2001).

Az ügyféloldali igényeknél mindkét esetben felszínre került az, hogy a tanácsadók ideiglenesen, vagy hosszabb távon az ügyfél vállalatok tudástökéjét gyarapítják, a legnagyobb hozzáadott értéket az immateriális vagyonban képezik. Termékük maga a szellemi tőke, ami speciális ismeretek összessége (Biswas–Twitchtel 2006). Ebben a tekintetben azonban különböznek egymástól a folyamat és a szakértő tanácsadók (Farkasné 1999), hiszen a folyamat tanács-

adók inkább tanítják az ügyfelet a helyes megoldás elsajátítására, a szakértő tanácsadók pedig megoldásokat szállítanak. A tanácsadás klasszikus szolgáltató tevékenység, ahol szolgáltatásmenedzsment és –marketing elvei érvényesülnek. A tanácsadási szolgáltatások is gyakran nehezen megfoghatóak, nehezen tárolhatóak, a minőségük az emberi teljesítménytől függően ingadozó lehet és elválaszthatatlanok az ügyféltől. Éppen ezért a tanácsadó vállalatokra kifejezetten jellemzőek a Frei által javasolt szolgáltatásmenedzsment eszközök, a tanácsadói folyamat kezdeteként definiált ajánlattervezés, a munkaerő- és az ügyfélmenedzsment folyamatok (Frei 2008).

A vezetési tanácsadási iparágat általánosságban több szemponttal is jellemezhetjük. Csoportosítási alap lehet az, hogy milyen iparágakban tevékenykedik a tanácsadó szervezet (vannak olyan cégek, amelyek kifejezetten banki, élelmiszer-, gyógyszeripari stb. cégek igényeinek kielégítésére szakosodtak). A tanácsadó szolgáltatás típusa mentén is képezhetünk csoportokat (a főbb szolgáltatási típusok a VTMSZ szerint: a vállalati stratégiai, a termelési, az informatikai, az emberi erőforrás menedzsment és az outsourcing tanácsadások). Differenciáló ismérv lehet ezek mellett az is hogy a tanácsadó cég milyen szektorokban tevékenykedik (állami, civil, versenyszféra) és az, hogy az ügyféllel milyen módon tartja a kapcsolatot (on-site, off-site).

A különböző országok, régiók gazdasági állapota piaci sajátosságai, fejlettségi szintjei azonban nagyban meghatározzák az első három csoportképző ismérv alakulását, azt, hogy milyen iparágakból érkeznek a megrendelések, hogy milyen szolgáltatásokra van kereslet a piacon. A továbbiakban felvázoljuk a tanácsadás összefüggéseit más tényezőkkel úgy, mint a gazdasági helyzettel, a keresleti és kínálati viszonyokkal, az ország politikai berendezkedésével vagy a történelmi fejlődésben lévő különbségekkel. Ezt négy ország tekintetében tesszük meg, úgy hogy a 2008-as piaci helyzetet is bemutatjuk. Ezek az országok Közép-Kelet-Európából, Magyarországról, Romániáról és Szlovéniáról, Dél-Európából pedig Görögországról.

A kutatás módszertana

Eredményeinket a FEACO, az Európai Tanácsadó Szervezetek Szövetségének éves felmérésének primer adatgyűjtése alapján mutatjuk be. A FEACO a vezetési tanácsadási iparág európai szervezete, a nemzeti tanácsadó szövetségeket tömöríti magába. A szervezet 2008–2009-es éves jelentésének elkészítésével a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának Menedzsment és HR Kutató Központját bízta meg. Ebben a projektben jelen cikk két szerzője is részt vett.

Az adatgyűjtést egy mind kvalitatív, mind kvantitatív elemeket is tartalmazó kérdőívvel végeztük el. A kérdőív felépítése a következő volt:

- Az adott ország vezetési tanácsadási piacának méretére és növekedésére vonatkozó kérdések, lebontva a különböző méretű tanácsadó szervezetekre (árbevételek, növekedési ráták 2007–2008 között, exportrészesedések és az átlagos tanácsadói díjak).
- Az adott országban a vezetési tanácsadás különböző területeinek megoszlása az összes tanácsadási árbevételből és ezek várható változása 2009-ben.
- A vezetési tanácsadás megrendelőinek tevékenységi megoszlása és ezek várható változása 2009-ben a válaszadó országban.
- A vezetési tanácsadási szakmát és iparágat leginkább befolyásoló tényezők 2008-ban a vonatkozó földrajzi területen. Itt olyan tendenciákat kellett azonosítani a válaszadóknak, amelyek meghatározták a növekedési mutatókat, az ügyfél–tanácsadó viszonyokat, a megrendelők struktúráját.

A kérdéssort a tagországok vezetési tanácsadási szövetségei töltötték ki. Ezek a szervezetek nem minden esetben fedik le teljes egészében a vezetési tanácsadó cégeket, de mindenképpen jó közelítést adnak az ország menedzsment tanácsadási iparáról, a szakma ottani tendenciáiról, helyzetéről.

A beérkezett kérdőívek összesítése után az adatok alkalmassá váltak az összehasonlításra és a statisztikai elemzésre. Az egyszerűbb statisztikai módszertanok (súlyozott átlag számítás, idősoros összehasonlítás stb.) használatával éltünk munkánk során.

A közép-kelet-európai vezetési tanácsadási szolgáltatások fejlődése

Egy ország vezetési tanácsadási iparának, piacának helyzetét az adott ország politikai berendezkedése, történelmi hagyományai, gazdaságának fejlettsége, a jövedelmi helyzetek, és az újraelosztás struktúrája is befolyásolja. A vizsgált három közép-kelet-európai és egy dél-európai ország politikai berendezkedésében, történetében, gazdasági fejlődésében hasonlóságokat és eltéréseket is talá-lunk.

A politikai berendezkedés a közép-kelet-európai országok esetében mindenhol két szakaszra osztja a tanácsadási iparág történetét. Az 1990 előtti szocialista államberendezkedés alapvetően nem kedvezett a vezetési tanácsadás Nyugat-Európában kialakult klasszikus fejlődési modelljének. Valótlan lenne azonban azt állítani, hogy a rendszerváltás előtt nem beszélhattünk vezetési tanácsadásról ezekben az országokban. Ebben az időszakban javarészt állami intézetek, kutatóintézetek, minisztériumi osztályok, vagy egyetemi oktatók foglalkoztak kis létszámban tanácsadással. A vizsgált országok tekintetében Romániában volt a legkedvezőtlenebb a helyzet 1990 előtt, itt az erős centralizáltság miatt még olyan kezdetleges formában sem létezett a tanácsadási iparág, mint a többi szovjet tagállamban. A hazai tanácsadási iparra ennek pont az ellenkezője volt a jel-

lemző. A szovjet blokkon belül kedvező helyzetben volt Magyarország. Bár a korábban virágzásnak indult szakma termelési és mérnöki tanácsadás életébe komoly törést hozott a szocialista, centralizált állami berendezkedés, a helyzet mégis sokkal kedvezőbben alakult, mint a román esetben. Az '50-es évek végig a vezetésszervezéssel foglalkozó intézmények fokozatos leépítése volt megfigyelhető, azonban a '60-as évek elején létrejöttek az első ágazati szervezőintézetek. Az iparirányítási ágazati minisztériumok megszüntetésével pedig önálló tanácsadó szervezetek születtek tanácsadási fókusszal. Később külföldi szervezetek megjelenésére is voltak példák. Összességében elmondható, hogy a vezetési tanácsadás helyzete hazánkban a szovjet blokkban tapasztalható viszonyokhoz képest előnyösnek volt mondható (Poór 2001).

A görög piac második világháború utáni helyzetéről keveset tudunk. Az azonban bizonyos, hogy az eltérő történelmi helyzet csak részben mondható kedvezőnek az iparág szempontjából. Az 1967-es államcsíny, vagy az 1974-es ciprusi válság és az ehhez köthető politikai-gazdasági bizonytalanság nem kedvezett a tanácsadásnak. Az 1975-ös stabilizáció után, azonban minden feltétele adott volt a szakma fellendülésének. Az 1981-es európai uniós csatlakozás olyan helyzetbe hozta az görög tanácsadókat, amit a közép-kelet-európai társaik csak a 2000-es évek elején tapasztalhattak meg.

Az 1980-as évek vége a '90-es évek eleje felé egyre inkább kedvező helyzet jött létre a profitorientált tanácsadó cégek megjelenésének, a volt szocialista országokban. Közép-Kelet-Európában a gyökeres változást a rendszerváltozás hozta meg ez egészen új helyzetet teremtett az iparág számára. A transznacionális vállalatok megjelenése, a privatizáció és a külföldi tőke beáramlása szívó hatást gyakorolt a tanácsadásra. Az új piaci szervezeti formák, vezetési módszerek, az erősödő verseny olyan szakértelmet és tapasztalatot kívántak, amelyek sok újonnan piaci résztvevővé vált szereplőnél hiányoztak. Közép-Kelet-Európa országiban hamar megjelentek a BIG 5 tanácsadó cégek, hiszen ehhez már a piaci környezet is adott volt. Hiány mutatkozott azonban az input oldalon a fiatal, lelkes, szakmailag felkészült tanácsadó aspiránsokból. Erre válaszként jelentek meg az egyetemi képzésben is a menedzsment tanácsadó szakok². A területi sajátosságok azonban a '90-es években is érvényesültek. Romániában a lassabb privatizáció, az iparág lassabb fejlődéséhez vezetett, a keresleti oldal fékezett növekedése miatt. Itt a külföldi tőke hiánya okozott problémákat még a 2000-es évek elején is. A szlovén fejlődés sajátos volt, hiszen a délszláv háború mély nyomokat hagyott a szektoron, azonban Ausztria közelsége és a gyors gazdasági fellendülés erőt és lendületet adott a tanácsadási iparágunknak. Hazánkban a nagyon gyors ütemű privatizáció a tanácsadás iránt is igényeket gerjesztett. A '90-es évek második felében azonban ez egyre kevesebb megrendelést generált, és

² Ilyen volt többek között a korábbi JPTE, mai PTE Közgazdaságtudományi Karán 1996-ban elindult és a mai napig működő Menedzsment és Vezetési Tanácsadás specializáció.

ha időben megkésve, eltolva is, de a magyar piac a nyugat-európai szolgáltatók fejlődési ciklusait követte. Dél-Európában Görögország sajátos helyzetben volt. Az európai keretprogramok és a 2004-es Olimpia előkészületei azt eredményezték, hogy a kedvezőtlen gazdasági helyzet ellenére a 2000-es évek elején is kiemelkedő 15–20%-os növekedést tudott elérni a tanácsadási piac (FEACO, 2004).

Iparági sajátosságok 2008-ban

A kiemelt négy ország korábbi, a piacot befolyásoló tényezői után megvizsgáljuk az általános piaci tendenciákat Európában a menedzsment tanácsadók piacán. A több mint száz éves tanácsadói iparág paradigmája szerint negatív gazdasági konjunktúra és gazdasági válság idején is erős piaci pozíció és növekedési képesség jellemzi a menedzsment tanácsadási (továbbiakban MC) iparágat. Ezt támasztja alá, miszerint 1996-os bázisévhez viszonyítva a vizsgált periódusban az első globális gazdasági lassulás éveiben (2001–2002) az MC-iparág képes volt stabilizálni az addig elért piaci pozícióját, amely 2001-re az 1996-os teljesítmény megkétszereződését jelentette (FEACO Survey 2007/2008). 2002. évtől folyamatos növekedés jellemzi a MC-piacot, 2008-ra az éves árbevétel mértéke 5,2-szeresére (86,7 milliárd €) emelkedett az 1996-os évinek. A piaci növekedést tekintve 2008-at még a tanácsadó vállalatok többsége prosperáló évként értékelte, azonban az adott év második felében a tanácsadó cégeket is érintette a gazdasági válság. Bár jelen tanulmányban nem térünk ki a következő témára, de elképzelhetőnek tartjuk, hogy a válság elhúzódása esetén és a csökkenő megrendelések miatt a tanácsadó cégeknek az ügyfélszegmentálás tekintetében érdemes lesz figyelembe venni *Quelch* és *Jocz* (2009) fogyasztói piacokra kialakított ügyfél szegmentálási ismérveit. A két szerző a hagyományos felosztások mellett a válságra adott válaszreakciók mentén kategorizált ügyfél csoportokat (Kézifék behúzó, negatív kiváró, kényelmes, „éljük a mának” csoportot), és a termékeket, szolgáltatásokat is a fogyasztás szükségessége alapján csoportosította (alapvető, kényeztetés, halogató, mellőzhető). A két ismérv mentén kialakított mátrix útmutatást ad a fogyasztói csoportok viselkedésére a válsághoz kapcsolódóan. Ez a vizsgálódási és megoldási javaslat hasznos lehet – a válság miatt – a tanácsadási piacokon is.

A menedzsment tanácsadási iparág gazdasági potenciálját kifejezi a MC-piac részesedésének százalékos megjelenítése az EU-27 tagországok GDP-jéhez (Bruttó Hazai Termék-Gross Domestic Product) viszonyítva, amely az előrejelzések szerint 2009-ben eléri a 0,65%-ot.

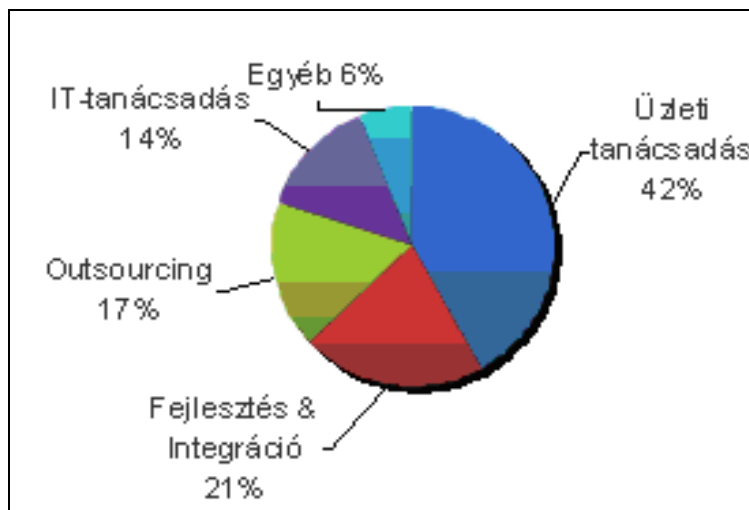
A teljes európai menedzsment tanácsadási iparág szereplőinek piaci részesedését tekintve a legmagasabb árbevételű Németország éri el 30,7%-os részesedéssel, öt követi az Egyesült Királyság 23,2%-kal. A fent említett országokat sorrendben követi Spanyolország (11%) és Franciaország (9,6%). Közép-Kelet-

Európa összesített piaci részesedése 2,4%-ra tehető 2008-ban (Magyarország, Szlovénia, Szlovákia, Cseh Köztársaság, Románia, Bulgária, Horvátország, Bosznia Hercegovina, Lengyelország, Ciprus).

2008-ban az európai menedzsment tanácsadási iparág szolgáltatási szektorok szerinti megoszlását a következő ábrával szemléltetjük:

1. ábra

Szolgáltatási szektorok megoszlása 2008-ban

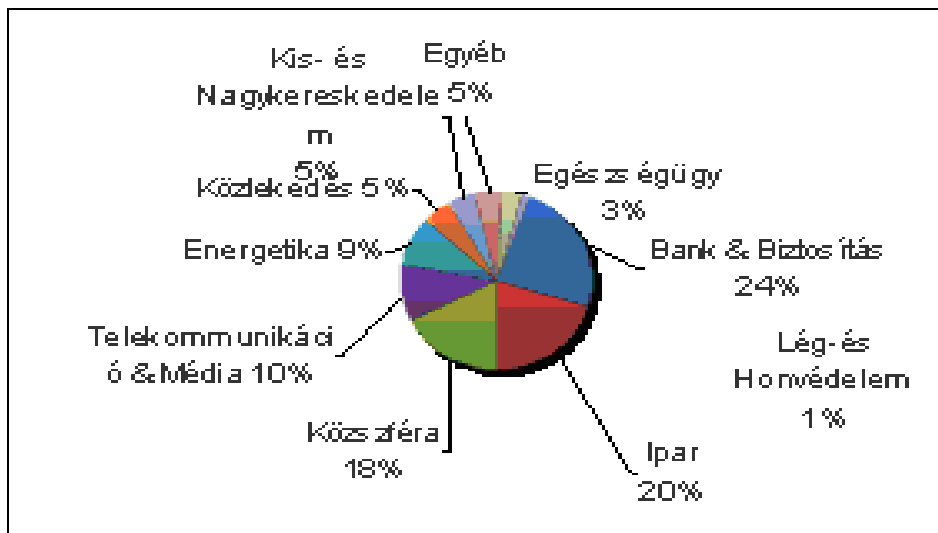
Forrás: Saját szerkesztés (FEACO 2008/2009).

Az európai MC-piac szolgáltatási szektorok szerinti megoszlását tekintve az üzleti tanácsadás szektorban jelenik meg az MC-árbevétel 42%-a. A fejlesztés és integráció (21%) arányaiban az üzleti tanácsadás szolgáltatási vonal részesedésének felét adja. Az outsourcing és IT-tanácsadás közel azonos fajsúllyal szerepel a felbontásban.

A 2. ábrán az európai menedzsment tanácsadási piac megrendeléseinek iparági megoszlását szemléltetjük. A bank és biztosítás szektor csaknem 1/4-ét generálja a MC-keresletnek, ezt követik 20%-kal az ipari megrendelések. A közszféra szintén jelentős megbízóként értékelhető az MC-piacon, a bevételek 18%-a származik ebből a szektorból. A telekommunikáció & média valamint az energetika közel azonos 10%-os keresletet jelenít meg, míg kereslet maradék 1/5-öd része közlekedési, kis- és nagykereskedelmi, egészségügyi, lég- és honvédelmi szektorokból tevődik össze.

2. ábra

MC-piac keresleti megoszlása iparágak szerint 2008

Forrás: Saját szerkesztés (FEACO 2008/2009).

A négy ország tanácsadási piacainak sajátosságai, különbségei

Az elemzett négy ország általános gazdasági adatai önmagukban nem képeznek közös ismérveket, amelyek a kutatást és elemzést megalapozhatták volna. Jelen vizsgálódás kereteiben a menedzsment tanácsadási iparágban generált éves országokénti összbevételt tekintettük viszonyítási alapnak. Az iparági 2008-as összbevétel alapján láthatjuk, hogy a kiválasztott négy ország közel azonos menedzsment tanácsadási piaci méretet tudhat magáénak. 2008-ban a vizsgált négy ország közül Románia realizálta a legmagasabb 460 millió eurós bevételt, amely a teljes európai menedzsment tanácsadási iparág összbevételének (86,2 milliárd euró) mindössze 0,6%-a. Magyarország 315 millió eurós árbevétellel 0,4%-os részesedést nyer az európai MC-piac összbevételéből, míg Görögország és Szlovénia közel azonos bevétellel 0,3%-ot tesz ki.

Magyarország kivételével mindhárom másik országban a MC-piac növekedési rátája meghaladta a nemzeti GDP növekedési rátát 2008-ban. A GDP és MC-növekedésben egyaránt Románia mutatta a legnagyobb ütemet, az MC-növekedés több mint négyszerese volt a GDP növekedési rátának. Ennek hátterében véleményünk szerint a 2007-es EU csatlakozás tanácsadást gerjesztő hatása állhat. Szlovénia esetében az MC növekedési ráta 17%-os értékkel, több mint a fele a román 30%-os rátának, ugyanakkor arányait tekintve a szlovén MC növekedési ráta csaknem a négyszerese a GDP növekedés ütemének. Gö-

rögorszag MC növekedési rátája 8,8%-kal a fele a szlovén értéknek és majdnem negyede a román növekedésnek, ugyanakkor GDP százalékos növekedése csaknem fele a román gazdaságénak és kicsivel marad el a szlovén mögött. Magyarország képezi az egyedüli kivételt, ahol a legalacsonyabb GDP növekedési érték jelenik meg (0,6%) és az MC-piac negatívba fordult az előző évi értékhez viszonyítva (-9%). Románia népessége kétszerese Görögorszagénak és Magyarorszagénak, ugyanakkor tízszerese a szlovén lakosságnak. A négy ország viszonylatában meglehetősen erős román pozíció már kevésbé mutat gazdaságilag is megfelelő helyzetet, amennyiben az egy főre jutó GDP-arányokat is figyelembe vesszük, ahol a sorrend megfordul. 2008-ban Görögorszag termeli a legmagasabb GDP/fő értéket € 21 665-öt, Szlovénia € 18 468-at, Magyarország € 10 536-ot és Románia € 6365-öt. Azonban a 2008-s GDP növekedési ráta segítségével elemezve a román gazdaság generálta a legmagasabb GDP növekedést az egy főre vetített GDP arányok ellenére. A román gazdaság termeli a legmagasabb MC-piaci bevételt 2008-ban a kiemelt négy ország közül, a magyar MC-összbevétel a román MC-összbevétel 68%-át teszi ki, Szlovénia 58%-ot és Görögorszag 55%-ot. Ez érdekes adatnak tűnik, hiszen az egy főre jutó GDP-ből arra következtetnénk, hogy a magasabb egy főre jutó nemzeti termékkel rendelkező országokban az MC-iparág bevételei is magasabbak lesznek. Ezzel ellentétben a két legalacsonyabb ilyen értékkel bíró ország vezet ebben a ragsorban.

A fent említett ellentmondások a menedzsment tanácsadás iparági elemzésénél is szembetűnők. Ambivalencia lép fel Románia esetében, hiszen 2008-ban a teljes európai MC-piacot tekintve a legmagasabb növekedési rátát érte el 30%-kal, ugyanakkor az egy MC-alkalmazottra vetített bevételek viszont a legalacsonyabb szintet mutatják. A 30%-os éves növekedés ellenére a MC-piac összbevételeinek nemzeti GDP-hez viszonyított értéke nem mondható európai szinten jelentősnek. A magyarországi értékek az egy alkalmazottra jutó árbevétel tekintetében a szlovén egy alkalmazottra jutó árbevétel 82%-ot jelenít meg, Görögorszag 59%-ot és Románia 54%-ot. Szlovéniában a legmagasabb a MC-iparág részesedése a nemzeti GDP-ben (0,7%), Magyarország és Románia egyenként ennek kevesebb mint felét jeleníti meg (0,3%) és a görög gazdaságban van a legkisebb szerepe a MC-piacnak.

A tanulmány következő pontját az egyes országok MC-összbevételének szolgáltatási szektorok szerinti százalékos megoszlásának vizsgálata adja. Ez azért fontos adat, hiszen a megrendelt szolgáltatások képet festenek a tanácsadási piac fejlettségéről és jellemzőiről. A szolgáltatási vonalak négy szektor identifikálásával kerültek meghatározásra. Ezek mindegyike egyéni kategóriát alkot, kivéve a tanácsadás szektort, amelyet további két alszektorra bontunk, mint az üzleti tanácsadás és az IT-tanácsadás. Annak ellenére, hogy a négy vizsgált ország közül Románia MC-árbevétele a legmagasabb, egyedül a román tanácsadási szövetség nem végez külön gyűjtést a kérdezett kategóriák mentén, így azok megjelenítésére ebben a tanulmányban nem kerül sor.

1. táblázat

Négy ország általános gazdasági és Menedzsment Tanácsadási piacának jellemzői

2008	Görögország	Magyarország	Románia	Szlovénia
Népesség (fő)	11 213 785	10 045 401	21 528 627	2 010 269
GDP 2008 (millió €)	242 946	105 843	137 035	37 126
GDP/fő (euró)	21 665	10 536	6 365	18 468
GDP növekedési ráta	2,9%	0,6%	7,1%	3,5%
<i>Menedzsment Tanácsadási Iparág</i>				
Iparági összbevétel (millió €)	254,7	315	460	264,5
MC növekedési ráta	8,8%	-9,0%	30,0%	17,0%
MC-foglalkoztatottak/ lakosság	0,0004%	0,0004%	0,0004%	0,001%
MC a nemzeti GDP %-ában	0,1%	0,3%	0,3%	0,7%
Európai MC piaci részesedés	0,3%	0,4%	0,6%	0,3%
MC-bevétel/alkalmazott (€)	50 020	70 717	46 000	85185
<i>Teljes MC-árbevétel megoszlása a szolgáltatási vonalak mentén</i>				
Tanácsadás	78,0%	85,0%		79,0%
Üzleti tanácsadás	73,0%	51,0%		64,0%
IT-tanácsadás	5,0%	34,0%		15,0%
Fejlesztés és integráció	4,3%	10,0%		7,0%
Outsourcing	5,3%	0,0%		1,0%
Egyéb	12,4%	5,0%		13,0%
<i>Teljes MC-árbevétel százalékos megoszlása a megrendelő iparágak mentén</i>				
Ipar	12,5%	9,0%		32,0%
Pénzügyi szolgáltatások	4,5%	24,0%		11,5%
Közszféra	52,0%	42,0%		15,0%
Egyéb	8,9%	3,0%		2,0%
Energetika	4,7%	2,0%		7,0%
Kis- és nagykereskedelem	4,3%	10,0%		8,0%

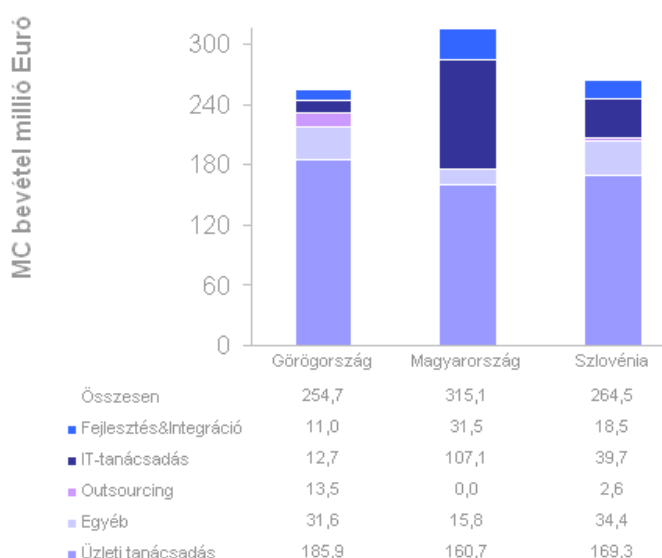
Forrás: Saját szerkesztés (Eurostat és FEACO Survey 2008/2009).

A szolgáltatási vonalon belül a tanácsadás szektor generálja a legmagasabb éves árbevételt. Magyarország az MC-bevétel 85%-át, azaz 268 millió eurót realizál a tanácsadási szektorban, ebből az üzleti tanácsadás 51%, az IT-tanácsadás pedig 34%-os súllyal jelenik meg. Szlovénia 209 millió eurót állít elő a menedzsment tanácsadási iparág tanácsadási szektorában. Ennek megoszlása 64%-ban az üzleti tanácsadásból és 15%-ban az IT-tanácsadásból származik. Görögország 199 millió eurót termel ebben a szektorban, mely javarészt 73%-ban az üzleti tanácsadásból és csak 5%-ban az IT-tanácsadásból ered. A további három kategória értékei semmilyen együttmozgást nem mutatnak a három kiemelt országban. A fejlesztés & integráció szektor Magyarországon 31,5 millió

euró bevételt tudhat magáénak (10%), míg a 7%-os szlovén részesedés 19 millió eurót jelent és a 4,3%-os görög 11 millió eurót. Az outsourcing szektort tekintve csak Görögország (5,3% és € 13 millió) és Szlovénia (1% és € 2,6 millió) végez tanácsadói tevékenységet ezen a területen. A szolgáltatási vonalak mentén való elemzésben az utolsó kategória az egyéb gyűjtőfogalom. Ebben a szektorban 13%-ot (€ 34 millió) Szlovénia, 12,4%-ot (€ 32 millió) Görögország és további 5%-ot (€ 16 millió) Magyarország generál.

3. ábra

Menedzsment Tanácsadás összbevételének megoszlása szolgáltatási szektorok szerint 2008 (millió €)

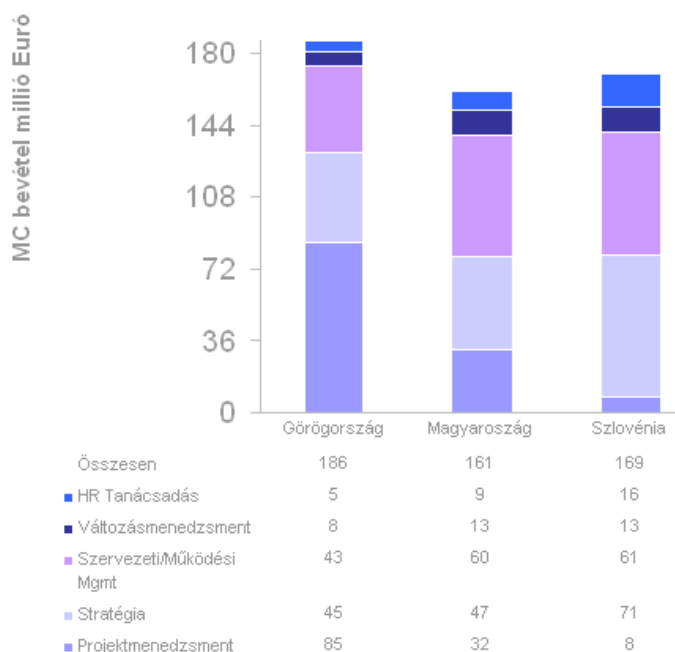
Forrás: Saját szerkesztés (FEACO Survey 2008/2009).

A 4. ábra az Üzleti Tanácsadás árbevételének megoszlását szemlélteti az egyes üzleti tanácsadás ernyője alá tartozó tanácsadási szolgáltatások szerint. Az üzleti tanácsadás, mint azt feljebb részleteztük mind három ország esetében a legnagyobb részesedéssel bíró terület a teljes menedzsment tanácsadási bevételből. Görögország esetében a projektmenedzsment feladatokból a teljes MC-bevétel 33,5%-a generálódik, amelynek volumene 85 millió euró. Magyarországon a projektmenedzsment a teljes árbevétel 10%-át teszi ki, 47 millió eurós bevételt jelentve, ugyanakkor Szlovéniában ez a legalacsonyabb bevételi forrás az üzleti tanácsadáson belül – mindössze 8 millió euró értékben. A három ország viszonylatában Szlovéniában keletkezik az üzleti tanácsadáson belül a második legnagyobb mértékű € 71 milliós árbevétel a stratégiai szolgáltatásból.

A stratégia szerepe a másik két országban a volument tekintve szinte azonos (€ 45–47 millió), azonban a százalékos megoszlást figyelembe véve Görögországban ez a teljes MC-bevétel 17,5%-át, míg Magyarországon 15%-át jelenti. A szervezeti/működési menedzsment kategóriában a legmagasabb árbevétel Szlovénia tudhatja magáénak € 61 millióval (teljes MC-árbevétel 23%-a), ezt követi Magyarország € 60 millióval (teljes MC-árbevétel 19%-a), majd Görögország € 43 millióval (teljes MC-árbevétel 17%-a). A legkisebb mértékű árbevétel az üzleti tanácsadón belül mindhárom ország esetében egyaránt a HR-tanácsadásból és változásmenedzsment szolgáltatásokból realizálódik. A változásmenedzsment területét tekintve Magyarország és Szlovénia azonos mértékű € 13 milliós árbevételt generál, azonban a magyar MC-piac keresletének ez 4%-át, míg a szlovénnek 5%-át teszi ki. A szlovén HR-tanácsadás aránya szinte kétszerese a magyarénak és háromszoros a görögnek. A HR-tanácsadás Szlovéniában € 16 milliót jelenít meg (teljes MC-bevétel 6%-a), Magyarországon € 9 milliót (3%) és Görögországban € 5 milliót (2%). Mivel Románia jelenleg nem csak partner országa a FEACO-nak így adatokkal nem rendelkezünk ezt az országot tekintve.

4. ábra

Az Üzleti Tanácsadás megoszlása 2008 (millió €)

Forrás: Saját szerkesztés (FEACO Survey 2008/2009).

A menedzsment tanácsadás, mint tudásintenzív iparág keresletének megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy Románia esetében a korábban említett okok miatt ismét nélkülözniük kell az adatok közlését. Ez alapján Görögország és Magyarország esetében a menedzsment tanácsadási szolgáltatások iránt a közszférában a legmagasabb a kereslet. A görög MC-kereslet több, mint fele (52%), a magyarnak pedig 42%-a származik ebből a szektorból, azonban számszerűsítve ez mindkét ország esetében 132 millió eurós árbevételt jelent. Ezzel szemben Szlovéniában az ipar dominálja a kereslet eredetét 32%-os mértékkel (€ 84,6 millió), amelyet 15%-os aránnyal szintén a közszférából érkező megrendelések követnek (€ 39,7 millió). Arányosítva a görög és magyar megrendelések egyenkénti volumenét a szlovén MC ipari megrendelésekhez, körülbelül 1/3-os arányt kapunk. A három ország viszonylatában a második legnagyobb keresletet támasztó iparág a pénzügyi szektor. A MC-piac pénzügyi szférában működő ügyfelekhez köthető tanácsadási szolgáltatásai iránt Magyarországon a legmagasabb a kereslet, melynek volumene eléri 75,6 millió eurót (ez a magyar kereslet 24%-a). Szlovéniában ennek kevesebb, mint fele (11,5%) realizálódik 30,4 millió eurós értékben a pénzügyi szektorban, a görög gazdaságban ez a szektor 11,5 millió eurós MC-árbevételt generált. A fent említett három szektorból eredő kereslet dominálja mindhárom országban a kereslet több mint felét. Magyarországon a MC-megrendelések 75%-a (€ 236 millió) érkezik közszférából, iparból és pénzügyi szektorból. Ez az arány a görögöknél 69% (€ 175,7 millió), míg a Szlovénekénél 58,5% (€ 154,7 millió). A kisebb mértékű MC-piaci kereslet 10%-ban Magyarországon a kis- és nagykereskedelmi szektorból ered. A szlovénekénél hasonló mértékű kereslet szintén a kis- és nagykereskedelmi szektorból valamint az energetikai szektorból származik. A görögöknél a fent említett két szektorból akkumulálódott kereslet mértéke mindkét esetben a € 11 milliót jelent.

Összegzés

Jelen cikkben négy ország vezetési tanácsadási piacának összehasonlítását végeztük el. Ez egyes területeken háromra lecsökkent, mert a kérdőívekből szerzett adatok hiányos megjelenítést tettek csak lehetővé. Feltételezésünk az volt, hogy a vizsgált országok sajátos gazdasági, politikai, társadalmi fejlődése és helyzete alapján a tanácsadási iparág eltéréseket fog mutatni. Bár a vizsgált országok tanácsadási piacai az európai piacoknak csak elenyésző hányadát adja, a magas fejlődési potenciál miatt érdemes volt górcső alá venni őket. A történelmi és piaci előzmények kifejtett kategóriái különböznek egymástól, mégis a hipotézistők eltérő képet kaptunk. A korai stabilizáció a 70-es évek végén és a gyors európai uniós csatlakozás, valamint a 2004-es Olimpia ellenére a görög tanácsadási piac kis részt képvisel az ország GDP-jéből. A tanácsadói díjak is megkérdőjelezően alacsonynak tűnnek ebben a viszonylatban. Nem állíthatjuk azt, hogy a

piacgazdaság korábbi létrejötte markáns különbségeket eredményezett volna Görögország esetében. Érdekes megfigyelni, hogy a két kevésbé magas egy főre jutó GDP-vel rendelkező ország, Románia és Magyarország tanácsadási piacának a mérete a legnagyobb a vizsgált országok között. A szlovén piac tűnik a legfejlettebbnek, hiszen a relatíve alacsony tanácsadói létszám mellett a GDP részarány itt a legmagasabb a vezetési tanácsadásnak és itt fizetnek az ügyfelek a legmagasabb díjakat a konzultánsoknak. Megvizsgáltuk a tanácsadási piacokat üzletág és megrendelők szerinti is. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy mindkét tekintetben lényeges eltérésekkel rendelkeznek az adott országok.

A dolgozat keretei nem tették lehetővé, de a jövőben statisztikai módszerekkel vizsgálni kívánjuk, hogy az országok GDP-jének részarányai, hogyan függenek össze a tanácsadási szolgáltatások megrendelőinek részarányával. Azt feltételezzük, hogy azok az ágazatok lesznek a tanácsadás nagy megrendelői, akik a nemzeti össztermékekből nagyobb részarányt képviselnek, illetve a közelmúltban jelentős növekedésnek indultak. Tanulmányunk továbbfejlesztésére azonban ezen kívül is számos lehetőséget látunk még a közeljövőben. Egyrészt statisztikai módszerekkel, korreláció számítással kívánjuk igazolni, hogy az országok GDP-je, HDI-je (Emberi Fejlettségi Index- Human Development Index), a gazdaság szerkezete, átlagfizetései szoros összefüggésben állnak a vezetési tanácsadási iparág helyzetével, bevételeinek nagyságával. Másrészt a nyugati államok vezetési tanácsadási piacainak elmozdulása alapján fel kívánunk rajzolni egy rövid és középtávon megjelenő fejlődési tendenciát az iparágra.

Irodalom

- Biswas, S. – Twitchell, T. (2006): *Menedzsment tanácsadás. Teljeskörű útmutató az üzletághoz*. VHE Kft, Pécs, 319 p.
- Farkasné Kurucz Zsuzsanna (1999): Tanácsadási tevékenység – tanácsadói szerepek és kompetenciák. *Gazdaság Vállalkozás Vezetés*. 3. 32–39. p.
- FEACO Survey on the European Management Market 2004. A FEACO szervezet éves jelentése az európai vezetési tanácsadási iparról. http://www.webserverone.net/projects/feaco/FCKeditor_project/FeacoSurvey_2004_FINAL.pdf [2009.10.27.] 18 p.
- FEACO Survey on the European Management Market 2007/2008. A FEACO szervezet éves jelentése az európai vezetési tanácsadási iparról. www.feaco.org
- FEACO Survey on the European Management Market 2008/2009. A FEACO szervezet éves jelentése az európai vezetési tanácsadási iparról. www.feaco.org Megjelenés alatt.
- Frei, F. X. (2008): Négy dolog, amihez egy szolgáltatóvállalatnak érteni kell. *Harvard Business Review*. 1. 9. 58–69. p.
- Gonda György (2006): Hegyemenetben a vezetési tanácsadási ipar. *Vezetéstudomány*. 36. 10. 51–56. p.
- Kornai Gábor (2008): Vezetési Tanácsadás. *Napi Gazdaság Melléklet*. 2008. december 4.

- Kubr, M. (1996): *Management Consulting: A guide to a profession*. International Labour Office, Geneva, idézi: Poór József (2003): A menedzsment tanácsadás fejlődési tendenciái. Akadémia Kiadó, Budapest, 22. p.
- Noszky E. (2008): A tudásmenedzsment szerepe és helye. *CEO magazin*. 2008. 9. 1.. Melléklet. 2–8. p.
- Poór József et. al. (2000): *Menedzsment tanácsadás kézikönyv*. KJK Kerszöv, Budapest, 523 p.
- Poór József (2001): Menedzsment tanácsadás Közép–Kelet–Európában. *Vezetéstudomány*. 32. 12. 40–45. p.
- Quelch J. A. – Jocz K. E. (2009): Hogyan kínáljuk a termékeinket válság idején? *Harvard Business Review*. 2. 7–8. 8–19. p.
- Sveiby, K. E. (2001): *Szervezetek új gazdasága: A menedzselt tudás*. KJK Kerszöv Kiadó, Budapest. 291 p.

The characteristics of executive consulting as a knowledge-intensive sector in four countries of Central and Eastern Europe

Over the last fifty years the framework of the developed economies has changed significantly: the service sector has emerged to exert a huge influence on the employment structure and the GDP contributions from industry and agriculture have continuously shrunk. Specifically between 1989 and 1993, knowledge-intensive companies emerged in the USA as the most rapidly developing organisations. The basic competitiveness of these knowledge-firms depends entirely on human capital, and it is hugely important to follow the development tendency of knowledge-firms and to broaden our view of the whole industry. In this connection we decided to analyse executive consulting in a specific industry – the second most rapidly improving sector (following telecommunications) in the 1990s.

We highlighted the characteristics of executive consulting in Central and Eastern Europe by focusing on the Management Consulting markets in Greece, Hungary, Romania and Slovenia. The trends in these countries broadly differ from those in Western European, although in specific cases following them quite closely.

Concerning methodology, we used basic statistical methods (calculating the mean, median and weighted average scores) on the primary data received from the FEACO Survey of the European Management Consulting Market 2008/2009. This organisation assigned the survey project to the Management and HR Research Centre at the Faculty of Business and Economics at the University of Pécs, and the authors of this present article participated in this survey in 2008–2009.

We varied our focus by analysing both quantitative and qualitative data obtained from the member associations to find answers regarding MC market size changes and growth trends. The basic direction of our calculations was the

total turnover of the four MC markets and the varied distribution of this turnover among the MC Service lines, Industry and Client sectors.

The research posed further questions and motivated the authors to undertake additional calculations in an attempt to prove the hypothesis that there exists a strong correlation between national economic structures (GDP volume, real GDP growth rates etc.) and the executive consulting development tendencies (MC growth rates, total turnover of MC markets etc.).

17. REGIONÁLIS IDENTITÁS – ADALÉKOK EGY FOGALOM TISZTÁZÁSÁHOZ

Palkó Katalin

Napjainkban cikkek és kutatások sokasága foglalkozik az identitás témájával – különböző aspektusokból. A szociális, a kollektív, a kulturális, a nemzeti és a regionális önazonosságról való eszmecsere „konjunktúrája” nem véletlen. A modernizációval feltárló – addig soha nem tapasztalt – szabadság egyrészt azt eredményezte, hogy a tradicionális társadalmi csoportosulások fellazul(hat)nak, (esetenként) meg is szűn(het)nek; másrészt azonban a – kapcsolatok elvesztéséből adódó – bizonytalanság az újfajta kötődések irányába mozdította el az egyéneket, előtérbe helyezve a regionális különbözőségeket. A regionalizálódást elősegítő tényezők közé az eddig hangsúlyosként szereplőkön (pl. régió elhelyezkedése, gazdasági potenciálja, az ország társadalmi, közigazgatási felépítése, a regionális érdekartikuláció stb.) túl mind inkább „felzárkózik” a regionális identitás¹, valamint a társadalmi és kulturális beágyazottság vizsgálata.

A térségi identitás a társadalmi identitástudat szerves részeként értelmezhető, melynek alapján az egyén a személyi kapcsolathálónál (network) tágabb, földrajzi kategóriákkal meghatározható társadalmi csoport tagjának érzi és vallja magát. A helyi, területi, közjogi és politikai struktúrák legitimálása jelentős mértékben múlik a helyi társadalom identitásán, sőt a helyi kötődés új fejlesztési erő és forrás alapja is egyben – a közösségi aspektus semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül. A regionális identitás tehát nem egyszerűen egy társadalmi identitástípus, hanem olyan – térbelileg lehatárolt alapon létrejött – forma, amelyben két egymással összefüggő, egymáshoz szorosan kapcsolódó kategória van, egy földrajzi-területi és egy kulturális; általa pedig a regionális fejlődés vizsgálata egy új tényezővel, a szociálpszichológiai vetülettel gyarapodott.

Arról sem szabad azonban megfeledkeznünk, hogy az identitás általános társadalomtudományi és térfogalomként igen gyakran használatos kategória, anélkül, hogy a fogalom bonyolult lokális, térségi, regionális kötődéseivel, tartalmával tisztában lennénk (A. Gergely 1999). Mégis, „a regionális/területi identitás” szókapcsolatot is kezdi elérni a közhelyesség, ami egyben azt is jelenti, hogy sokszor feleslegesen, és ami ennél sokkal rosszabb, pontatlanul vagy hely-

¹ Az identitás mibenléte, „számszerűsítése” azonban tudományosan is nehéz feladat. Emellett óriási információhiánnyal is szembe kell nézni e téren, nem beszélve a fogalmi, módszertani bizonytalanságokról. Különösen érvényes ez a regionális identitásra, ahol még nehezebb mérni a kötődés gyökereit, az elvárásokat, a régió vonzását, imázsát.

telen kontextusban alkalmazzák. Politikusok, gazdasági szakemberek, újságírók stb. divatszerűen használják anélkül, hogy pontosan megjelölnék, hogy az adott helyen mit is értenek alatta. Jelen tanulmány éppen ezért egy rövid bevezető kíván lenni a – ma még inkább – elvontnak tűnő kifejezés elméleti megalapozásában; bemutatva az identitásvizsgálatok e speciális fajtájának teoretikusait².

Az identitás területi vetülete a fejlett nyugati országokban az egyik legdivatosabb interdiszciplináris kutatási iránynak tekinthető, a magyarországi szakirodalom³ azonban e tárgykörben ma még nem túl széleskörű, így elsősorban a külföldi források adnak fogódzót.

A területi identitás fogalma sem a földrajz-, sem a rokon tudományokban nem gyökerezik olyan mélyen, hogy világosan és egyértelműen meghatározható lenne a jelentése. Ennek megfelelően – mint oly sok esetben – ismét az alkalmazott definíciók sokaságával kerülünk szembe.

A kezdetek: az angolszász vs. német iskola

Az angolszász nyelvterület geográfusai az 1960-as évek közepe táján kezdtek azzal foglalkozni, hogy az embereknek milyen a viszonyuk a térhez. Kiindulópontjuk a „place” szó jelentésének vizsgálata volt. *Luckermann* (1964) szerint minden hely az érintetlen és a kultúrtáj elemeinek összessége, és ezáltal valami egyedül nyújt azoknak, akik ismerik. *Briggs* (1968) is ezt a koncepciót követte, de hangsúlyozta a történeti és az érzelmi elemet is.

A '70-es években *Relph* (1976) és *Tuan* (1973) fejlesztette tovább az elméletet. Relph szerint egy adott helyhez való kötődés erőssége az ott eltöltött időtartamtól függ, és a legerősebb azoknál, akik a szülőhelyükön élnek. Ez az összefüggés már a társadalmi dimenziót is magában foglalja: ott érezzük otthon magunkat, ahol azonosak az érdekek és az értékek. Mind a társadalmi kapcsolatok, mind a környezet hangsúlyos tehát a területi identitás kialakulásánál. Tuan a tapasztalatot említi fontos elemként, melynek révén a „place” különböző szinteken jelenik meg, pl. a lakásunk szobájában, a sarki vendéglőben, a városban, a régióban vagy az államban. A tudatunkban is fellelhető, a területi identitás kialakulásának ugyanis alapfeltétele a tapasztalat, ezen belül is elsősorban a kollektív tapasztalat.

A német szakirodalomban ezidőtájt a problémát elsősorban a haza, a szimbolikus helykapcsolat, a területi identitás meghatározása és ezek összefüggései

² Az identitás térbeli dimenziójának fogalmi meghatározásakor – az egyes szerzők tipizálásának megfelelően – a területi illetve a regionális identitás kifejezést felváltva fogom használni, alatta ugyanazt a jelentéstartalmat értve.

³ Kivételt képez ez alól például *Oláh Miklós*, *Bóhm Antal*, *Pálné Kovács Ilona* és *Szoboszlai Zsolt* néhány munkája, igaz, ők is – döntően – a külföldi elméleti bázist használják; saját, Magyarországra adaptált meghatározást nem dolgoztak ki.

által közelítették meg. A felsoroltak közül a haza jelentése a legproblematicusabb, mivel érzelmek és ideológiák nyomják rá a bélyegüket. A mindennapi nyelvhasználatban elterjedt fogalomról van szó, tehát a tudományos és a köznapiság értelmezés nélkül létezik egymás mellett, hogy köztük éles határvonal volna. *Brockhaus* (1981) a védelem, a biztonság és a védettség fogalmaival jellemzi a hazát, s szembeállítja az „idegennel”: a haza az otthonot jelenti számunkra az idegen világban. Más szerzők egy adott helyhez, illetve az ott élő emberekhez való kötődésként írják le a „hazát”. *Treinen* (1965) azt a helyet érti alatta, ahol szocializálódtunk, *Hasse és Krüger* (1985) pedig a területi identitással azonosítja. *Heller* (1984) hazameghatározása rendkívül átfogó, több évszázadon keresztül követi a szó „fejlődését”, és az alábbi komponenseit definiálja:

- pozitív érzelmi komponens: a védettség és a boldogság helye,
- spirituális komponens: szellemi értelmezés,
- retrospektív komponens: ideális állapot, a régi szép idők,
- exkluzív komponens: általában a születés helyére korlátozódik,
- vidéki-agrár komponens: a város ellenpontja,
- folklorisztikus komponens: ősi gyökerek iránti törekvés.

Egyénenként teljesen eltérő fogalomként jeleníti meg, attól függően, hogy kinél melyik komponens kerül előtérbe.

A területi identitás meghatározásával is számos szerző foglalkozott. *Meier-Dallach* (1980) szubjektíven, emocionálisan illetve tudatosan meghatározott teret ért alatta, melyet objektív határok jelölnek ki, s ezáltal stabil területi keretet jelentenek az egyéni, illetve a társadalmi viselkedés számára. *Treinen* szerint a térségre a stabilitás, a változatlanosság jellemző. Az emocionális kötődés attól függ, hogy mennyi ideje él valaki az adott helyen, illetve mennyire kötődik szorosán az ott élőkhez. A csoport-összetartozás erősítésére egy sor „eszköz” áll rendelkezésre, úm. a név, a tipikus ételek és italok, táji különlegességek, helytörténeti események, mítoszok, valamint a dialektus, a ruházat és az ünnepek.

A teóriák „új hulláma”

A regionális identitás és a regionális fejlődés összefüggéséről szóló vita az 1980-as évektől még erőteljesebbé vált, és újabb dimenziókkal bővült: a modern regionális földrajz (new regional geography) egyik irányzataként jelentkezett német földön a regionális tudat (identitás) kutatása. Fő képviselői, *Blotevogel*, *Heinritz*, *Popp* és *Pohl*, öt kritérium alapján közelítik meg a regionális identitástudatot (idézi *Benedek* 2003):

- a) lépték: meg kell különböztetni a lokális és a nemzeti identitástól – a közép-szinten helyezkedik el;
- b) határok és belső struktúra: evidenciaként kezelik, hogy egyes területi egységek vizsgálatokor kettős identitástudattal találkoznak, máshol pedig

- nem lelik fel („halott sarkok”); a lehatárolt régiók struktúrája homogén, keretükben az identitástudat intenzitása centrum–periférikusan változik;
- c) idő: a történeti folyamatokat be kell vonni a kutatásba;
 - d) intenzitás: a latens és a manifeszt identitástudat, és a közbenső intenzitási fokok megkülönböztetése, egymás közötti átalakulása;
 - e) szociálkategorialis differenciálódás: a regionális identitástudat csoportjellegűsége alapján, így függ az olyan tényezőktől, mint például a szocializáció, tradíciók stb.

A fenti szerzők koncepciójában (*Blotevogel–Heinritz–Popp* 1989) a tér nemcsak konkrét fizikai kategória, hanem a társadalmi rendszerrel is kapcsolatban van, sőt véleményük szerint a pszichológiai perspektíva sem hagyható figyelmen kívül. Ez alapján a regionális identitást különböző identitási fokokkal jelenítik meg:

- A kognitív dimenzió (észlelés, érzékelés): A régió identitását, vagyis egy régió azonosíthatóságát, sajátosságát, összetéveszthetlenségét egyrészt a régióra mint területi egységre, vagyis territóriumra vonatkozóan; másrészt az emberek szubjektív tudásbázisára alapozva (mintegy mentális térképként) jeleníti meg.
- Az affektív (érzelmi) dimenzió: az összetartozás „eszméje”. A régió mint a személyes/egyéni identitás szempontja; vagyis, hogy egy adott területi egység mennyiben képes az egyén én-képének integráns részévé válni (nem, hajszín, foglalkozás stb.).
- A konatív dimenzió (elégedettség): A régió mint a szociális identitás szempontja, azaz hogy egy régió mennyiben képes egy adott társadalmi rendszer (társadalmi csoport vagy szervezet) „mi-képének” szerves alkotóelemévé lenni.

Egy másik német kutató, *Ipsen* (1994) a regionális identitást politikai jellege alapján vizsgálja. Szerinte a fogalom a régióéhoz (konkrét földrajzi és elvont szociálpszichológiai stb. tér) hasonlóan kettős, és jelentősége ugyanúgy megnövekedett, mint ahogyan az „ellenpontjái”, a nemzeti, az európai és – mindennek előtt – a globális területeké, valamint az ezzel összefüggő modernizációs folyamatoké. Ennek alapján a regionális identitás jelentheti az ellenállást, az önállóságot, a szentimentális visszatekintést, a megdicsőülést, a felejtést és a gyűlöletet vagy szeretetet. Ipsen ezzel rámutat egyrészt arra, hogy a fogalom nem tudományosan megalapozott, azaz hogy a regionális és lokális identitás a fejlődés kulturális és társadalmi dimenziója, másrészt azokra az ideológiai veszélyekre is, amelyek egészen a szélsőjobboldali hazafelfogástól a szélsőbaloldali felszabadítási teóriákig terjedhetnek. A megértés érdekében a következő szempontokat különbözteti meg:

– *Elvonatkoztatás a térbeliségtől*

Az ipari társadalmak XIX. századi kialakulásával és az ezzel párhuzamosan zajló modernizációs folyamatokkal a haza konkrét helykénti fogalma fokozatosan elvesztette jelentőségét, de egyidejűleg – a változásokra reagálva – az otthon keresésének igénye is megjelent (pl. regionális irodalom).

A döntési folyamatok minél inkább „felfelé csúsztak” a nemzeti, illetve – főként – a szupranacionális szintre, a régió annál inkább az áttekinthetőség, a biztonság és az ellenőrizhetőség olyan helyévé vált, melyre az embereknek szükségük van. Ebben az összefüggésben a régió más, mint a haza, hiszen földrajzi minőség is egyben: területileg meghatározható egység.

– *Identitásképzés*

A szakirodalom messzemenőig egyetért abban, hogy az identitás fogalma meglehetősen homályos. Néhány asszociáció ezek közül: öntudat, magammal tisztában lenni, önbizalom, biztonság stb. Az identitás önmagunkból és másokból nyerhető, létrejötté és kifejeződése a külső és a belső kapcsolatokon alapul.

– *Területalkotás*

A regionális identitás csak arra vonatkozik, hogy egy régiónak milyen szerepe van az identitás létrejöttének vagy elvesztésének folyamatában. Ekkor a régió kettős szempontból jelentős: egyrészt mint fizikai „képződmény”, másrészt pedig mint jel, kép (jelkép) vagy elképzelés: az identitáskeresés folyamatában éppúgy lehet tárgyiasult, anyagi, mint kulturális értelmű.

Ugyanő három minőségi ismérvet is megjelöl, amelyek alapján feltárhatók a regionális identitás kialakulásához szükséges kulcsfontosságú tulajdonságok:

- *kontúr*: az egyediségre utal, a másoktól való különbözőséget hangsúlyozza,
- *koherencia* (összetartó erő): a régiót egészként fogja fel, ahol ki kell alakítani az összetartozást, akkor is, ha ellentétek megengedettek,
- *komplexitás* (összetettség): a sokszínűség kíváncsiságot és érdeklődést teremt, amely az „egy régióhoz való kötődés érzésének” előfeltétele.

Ez a három ismérv nem csak fizikai tulajdonság, hanem egyben politikailag, társadalmilag és gazdaságilag is meghatározott. Eszerint a régiók sajátosságai-ban visszatükröződik a múlttal való kapcsolat, az új ötletek, elképzelések fejlődése, a különleges érdekközösségek léte, és az, hogy melyik társadalmi csoport tudja nézetét és értékeit másokkal szemben érvényesíteni.

A finn *Anssi Paasi* (1989, 2000) egy teljesen új aspektusból vizsgálta a kérdést. Ő a régió meghatározásával, illetve annak intézményesülésével⁴ hozza kapcsolatba a regionális identitást. Ennek során négy szint elkülönítését tartja célszerűnek:

1. a területi keretek kialakulása;
2. a fogalmi keret létrejötte;
3. az intézményes forma megteremtődése;
4. intézményesülés a regionális rendszer és a regionális öntudat részeként.

Az első lépcsőben a régió szert tesz határait, vagyis identifikálódik a társadalom területi szervezetében. A második szinten alakulnak ki a területi szimbólumok, ezek közül különösen fontos a régió neve. A harmadik fokozat a régió saját intézményeinek, szervezeteinek a létrejötte, illetve ezek társadalmi tudatban való rögzülése. Utolsóként pedig végbemegy a régió „hivatalos” intézményesülése, melynek a „tetőpontját” a szuverenitás elnyerése jelenti a közigazgatás szférájában. A regionális öntudat kialakulásának azonban ez nem szükségszerűen a legfontosabb jegye. Bár a közigazgatási státus megszerzése rögzíti a regionális identitás területi kereteit és megteremti alapjait, sokkal fontosabbak azok a társadalmi intézmények, amelyek aktívan hozzájárulnak a regionális öntudat újratermeléséhez, hatnak a mindennapi gyakorlatra azáltal, hogy információkat közvetítenek az adott területről.

A kérdés egy másik, meghatározó szakértője és egyben teoretikusa, *Bourdieu* (1985) – Paasihoz hasonlóan – szoros kapcsolatot talált az identitás és a régió között; olyan területként fogta fel azt, amelyet nem lehet közvetlenül megélni, mégis szimbolikus jelleggel beépíthetünk a tudatunkban. Másik kulcsfogalma a reprezentáció: a regionális identitás ismérvei (pl. a nyelv) a mentális reprezentáció tárgyai, de egyben a tárgyi reprezentáció alapjai is – dolgok (pl. címerek, zászló), tettek, illetve a szimbolikus manipuláció stratégiája.

Az észt *Gaari Raagmaa* (2002) szintén egy új és szokatlan eszközt alkalmaz a jelenség vizsgálatára: a történelmi és területi szocializációs folyamat eredményének tekinti a regionális identitást, amely egyaránt jelenthet eszméket, kulturális elemeket, tájat, dialektust, történelmi elemeket és gazdasági sikerességet. A fogalmat a szükséglet-hierarchiát ábrázoló – közismert – Maslow-féle piramisból vezeti le:

A valahová tartozás szükségletét (3. szint) a legerősebb motivációnak tekintik, mivel az egyén ennek birtokában tehet szert az őt befogadó társadalom elismerésére, melyet megszerezve az önmegvalósít is elérheti.

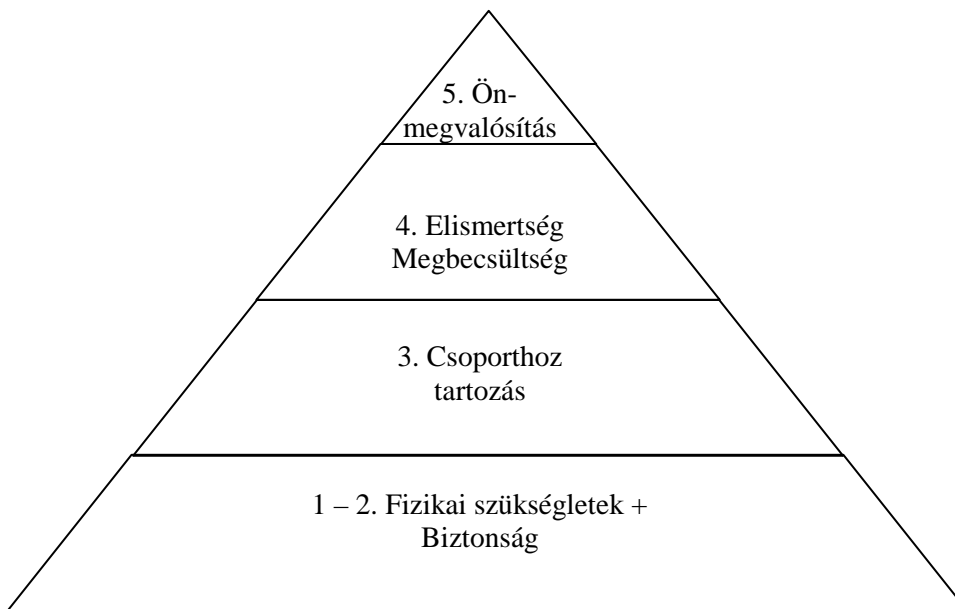
A holland szerzőpáros, *Henk van Houtum* és *Arnoud Legendij* (2001), megint csak egy új tényezővel gazdagítja a fogalomtárat. Ők a regionális identitást a stratégiai tervek, a kulturális tőke és a funkcionális tevékenységek egysége-

⁴ Ami az ő interpretálásában nem más, mint az a folyamat, melynek során egy bizonyos régió a társadalom térbeli szerveződésének részeként fejlődik.

ként és kölcsönhatásaként határozzák meg. Az adott régióknak akkor lesz saját és csak rá jellemző identitása, ha a három dimenzió illeszkedik egymáshoz.

1. ábra

A regionális identitás megközelítése a Maslow-féle szükséglet-hierarchia alapján

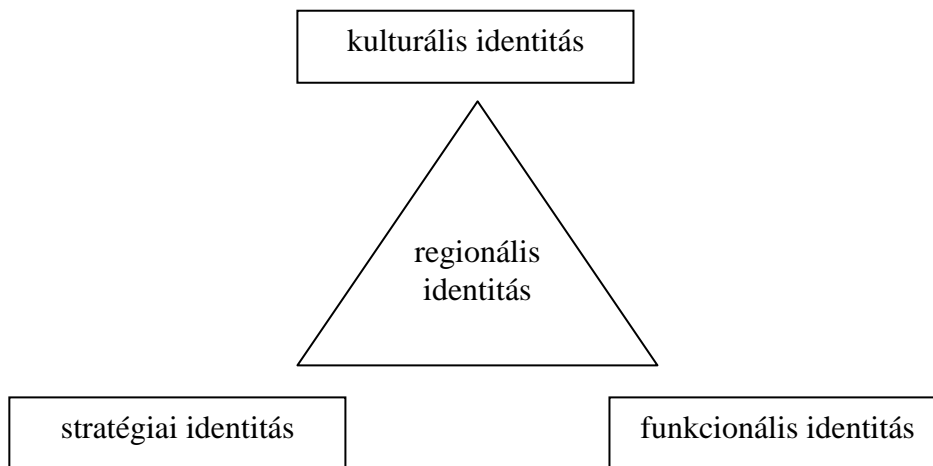

Forrás: Raagmaa (2002) alapján saját készítés

A *stratégiai identitásstruktúra* alapvetően arra épít, hogy az adott régióban élőknek legyen közös távlati terve és célja az adott térségre vonatkozóan. A *kulturális identitásstruktúra* – kapcsolódva a stratégiai dimenzióhoz – olyan folyamatos fejlődést jelent, melynek során a közösség öntudata, a valahová tartozás érzése erősödik. A processzus lényeges elemei a név, a közös szimbólumok, amelyek kifejezik a régió egységét. Mindez a közös jövővel, közös távlati tervekkel és a közös eredettel, múlttal együtt elkülönít egymástól bizonyos helyeket a térben, és valamiféle határokkal ellátott kulturális identitást eredményez. A *funkcionális identitásstruktúra* az adott területi egységen belüli társadalmi-gazdasági kapcsolatokat és kötelekeket ábrázolja. A funkcionális és a kulturális „elem” a történelmi múlt és a társadalmi-gazdasági kötelekek által részt vesz és segíti a régióformálást, emellett alapvető hatást gyakorol a terület jövőbeli stratégiájára.

2. ábra

A regionális identitás van Houtum – Lagendijk modellje

Forrás: van Houtum–Lagendijk (2001) alapján szerkesztette Lukovics Miklós (2004, 218.).

A hazai megközelítés

A magyar szakirodalomban *Szűcs Jenő* (1984, 144.) egy tudományos munkájában – elsősorban pszichológiai szempontból – nem e tárgy kapcsán, de érintette a kérdést, ahol is a térbeli kötődést a hazával kapcsolatos érzelmekkel veti össze: „a szülőföld, a falu, a város, a tartomány szeretete igen ősi pszichikai kötöttség. [...] Ez azonban nem „patriotizmus”. Az egyik nagy különbség eme ősi érzés és a patriotizmus közt, hogy a kettő tárgy többnyire nem esik egybe. A politikai „haza” – hacsak nem városállamról van szó – általában sokszorosa annak a szűkebb tájéknak, melyhez a gyerekkor konkrét emlékei, vizuális élményei fűznek; ahol ismerem a szokásokat, az embereket, s még az ételek és italok íze is jobb, mint bárhol máshol. Ehhez a szinte ízlelhető-szagolható – „édes” – területi valósághoz személyes kontaktus fűz [...]. A szülőföld szeretete: konkrét érzés.”

E téma egyik legavatottabb hazai ismerője és kutatója, *Oláh Miklós* (2000), úgy véli, hogy az identitás kapcsolódhat az önálló földrajzi környezethez, továbbá a szociális és kulturális beágyazódottságot is elismeri, de – a kötődés szempontjából – kiemelt fontosságot az egzisztenciális, megélhetést garantáló körülményeknek (pl. tulajdon, infrastrukturális elemek) tulajdonít.

Böhm Antal (2000) pedig, szintén e kérdést (is) vizsgáló kevesek egyike, a területi identitást meghatározó tényezők oldaláról közelíti meg a kérdést. Szerinte ezek az alábbiak:

- *a helyi társadalom szervezettsége, szociális összetétele, érdekképviselése, funkciója*: minél szervezettebb az adott közösség, annál inkább erősödik az iránta érzett identitástudat. Széteső, vegetáló közösségekben tehát csökken az identitás érzete is, s sokszor már csak az emlékezet által megszépített régi idők iránti nosztalgia marad. Ezen túlmenően, ha az adott térség elitje felismeri az értékeket, és hajlandó és képes is hatékonyan képviselni azokat, akkor az azonosságtudat szintén erősödhet.
- *a terület prosperitása*: egy mind közigazgatásilag, mind gazdaságilag sikeresen működő térség, melynek lakossága a szívén viseli saját fejlődését, lényegesen gyorsabban és könnyebben azonosul szűkebb és tágabb lakóhelyével.
- *a területin kívüli másfajta identitástudat megléte*: vallási vagy etnikai identitás. Azokban a térségekben, ahol jelentős nemzetiségi kisebbség él erős etnikai identitással, ott a lokális-regionális identitásra is pozitív hatással van. Hasonló a helyzet a vallási identitással is (lásd pl. Németország protestáns, illetve katolikus területeit).
- *a térség „kiemelkedése” egyes események, személyek által*: kulturális és sportesemények, sikerek.

Az – elsősorban a Dél-Alföldet érintő – empirikus kutatások vezéralakja, Szoboszlai Zsolt (2003) Magyarországon a táji-területi identitást három földrajzi téregységre vonatkoztatja és tekinti feltárandónak: (1) kistérség: történeti, gazdasági, kulturális, illetve etnoregionális hagyományokon is alapuló, az ott élők tudatában mélyen gyökerező földrajzilag lehatárolható terület; (2) megye: közigazgatási funkcióval is rendelkező, olyan történeti képződmény, amely változó földrajzi keretek között működött; (3) régió: a társadalomban és a gazdaságban zajló globalizáció által a térfolyamatok középpontjába került térelem.

Összegzés

Az identitás létrehozása vagy reprodukciója mára fontos kérdéssé vált. A helyi identitás általában mindenütt jelen van, megtestesítve a személyes viszonyokat és a kötődéseket. A területi azonosságtudat azonban más, hiszen a nagyobb teretek miatt a kapcsolatok lazábbak és inkább közvetítőkön át hatnak, úgy mint a média, az intézményrendszer vagy a politikusok, illetve a történelmi tradíciókban gyökereznek. Míg a régió mint intézmény viszonylag „egyszerűen”, egyetlen politikai aktussal létrehozható, a regionális identitás nem alakul ki azonnal, hanem egy – hosszú periódust átölelő – fejlődés része; és szükségszerűen megköveteli a társadalom intézményi szintjének változását.

A különböző nézőpontokat egybevetve, általánosságban elmondható, hogy ott, ahol a régiók valamilyen fokú (pl. politikai, közigazgatási) önállóságot élveznek, a lakosságnak vagy legalább a politikai elitnek kialakul bizonyos mérték-

kü regionális identitása. És fordítva: ahhoz, hogy egy térség társadalmi és politikai értelemben (is) régióvá váljon, a regionális identitás is fontos „kellék”.

Ez a szféra erősíti az adott régió lakosaiban a közösségi érzést, s annak újra-termelődését. A helyi, illetve a kistérségi szinten jelen lévő, de sokszor ma még rejtett erőforrások ugyanis befektethetők a regionális (gazdasági, társadalmi, kulturális) fejlesztésekbe. Az új térbeli keretek kialakításánál tehát figyelemmel kell lenni arra is, hogy azok valamiféle regionális identitásra is épüljenek. Mivel a régió nem pusztán egy területi egység, hanem a benne élők sajátos viszonyainak rendszere, létrejöttében a népesség akaratának is tükröződnie kell. Fokozatosan kell bemutatni mind a társadalom egészének, mind a kisebb csoportoknak azokat az előnyöket, amelyekkel először a tervezési és fejlesztési, ezt követően pedig az önkormányzati régió megléte és működése jár. Így juthat elegendő idő a regionalizálódásra, mint szervesen fejlődő folyamatra, és immár elegendő tapasztalat birtokában természetes igényként alakulna ki a régiószervezés követelménye.

Irodalom

- A. Gergely András (1999): Kisebbségek és az integrációs csatlakozás. Tematikus közéletések Magyarország európai integrációs csatlakozásának háttérelmzéséhez. *Integrációs tanulmányok*. MTA PTI, Budapest.
- Benedek József (2003): Tér és regionalizálás. In: Süli-Zakar István (szerk.) (2003): *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Budapest–Pécs Dialóg Campus Kiadó, 89–126. p.
- Bíró A. Zoltán (1992): A regionális identitás kialakításának néhány vonásáról. *Regio Kisebbségi Szemle*. 3. 4. 61–71. p.
- Blotevogel, H. H. (1996): Auf dem Wege zu einer "Theorie der Regionalität": Die Region als Forschungsobjekt in der Geographie. In: Brunn, G (Hrsg.): *Region und Regionsbildung in Europa Konzeptionen der Forschung und empirische Befunde*. Nomos Verlag, Baden-Baden, 44–68. p.
- Blotevogel, H. H. – Heinritz, G. – Popp, H. (1989): „Regionalbewusstsein” – Zum Stand der Diskussion um einen Stein des Anstosses. *Geographische Zeitschrift* 77. 2. 65–88. p.
- Böhm Antal (2000): A regionalitás politikája (II. Közművelődési Nyári Egyetem, Szeged, 2000. június 27–29.) In: Török József (szerk.): *Vidékfejlesztés – regionalizmus – közművelődés*. Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, Szeged, 19–29. p.
- Böhm Antal (2000): Térségi identitás Magyarországon. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Territorialis fejlesztés és közigazgatás-szervezés*. MTA, Budapest, 111–125. p.
- Böhm Antal (2002): Lokális és regionális identitás. *Comitatus*. 12. 4. 29–33. p.
- Briggs, A. (1968): The Sense of Place. In: Briggs, A. (1985): *The Collected Essays of Asa Briggs I*. Urbana, University of Illinois Press.

- Brockhaus, W. (1981): Kritische Bemerkungen zum Phänomen „Heimat“ In: Backmann, Dieter (Hrsg.): *Beiträge zur Landeskunde des bergisch-märkischen Raumes*. Wuppertal, Universität Wuppertal, 35–41. p.
- Hasse, J. – Krüger, R. (1984): Raumentwicklung und Identitätsbildung in der nordwestdeutschen Küstenregion. *Wahrnehmungsgeographische Studien zur Raumentwicklung* 1. 1–2. 305–311. p.
- Heller, Hartmut (1984): Wieviel Heimat hat der Mensch? *Fränkische Heimat*. 5. p.
- Houtum van, H. – Lagendijk, A. (2001): Contextualising Regional Identity and Imagination in the Construction of Polycentric Urban Regions: The Cases of the Ruhr area and the Basque Country. *Urban studies*. 38. 4. 747–767. p.
- Ipsen, Detlev (1994): Regionale Identität – Überlegungen zum politischen Charakter einer psychosozialen Raumkategorie. In: Lindner, Rolf (Hrsg.): *Die Wiederkehr des Regionalen – Über neue Formen kultureller Identität*. Campus Verlag, Frankfurt/M.-New York, 232–254. p.
- Lukermann, Fred (1964): Geography as a formal intellectual discipline and the way in which it contributes to human knowledge. *The Canadian Geographer*. 8. 4. 167–172. p.
- Lukovics Miklós (2004): A regionális identitás szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben. In: Czagány László – Garai László (szerk.) (2004): *A szociális identitás, az információ és a piac*. JATEPress, Szeged, 214–228. p.
- Meier-Dallach, Hans-Peter (1980): Räumliche Identität. *Informationen zur Raumentwicklung*. 7. 5. 301–313. p.
- Nemes Nagy József (1997): Régiók, regionalizmus. *Educatio*. 6. 3. 407–423. p.
- Oláh Miklós (2000): Adalékok a regionális identitás megrajzolásához. In: Glatz Ferenc (szerk): *Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés*. MTA, Budapest, 143–181. p.
- Paasi, Anssi (1989): A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása. *Tér és Társadalom*. 3. 3. 70–79. p.
- Paasi, A. (2000): Re-constructing regions and regional identity. www.ru.nl/socgeo/colloquium/Paasi1.pdf [2008.02.16.]
- Pálné Kovács Ilona (1997): Lokális identitás, regionalizmus, helyi önkormányzatok. In: *Társadalom és területi folyamatok*. 17–36. p.
- Raagmaa, G. (2002): Regional identity in Regional Development and Planning. *European Planning Studies*. 10. 1. 55–76. p.
- Relph, E. (1976): *Place and Placelessness*. Pion, London.
- Szoboszlai Zsolt – Murányi István (2000): Identitás-jellemzők a Dél-alföldi régióban. *Tér és Társadalom*. 14. 1. 27–49. p.
- Szűcs Jenő (1984): *Nemzet és történelem*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Tajfel, H. (1978): Intergroup Behaviour II: Group Perspectives. In: Tajfel, H. – Fraser, C.: *Introducing Social Psychology*. Harmondsworth, Penguin. 423–446. p.
- Tajfel, H. (1981): *Human Groups and Social Categories*. University Press, Cambridge.
- Treinen, H. (1965): Symbolische Ortsbezogenheit. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 17. 1–2. 5–73. p.
- Tuan, Yi-Fu (1973): Ambiguity in Attitudes Toward Environment. *Annals of the Association of American Geographers*. 63. 4. 411–423. p.

Regional identity – an evolving concept

In our study we attempt to bring territorial and spatial identity closer to the reader by introducing its definitions from the international and Hungarian research literature. Based upon our review of the various interpretations and approaches, we would like to show that this concept, similarly to others such as that of the region, does not have a commonly accepted usage and interpretation among researchers in the various sciences.

The conclusion of the study focuses on an opinion shared by most experts, namely that identity plays an important and essential role in regional processes and is, additionally, a cornerstone of regionalisation. It would, therefore, be beneficial to promote regional identity even by means of a top-down approach. We cannot exaggerate the importance of the political actors in this respect, since they should quietly and patiently monitor the processes underway in society allowing time for an appropriate spatial framework to emerge on both a formal and instinctive basis, since this might help the evolution of a meso-level which society might find attractive emotionally, culturally and economically.

18. GAZDASÁGÉLÉNKÍTŐ TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI STRATÉGIAI PROGRAM MÓDSZERTANA

Pászt-Tóth Erzsébet
(*Beke Erzsébet*)

Szűkebb és tágabb környezetünk gazdaságának teljesítőképessége hosszabb ideje hanyatlak, aktuálisnak látszik a gazdaságélénkítés lehetőségeit vizsgálni. Ismereteim szerint, a helyi gazdaság fejlődését semmilyen helyi szervezettől nem kéri számon, azaz látszólag senkinek sem feladata, ugyanakkor a helyi gazdaság fejlődése – mint a települések egyéb fejlődésének alapja –, az önkormányzatoknak alapvető érdekük. A településfejlesztés lehetőséget ad a beavatkozásra, mely révén a helyi gazdaságban hosszabb távon lehet eredményeket elérni, s ezáltal a település és az önkormányzat gazdaságának biztonságát növelni. A települések – különösen a kisebbek – többsége, nem rendelkezik a település lakóinak, vállalkozóinak, intézményeinek támogatottságát élvező – társadalmi–gazdasági–környezeti fejlődést szolgáló – programmal. A településrendezés keretében, azt megalapozva, készülnek ugyan településfejlesztési koncepciók, de ezek nem tájékoznak fel a helyi érdekekre alapozott gazdaságfejlesztési igényeket, pedig csak azok mentén ígérkezik esély a célok megvalósítására.

Úgy vélem, egy részletesen kimunkált településfejlesztési stratégia készítésének módszertani anyaga, hasznos lehet az önkormányzatok és az e kérdésekkel foglalkozók jövőbeni munkájához kistérségi szinten is.

A helyi közösségi célokat és a megvalósítás módját a helyi fejlesztési stratégia foglalja magába. E településfejlesztési stratégia elkészítésének és megvalósításának módját, valamint annak részleteit igyekszem az alábbiakban összefoglalni, melyet a doktori értekezésemben szándékozom részletezni.

Módszertan

A továbbiakban a gazdaságélénkítés kiemelt figyelmet kap. A gazdaságélénkítést a szakirodalomban ismert helyi gazdaságfejlesztés (HGf) módszerével szándékozunk elérni, annak ismeretében, hogy „A HGf koncepciója nem tekinti azonosnak a fejlődést a gazdasági növekedéssel, s az utóbbit egyre inkább minőségi, emberi-társadalmi jelenségként értelmezi.” (Faragó 1990, 49.). A széles körben elfogadott szakmai álláspont szerint a HGf tudatos helyi közösségi beavatkozás a tartós gazdasági fejlődés fenntartására (Malizia–Feser 1999). Ennek eléréséhez, átgondolt helyi gazdaságfejlesztési stratégia kidolgozása és végrehajtása szükséges.

„A HGf lényege, hogy a gazdasági kibocsátást javítja, növeli a munkahelyek számát és a jövedelmeket. (...). Nyilván mindegyik térségben szükségesek az olyan programok is, amelyek nem járnak mérhető gazdasági megtérüléssel, de ezek nem tartoznak a HGf körébe, hanem pl. szociális, avagy környezetvédelmi beavatkozások” (Lengyel–Rechnitzer 2005, 7.). Ennek megfelelően csak oly mértékben célszerű foglalkozni a területfejlesztés hagyományos kérdéseivel, mint az infrastruktúra, az intézmények, vagy a környezeti kérdéskörök, amilyen mértékben a település gazdaságélénkítését és az életminőség javítását jelentősebben és költségarányosan érintik. A figyelem középpontjában a munkahelyteremtés és a vállalkozásfejlesztés áll, amelyek együttes hatásaként megállítható a gazdasági hanyatlás, majd elindulhat a szerkezetváltás és a gazdasági növekedés, ami a keresetek növekedéséhez vezethet.

A gazdaságélénkítő program megfogalmazásánál, fel kell tárnunk, melyek azok a szegmensek, amelyek az áru-előállítás, vagy szolgáltatás révén pótlólagos forrásokat vonzanak be a település gazdaságának vérkeringésébe. Emellett azokat a lehetőségeket is célszerű elemezni, vajon más településekről, térségekről beszálított áru, vagy kínált szolgáltatás kiváltható-e helyi vállalkozások révén, hiszen ez a helyi gazdaságból való forrás elvonását csökkenti, a helyi ellátás biztonságát növeli, ugyanakkor helyi munkalehetőségeket kínál.

E kérdéskörnél – az eddig mostohán kezelt – mezőgazdaság is komoly figyelmet érdemel. Több alföldi kisvárosban számottevő a mezőgazdaságban „érdekelték” száma, s jelentős az innen szerzett munkajövedelmek aránya is. Együttműködéssel, megfelelő marketinggel, képzéssel könnyen megszervezhető a helyi kereslet szélesebb körű és jobb minőségű áruval való ellátása (csökken a kívülről behozott áru mennyisége). Emellett minimális helyi feldolgozással, megfelelő tároló kapacitás kialakításával növelhető a bázisszektor.

A helyi gazdaságfejlesztés (HGf) tervezésénél a versenyképesség növelését egyik alapvető célnak tekintjük. A versenyképesség vonatkozó meghatározásait az odaillo fejezeteknél mutatjuk be.

A területi összefüggések okán, nem hagyhatók figyelmen kívül a területfejlesztési és a területrendezési tervek, sem pedig a korábban elkészült helyi fejlesztési tervek. Fontos tanulmányozni a szomszédos települések, kistérségek fejlesztési terveit, hiszen tartalmazhatnak településfejlesztési munkánkra nézve, előnyös, kapcsolódó, illetve korlátozó célkitűzéseket, projekterveket. A HGf különböző tervfázisaiban célszerű a „szomszédokkal” egyeztetéseket folytatni, hiszen több esetben egy-egy fejlesztési célkitűzés megvalósulásának nagyobb esélye van együttműködés keretében, illetve a működtetés lehet így gazdaságosabb.

A HGf főbb fázisai: előkészítő fázis, helyzetértékelés, a fejlesztés lehetséges irányai, stratégiai program, megvalósítás és a felülvizsgálat fázisa.

Előkészítő fázis

E fázisban kell megtenni az előkészületeket és intézkedéseket annak érdekében, hogy a településfejlesztési tevékenységünk eredményes és jogszerű legyen. Fontosabb teendők:

- Együttműködő partnerek első körben történő feltárása, tájékoztatása, bevonása. (*A velük való folyamatos együttműködés a siker egyik alapköve*).
- Koordinációs Csoport (KCs) kiválasztása a partnerek közül (önkormányzat, vállalkozók, civil szervezetek, hivatali szakértők, intézményi vezetők, falugazdászok stb.). Feladatuk az első szűrő, egyeztetés a különböző tevékenységeket megelőzően, illetve az egyes fázisok előzetes véleményezése. (Tájékoztatás, programok jóváhagyása stb.)
- Célrendszer és tervezési program összeállítása, egyeztetés a KCs-vel és a megbízóval.
- Tájékoztató füzet és kérdőívek összeállítása.
- Kommunikáció. Helyi újság, TV és hirdetések útján tájékoztatni a lakosságot a programról (célja, módja, várható eredménye, ütemterve).
- Civil szervezetek tájékoztatása és felkérése a kérdőívek kitöltésére, tagjaik bevonásával. (Ez a módszer jóval hatékonyabb, mint kérdezőbiztosok alkalmazása. A civil szervezetek tagjai helyi lakosok, akik a tervezési és megvalósítási folyamatban hasonló módon érdekeltként nyilatkoznak, míg a kérdezőbiztosok legjobb esetben is formális válaszokat kapnak.
- Lakossági fórumok, közösségi véleményezés, analízis.
- Adatok, adatlapok feldolgozása, értékelése.

Helyzetértékelés

A helyzetértékelési fejezet feladata feltárni és értékelni a település társadalmi-gazdasági-környezeti jellemzőit (erősségeket, gyengeségeket), külső környezetének várható hatásait (lehetőségeket, veszélyeket), melyek összefüggésbe hozhatók az adottságokra épülő jövőbeni fejlesztéssel, fejlődéssel. A feladat jellegeből adódóan elsősorban a gazdasági fejlődést érintő jellemzőket tekintjük hangsúlyosabbnak.

A vizsgálat célszerűen ott részletesebb, ahol az eredményre, következtetésekre szélesebb körben szándékozunk építeni. Például:

Munkaerő-összetétel vizsgálatánál: értékes adat – különösen a szabad munkaerő esetében – a nők, a férfiak száma, képzettség és szakmák szerinti összetétele. A gazdaság fejlődése nagymértékben függ a munkaerő képzettségétől, az ezzel kapcsolatos képzéstől, a munkahelyteremtéssel összefüggő, vállalkozók és befektetők számára adható támogatásrendszerétől. Hiába tervezünk hi-techet telepíteni szándékozó befektetőre, ha nincs az igénynek megfelelő képzettségű és számú munkaerő a településen.

„A településtervezés külső meghatározottsága” tervfázis keretében gyűjtjük össze és elemezzük azokat a nem helyi, szomszédos települések által elfogadott, illetve magasabb szintű – terveket, intézkedéseket, célkitűzéseket, támogatási rendszereket, melyek hatással lehetnek a település társadalmi-gazdasági-környezeti fejlődésére.

„A településtervezés helyi meghatározottságai” tervfázis keretében elemezzük azokat a helyi elfogadott terveket, intézkedéseket, célkitűzéseket, melyek hatással lehetnek a település társadalmi-gazdasági-környezeti fejlődésére. Ide sorolhatjuk a kérdőívek, fórumok információinak értékelését, melyekben a helyi érdekek, szándékok, meghatározó vélemények jelennek meg.

„A versenyképesség” vizsgálata az alábbiak szerint: Az OECD több dokumentuma, az EU hatodik regionális (1999-es) és második kohéziós (2001-es) jelentése alapján: *a versenyképesség egységes (sztenderd) fogalma: a vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a nemzetközi (globális) versenynek ki vannak téve (Lengyel 2000, 39).*

Egy település versenyképessége nem lehet független az őt körülvevő térség (kistérség, nagyváros, megye, régió, ország, EU) társadalmi-gazdasági-környezeti fejlettségétől, versenyképességétől, csakúgy, mint az adott település adott adottságaitól, így célszerű az összehasonlító vizsgálatokat elvégezni.

A település versenyképessége: A település versenyképességének vizsgálatához, viszonylag kevés mutatóval rendelkezünk, így főként az egy lakosra jutó bevallott jövedelmek, és a foglalkoztatottság adataiból lehet következtetéseket levonni.

Településtörténet, természeti adottságok: E fejezet bemutatja a települést, térbeli elhelyezkedését, történelmét, tradícióit, természeti és épített értékeit és fejlődésének jellemzőit, valamint a környezet állapotát befolyásoló tényezőket és a környezetvédelem helyzetét.

Társadalmi folyamatok, jellemzők által bemutatni a társadalmi jellemzőket és folyamatokat, melyek alapot nyújtanak a humán erőforrások és a kapcsolódó intézmények helyzetének megítéléséhez és a szükséges fejlesztések megtervezéséhez.

Infrastruktúra: A fejezet célja, elemezni a település infrastruktúráját, összevetni a jelenlegi és a várható igényekkel, bemutatni, melyek a szűk keresztmetszetek, amelyek hátráltatják, hátráltathatják, s melyek inspirálják a fejlődést. (Célszerű a különböző infrastrukturális fejlesztések egymásra történő hatását is tekintetbe venni, mint pl. csatornázás, útépités, utólagos bontás, előre történő tervezés, vagy a hévíz hasznosíthatóságát a fűtés, fürdő, kertészet.)

Gazdasági bázis: A fejezetben foglaltak célja elemezni a település gazdasági szerkezetét, az abban történt változások trendjét, összehasonlítva a térségben, országban, Európában történt trendekkel. Vizsgáljuk a versenyképesség jellemzőit s az azt akadályozó tényezőket és az abban rejlő lehetőségeket. A vizsgálata-

tokat a népszámlálás óta eltelt időszak adatainak összehasonlításával, elemzésével célszerű elvégezni ahhoz, hogy a változások irányultságára következtetni lehessen.

- Főbb gazdasági mutatók összehasonlítása (ország, régió, megye, kistérség, település szintjén), GDP változása, megoszlása főbb gazdasági ágak és térségek szerint (ország, régió, megye, környező kisvárosok) szintjén. Itt elemezhető, hogy mely ágazatok mutatnak dinamikát, melyeket célszerű támogatni, amennyiben a település rendelkezik kapcsolódó adottságokkal.
- Az önkormányzat gazdálkodása, vagyoni és pénzügyi helyzete, az abban történt változások irányultsága.
- Település gazdasági szerkezete, vállalkozások formája és száma, a vállalkozói aktivitás, a foglalkoztatottak számának megoszlása (a gazdasági és a közsféra között, a vállalkozásokban gazdasági ágazatok szerint).
- Jövedelmi viszonyok a vállalkozások és a közsféra esetében a vállalkozások esetében ágazatok szerint
- Vállalkozások csoportosítása helyi, nem helyi, külföldi, és az általuk foglalkoztatottak száma szerint.
- Vállalkozások együttműködése, szervezeti háttere, szerepük a fejlesztési döntés-előkészítésben, megvalósításban.
- Vállalkozások megoszlása (bázis (tradable) szektor, helyi (non-tradeable) szektor, erőforrásfüggő (resource-dependent) szektor szerint).

Szektorok szerinti vizsgálatok

Bázis (tradable) szektorhoz tartozó vállalkozások (feldolgozóipar, üzleti szolgáltatások, szállítás, termék-előállítás stb.) vizsgálata, profil, üzleti és beszállítói kapcsolatok, dinamika, alkalmazottak száma, szakmai felkészültség, technikai háttér, kapacitás szerint, (interjú alapján).

Helyi (non-tradeable) szektorhoz tartozó vállalkozások (helyi igények kiszolgálása: kiskereskedelem, háztartási eszközök javítása, helyi építőipar, valamint villamosenergia-, víz-, gázszolgáltatás stb.) vizsgálata, profil, üzleti és beszállítói, (lehetséges helyi) kapcsolatok, dinamika, alkalmazottak száma, szakmai felkészültség, technikai háttér, kapacitás szerint, (interjú alapján). Itt célszerű feltárni az együttműködési és a további helyi lehetőségeket, esetleg kiváltva a nem helyi vállalkozásoknak a helyi ellátásban betöltött szerepét, ami települési szinten erőforrás-megtartó tevékenységnek tekinthető.

A mezőgazdaság külön kategóriát is képezhet, de szervezett áruterelés, helyi feldolgozás és értékesítés esetében egy-egy „terület” jelentős non-traded erőt, illetve erőforrás-megtartást jelenthet, vagy akár traded szintre is léphet. Jelenleg ugyanis a helyi mezőgazdasági termelés több olyan területen sem látja el termékeivel a helyi fogyasztói igényt, ahol erre meg lennének az adottságai,

jóval meghaladva a jelenlegi minőségi szintet, közben munkaalkalmat és jövedelmet biztosíthat a helyi lakosoknak.

Erőforrásfüggő (resource-dependent) szektorhoz tartozó vállalkozások, tevékenységek (turizmus, egészségügyi szolgáltatások, felsőoktatás stb.) vizsgálata profil, üzleti és partneri kapcsolatok, kapacitás, helyi adottságok, alkalmazottak száma, szakmai felkészültség, technikai háttér, marketing, dinamika szempontjai szerint, (interjú alapján). Gyakorta kitűzött fejlesztési cél a turizmus, melynek reális lehetőségeit sokszor túlbecsülik, ezért ennek részletesebb vizsgálatára célszerű kiemelni

A település gazdasági szektorainak jellemzői

Ipar, építőipar – szerkezete, tradíciói, volumene, irányultsága, technológiai háttere, piac, export, import, ipari terület, nyersanyag, munkaerő, szakképzés, továbbképzés, innováció, cégtulajdoni viszonyok, ökológia – szerint történő vizsgálata.

Mezőgazdaság – szerkezete, tradíciók korszerű agrártermelés, termelési volumenek, irányultság, technológiai háttér, munkaerő, tulajdoni viszonyok, profil, termelői közösségek, értékesítés, felvásárlás, tárolás, feldolgozás, minőségbiztosítás, piac, marketing, mezőgazdasági infrastruktúra, ökológiai szempontok szerinti vizsgálata.

Az agrárágazat területi versenyképessége (Buday-Sántha 2002–2004)

- Az agrárágazat helyzete.
- A versenyképesség mérése.
- A környezet- és természetvédelem versenybefolyásoló hatása.
- Az agrárágazat versenyképességének jelenlegi helyzete, lehetőségei.

Turizmus – szerkezete, vendégforgalom, programok, vonzerők, pénzköltési lehetőségek, szálláshelyek, kapcsolódó szolgáltatások, promóciós tevékenység, kiadványok, helyi és térségi együttműködés, képzettség, szervezeti háttér szempontjait részletező – elemzése.

Szolgáltató szektor – lakossági szolgáltatások, gazdasági szolgáltatások színvonalának vizsgálata.

Befektetői háttér, tőkeellátottság vizsgálata.

Elemzések

A helyzetértékelés során feltárt főbb jellemzők kiemelése és az ún. STEEP-analízis szerinti (társadalmi, technológiai, gazdasági, környezeti, politikai csoportosítása (Imreh 2006, 20., 29.). E módszer segítségével a fejlesztési célban rejlő lehetőségeket úgy mutathatjuk be, hogy egyben szemléltetjük a környezeti adottságokhoz való kapcsolódásukat is.

Problémafa és célfa: A gazdaságfejlesztési beavatkozások alapja, hogy megtaláljuk azokat a fontos területeket, amelyek akadályozzák a település gyarapodását, s ezen okok jobb irányú megváltoztatása sarokkövei lehetnek a település hosszabb távon fenntartható társadalmi–gazdasági–környezeti fejlődésnek.

A helyzetértékelés során feltárt jellemzők ismeretében, a fejlesztés lehetséges irányainak kiválasztásánál, célszerű alaposan elemezni az ok-okozati összefüggéseket, hogy helyes következtetésekre juthassunk. A kérdéskör kezelésére, az ismert problémafa-célfa módszert alkalmazzuk. A stratégiai fejezetben – elsősorban a versenyképességhez kapcsolódó problémákkal foglalkozó – fő célok elemzésénél, e módszerhez fontos visszatérni.

A fejlesztés lehetséges irányai

E fejezet a HGF irányultságára vonatkozó döntéshozás megkönnyítését szolgálja. Itt mutatjuk be – összefoglalva – azokat a lehetséges fejlesztési irányokat, melyeknek megfelelő alapjuk van, s melyek magvalósulásának reális esélye lehet.

Az e fejezetben részletezett változatok közül, a döntéshozó által kiválasztott fejlesztési irányok kerülnek részletes kimunkálásra a stratégiai program című fejezetben. Itt mutatjuk be, melyek az egymást feltételező és egymást segítő célcsoportok, milyen prioritási sorrendet javasolunk, valamint azt, hogy az egyes döntések milyen következményekkel járhatnak. (Lehetséges jövőképek vázlatos bemutatása.)

A tervezői munka e szakaszában – az érvényes törvényi előírások mellett – a helyzetértékelés során feltárt jellemzőkre támaszkodunk: a külső és belső adottságokra, közösségi érdekekre, valamint a hazai és az Európai Unió által meghatározott prioritásokra, lehetséges támogatásokra. A helyzetértékelés feltárja a helyi szereplők érdekein alapuló szándékokat is, amelyek tekintetbe vétele alapvető fontosságú, hisz a vállalkozásokat közvetlenül érintő célok megvalósulása jórészt e szándékokon múlik. (Érdekeket közvetlenül érintő döntések születnek, ahol a későbbiekben az önerőt is biztosítani kell.)

A hazai és az Európai Unió által meghatározott prioritások, lehetséges támogatások tekintetbe vétele a megvalósítás másik alapköve. E támogatások nélkül ugyanis, igen csekély ütemű megvalósulásra számíthatunk, különösen a vállalkozói szférában, ahonnan a gazdasági fellendülést, a foglalkoztatás és a keresetek növekedését reméljük.

A HGF programját külső támogatási lehetőségek nélkül is fel kell vállalni, hiszen e hanyatló viszonyok így nem maradhatnak. *„Az ipar Nyugat-Európába húzódik vissza, amelyhez szükséges nyersanyagot Kelet-Európa, köztük a magyar mezőgazdaság szolgáltatja, ami egyértelműen kiszolgáltatott, gyarmati helyzetbe juttatja a magyar mezőgazdaságot. A magyar piac megszerzését követő gyárbezárásokkal a nyugati tőke kivonása is megkezdődött a magyar élelmi-*

szer-gazdaságból. A végbement folyamatért az eladósodottságból adódó, fél évszázada tartó gazdasági kiszolgáltatottság és a nemzeti érdekeket háttérbe szorító liberális gazdaságpolitika is felelőssé tehető, de döntő szerepe van ebben a szocialista nagybirtokok romjai felett a rendszerváltás óta tartó osztozkodásnak és gátlástalan marakodásnak, amely a kisüzem vagy nagyüzem fedővita háttérében húzódik meg. Közben egyre elmélyülő válságba kerül a magyar vidék” (Buday-Sántha 2009, 121.).

A célok kijelölésénél figyelemmel kell lenni arra, hogy a településnek illetve a célcsoportnak van-e az adott kérdésben döntési jogosultsága, hiszen nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a fejlesztési igényeket, melyek ugyan nem a tartoznak a település kompetenciájába, de jelentősen befolyásolják a HGf stratégiai célkitűzéseinek megvalósulását. E kérdéskörök kimunkálása a stratégia feladata lesz, ahol bemutatjuk, hogy az ún. „Kapcsolódó fejlesztési célok”, milyen hatásokat és milyen helyi feladatokat jelentenek.

A véleményezési eljárás lefolytatása után a döntéshozó dönt, mely fejlesztési irányok alapján készüljön a stratégia részletes kidolgozása.

Stratégiai program

Egy komplex területfejlesztési terv a további tervfázisokat igényli: (14 évre készülő) koncepció, stratégiai program (7 évre), akcióterv (2 évre). Egy településre vonatkozóan a koncepciót és a stratégiai programot összevonhatjuk, ha a tartalom maradéktalan. Kisebb települések és kistérségek esetében így is könnyen átlátható, tartalmas terv készíthető. A stratégiai program, gyakran önálló kötetként jelenik meg, tehát célszerű az előzményeket úgy megjeleníteni, hogy a kötetben foglaltak önállóan is értelmezhetőek legyenek. Ennek megfelelően a következő fejezetek összefoglalóját célszerű bemutatni:

- A programkészítés célja és alapelvei;
- Helyzetértékelés, adottságok, versenyképesség, hazai és EU prioritások, helyi érdekek;
- A fejlesztés lehetséges irányai;
- A döntéshozók által kijelölt fejlesztési irány.

A *Stratégiai program alapjait* következőkben foglalhatjuk össze:

- A jövőkép bemutatása a kijelölt fejlesztési iránynak megfelelően.
- SWOT-analízis (A kijelölt fejlesztési irány alapján)
- A kijelölt fejlesztési irányok lebontása – problémafa-célfa alkalmazásával – stratégiai célokra, fejlesztési célokra, programokra, rövid, közép- és hosszú távú alprogramokra, majd ezek alapján megalkotjuk a „célpiramist”. A célpiramis hosszas elemzések eredménye, itt csupán példával lehet szemléltetni az összefüggéseket annak feltételezésével, hogy a kisvárosok gazdasági szerkezetére tekintettel – különösen az Alföldön –, vár-

hatóan két fő irány figyelembevételére lehet számítani: *szervezetváltásra, illetve agrár- és vidékfejlesztésre*. Így eleget tehetünk annak az elvárásnak, miszerint minden lehetőséget fel kell tárnunk, és ki kell használnunk.

A stratégiai program szerkezete és tartalma

Stratégiai célok: A) Gazdasági szerkezetátalakítás
B) Agrárium és vidékfejlesztés

A) Stratégiai cél: *Gazdasági szerkezetátalakítás*
B) Stratégiai cél: *Agrárium és vidékfejlesztés*

Versenyképes agrártermelés és vidékfejlesztés az erőforrások összehangolásával, a szolgáltatások szélesítése, a térségi jelentőségű műszaki infrastruktúrák, a humán erőforrások és a környezet összehangolt fejlesztése a helyi társadalom aktivizálásával

Bn). *Fejlesztési cél:* Versenyképes agrártermelés és vidékfejlesztés

n.1. program: Versenyképes agrárgazdálkodás kialakulásának elősegítése

n.2. program:

n.1. program: Versenyképes agrárgazdálkodás kialakulásának elősegítése.

n.1.1. Rövid távú alprogram: Mezőgazdasági termelést, értékesítést és együttműködést elősegítő szervezet kialakítása, működésének támogatása.

n.1.2. Rövid távú alprogram: Marketingmunka, piacképes és nagyobb hozzáadott értékű termékszerkezet kialakítása, termékminőség javítása.

n.1.3. Középtávú alprogram: Minőségbiztosítási rendszer keretében történő mezőgazdasági termelés, és értékesítési rendszer kialakítása.

n.1.4. Hosszú távú alprogram: Termelői tulajdonú, mezőgazdasági termék-feldolgozóüzemek helyi kialakítása.

Kapcsolódó fejlesztési célok: magyar, termelői tulajdonú élelmiszer-feldolgozóipar fejlesztésének támogatása; mezőgazdasági termelők integrációjának, együttműködésen alapuló, minőségbiztosítási rendszer keretében történő mezőgazdasági termelési mód támogatása.

Fejlesztési célok, programok, alprogramok tartalma

Az elfogadott stratégiai célok megvalósulását az egyes stratégiai célhoz rendelt fejlesztési célok, programok és alprogramok szolgálják. Az fejlesztési célok sorrendje, illetve a programokon belüli rövid, közép- és hosszú távú alprogramok prioritási rendet is jelentenek.

A kidolgozásnál a vázolt szerkezetet és tartalmi vázlat hasznos támpontot adhat.

Fejlesztési cél: A fejlesztési cél bemutatása és annak indoklása, mennyiben szolgálja a versenyképesség erősödését, milyen eredményre és hatásokra számíthatunk a megvalósulástól. (Itt célszerű a SWOT analízist megismételni.)

Program: A fejlesztési célok megvalósításához programokat alakítjuk ki, ahol azokat a főbb problémákat azonosítjuk, amelyek a jövőképet, illetve a fő célok elérését akadályozzák. Így azokat az akadályozó tényezőket vizsgáljuk, amelyek a fő célok megvalósulásával összefüggnek. A cél és program megfelelő kapcsolódásához a problémafa-célfa módszer alkalmazásával elemezzük az ok-okozati összefüggéseket. A fejezet bemutatja a program értelmezését és indokait, valamint a kapcsolódó fejlesztési célokat. A kapcsolódó célok nem tartoznak a település döntési kompetenciájába, de megvalósulásuk fontos a fejlesztési program megvalósulásához, működéséhez.

Alprogramok: A fejlesztési célok alapján konkrétabb, időhatárokhoz kötött – rövid távú, középtávú, hosszú távú – alprogramokat fogalmazzunk meg, melyek már a problémafához igazodnak, így a valós gondok megoldására konkrét javaslatokat nyújthat a célfa.

A programok és alprogramok végleges kijelölése előtt, fontos áttekinteni „A településtervezés külső meghatározottsága” és „A településtervezés helyi meghatározottságai” című fejezeteket, ahol összevetjük az ott már részletezett tervek főbb céljait az általunk tervezettel, hogy azok összhangban legyenek.

n1. Program: A program értelmezése és indokainak bemutatása

Kapcsolódó fejlesztési célok bemutatása

n.1.1. Rövid távú alprogram: A program megnevezése és indokai

- a) Az alprogrammal elérendő célok
- b) Az alprogram szükségességének indoklása
- c) A végrehajtás során szükséges intézkedések.
- d) Az alprogram végrehajtásáért felelős szervezet
- e) A megvalósítás lehetséges szereplői
- f) A megvalósítás során közreműködők köre
- g) A végrehajtásban közreműködő szervezetek közötti munkamegosztás, információcsere (egyeztetés, érdekérvényesítés rendszere)
- h) Szükséges, lehetséges források, a finanszírozás rendszere

- i) Az eredményesség feltételeinek és mutatóinak meghatározása
- j) A várható társadalmi hatások
- k) A várható gazdasági hatások
- l) A várható környezeti hatások
- m) A megvalósítás gazdasági, társadalmi és környezeti hatások nyomon követése, hatékonysága és források felhasználása, monitoring meghatározása.
- n) Időbeni ütemezés
- o) Kapcsolódás más programokhoz
- p) Projektjavaslatok

Egy alprogram megvalósulásához egy, vagy több projekt megvalósulása szükséges. A projektek többsége műszaki tervet, engedélyezést, költségvetést és esetenként megvalósítási tanulmányt igényel. Ezek költségigényes feladatok.

A *véleményezési eljárás* lefolytatása után a képviselőtestület dönt a stratégiai program elfogadásáról, mely felkerül a település honlapjára, valamint DVD-n és nyomtatott formában megkapják az illetékes személyek és szervezetek.

A stratégiai program megvalósítása

A stratégiai program bármennyire körültekintően készül, annyit ér, amennyi megvalósul belőle. Így, a megvalósítás fázisa fontosabb, mint a tervezés, emellett sok nehézséggel kell számolni, melyeket a siker érdekében kezelni kell. Első feladat, annak a szervezetnek kialakítása és működési feltételeinek megteremtése, amely e sok szálon futó, sokrétű feladatot koordinálni képes.

A szervezet megfelelő működésének feltételeként, meg kell találni a rátermett személyeket, megteremtteni a működéshez szükséges tárgyi feltételeket és a működtetés finanszírozási hátterét. A fejlesztési célok megvalósulása – leggyakrabban, a stratégiai alprogramok keretében megjelölt, vagy ehhez kapcsolható projektek révén történik. E projektek előkészítése – tervezés, megvalósíthatósági tanulmány, engedélyeztetés, közbeszerzési eljárás, lebonyolítás, műszaki ellenőrzés, pénzügyi elszámolás, gyakran külső szakértők megbízását igényli, aminek forrásához támogatásokat ugyan lehet elnyerni, de a saját erőről gondoskodni kell.

A stratégiai program felülvizsgálata

A HGF-i stratégia, a település egy időmetszetének jellemzőire, azok értékelésére, az azokból levont következtetésekre, az így kialakított jövőképre, az abban az időben megjelenő érdekviszonyokra és támogatási rendszerekre épül. Esetenként e jellemzők oly mértékben megváltozhatnak, hogy e megváltozott körülmények között a stratégia egyes céljai, illetve a kapcsolódó programok már

nem vezetnek az elvárt eredményre. Időközben a felsőbb szintű prioritások, a támogatási rendszerek, esetleg a helyi érdekviszonyok szintén változhatnak, miközben némely stratégiai cél megoldást nyer, vagy érdektelenné válik. A jellemzők változása időnként szükségessé teszi a stratégia felülvizsgálatát. A felülvizsgálat fázisait az előzőekben leírtak szerint célszerű lefolytatni, Ekkor azonban az egyeztetéseket lebonyolító és a menedzselést végző szervezet már rendelkezésre áll, s az érintettek előtt is világosabb, mi célt szolgál, s milyen eredményeket hozhat a közös településfejlesztési munka.

Irodalom

- Faragó László (1990): A helyi gazdaságfejlesztés elmélete. *Gazdasági Fórum*. 2. 44–55. p.
- Malizia, E. E. – Feser, E. J. (1999): *Understanding Local Economic Development. Center for Urban Policy Research*. New Brunswick, New Jersey.
- Blakely, E. J.– Bradshaw, T. K. (2002): *Planning Local Economic Development. Theory and practice*. (3rd ed.). SAGE, London.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (2005): A Csongrád megyei kistérségek gazdasági szerkezetátalakításának tervezése és menedzselése. *Kistérségi gazdaságfejlesztési módszertani útmutató*. Munkaanyag. SZTE GTK, Szeged.
- Lengyel Imre (2000): *A regionális versenyképesség tényezői különös tekintettel a Dél-Alföldre*. JATEPress, Szeged.
- Buday-Sántha Attila kutatásvezető: *Az agrárágazat területi versenyképességének a helyzete*. NKFP kutatás. (2002–2004) <http://w3.rkk.hu/kon/buday2.html>
- Imreh Szabolcs: *A projekciklus-menedzsment alapjai*. SZTE GTK. <http://www.tka.hu/upload/docs/kepzesek/PCM2005/bekes/modszertan.pdf>.
- Buday-Sántha Attila (2009): Új agrárstratégia alapjai. *Gazdálkodás*. 53. 2. 121–127. p.

Strategic methodology programme for economy-stimulating settlement improvement

The economic efficiency of both our narrower and wider environment has been in decline for a long time, and so it seems relevant to examine the possibilities for stimulating the economy. Settlement improvement provides one opportunity for this, since, within the local economy, long-term achievements might be realised, and the stability of the economy of the settlement or local authority might be increased.

The majority of smaller settlements possess no programme serving socio-economic-environmental development in any form which is supported by the inhabitants, the business community and by institutions, and so a methodology for creating strategy for settlement improvement might be useful for those involved with this issue.

We propose targeting economic stimulation by means of a Local Economy Development Programme – described in the technical literature – which consists

of planned intervention by the local community to maintain permanent economic development. The importance of this lies in the improvement of economic output and increases in income and jobs. Central to this is job-creation and the development of business generally. The combined effects of these may be able to halt the economic decline, enabling structural change and improvement to begin. This in turn might lead to increasing incomes and to improving the quality of life.

Local community aims and the methodology for achieving them are included in the local development strategy. Methods for preparing and realising this settlement-improvement strategy and the related details are summarised, and I propose to deal exhaustively with the topic in my thesis.

19. FELZÁRKÓZIK VAGY LEMARAD A KELET- ÉS KÖZÉP-EURÓPAI TÉRSÉG? Az uniós fejlettségmérés módszertani útvesztője

Polyánszky T. Zoltán

Mind a strukturális alapok mindenkori 1. célkitűzése keretében kifizetett források szabályozása, mind a Bizottság kohéziós jelentései a regionális GDP EU-átlaghoz viszonyított százalékos értéke (a továbbiakban: *relatív pozíció*) alapján ítélik meg a regionális fejlettség mértékét, illetve annak időbeni alakulását (azaz a régiók konvergenciáját). A Negyedik Kohéziós Jelentés (EU 2007: viii) és lényegében a 2008-as Regionális Évkönyv is (Eurostat 2008: 46) arról számolnak be, hogy az Unió szintjén a regionális fejlettségbeli különbségek csökkentek. Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy az átlaghoz viszonyított relatív pozíciók alakulásából megalapozottan következtethetünk-e a felzárkózási és lemaradási trendekre, avagy az abszolút számokkal kifejezett pozíciók vizsgálata eltérő eredményre vezet.

Az átlag problémája a regionális fejlettség mérésében

Az átlaggal – a statisztikusok körében honos szállóigét idézve – „rengeteg baj van”. Leggyakrabban az, hogy ha az eloszlás egyéb jellemzői nem közömbösek egy adott elemzés szempontjából, akkor az átlag önmagában semmit nem fejez ki, hiszen azt akár extrém adatok is alakíthatják. Esetünkben az átlaghoz való viszonyítás azon problémájára kell rámutatnunk, hogy a minta egy elemének az átlaghoz viszonyított *százalékos pozíciója*, pontosabban annak időbeli alakulása nem csak az adott elem teljesítményének az alakulásától függ. Feltételezésünk szerint tehát ha azt szeretnénk megvizsgálni, hogy egy régió javított-e a Közösségen belüli helyzetén, akkor nem alapozhatunk kizárólag az EU-átlaghoz viszonyított relatív pozícióra.

A 2004-es bővítés során, amikor 10, az egy főre jutó GDP tekintetében jóval az EU-átlag alatti ország csatlakozott a Közösséghez, a közösségi egy főre jutó GDP átlaga közel 2000 eurót (mintegy 8%-ot) esett. A Közösség ezt felismerve kompenzálta azokat a régiókat, amelyek nem fejlettségük növekedése, hanem a statisztikai hatás miatt kerültek az 1. célkitűzésből való támogathatósági szint (az EU-átlag 75%-a) fölé (*phasing-out*). A statisztikai hatásokon alapuló megfontolások azonban már nem érvényesülnek, amikor a Bizottság a tagállamokra,

illetve az egész Közösségre vonatkozóan a régiók konvergenciáját vagy divergenciáját elemzi (lásd: Eurostat 2008: 3. fejezet), valamint a Kohéziós Politikán belüli támogathatósági kritériumok módszertani alapjainak megváltoztatására sem sarkallta a jogalkotókat.

Pedig nem csak az a hatás érvényesül, hogy a szegényebb országok csatlakozásával egy alkalommal leesik az EU-átlag, hanem az is, hogy

- (1) az egy főre jutó GDP-ben százalékosan ugyanakkora növekedés nem ugyanannyira befolyásolja az átlagot,
 - (a) ha átlag alatti, mintha átlag fölötti régióról, valamint
 - (b) ha az átlagnál népesebb vagy kevésbé népes régióról van szó; és ebből fakadóan
- (2) az átlaghoz viszonyított százalékos pozíció romlása vagy javulása *nem jár feltétlenül együtt* a PPS-ben (tulajdonképpen deflált euróértékben) kifejezett átlagtól való távolodással vagy közeledéssel (azaz a százalékos pozíció nem feltétlenül mutatja ki a regionális fajlagos jövedelemtermelési szintek konvergenciáját vagy divergenciáját).

Ez a kevésbé fejlett tagállamok felzárkózási ütemének megítélésével, valamint a támogathatósági kritériumként szabott 75%-os küszöb tartalmával kapcsolatban is kérdéseket vet fel.

Az átlaghoz viszonyított relatív és abszolút pozíciók különbsége és ennek következményei

A fent vázolt matematikai törvényszerűségnek megfelelően az EU-ban is nagy számban előfordul olyan eset, amikor egy *átlag alatti* régió az EU-átlaghoz viszonyított relatív (százalékban kifejezett) pozíciója javul, ugyanakkor az EU-átlagtól való abszolút (PPS-ben, azaz pénzben kifejezett) távolsága mégis növekszik (helyzete romlik). Hasonlóképpen előfordul, hogy egy *átlag feletti* régió az EU-átlaghoz viszonyított relatív (százalékban kifejezett) pozíciója romlik, ugyanakkor az EU-átlagtól való abszolút (PPS-ben kifejezett) távolsága mégis növekszik (helyzete javul). Ezek az esetek a valóságban is rámutatnak a gazdagabb (és népesebb) régiók statisztikai „nehézkedésére”.

- (A) Az EU-27-re elvégzett számítások eredményeinek csoportosításhoz meglepően jól használható a marketing tankönyvekből ismert BCG-mátrix terminológiája, hiszen a kategóriák itt is a *növekedés* és (a jövedelmi szinten keresztül tulajdonképpen) a *piaci részesedés* mentén határozhatók meg, az elnevezések pedig szintén illenek a csoportokra. Konkrétan: az EU-átlaghoz viszonyítva
- (B) 69 régiónak mind a relatív, mind az abszolút pozíciója javult („sztárok”);

- (C) 102 régiónak mind a relatív, mind az abszolút pozíciója romlott („*ku-tyaütők*”),
- (D) 63 térségnek a relatív pozíciója javult, abszolút pozíciója azonban romlott („*kérdőjelek*”),
- (E) 30 térségnek a relatív pozíciója romlott, abszolút pozíciója azonban javult („*fejőstehenek*”), míg
- (F) 3 régiónak az abszolút pozíciója stagnált, közülük kettőnek romlott, 1-nek javult a relatív pozíciója (*kivételek*).

Ezek közül értelemszerűen a (C) csoport (és esetleg az (E) csoport egy tagja) az, amely a felzárkózó országok valós pozíciójának megítélése szempontjából releváns. A (D) csoport a gazdagabb, de lassan növekvő régiók „nehézkedését” példázza, míg az (A) és (B) csoportok esetében a relatív és az abszolút pozíciók irányukat tekintve konzisztensen alakultak (ez az *arányokról* már nem mondható el).

Nagytérségek, illetve tagállamok szerinti bontásban tanulságos kép bontakozik ki: A (C) csoport 63 tagjából 43-at a 2004-ben vagy ez után csatlakozott tagállamok (NMS-12) adnak, és ez az *NMS-12 56 régiójának több mint háromnegyedét teszi ki*. A kimagasló növekedés természetesen kompenzálhatja ezt a hatást, amit jól mutat, hogy Magyarország, Lengyelország, Románia, Csehország, Szlovákia és Szlovénia fővárost is magukban foglaló régiói abszolút értelemben is javítani tudtak pozíciójukon, illetve ide sorolható még Észtország, amely egyetlen régió. Mégis, az 1. táblázat érzékletesen mutatja, hogy a felzárkózó tagállamok régióinak mekkora hányadát érinti az említett statisztikai hatás.

A 2. táblázatban ezután az oszlopok szerinti sorrendben azt mutatjuk be, hogy (a) az egyes csoportoknak átlagosan mekkora volt a növekedése; (b) az egyes csoportoknak átlagosan milyen irányban és hány százalékpontnyit változott az EU-átlaghoz viszonyított relatív pozíciója 1995 és 2006 között; (c)–(d) az egyes csoportok az EU-átlag hány százalékán álltak 1995-ben és 2006-ban (csoportátlagok).

A táblázatból egyrészt látható, hogy vizsgált csoportunk (a „Kérdőjelek” csoport) csaknem akkora átlagos növekedést produkált, mint az „élboly”, pozíciójuk százalékban kifejezett változása a csoportdefiníciónak megfelelően pozitív, de ezen belül például Lettország és Litvánia több mint 21 százalékpontot javítottak az EU-átlaghoz viszonyított relatív pozíciójukon és további 9 régió is 10 százalékpontnál többet javított helyzetén, miközben az EU-átlagtól pénzben mért távolságuk (leszakadásuk) megnövekedett. Márpedig az *átlaghoz viszonyított relatív pozíció és a pénzben mért különbségek közül az utóbbi tükrözi hűbben a valóságot*.

1. táblázat

A tagállamok régiói az átlaghoz viszonyított pozíció szerint
(az (A)–(E)oszlopok értékei százalékban)

Térség	Tagállam	Régiói száma	(A)	(B)	(C)	(D)	(E)
Alapítók	Belgium	11	9,09	63,63		27,27	
	Franciaország	26		73,07	15,38	7,69	5,77
	Hollandia	12	83,3	8,3		8,3	
	Luxemburg	1	100				
	Németország	39		58,97	7,69	30,77	3,84
	Olaszország	21		95,24	4,76		
Skandináv tagállamok és Ausztria	Ausztria	9		44,4		55,5	
	Dánia*	1				100	
	Finnország	5	80		20		
	Svédország	8	12,5	62,5		25	
Nagy-Britannia és Írország	Nagy-Britannia	37	62,16	24,32	5,4	8,1	
	Írország	2	100				
Később csatlakozott mediterrán tagállamok	Görögország	13	15,38	53,85	30,77		
	Spanyolország	19	84,21		10,53		5,26
	Portugália	7	28,57	14,29	57,14		
NMS-12	Bulgária	6			100		
	Ciprus	1			100		
	Csehország	8	12,5	37,5	50		
	Észtország	1	100				
	Lengyelország	16	6,25	6,25	87,5		
	Lettország	1			100		
	Litvánia	1			100		
	Magyarország	7	14,29	14,29	71,42		
	Málta	1		100			
	Románia	8	12,5		87,5		
	Szlovákia	4	25		75		
Szlovénia	2	50		50			
EU-27 összesen/átlag		267	25,8	38,2	23,6	11,2	1,1
EU-15 összesen/átlag		211	29,4	45,5	9,5	14,2	1,4
NMS-12 összesen/átlag		56	12,5	10,7	76,8		

*Dánia egyetlen régióként szerepel, mert a vizsgált időszak elején még egyetlen NUTS 2 szintű régió volt, és ennek megfelelően volt hozzá adat.

2. táblázat

A vizsgált csoportok átlagainak növekedési eredményei és százalékos pozíciói
(illetve annak változása)

Csoport	Növekedés (%)	Pozícióváltozás (százalékpont)	1995	2006
(A) Sztárok	86,1	14,6	105,9	120,5
(B) Döglött kutyák	44,1	-11,4	104,0	92,6
(C) Kérdőjelek	82,8	6,1	50,5	56,6
(D) Fejőstehenek	50,6	-9,7	147,1	137,4

3. táblázat

Az átlag alatti és átlag feletti régiók csoportbesorolása
az abszolút pozíció szerint (1995)

	(A)	(B)	(C)	(D)	(E)	Összesen
Átlag alatti	28	44	63	0	1	136
Átlag feletti	41	58	0	30	2	131

A (C) és (D) csoportok elemszáma alapján azt mind az 1995-ös,¹ mind a 2006-os adatsor vonatkozásában biztosan tudjuk, hogy az *abszolút pozíció tekintetében* átlag alatti régiókból 63 távolodott az EU-átlagtól, és ugyanez mondható el 30 átlag feletti térségről. Az (A) és (B) csoportok értelemszerűen vegyessenek e vonatkozásban, így ezeket megvizsgáltuk. Az eredményeket és a következtetést a 3. táblázat mutatja. Az (A) csoportban 1995-ben 28 átlag alatti és 41 átlag feletti térség volt található, a (B) csoportban e két érték 44 és 58. 2006-ban az (A) csoportban már csak 16 átlag alatti, és így 53 átlag feletti térség található, ugyanezek az értékek a (B) csoportban 65 és 37 voltak.

Az adatok összesítése után a táblázatban kirajzolódik az EU-szintű regionális divergencia. A feketével jelölt cellák rontották, a fehérek javították a kohéziót, míg a szürkével jelölt mezők semleges hatásúak a pénzben kifejezett kohézió tekintetében. A táblázat alapján az alábbi megállapítások tehetők: 267 régióból 178 térség, azaz *a régiók pontosan kétharmada rontott a kohézió*n, közülük 107 térség (az összes régió 40%-a, a rontók 60%-a) ezt lefelé tette, azaz 1995-ben átlag alatti volt, 71 régió (az összes térség 26,6%-a, a rontók 40%-a) pedig fölfelé, azaz 1995-ben is már átlag feletti volt. Ezzel szemben a régiók *kevesebb mint egyharmada* (86 térség) *mutatott közeledést az EU-átlaghoz*, ráadásul ezek közül mindössze 28 térség, a régióknak csupán 10,5%-a (de a javítóknak is kevesebb mint egyharmada) tartozik a felzárkózók közé, hiszen 58 régió főntről, azaz eredményének romlásával közeledett az átlaghoz, ami csak valamiféle ne-

¹ Bulgária esetében 1996-os.

gatív kohéziós fegyverténynek tekinthető. Az (E) csoport 3 régiója, a régiók 1,1%-a együtt mozgott az EU-átlaggal. Közülük 2 térség (egy francia és egy német) rontott a relatív pozícióján, így – az 1. táblázatból leolvasható országten-denciákat nem meghazudtolva – a (D) és a (B) csoport határán mozognak, tehát vagy divergensnek, vagy negatív kohéziót valósítanak meg. A maradék 1 térség (éppenséggel a Kanári-szigetek) javított relatív pozícióján, azaz – szintén a spa-nyol átlaghoz igazodva – az (A) és a (C) csoportok határán táncol, tehát vagy „statisztikai áldozat”, vagy sikerrel felzárkózó. Ha megvizsgáljuk ugyanezeket az arányokat a relatív pozíció vonatkozásában is (4. táblázat), azonnal érthetővé válik, miért érzi úgy a Bizottság, hogy győzelmi jelentéseket tehet.

4. táblázat

Az átlag alatti és átlag feletti régiók csoportbesorolása a relatív pozíció szerint (1995)

	Rontott	Javított	Stagnált
Átlag alatti	46	92	0
Átlag feletti	58	70	1
Összesen	104	162	267

Az összesen rovat fölötti sorokban a már bevezetett jelöléssel látható, hogy a relatív pozíció alapján a régiók 56,2%-a (150 térség) közeledett, 43,5% (117 térség) pedig távolodott az EU-átlagtól, míg 1 térség (éppenséggel Kelet-Wales) relatív pozíciója stagnált (113,6%-on). A képet tovább rózsaszínűsíti, hogy a kohézió irányába mozdulónak vélt térségek közül 92 régió, a régiók több mint egyharmada, a javítóknak pedig több mint 60%-a felzárkózó, és a korábban definiált „negatív kohézióhoz” csak 58 régió (a térségek 21,8%-a, a javítók kevesebb mint 40%-a) járult hozzá.

Továbbra is a százalékos pozíciónál maradvá: 1995-ben az NMS-12 térség régiói két kivétellel átlag alatt voltak, vagyis az 56 térségből 54 nem érte el az EU-átlagot. Közülük 48 térség, vagyis az NMS-régiók 85,7, az átlag alatti NMS-régióknak pedig 88,9%-a felzárkózást mutatott. Két térség (Prága és Pozsony) már 1995-ben átlag felett voltak, így ők a divergálódáshoz járultak hozzá eredményük további javításával és mindössze 6 olyan NMS-régió akadt, amelyek 1995 és 2006 között rontottak relatív pozíciójukon (is). Közülük 4 földrajzilag összefüggő blokkot alkot (3 cseh és 1 lengyel régió), a további kettő pedig Málta és a magyar Dél-Alföld, amely utóbbinak több mutató alapján is érzékelhető lecsúszására már egy korábbi tanulmányban felhívtuk a figyelmet (Polyánszky 2005). Innen nézve a kohéziós politika és az integráció súlyos területi egyenlőtlenségeket megszüntetni kívánó törekvése sikertörténet, azonban mindez a valóságban éppen ellenkező arányokat mutat. Az abszolút (tényleges, pénzben mért) pozíció szerint ugyanis az 56 NMS-régióból 47 térség távolodik lefelé

az EU-átlagtól, Prága és Pozsony ugyanezt fölfelé teszi, és mindössze 5 régió, Észtország, Budapest, Varsó, Bukarest és Ljubljana tartozik az átlag alatti, de felzárkózó területek közé. Prága és Pozsony „divergens” magatartását a *térség vonatkozásában* kedvező eredményként felfogva a felzárkózó, valamint az átlag feletti pozíciójukat tovább növelő régiók aránya az átlagtól egyre inkább leszakadó jövedelmű térségekhez viszonyítva *relatív* pozíciószámítással több mint 8:1, míg az *abszolút* számítással szinte épp az ellenkezője: 1:7.

Természetesen igaz az, hogy mivel a növekedési ráták évről évre változnak minden régióban, ezért ezek a kimutatott arányok gyakorlatilag évente vagy annál sűrűbb adatfelvételenként változhatnak. Ennek ellenére úgy gondoljuk, az eredmények kellően robusztusak ahhoz, hogy véletlenszerű alakulásukat mint a tulajdonképpeni nullhipotézist elvessük.

Összegzés és következtetések

Elemzésünk az átlaghoz viszonyított, százalékban kifejezett (relatív) pozíció módszertani korlátaival kapcsolatban kimutatta, hogy a regionális fejlődésnek az EU-átlaghoz viszonyított százalékos pozícióban való kifejezése *elszakítja a valóságtól a KKE-térség felzárkózásáról alkotott képet*. Számításaink eredménye ugyanis, hogy a régiók több mint egyharmadánál, az NMS-12 régióknak pedig több mint háromnegyedénél (!) az átlaghoz viszonyított abszolút és relatív pozíció nem azonos irányban mozdult el 1995 és 2006 között, aminek következtében *meghatározó eltérések mutatkoznak a Közösség területi kohéziójának abszolút (pénzben mért) és relatív (százalékban mért) pozíciók szerinti megítélésében*.

A vizsgált évtizedben a jelenség konkrét oka az volt, hogy az EU-15 GDP-jének több mint 50, az EU-27 GDP-jének közel 50%-át megtermelő olasz, német és francia gazdaság nagyon gyengén teljesített, viszont régióinak túlnyomó többsége 1995-ben az (akkor még csak jövőbeli) EU-27 átlaga fölött volt. Ezt a gyengélkedést volumenét tekintve nem ellensúlyozta az angolszász országok és Hollandia figyelemreméltó növekedése, így a nagyobb és gazdagabb régiók lassú növekedése következtében a kisebb és szegényebb, de gyorsan növekvő térségek (nagyobbrészt az NMS-12 régiók) relatív pozíciói *fölfelé „megszaladtak”, miközben ez a vélt felzárkózás a „valóságban”, azaz a PPS-ben kifejezett értékek alakulásában nem tükröződik*. Utóbbi jelenség matematikailag azon alapul, hogy noha az átlag növekedésénél gyorsabb növekedés az átlaghoz viszonyított százalékos pozíciót javítja, a népesebb és gazdagabb térségek alacsony százalékos növekedéssel (a relatív pozíció romlása mellett) is nagy volumenű *számszerű növekedést* tudtak elérni *az átlagban*, amellyel a kisebb és szegényebb régiók csak kimagasló növekedés mellett tudtak volna lépést tartani (lásd főváros környéki régiók).

Következtetések: Ismert és saját elemzéssel is alátámasztott tény, hogy a regionális konvergencia teljesen más képet mutat, ha a regionális GDP mellett akár csak a munkanélküliséget figyelembe vesszük (Polyánszky 2005).² Szintén közhelyszámba megy, hogy a fejlesztéspolitikai beavatkozások hatásait nem szerencsés egyetlen mérőszámmal mérni (lásd: Polyánszky 2008, 256.). Mindezeket a fejlettségmérésben szükséges változtatásokat azonban kiemelkedő jelentőségűvé teszi, hogy az EU-átlaghoz viszonyított relatív pozíció nemcsak, hogy nem elegendő, de nem is elégséges indikátornak bizonyul.

– A fent kifejtettek mindenekelött két szempontból jelentenek problémát. Egyrészt rá kell mutatnunk, hogy noha *egy bizonyos fejlettségi szint felett* az EU-átlagtól lefelé való távolodást (amennyiben az csak az átlagnál valamivel lassabb növekedést, de nem tényleges recessziót takar) a lakosság életminősége nem sínyli meg, a térségek (és kiemelten: a tagállamok) közötti különbségek a tőkével való ellátottság (és ezáltal a beruházási potenciál) vonatkozásában óhatatlanul tovább nőnek. Szentes (2005, 28) világosan rögzíti, hogy az elvileg felzárkózó kelet- és közép-európai tagállamok, illetve régiók

- „fejlődésben elért sikerének, illetve perspektíváinak és a fejlesztéspolitika követelményeinek elemzésében – a belső viszonyok vizsgálata mellett – különös figyelmet kell szentelni azoknak a „külcapsolatokban” kialakult *interdependenciáknak*, amelyek [...] a beruházási tőkék áramlásában és a külföldi, illetve külföldön beruházott tőkék felhalmozott állományában, valamint a tőke tulajdonviszonyaiban, különösen a transznacionális társaságoknak (a kereskedelem áru- és földrajzi szerkezetét is és az egyéb külkapcsolatokat is mindjobban meghatározó) tulajdonosi és ellenőrzési pozícióiban [...] nyilvánulnak meg.”

A kelet- és közép-európai tagállamokban az úgymond eredeti tőkefelhalmozás 1947-től „belement a levesbe”, ahol nyoma veszett: a rendszerváltás után a jellemzően elavult és veszteséges állami „üzleti vagyont” a munkanélküliség sürgős enyhítése (és egyes országokban a politikai tőke pénztőkévé konvertálása) érdekében a piaci ár alatt „kellett” értékesíteni. Hazánkban legtöbb esetben állami résztulajdont sem őriztünk meg, nehogy az egyszeri bevételen felül idővel véletlenül visszajöjjön az a tőke, amellyel azután hazai kis- és középvállalatokat lehetne finanszírozni. Emellett hazai tőkefelhalmozásra csak nagyon korlátozottan nyílt lehetőség. A KKE-gazdaságok hosszú távú kiszolgáltatottsága tehát még akkor is fenyegető lenne, ha felzárkózóban lennének az EU-átlaghoz, hát még így.³

² Ezt korlátozott mértékben az EU gyakorlata is igazolja, amikor az 1. célkitűzés alá eső támogatásra való jogosultság tényében ugyan nem, de a kapott pénzösszeg nagyságában azonban kis mértékben figyelembe veszik a tagállam támogatott térségeinek munkanélküliségi helyzetét is.

³ Könnyű volt a '90-es évek EU-főriájában mondogatni, hogy nem kell tartani a külföldi tőke korlátozatlan és kizárólagos tulajdont szerző felvásárlásaitól, mert „Párizsban sem igen van

Másrészt egy ennél sokkal kevésbé áttételes problémát jelent, hogy ez a statisztikai csapda közvetlenül érinti a felzárkózó tagállamok részesedését az EU fejlesztési alapjaiból, ugyanis számos régió (adott esetben tagállam) az eddigiekhez hasonló fejlődési tendenciát feltételezve hamarosan átlépi vagy már át is lépte a 75%-os támogathatósági küszöböt, azaz *elesnek a támogatástól, miközben abszolút pozíciójuk tovább romlik*. Ez a „sors” vár hamarosan a fenti (C) csoport tagjai közül többek között Litvániára, Szófia környékére, vagy Nyugat-Dunántúlra. Ez még akkor is problematikus, ha egyrészt tudjuk, hogy az EU-transzferekre nem alapozható a nemzeti fejlődés, másrészt, hogy az igazán gyorsan fejlődő térségek (pl. a 10 év alatt relatív pozícióján több mint 20 százalékpontot javító Lettország és Litvánia) előbb-utóbb kikerülnek e statisztikai hatás alól.

Mindent összevetve e tanulmány végkövetkeztetése az, hogy

- (a) az EU-szintű regionális konvergencia mérésére és főleg az abból levont következtetések alapjaként az átlaghoz viszonyított relatív pozíciót nem, vagy csak más mutatók mellett lenne szabad használni;
- (b) a kelet- és közép-európai térség eddigi „felzárkózása” a nem relatív pozíciók alapján valóban „Kérdőjelek”-et hagy maga után, a folyamat megítélése az Unió statisztikai évkönyveiben elemzésünk szerint nem reális; és ezért
- (c) az Unió szolidaritást is zászlajára tűző önképéhez hozzá kell igazítani azt a ténytet, miszerint a feltörekvő KKE-tagállamok piacainak felvásárlásáért cserébe nyújtott fejlesztési pénzek politikája nem járt sikerrel abban az értelemben, hogy a Római Szerződés 158. cikkében a területi kiegyenlítés célját ez az expanziós stratégia nem látszik beváltani (a főváros környéki régiók tényleges felzárkózása nem a strukturális transfereken alapult).
- (d) Végül: a KKE-tagállamok gazdaságstratégiájában az eddiginél lényegesen nagyobb figyelmet kell szentelni az aszimmetriáknak, mert a jelenlegi (az abszolút pozíciókban nem fölzárkózást mutató) tendenciák a nyugati gazdaság felélénkülése esetén állandósulhatnak, a fejlett országok beruházási hajlandóságának tartósan kiszolgáltatva a feltörekvő tagállamok fejlődési lehetőségeit.

francia kézben lévő üzlet a belvárosban”. *Nem is a külföldi tőkebehozatal tényével és volumenével van baj* ebben a példában, hanem hogy a franciáknak cserébe van tőkéjük és ennek nyomán máshol vannak komoly érdekeltségeik, csak – teljesen érthetően – a legrágább ingatlanokat eladták. A felzárkózó országok javait azonban legnagyobb részét „bagóért” vehették meg a korai érdeklődők (emlékezzünk pl. a plakátfelületek felvásárlására az ESMA által). A csak később gyakorlattá vált, és elvileg ésszerű PPP-konstrukciók pedig „a konkrét összefüggésben a költségvetési kreativitás és a kormányközi zsebek megtöltésének szinonimájává vált” (Csaba 2006, 92.).

Irodalom

- Csaba László (2006): *A fölemelkedő Európa*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- EB (2007): *Gyarapodó régiók, növekvő Európa. Negyedik jelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról*. Európai Bizottság, Brüsszel.
- Eurostat (2008): *Regional Yearbook 2008*. Eurostat, Brussels.
- Polyánszky T. Zoltán (2005): *A decentralizáció és a területi kohézió kapcsolata az Európai Unióban és Magyarországon. Diplomamunka*. Budapesti Corvinus Egyetem, Európa Tanulmányok szak, Budapest.
- Polyánszky T. Zoltán (2008): Az EU-támogatások jogosultsági rendszerének egy alternatívája. Javaslato k a Kohéziós Politika reformjával kapcsolatos magyar álláspont kialakításához. *Társadalom és Gazdaság*. 30. 2. 235–267.
- Szentes Tamás és munkaközössége (2005): *Fejlődés – Versenyképesség – Globalizáció I*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Central and Eastern Europe – Lagging Behind or Catching up?

The methodological maze of the EU method of measuring development

The favourable reports from the EU on Central and East European regional development and EU-wide regional convergence are based on GDP per capita figures of NUTS-2 regions, expressed *as a percentage* of the EU average. This approach is also reflected in the regulation of eligibility for Objective 1 structural transfers. This article examines whether this form of measuring catching-up or lagging-behind is realistic, or whether other methods would yield different results. We show that, if we substitute *absolute numbers* (i.e., express GDP per capita in PPS terms) for these percentages, the position of the Central and Eastern European regions related to the EU average turns in precisely the opposite direction. Calculated in PPS terms, in more than 80% of the NUTS-2 regions of the new member-states, the *difference* between their GDP per capita and the EU average had actually *increased* between 1995 and 2006. This puts both EU Cohesion Policy and the prospects of the Central and East European region in a different light.

20. TÁRS-KOLLABORÁCIÓ A WEB 2.0 FÉNYÉBEN

Rényi Zsolt Dániel

Egy gazdaságon kívüli gazdaság

A „Prosumer” (szemben a „consumer”, azaz fogyasztói) gazdaság *Toffler* (1980) meghatározásában egy olyan gigantikus, a világ gazdasági rendszerének jelentős hányadát kitevő rendszer, melyben a tranzakciók nem kötődnek pénzhez; az előállított termék vagy szolgáltatás nem eladásra készül, hanem saját fogyasztásra, cserére vagy ingyen, szabad felhasználásra. Ez a rendszer résztvevőit tekintve valójában sokkal nagyobb, mint a pénzhez kötődő gazdaság. Részen azért, mert ebben a rendszerben minden ember érintett: a háziasszony aki családjára főz, a kerttulajdonos aki a saját megelégedésére gondozza a kertjét munkájukkal mind gazdasági értéket (is) előállítanak. *Toffler* (1980) felhívja a figyelmet, hogy az angol nyelvben a pénzgazdaság keretében a 'production' szó használatos, de pénzgazdaságon kívüli megfelelője nem létezik. *Toffler* erre alkotta a 'prosumer' műszót, melynek eredete, hogy az ember egyszerre 'produce'-ol – tehát termel – és 'consume'-ol, tehát fogyaszt.

„A pénzgazdaság drámaian nőni fog. De az, hogy mit csinálunk pénz nélkül, egyre nagyobb mértékben határozza meg azt, hogy mit kezdünk pénzzel” (*Toffler* 2006, 179.). Web 2.0-s internet korában szinte egytől egyig laikusok és szakemberek tízmilliói teremtenek értéket, viselkednek – *Toffler* terminológiájával élve – prosumerként úgy, hogy a munkájuk révén létrehozott tudás a pénzgazdaságon kívül esik. Kulcs kérdés, hogy mi eredményezi emberek tízmillióinak prosumerként való fellépését az interneten.

Meg kell említeni, hogy a *prosumer* szóra létezik egy másik meghatározás is, ami a 'professional' és a 'consumer', szavak ötvözete, vagyis a professzionális fogyasztóra utal – ezt inkább piaci szegmensként szokták kezelni termékmarketingesek (*Quinion* 1999). A kétfajta prosumer értelmezés meglehetősen eltér egymástól. Az utóbbi a professzionális fogyasztót olyan vevőnek látja, aki hobbi tevékenységet majdnem olyan szakértelemmel űz, mint egy profi és nem elégszik meg a fogyasztók nagy része számára nyújtott termékekkel, ötletekkel. Félprofi eszközöket vesznek többek között lelkes barkácsok, lelkes filmesek – az ő igény szintjük tehát a hobbi fogyasztókénál magasabb, de nem éri el a professzionális felhasználókét. A prosumer kifejezés, mint említettük, nem újkeletű – *Toffler* 1980-ban, a *Harmadik Hullám* c. könyvében alkotja meg a fogalmat. Mégis, az internetes oldalak második generációja, az ún. Web 2.0, vagy „webkettes” oldalak kapcsán újból szívesen veszik elő a kifejezést, hiszen az in-

terneten tevékenykedő prosumer rend szerint tömeg-kollaboráció keretében tevékenykedik, ami e cikk és tágabb kutatásom fő témája. A prosumerek értékteremtési formáinak tárgyalása előtt röviden bemutatásra kerül a webkettő fogalma és lényege.

Webkettő: a gazdaságon kívüli gazdaság tágulása

A webkettő bemutatásával remélhetőleg vitathatatlanná válik, hogy a *Toffler* által megnevezett prosumer-szféra a világháló ezen második generációs oldalai révén jelentősen kitágul, hiszen új prosuming-lehetőségeket teremt. A webkettő jelentése röviden: olyan weboldal, melynek tartalmát nem egy szerkesztői csapat nyújtja, hanem maguk az olvasók/fogyasztók. Klasszikus példája a webkettőnek bármely ún. közösségi oldal (pl. Facebook vagy iwiw) illetve a wiki-jellegű oldalak, mint pl. a Wikipédia. Klasszikus web 2.0-s jelenség a tartalom-megosztás. Ilyen a scribd.com, mely oldalon írott, digitális anyagokat osztanak meg a tagok egymással és a videómegosztó oldalak, melyek élhajósa a Google által felvásárolt Youtube. Az átfogó jellemzője ezeknek az oldalaknak az, hogy a közösség/közönség nyújtja a site tartalmát, a site üzemeltetője pedig csupán a webes platformot, digitális keretrendszert állítja rendelkezésre.

A webkettő összetett jelenség, melynek definiálására és körbehatárolására több ezer cikk, blogbejegyzés és az ezekre érkező megannyi hozzászólás vállalkozik. Mivel a jelenség valóban sokrétű, hiszen – többek között – tartalomszolgáltatási, technológiai, üzletfilozófiai és szociológiai vetülete van, nincs egy átfogó és általánosan elfogadott definíció a web 2.0-ra. Néhány széles körben használt külföldi, illetve hazai meghatározást ismertetünk. *O'Reilly* nyomán a web 2.0-t úgy értelmezzük, mint az üzleti forradalom az IT szektorban, melyben „*elmozdulás történik az internet, mint platform irányába és kísérlet az üzleti siker törvényszerűségeinek feltárására ezen a platformon. A törvényszerűségek között az első: építs olyan alkalmazásokat, melyek megragadják a hálózati hatást és az által válnak jobbra, minél többen használják. (Erre korábban úgy utaltam, mint a „kollektív intelligencia megragadása”)*” (*O'Reilly* 2006).

A definíció legfontosabb eleme: olyan internetes alkalmazás vagy weboldal, aminek annál nagyobb az értéke, minél több aktív használója/felhasználója van. A web 2.0 fogalma, definíciója felől még ma sem teljes az egyetértés; 2004-es megjelenését követően még a fogalom létezésének szükségességét is megkérdőjelezi egyesek különösen azért, mert a kifejezést *O'Reilly* egy konferencia címeként alkotta. (*Graham* 1995) A Wikipedia, a webkettő és a kollaboráció iskolapéldája *O'Reilly*-nél általánosabban, felhasználói oldalról fogalmazza meg azt a jelenséget, melynek nyomán létrejött. A Wikipedián található web 2.0 definíció: „...olyan második generációs internetes szolgáltatások gyűjtőneve, amelyek elsősorban a közösségre épülnek, azaz a felhasználók közösen készítik a tartalmat vagy megosztják egymás információit. Ellentétben a korábbi, első és másfe-

ledik generációs szolgáltatásokkal, amelyeknél a tartalmat, a szolgáltatást nyújtó fél biztosította (például a portáloknál), webkettes szolgáltatásoknál a szervergazdája csak a keretrendszert biztosítja, a tartalmat maguk a felhasználók töltik fel, hozzák létre, megosztják vagy véleményezik. A felhasználók jellemzően kommunikálnak egymással, és kapcsolatokat alakítanak ki egymás között.”

A Web 2.0 paradigmaváltást jelent a tartalomszolgáltatásban is annyiban, hogy az interneten megjelenő tartalom szolgáltatójának és befogadójának hagyományos szerepe felbomlik. Lényege úgy is megfogalmazható, hogy míg a web 1.0-ban „kevesek adtak sokaknak tartalmat, viszonylag szűk réteg privilégiuma volt a tartalom megosztás. A web 2.0-ban már sokan adnak sokaknak tartalmat; (many-to-many kommunikáció). Azaz a web 2.0 a közösségi internet, amikor már nincsenek információs privilégiumok, amikor sok kis egy személyes újság is létezik (ezek a blogok pl.), amikor *a felhasználó gyártja is a tartalmat, vagy a közösségi hálózatokban a felhasználó maga a tartalom”* (Berényi 2008).

Az alábbiakban különböző felhasználói szegmensekben vizsgálom a kollaboráció megjelenésének különböző formáit webkettes téren. Egyrészt a felhasználók egymás közti együttműködésről szólnak – a peer-to-peer, azaz p2p – szegmensről. Ebben a szférában indult a web 2.0. Az üzleti célú felhasználás területére két irányból tekintünk; vizsgáljuk egyrészt a cégek és „közönségük” kapcsolatát – a business-to-consumer, azaz b2c szférát, másrészt a szervezetek közti és szervezeteken belüli web 2-t, amit más néven enterprise 2.0-nak neveznek.

Toffler 1980-ban talán nem sejtette, hogy a prosumerek milyen „terepre” találhatnak a világhálón és a közösségi oldalak eljövételével, illetve ezen jelenség milyen felmérhetetlen mértékű gazdaságon kívüli értéket állít elő. Íme néhány web 2.0-nak tekintett weboldal, melyeken emberek milliói teremtenek gazdasági értéket kisebb-nagyobb fokú kollaboráción keresztül:

- Wikipedia.org: olyan szabad enciklopédia, melynek szócsedeteit bárki szerkesztheti feltéve, hogy a site előírásainak megfelelően hivatkozik a közölt információ forrására. A Wikipédia a webkettes kollaboráció iskolapéldája.
- Youtube: a legnagyobb videómegosztó oldal, melyre bárki feltölthet jogtiszta videókat. A videók gyakran saját készítésűek és „how-to” jellegű információátadás a céljuk, vagyis oktatóvideók. A videók készítői és „fogyasztói”, vagyis rendszeres nézői párbeszédet folytatnak a videók tartalmáról.
- TripAdvisor.com: egy olyan oldal, melyre az olvasók hotelekkel, éttermekkel és egyéb turisztikai szolgáltatásokkal kapcsolatos személyes tapasztalataikat osztják meg egymással. Így az olvasók reményeik szerint első kézből tájékozódnak a leendő utazási szolgáltatóik minőségéről.

Az imént bemutatott, webkettővel kitágult prosumer-szféra működésének megértése akkor válik teljessé, hogyha megvizsgáljuk: hogyan, miként működnek aktorai, maguk a prosumerek.

A gazdaságon kívüli gazdaság főszereplője, a prosumer

Számos példa bizonyítja, hogy önkéntesek, lelkes amatőrök egész iparágakat képesek átformálni és megdönteni. Közismert, hogy háborús video- és számítógép szimulációkat először a katonaság fejlesztett gyakorlati célból, melyet – eleinte jóval szerényebb formában – átvett a videójáték-ipar. A videójáték-ipar már a kilencvenes években megjelenő játékokban gyakorta lehetővé tette, hogy a játékosok bizonyos pályákat, scenáriókat és „szereplőket” maguk fejlesszenek, építsenek be a játékba, majd a több játékost szimultán bevonó meccsek során bevessék saját fejlesztéseiket. A participáció – vagyis a felhasználói részvétel által – óriási fejlődésen ment keresztül az iparág; nem csupán a hagyományos szerepek keveredtek össze, amint vevő/játékosból fejlesztő, sőt, gyakran a szoftvercég tanácsadója vált, de a játékok ma már fejlettségükben is meghaladják az állami támogatással és komoly apparátussal, a legjobb programozók által fejlesztett katonai szimulációkat.

Ez a példa azt is megmutatja, hogy a p2p szintű, kezdeti stádiumaiban teljes mértékben informális kollaboráció milyen szofisztikált jelleget ölthet és hogyan válhat iparágak segítségére. Eric Schmidt, a Google CEO-ja ezt a jelenséget peer productionnek, vagyis társtermelésnek nevezte (*Kresta* 2007).

Ez a fajta kollaboráció valójában az outsourcingnak egy válfaja. A hagyományos outsourcingban egy adott funkciót egy másik szervezetre bíz a vállalat, míg a társtermelés keretei közt több egyénre/szervezetre, esetleg alkalmi/informális közösségre, csapatokra taksálják a feladatot. *Coase* törvénye szerint („egy hatékonyan működő cég addig bővíti tevékenységi körét, amíg egy újabb tranzakció cégen belül történő megszervezésének költsége egyenlővé nem válik ugyanazon tranzakció szabad piacra történő kivitelének költségével” (www.divergen.com/). *Coase* eme törvényét a hagyományos outsourcing racionalizálására használják – melyben vállalatok más cégeket/szakértőket bíznak meg bizonyos feladatok ellátásával, de természetesen ugyanez a logika vezérli az új formájú, társas kollaborációt is.

Az informális társ-kollaboráció egészen messze vezet, évi 100 millió dolláros forgalmú cég építhető önkéntesek munkájával, ahogy a Seocnd Life példája mutatja. A Second Life egy online szerepjáték, ahol a játékosok virtuális közegben építik ki saját „világukat” és érintkeznek egymással. Virtuális valóságban a játékosok életteret teremtenek maguknak, melyben valódi dollárokért vásárolt virtuális pénzzel végeznek tranzakciókat csakúgy, mint a való életben. Egyesek virtuális ingatlanirodákat hoztak létre a játékban, hogy virtuális ingat-

lanokat értékesítsenek, melyeken megint más felhasználók virtuális szórakozóhelyeket üzemeltetnek.

A Second Life a mi szempontunkból legérdekesebb tulajdonsága az, hogy a fejlesztő cég teljes mértékben felszabadította külső fejlesztők számára a forráskódot, így bárki írhat modulokat a játékhoz. „20. századi logika” szerint ez akár káoszhoz is vezethetett volna, de – többek között – a Wikipédia megmutatta, hogy a szabadjára engedett, alulról építkező és önszerveződő-önszabályozó kreativitás értékes javak létrehozására képes. A Second Life-on 2006-ban 100 millió dollár értékben bonyolítottak tranzakciókat. (*Tapscott–Williams* 2006)

Abból a megállapításból indultunk ki, hogy a prosumer piac gyakorlatilag felmérhetetlen nagyságú, hiszen a nemzeti össztermék kategóriáján kívül eső tranzakciókból és tételekből áll, de mégis gazdasági értéket teremt. Ebben a felállásban a prosumer kívül esik a gazdaságon, de nézzük azokat a lehetőségeket, amikor a gazdaság szereplőivel kollaborál és pénzben mérhető hasznot hoz létre – továbbra is úgy, hogy javadalmozást, közvetlen ellentételezést nem kap.

A prosumer mint ko-innovátor

A prosumer legmarkánsabb tulajdonsága, tevékenysége – a fogalom meghatározása alapján – a ko-innováció, illetve a ko-alkotás. A vevő innovátorként való fellépése nem újdonság; *Tapscott* (2006) egy kora 19. századi angliai példát említ, melyben corni gőzgépgyártók rendszeresen egyeztettek ügyfeleikkel, akik szénbányákból – gőzgép segítségével – vizet kipumpáló bányászok voltak. Von Hippel már 1976-ban publikál a felhasználók bevonásáról a tudományos műszerek fejlesztési gyakorlatában. Von Hippel egy konkrét felmérés során megállapítja, hogy a felhasználók által legfontosabb fejlesztéseknek hozzávetőlegesen a 80%-a maguktól a felhasználóktól érkezik. Megállapítható az is, hogy minél összetettebb egy rendszer/termék technológia, annál nagyobb szükség van a kulcs érintettek (felhasználók) bevonására a fejlesztésben (*Douthwaite–Keatinge–Park* 2001). Ez a módszer mára bevett gyakorlat többek között szoftverfejlesztő cégek körében, ahol már a prototípus (alfa) változat továbbfejlesztett, de még félkész verzióját, az ún. béta változatot elérhetővé teszik kulcs felhasználók vagy az egész felhasználói közösség számára. Ezt, a gyakran alapvető hibáktól sem mentes változatot abban a reményben bocsátják ki a nagyközönség elé, hogy a felhasználók visszajelzései és további ötletei alapján, az ő nézőpontjukat jobban megismerve végezhesék az utolsó simításokat a szoftveren/terméken mielőtt a hivatalos termék előáll.

Erre a gyakorlatra friss példa a Microsoft új operációs rendszerének, a Windows 7 béta verziójának elérhetővé tétele néhány hónap erejéig. Az on-line szoftveróriás, a Google folyamatosan fenntart több fórumot, ahol a felhasználók hangot adhatnak ötleteiknek és fejlesztési javaslataiknak. Ez a fórum nem csupán PR díszlet, hiszen több felhasználó és blogger meglepődve nyugtázta, hogy

a fórumon vagy konferenciákon elhangzott kritikák és ötletek mentén fejlesztések, csiszolások születtek bizonyos Google alkalmazásokban. (Naylor 2008, Siegler 2009). Dingman (2008) blogjában három konkrét esetet megemlít példaként arra, hogy a Google csapata folyamatosan figyelemmel kíséri, majd fejleszt a felhasználók kívánalmai, javaslatai alapján.

Ezen a ponton érdemes hangsúlyozni, hogy az alulról építkező kollaboráció még a szoftveriparban sem a webkettő megjelenésével született, hanem jóval előbb: az első nyílt forráskódúnak tekintett rendszert, a Unix-ot 1969-ben indította útjára az AT&T telekommunikációs cég néhány alkalmazottja (forrás: unix.org). A nyílt forráskódú zászlóshajójának tekintett Linux operációs rendszer első verzióját pedig 1991-ben írta gazdája – a webkettő kifejezés 2004-es felbukkanását (Wikipedia „web 2.0”) tehát évtizedekkel megelőzi, a nagyszabású kollaborációs projektek. A webkettő mint technológia és fejlesztési filozófia azért fontos, mert a kollaborációs eszköztárat kiszélesítette és p2p alkalmazásokon keresztül eljuttatta a tömegekhez. Egy nyílt forráskódú szoftver tehát nem törvényszerűen „webkettes dolog”, mint ahogy az sem törvényszerű, hogy egy webkettesnek tartott alkalmazás nyílt forráskódú legyen vagy hogy kollaborációra épüljön.

Egyes szolgáltatásoknál a szolgáltatás esszenciáját és a szolgáltatás körül kialakult virtuális közösség lényegét maga a tagok, a prosumerek innovációja adja. Egy ilyen prosumer jellegű szolgáltatást mutat be Cullen (2008) egy rockzenekar példáján keresztül: a Nine Inch Nails zenekar nem csak teljes albumának szövegét tette letölthetővé weboldalán keresztül (nin.com), de az egyes dalok track-jeit, hangsávjaikat is feltöltötte a weboldalra annak érdekében, hogy a rajongók letöltsék és új remixeket hozzanak létre a Nine Inch Nails számaiból. Ebben az esetben a prosumer által létrehozott innováció valószínűleg nem kerül visszacsatolásra, felhasználásra a szolgáltató (ez esetben a zenekar) által. Nem ko-innováció jön létre tehát, hanem ko-alkotás – hiszen az innovációban csak a fogyasztók vesznek részt, a zenekar „csupán” az alapot nyújtja.

On-line kollaboráció a szervezeten belül

A gazdasági életben belüli kollaboráció vizsgálatok a b2b közegbe lépünk, és elhagyjuk a prosumerek szféráját. Bár e cikknek nem témája a szervezeten belüli webkettő vizsgálata, érdekességként rövid betekintést nyújtunk a vállalati webkettő kialakulásának alapjaiba. A web 2.0-féle kollaboráció a p2p közegekből indult, tehát külső/felső szervezőerő ráhatása, befolyása nélkül egymás közt tevékenykedő prosumerektől. Ahogy az üzleti világ szereplői számára nyilvánvalóvá vált az on-line kollaborációban rejlő gazdasági potenciál, elkezdtek adaptálni és továbbfejleszteni a webkettőből kölcsönzött eszközöket a szervezeten belüli, illetve szervezetek közti életben. Rendszerint a networking, az innováció és a tudásmenedzsment terén folyamodnak webkettes vállalati megoldá-

sokhoz. Az adaptáció kézenfekvő volt, hiszen pl. a szabadidejükben open source szoftvereket fejlesztő önkéntesek többnyire a gazdasági szférában szoftverfejlesztőkként és programozókként dolgoznak. Ebbe a szférába is prosumerek „vitték be” a kollaborációt. Ezt az adaptációt megelőzően a fent tárgyalt sémák szerint igyekeztek prosumerek innovációs képességéből meríteni, illetve web 2.0-s felületeken marketing tevékenységet folytatni. A webkettő b2b közegben történő alkalmazását enterprise 2.0-nak (enterprise=vállalat) nevezik (McAfee 2006). Az enterprise 2.0 alkalmazása radikális szemléletmód váltást igényel a vállalatok vezetőitől, hiszen szembehelyezkedik olyan ösztönökkel, melyek mélyen beleivódtak a gazdasági gondolkodásba, mint pl. üzleti adatok és a know-how féltett védelme, a külső és a belső kommunikáció nagy mértékű megnyitása stb. Ennek szemléltetése végett egy rövid áttekintésre térünk ki.

Bartlett és Ghoshal (1997) szerint a 20. század vállalata olyan módon építette ki az információ „haladási irányát”, hogy az rendszerint a felső menedzsment felé áramlott. A divíziókban működő cégek ugyanis a hierarchia jellegének megfelelően – illetve szervezeti felépítésükből fakadóan sokáig vertikális csatornába terelték az információáramlást. Ezek a csatornák pedig az információt a felsőmenedzsment felé szállították, míg az utasításokat, célokat, terveket és kontroll-mechanismusokat lefele vitték a hierarchiában. A belső információáramlás szükséges reformjának eredményeként a fenti információáramlás tulajdonságai továbbra is megfigyelhetők a vállalatban, de kiegészülnek hálózatszerű, autonóm, alulról építkező tudásbázisokkal, információs rendszerekkel. (*Bartlett–Ghoshal* 1997, 168–170.)

Ez a jelenség kilencvenes évek vége óta megfigyelhető, az enterprise 2.0 pedig új dimenziókba emeli elsősorban a vállalaton belüli kollaborációt. Big Three menedzsment-tanácsadó vállalatoknál a nagy innovativitást igénylő tanácsadási projekteknél ezek az együttműködést, tudásáramlást segítő protokollok és szoftveres eszközök főszerephez jutnak. A kétezres évek közepe óta kiegészülnek a p2p szférából átvett és „vállalatisított” webkettes eszközökkel, de ezeket a szoftvereket többnyire a nagy gyártóktól származnak. Ilyen pl. a Microsoft Share Point vagy az Oracle OpenWorld Social.

Összegzés

Toffler 1980-ban állapítja meg, hogy létezik egy olyan gazdaság, mely szereplőinek számát tekintve nagyobb a „látható” világgazdaságnál – ez a gazdaság pedig az ún. prosumerek által létrehozott, nem monetáris alapon, hanem többnyire társadalmi normák szerint folytatott termelés és csere – ide sorolható többek között a ház körüli munka, az önkéntes munka és minden olyan alkotás, értékteremtés és ezek „fogyasztása”, melyek létrehozása és cseréje a pénzgazdaságon kívül történik. A webkettes oldalak megjelenésével a prosumerek tevékenységi köre és területei nagy mértékben kiszélesedtek. Új együttműködési

formák váltak lehetővé, melyek adaptációra kerültek a pénzgazdaságban is és értékesnek bizonyultak. A vállalati szférában megjelenő webkettő új forma, illetve eszköz egy nagyobb trend részeként; a technológiailag egyre komplexebb és nagyobb tudástartalmú termékek/szolgáltatások sikeres előállítása mind szorosabb együttműködést kíván a fejlesztők és a „fogyasztók” között. Ennek eredményeként bizonyos helyzetekben elmosódni látszik a határ fogyasztó és fejlesztő között.

További kutatásra érdemes téma a prosumerek és a vállalatok összefonódásának új, kiaknázatlan lehetőségei a meglévő eszközök tükrében. Mivel a webkettes lehetőségekkel a vállalatok elenyésző része tud megfelelően élni, ezért relatíve kevés az esettanulmány és az empirikus tapasztalat. Különösen érdekes kérdés a cikkben taglalt prosumerek és a vállalatok közti „webkettes” szimbiózis kulturális sajátosságai különböző kulturális közegekben (pl. Kelet-Európa vs. Nyugat-Európa, USA, illetve ázsiai országokban).

Irodalom

- Berényi Konrád (2008): *...ez valami más!*
http://onlinemarketing.blog.hu/2008/02/15/ez_valami_mas [2009.02.09.]
- Barlett, C. – Ghoshal, S. (1997): *The Individualized Corporation*. William Heinemann, London, 168–171. p.
- Cullen, J. (2008): Catalyzing innovation and knowledge sharing: Librarian 2.0. *Business Information Review*. 25. 4. 253–258. p.
- Dingman, J. (2008): *Google Listens #2: Google Gmail Contacts* <http://ww.ginside.com/2008/1752/google-listens-again/> [2009.09.24.]
- Douthwaite, B. – Keatinge, J.D.H. – Park, J. (2001): Why promising technologies fail: the neglected role of user innovation during adoption. *Research Policy*. 30. 5. 819–836. p.
- Graham, P. (2005): Web 2.0 <http://www.paulgraham.com/web20.html> [2009.09.21]
- Kingsley, G. – Klein, H. (2006): Interfirm collaboration as a modernization strategy: A survey of case studies. *The Journal of Technology Transfer*. 23. 1. 65–74 p.
- Kresta, D. (2007): *Wikinomics: Peer production – not your father's collaboration*. http://www.collaborativeye.com/collaboration_journal/2007/7/11/wikinomics-peer-production-not-your-fathers-collaboration.html [2009.09.24.]
- McAfee, A. (2006): Enterprise 2.0: The Dawn of Emergent Collaboration. <http://sloanreview.mit.edu/the-magazine/articles/2006/spring/47306/enterprise-the-dawn-of-emergent-collaboration/> [2009.09.26.]
- Naylor, D. (2008): *Microsoft do listen*. <http://www.davidnaylor.co.uk/microsoft-dolisten.html> [2009.09.24.]
- von Hippel, E. (1976). The dominant role of users in the scientific instrument innovation process. *Research Policy*. 5. 3. 212–239. p.
- O'Reilly, T. (2006): *Web 2.0 compact definition: trying again*. <http://radar.oreilly.com/archives/2006/12/web-20-compact-definition-tryi.html> [2009.01.28.]

- Quinion, A. (1999): *The Prosumer*. [http:// www.worldwidewords.org/ turnsofphrase/ tp-pro4.htm](http://www.worldwidewords.org/turnsofphrase/tp-pro4.htm) [2009.05.12]
- Siegler, M.G. (2009): *Google Listens, Gives A Friend-Only „Likes” Option in Reader*. <http://www.techcrunch.com/2009/07/22/google-listens-gives-a-friend-only-likes-option-in-reader/> [2009.09.21]
- Tapscott, D. – Williams, D. A. (2007): *Wikinomics: how mass collaboration changes everything*. Penguin Books, New York.
- Toffler, A. (2006): *Revolutionary Wealth: How it will be created and how it will change our lives*. Random House, New York, USA 172–177 p. <http://www.divergen.com/>

Abstract

In 1980 Toffler noted the presence of an economy whose size – in relation to its actors – was greater than that of the “visible” world economy. He called this economy the “Prosumer Economy”, where transactions are governed not by money, but rather by social norms. Household chores, voluntary work or simply helping a relative all fall within the products of the “prosumer economy”, just as any value creation brought about and “consumed” outside the money-economy. With the advance of Web 2.0 sites, the scope and depth of prosumer activity has greatly expanded. New forms of collaboration have appeared which have been adopted and proved successful by actors in the monetary economy also. Web 2.0 in the corporate sphere is a new means of conducting business, but is, in fact, part of a larger trend: the creation of ever more complex and technology-rich products and services makes it unavoidable that consumers are involved in the innovation and testing phases of production process. As a result, the line separating producer from consumer is increasingly weakened.